

ІВАН ФРАНКО

ТВОРИ

В ДВАДЦЯТИ
ТОМАХ

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ
КОРНІЙЧУК О. С., ВІЛЕЦЬКИЙ О. І., КОЗЛАНЮК П. С.,
КОПИЦЯ Д. Д., ОМЕЛЬЯНОВСЬКИЙ М. Е.

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ІВАН ФРАНКО

ТОМ
XV

ПОЕТИЧНІ
ПЕРЕКЛАДИ

КНІВ
1955

СТАРОГРЕЦЬКА ПОЕЗІЯ

ГОМЕР

ЩИТ АХІЛЛА

Міхи к огневі звернув і заставив їх димати сильно.
Двадцять тих міхів ураз стали димать у печі огненній,
Струї в огнище шлючи, розжевряючи вітру міцного,
Слабше раз, то знов міцніш, як потрібно було до роботи,
Як вимагав сього бог для доконання всякого діла.

Той зараз вставив у жар непоборного сппжу у тиглях.
Цини до нього додав, троха золота й срібла блідого.
Ковадло впер на колоду і взяв тоді в правую руку могутню
Молот страшний, а кліщі брав лівою рукою в потребі.

Вперве він викував щит із металу яркого, великий,
Штучно там клеплючи спиж, а довкола окрасць блискучий,
Ясний обвів в три пруги, і додав іще срібнеє вушко.
Щит п'ятиверствий зробив, а на верхній верстві помістив він
Много чудесних картин, винахідним утворених духом.

Вперве тут землю создав і хвилястєс море і небо,
Ним ішло сонце раз в раз і блискучая місяця повня,
І всі небесні знаки, що значать пори року: Оріон
І рій Плеяд і Гіади вогкі і великая та Медведиця,
Що її Возом також звать небесним; вона на тім самім
Місці звертає, де жде вже на неї Оріон на небі,
І одинока з всіх зізд в Океанову купіль не тоне.

Потім два гарні міста сотворив він людей говірливих; —
В однім весільний похід і веселії бенкети; молодь
Ось наречену веде до комори при світлі смолоскип;

Редактор тома
О. І. Білецький

Містом гуляють вони і весільних пісень чути співи;
Скочно танцюють оце парубки, пригравують їм флейти,
Чується бренькіт гітар між рядами шумними, а жони
Перед дверима стоять і на похід той дивляться з дивом.

Много народу оце йде на торг, бо там вибухла сварка,
Два мужа в супір зайшли із-за кари за вбійство одного,
Перед громадою сей присяга, що силатив усею кару,
Божиться другий, що ні і що він не одержав нічого.
Так притяглися оба, щоб суддя їх полагодив сварку,
Юрби ж, за сим і за тим признаючи їм правду, кричали.
Та ось герольди велють бути тихо, а старці міські
Онде у крузі сидять на прекрасно шліфованих камнях;
Кожний у руки бере булаву кликуна голосного,
З місця встає й по черзі вимовляє свій присуд про справу.
По середині ж круга злота два таланти вже лежали;
Той їх дістане, котрий усе діло по правді розсудить.

В другому місті війна. Ось два війська в блискучих
Зброях. Одно обляга з двох боків і загрожує місту
Знищенням аж до основ та розграбленням всього, що тільки
Має хто в ньому добра, пожаданого людям смертельним.
Та горожани на те не пристали і вилазку ладять,
Інші ж на мурах стоять, боронити готові до смерті
Любих жінок і дітей і старців, що знеможені віком.

Вилазка йде, а провід їй Арес і Паллада Афіна,
В зброях оба золотих та в блискучих злотистих одежах,
Гарні у зброях грізних та великі, як божества з неба,
Б'є з них проміння ясне, а народ біля них значно менший.
А як на місце зайшли, що здалось їм на засідку добре,
Ось над потоком, де був водопій для черед, що там пасли,
Тут полягали вони таки в зброях блискучих спижевих.

Збоку сиділи в той час від обляжців два сторожі-шпиги,
Ждучи, аж вівці прийдуть та рогаті воли там до броду.
Ось уже й стадо йде в супроводі двох пастирів бравих,
Що, не ждучи на біду, на фуярах собі пригравують.
Тут же із засідки враз піднялось усе військо вороже,
Швидко все стадо воно обступило овець тонкорунних,
Також волів рогачів, і обох пастухів тут же вбили.

Та як обляжці лише вчули галас біля свого стада
В таборі своїм міцнім, хутко всі на вози поскакали,
Ну ж доганяють ворогів! І дігнали їх теж незабаром.

Стали одні проти других отут над потоком до битви,
І залітали як стії сюди й туди їх списи залізні.

Еріс вельможиться тут, і Кидоїм, і невинна Кера,
Ранених ще за життя і незранених навіть за ноги
Зрадно хапа й волоче серед стиску мужів поміж мертвих.
Плащ весь на плечах її був червоний від крові людської.
Так ото тлумились ті божества в бою, мов живі люди,
І одні в одних мернів вже бездушних собі видирали.

Лан також він сотворив, орне поле, родючую землю,
Що двічі й тричі дає плід, на ній орачі працюватимуть.
Супряги гонять сюди, то туди, рівні краючи скиби.
Але як лиш дотягли до одного кінця й до другого,
Муж приступав там один і солодко пахучого в руку
Чарку вина подавав орачу. Той же знов тягнув скибу,
Дбаючи пильно, аби дотягти до цільцю лугового.
Чорне за плугом було, мов земля, що заорана свіжо,
Хоч усе те золоте, але зроблено було чудово.

Далі він поле створив, уже житом хвилястим покрите,
Де працювали жінці, у руках серпи острі держачи.
Гули жмінки до землі, похиляючись низько рядами,
Інші в'язали снопи перевеслами туго з соломн.
Три в'язачі йшли рядом; за жінцями малії хлоп'ята
Справно збирали жмінки і під пахами в купи зносили
Й жваво звивалися. Пан стояв мовчачи поміж своїми
З палицею в руці біля кіп і втішався сердечно.
А там під дубом внизу шафарі зготовляли вечерю,
Порали м'ясо вола, що зарізали, а кухарки там
Сипали много муки у окріп для жінців на лемішку.

Далі стояв виноград, весь обтяжений грознами рісно,
Весь золотий, та були грозна зроблені чорно-синяві,
Срібнії ж тики рядом підширляли корчі винограду.
Довкола нього був рів — синя сталь, — за ровом же
Тягся циновний опліт. Лиш одна була стежка в впнищу,
Нею носильщики йшли в час веселого винного збору.
Втішно гукали йдучи парубки, а рум'яні дівчата
Плоди коштовні несли у прекрасно плетених носилах.
А серед тої юрби хлопець грав там у гуслі дзвінкі
Гарні напиви й співав тонким голосом пісню танечну
Ліносу на похвалу. А довкола знай інші танцюють,
Співом і криками та ще й підскоками пісні вторують.

Стадо рогатих волів сотворив далі прекраснорогих,
З білої пини одних, але інших із щирого злата.
Радо на пащу вони ревучи ось ідуть із подвір'я
Попри шумливу ріку що з країв обросла тростиною.
Побіля них золоті пастухи, сторожі тих волів многосильних,
Штири їх, а з ними ще оце дев'ять собак бистроногих.
Та ось страшнії два льви між волами, що йшли насамперед,
Враз на одного бурмила скакіць! Хоч ревів той страшенно,
То потягли його льви. Тут надбігли і пси й дужі мужі,
Звірі ж, роздерши вола грубу шкіру, давай витягати
З нього нутро та хлепгать темну кров, і даремно
Страшили їх пастухи, дармо псів на них борзих травили,
Бо ті не сміли до левів приступити з зубами, і в страху,
Скомлячи й гавкаючи, стали оддалік, не приступали.

Толоку також зробив там художник славутній в долині
Гарній, а вінці по ній усе срібні отарами грали,
Там же й колиба була і пастуші хатки й огорожа.

Там же й танок сотворив дуже штучно божественний майстер,
Зовсім такий, як колись зробив Дайдаль в просторому Кнозі
Для Аріадни, дочки кучерявої Міноса в Криті.
Хлопці цвітучії там і прекрасні та вбрані дівчата
Танці вели, одні одних за руки пухкії побравши.
Ясні серпанки були на паннах, а танечники жваві
Мали одежі льняні, що блищалися блиском олію.
Кожна з дівчат у вінку, а в молодців при поясах срібних
Висіли на ремінцях золоті невеличкі штильсти.
Ось вони скачуть усі в однім окрузі зручно ногами
Й крутяться, наче гончар, сидячи при гончарським точилі,
В рух його пустить рукою, щоб знать, чи ходитиме легко, —
Потім у два знов ряди простяглись, скачучи одні к одним:
Натовп народа стояв біля них і на танець той любий
Радо дивився. Співав тут при них і співак божественний
Гарно до питри, а при брязку струн його посеред круга
Виром крутилися два скакуни, бистроногі танцюри.

В репті на крайнім краю щита, вкованого так чудесно,
Майстер подобу поклав величної ріки Океана.

САПФ

ПІСНІ

* * *

Афродіто, безсмертна Зевесова доню,
Баламутко на ясному троні, тебе я благаю,
Не гніти мою душу, о пані велична,
Горем, журбою.

О, зійди, як не раз на мої тп благаання
Відмикала, стурбована, брами палати,
З золотого батьківського дому до мене
Ти приходжала

На підмогу. Тягли тебе голуби шпарко,
Бистрі крила їх тінню лягали на землю,
Поки з неба неслися шляхом промінчастим
В воздушнім морі.

Ти їх слала назад, а сама, преблаженна,
Усміхаючись своїм обличчям безсмертним,
Ти питалася, що мене мучить, чого так
Тужно я кличу?

«І чого тобі треба, душе тп шалена?
І кого тобі маю в солодкі обійми
Привести? Або, може, тебе хто укривдив,
Доню Сапфоно?»

«Як тіка він від тебе, шукатиме швидко;
Не бере подарунків — сам буде давати;
Цілувати не хтів — цілуватиме швидко,
Хоч ти й не схочеш».

О, прийди ж і сьогодні, влегши мого горе
І розвій мою тугу, словни те бажання,
Що так душу гнітить, будь моя ти підмога
В бою любовним.

ТОВАРИШЦІ НА ПРОЩАННЯ

Видається мені наче рівня з богами
Отой муж; що насупротив тебе засяде
І, схилившись, слухати буде твою
Мову солодку.

Той чаруючий сміх, що аж серце у мене
У грудях наче жахом раптовним сповняє,
Той твій вид, що від нього у горлі мені
Дух запирає.

На моїм язичі завмирають слова,
Ледве чутний огонь пробігає по тілу,
Гасне світло в очах і ще й вуха мені
Шум заглушає.

Обливаюся потом і дрож мене всю
Потресає, і жовкну, як в'яла трава,
І здається — маленька хвилинка, і я
Впаду мертва.

МОЯ ДОНЕЧКА

Дівчинка с в мене гарна,
Наче квітка золота,
Пречудової подоби,
Моя Кляіє дорога.

За всі Лідії багатства
І за весь наш любий Лесбос
Я б її не віддала.

ВЕСІЛЬНА

Амброзійський трунок
Пінився у збані,
Гермес, збан узавши,
Богам наливає.

А боги всі встали
І чарки підняли,
Молодому щастя
І добра бажали.

ДО БРАТА ХАРАКСА

Любі Переїди, принесіть мені
Братчика мого аж сюди без шкоди,
І нехай все гарне, що йому манеться,
Все нехай сповниться.

Що колись був винен, все нехай відплатить,
Щоб був своїм другом, як давніше, любий,
А ворогам зависть — ні, щоб йому жаде
Ворогом не був.

І свою сестрицю хай він нагадає,
Хоч малу хвилину, хай журбу розвіє
Тій, що його сором гнув її додолу,
Як важке ярмо.

Він не дбав про мене! Серцем я боліла...
Вже я міркувала, що пройшло те горе,
Та тепер в надії на веселій празник
Знов мене пройма.

О богине, слухай! Коли я піснями
Дух твій звеселила, — потоки всі смутки
У безодню ночі, прожени все лихо,
Що ще грозить нам!

* * *

Люблю я пишноту,
Люблю я і блиск,
Та всі ті блиски
Ні за що вважаю,
Коли в кого туги
За вищим немає.

* * *

Звивай ніжною рукою
Вінці з фіміаму

На ті коси, ви ж, Харіти,
Рожеві, рум'яні,
Кете лиш сюди, пристрійте
Дівчину кохану.
Та не будь же, серце, горда
Оздобами тими,
Бо молодість мине швидко
З мріями ясними.

* * *

Сердитішої над тебе
Я ще зроду не видав.
Будь здорова, моя люба,
Не побачимось ніколи.
Та мій гнів мине швиденько,
В моїй груді серце смирене —
Вибачай!

* * *

Як буря по горах бушує,
Аж дуби старезні тріщать,
Отак в моїм серці тривожнім
Той Ерос лютує оп'ять.
Знов Ерос той так мене мучить,
Ся гірко-солodka змія,
І горе, змії тій опертись
Не можу я.

* * *

Ще одно Сапфоні
Мав би я сказати:
«Ти велична та гора,
Чорнокосая жоно, —
Богине злотовінчана,
Словни ти Сапфони бажання!»
Та як гляну на тебе,
То сорочуюсь від тебе
І мушу мовчати.

СОФОКЛ

ЕДІП-ЦАР

Трагедія

ОСОБИ:

Едіп, цар Фіванський
Іокаста, його жінка
Креон, її брат
Тейрезій, сліпий віщун
Жрець Зевеса
Посланець з Коринфа
Старий пастух
Слуга

Хор старців Фіванських

Діється перед королівською палатою в Фівах.

ЯВА ПЕРША

Насеред площі перед королівською палатою вітвар. Довкола нього багато народу, старці, молодіж і діти, з зеленими гілками, в тім числі також Жрець Зевеса.

Едіп виходить з палати.

Едіп

Старого Кадма плем'я молоде,
Чого ви, діти, вітвар сей обсіли,
Оливними гілками умасні,
Немов на прощу? Куриться ввесь город
Димами жертв, гуде пеанів співом
І гомоном ридання. Тим-то я,
Не ждучи на посланців, щоб від них
Почути вість, виходжу сам до вас,

Я, многославний владар ваш Едіп.
Скажи мені, старенький, — бо тобі
Ялось за них держати річ, — що тут
Вас привело? Бажання чи турботи?
У всьому рад я вам допомогти,
Бо ж мусив би я бути, хіба без серця,
Коли б таке умилось благаання
Не зрушило мого співчуття.

Ж р е ц ь

Едіпе, зверхнику мого краю!
Всілякого віку народ ось тут
Обляг твій віттар. Ті до смілих летів
Ще не оперились, а сих вже літ
Вага зігнула. Се жерці, — я Зевсів.
А онде цвіт молодіжці добірний.
А прочий люд, гілками умасний,
Заляг всю площу перед обома
Святинями: Афіни й Феба чесним
Пророцьким вогнищем. Бо город наш,
Сам бачиш, важко б'єсь у лютім вирі,
Не може виринути головою
З бурхаючих потопів — з пащі смерті.
Посуха нищить у земному лоні
Все, що посієм, в зароді самім;
Худоба наша гине, навіть діти
Невроджені у лоні матерів!
Та й найлютіший ворог, бог зарази,
Огнений, пагубний, гуля по місті,
Дім Кадма робить пустою глухою
І темний Ад наповнює риданням.
Тому ж ми, пане, облягли твій віттар,
Я й діти ті, вважаючи тебе
Хоч і богам не рівним, та все ж вищим,
Ніж прочий люд, задля твоїх чудесних
Пригод, в котрих боги тебе вели.
Бо ж ти, заледво в город цей прибувши,
Нас увільнив від датків тій страшливій
Співачці — Сфінкс, і то без наших рад,
Без вказівок. Лиш при богів підмозі
(Так люд говорить, і я вірю свято)
Приніс ти нам рятунок. І тепер,
Могучий владарю Едіпе, весь
Сей люд, що віттар твій обляг, благає
Тебе: шукай відряди сьому лиху!

Чень божий вирок або людська рада
Тебе освітить. Таж мужів бувалих
Розсудне слово все добро і вдачу
Приносить. Ну ж, добродію наш щирій!
Рятуї сей город! Радь нам запопади!
Тепер ще край увесь ти величас,
Як захист свій, за те, що ти колись
Йому в пригоді став. Та не було би
Ніколи слави твому пануванню.
Якби оп'ять ти дав пропасти тим,
Котрих колись підніс. Ні, царю наш!
Постав оп'ять нас на міцному ґрунті!
Щасливим віщуванням ти колись
Спас сю країну, — покажись і нині
Спасителем її! Коли бажаси
Бути владарем держави, так як ним
Єси, то будь же владарем народу
Веселого, не владарем пустині!
Бо що варт корабель, що варт кріпость,
Коли жива осада в них погине?

Е д і п

Нещасні діти! Не з новим благаанням
Прийшли ви! Знаю добре ваше горе.
Ох, знаю: всі ви хорі. Та хоч як
Ви хорі, але так, як я, напевно
Ніхто з вас не хорує. Бо хоч як
Ви терпите, то кожний з вас терпить
Лиш сам за себе, пі за кого більше.
Моя ж душа терпить за весь сей город.
За себе і за вас. Ридання ваші
Не будять м'я, мов сонного зі сну;
Чимало сліз, повірте, вже пролив я,
І не одних турбот я манівцями
Блукав, шукаючи рятунку стежки.
Оце недавно шурина свого
Креона Манекенка я послав
В Піфійську домівку Аполлона,
Щоб розпитать, як нам спасати город,
Якою радою чи, може, ділом?
І от, злічивши час його мандрівки,
Турбуюсь я, де досі він бариться,
Бо довше щось нема його, ніж треба
І ніж би слід. Та як прийде, то звіть
Мене лихим, коли не виповню

Сумлінно все, що бог мені накаже.
Під час останніх слів кілька людей потихо сказали
щось Жерцеві.

Жрець

Прекрасно в'яжуться твої слова
З тим, що оці мужі мені сказали:
Креон надходить.

Едіп

Боже Аполлоне!
Хай вість, котру несе він, буде нам
Така весела й радісна, як тая
Утіха, що блищить йому з очей!

Жрець

Так, радість, певно, він несе, недаром
На голові його вінок лавровий
Ще й з ягодами.

Едіп

Зараз будем знати
Вже близько він, почує голос мій.

ІВА ДРУГА

Ті самі, Креон.

Едіп

О, княже Манекенку, брате любий,
Скажи, який від бога вирок нам
Несеш?

Креон

Щасливий! І тяжку пригоду
Зову я щастям, сли лишень щасливо
Скінчиться.

Едіп

Але що ж нам каже бог?
Ні певності, ні прочуття тривоги
Твої слова в мні досі не збудили.

Креон

Ти хочеш се почути при тій громаді?
То добре, я скажу. А ні, то в дім
Ходім оба.

Едіп

Ні, ні, кажи при всіх!
Таж горе їх болить м'я більш, ніж власне.

Креон

Гаразд, так слухайте ж, що бог віщує!
Виразним словом Феб-господь нам каже
Прогнати ганьбу краю, що живе
Посеред нас, і не держать у себе
Гріха тяжкого.

Едіп

Як же край очистити?
Що се за гріх?

Креон

Очистити так: або
Прогнати, або забити убійцю;
Се кров убитого наш город нищить.

Едіп

Се ж про якого вбитого Феб мовить?

Креон

О парю, був колись царем у нас
Лайос, заким ще ти у сьому місті
Одержав власть.

Едіп

Я чути чув про се,
Та не видав його.

Креон

За смерть його
Ждає ясний вирок Аполлона
Тяжкої помсти, хто б там не були
Його убійці.

Едіп

Але хто ж вони?
Де нам доглянуть оком темний слід
Затертої, забутої провини?

Креон

В сім краю, мовив Феб. Хто запопадно
Шукає, той найде; хто ж не вважає,
Той і не бачить.

Едіп

Чи в палаті своїй
Лайос убитий, чи на чистім полі?
Чи, може, де в чужині?

Креон

Вибравсь він
Питати бога — так казав, і з того
Часу вже не вертався більш додому.

Едіп

І ні один слуга, ані товариш
Не був із ним, не бачив, як се сталося,
Щоб міг нас навести на слід злочинців?

Креон

Всіх вбито, крім одного, сей утік
Залаканий, і лиш одно напевно
Сказати вміє.

Едіп

Що одно? Не раз
Одно до многого покаже стежку,
Бо дасть до дальших дослідів притоку.

Креон

Розбійники його нанали — мовить, —
І не від рук одного чоловіка
Погиб він, ні, з рук многих.

Едіп

Чи ж посміли б
Розбійники пірватись на се діло,
Якби хтось відси золотом на те
Іх не найняв?

Креон

Та так воно й здавалось,
Та се тяжкий був час, то й не піднявсь
Ніхто помстить Лайосову загибель.

Едіп

Яке ж се лихоліття не дало
Вам дослідити, хто злочинським ділом
Зганьбив ваш трон?

Креон

Се загадочна Сфінкс
Нас змусила покинуть слід неясний
І про найближче дбать.

Едіп

Так я ж тепер
Се все від первопочинну розкрию!
Бо справедливо Аполлон і ти
Звернули взір наш на того мерця;
Тож довг мій нині з вами дружно стати,
За бога мститись і за краю горе.
Я не для другів чиню се далеких,
А сам для себе погань сю зітру.
Бо хто тамтого вбив, той швидко може
Й мене вбить тою самою рукою.
Тож, за тамтого мстятись, я собі
Допомагаю. Швидко ж, діти, встаньте!
Беріть оці благальні галузки!
Най аж тоді збересь тут Кадма люд,
Як я все вчиню. Божа воля буде,
Чи вийдемо щасливі, чи пропадем.

Креон відходить.

Жрець

Вставаймо, діти! Те, чого ми тут
Прийшли, обіцяно нам урочисто.
А Феб, що нам прислав сю ворожбу,
Най буде лікар наш і порятівник!

Народ і жерці відходять.

ЯВА ТРЕТЯ

Хор входить на сцену; Едіп у глибині сцени.

Хор

О, Зевса милозвучна мово,
Що з позолочених хором
Піфона в Фіви принеслася,
Скажи, що ти віщуєш нам?
Холодне серце, дроз тривоги
Мене проймає. О, Пеане,
Делійський лікарю святий!

Перед тобою, тремтячи,
Я жду, що зараз ще мені,
Чи по якимсь часі, відслонши?
Скажи мені, богине Фамо,
Дитя надії золотої!
Тебе зву першу, Зевса доню,
Безсмертна Афінно, її враз
Опівкунку землі сисі
Твою сестрицю Артемиду,
Що на блискучому престолі
На ринку круглому сидить;
Прошу її тебе, далекострільний Фебе!
Явись ти, трійце, що від смерті
Людей боронши! Таж колись,
Як тучі нагубні неслись
На город наш, ви відвернули
Пожар заглади добротливо.
Прийдіть, прийдіте ж і тепер!
О леле! Болі незлічими
Пасіли нас! Всесь люд хорус,
І нікому допомагати,
І нікому відважно стати,
Щоб нас від лиха боронить.
Бо ні земля не родить плоду,
Ані жінкам в часі породу
Ніхто не може ради дати,
І в муках біднії конають.
І наче птахи бистрокрилі,
Бистріш, ніж огняні язики,
Летять їх душі к берегам
Західним, де вечірній бог царює.
Без ліку в місті гине люд.
Дрібнії діти на землі
Лежать померші без призору,
А матері й жінки-старушки
На ступнях віттарів лежать
І зойком, криком з всіх сторін
Несеться до богів благання,
Несесь пеан отой жалібний,
Неначе бурі рев важкий.
О, золота Зевеса доню,
Пошли ж нам усміх свій сердечний,
Свою святую благодать!
Благаю її Ареса страшного,
Що нині без спвіжєвих збруй,

А в огнянім плащі на мене
Посеред зойку-крику йде —
Нехай іде від мене, хоч
В велике ложе Амфітрити,
Хоч у відлюдні дебри там
Вокруг Тракіїської затоки,
Бо ж в ясний день він забирав
Те, що ніч темна не взяла.
О Зевсе батьку, ти, що мечеш
Огнесті стріли непохвбні,
Ти громом своїм вбий його!
Лікіїській пастирю, і ти
Нанши тетиву золотую,
Свої могучі стріли шли!
Нехай заблєспуть нам огнесті
І Артеміди похідні,
З котрими по Лікіїських горах
Вона полює! І тебе,
Золотовінчаний, взиваю,
Патроне світлий сього краю,
Наш Бакху-винозоре, друже
Менад крикливих! О, прийди
При блиску похіднів північних
І бога лютого всемирн,
Що у других богів превічних
Не має честі, ні пошани.

Е д і п

(наближається)

Ви молптесь? Сповниться вам усе,
Пропаде лихо, пільга вам настане,
Коли моїх послухасте слів,
Як з лихом тям боротесь. Я говорю,
Як несвідущий в ділі тим кривавім
І в вісті жадній; без других поради
Тут не зайдеш далеко. А що я
Пізніше став жильцем оцього міста,
То й ось що всім кадмейцям заявляю:
Хто з вас би відав, з чїїх рук погиб
Лай Лабдакенко, того зву, нехай
Усе по щирості мені розкаже.
Най не боїться сам свідчить на себе,
Бо не буде йому нічого злого,
Лиш най здоров покине край оцей.

А як хто зна про іншого в сім краю,
Що се зробив, най не мовчить; я сам
Йому заплату дам і ще й подяку.
Та сли мовчатиме, сли котрий,
З страху за друга чи то й сам за себе,
Зневажить розказ мій, то знайте, що
Такому буде: хто б він там не був,
Не смій ніхто в тім краю, де моя
Держава й власть, його прийати в хату,
Ані сказати до нього слово, ані
З ним враз богам молитися й жертви діяти,
Ні з ним купатись! Всі його повинні
Від дому гнати, як причину сеї
Зарази, бо що так воно, се ясно
Нам стало днесь з Піфійської віщби.
Так чинячи, поборником я чинюсь
І бога і небіжчика царя.
Самого ж вбійцю проклинаю, чи він
Се тайно сам зробив, чи много їх,
Щоб в горю й ганьбі ввесь їх вік минув!
І якби свідомо його я в домі
Між своїми держав, то най упаде
Й на мене те ж, що вирік я, прокляття!
А вам наказую все те зробити
Не так для мене, як для бога, як
Для краю, що без плоду, без богів
Ось пропада. А хоч би й бог нам був
Не наказав сього, то вам не слід би
Лишати без пімсти смерть такого мужа,
Так доброго царя. Найдіть злочинцю!
Тепер, коли тут я цар, маю власть
Ту, що колись тамтой мав, наслідив
По нім і ложе й жінку, мої діти
Були б його дітей братами й сестрами,
Коли б йому дітей судила доля
(Та вдарила судьба його у тім'я!), —
Тепер за нього я, немов за батька,
Впімнусь і, що лиш можна, все порушу,
Щоби дістать до рук убійцю Лайя,
Що син був Лабдака, внук Полідора,
Кров Кадма і Агенора старого.
А хто не вчинить так, як я казав,
Тому — молюсь богам — нехай земля
Не дасть ні зерна, жінка най не вродить
Дітей! Він сам най згине від оцеї

Зарази, або й гіршою ще смертю!
А вам і прочим всім кадмейцям, що
На сес згідні, най могуча Діке
На поміч буде й другі всі боги!

Х о р

О панс, твоїй тямуючи проклин,
Ось що скажу: не я його убив,
Ані вказати не вмію вбійці. Феб,
Що нам прислав сей впрок, мусив би
Вказати і того, хто зробив се діло.

Е д і п

Се правда. Та хто ж може змусить бога
Сказати те, чого сказати не хоче?

Х о р

Ще друге б я сказав, що я міркую.

Е д і п

Хоч би ще й третє, не вагуйся мовить.

Х о р

Міркую, пане, що цареві Фебу
Всевидінням найближчий є Теїрезій.
Його спитавши, можна би найліпше
Про се дізнатись.

Е д і п

Я й про се подумав
І вже зробив се. Як лиш вість приніс
Креон, я двох послів післав по нього;
Дивуюсь лиш, що ще їх тут нема.

Х о р

А прочі вісті, знать, пусті, замеркли.

Е д і п

Які се вісті? Важне кожне слово.

Х о р

Мовляв, якісь його прохожі вбили.

Е д і п

І я се чув, та де ж візьмеш ти свідків?

Х о р

Ну, сли лиш крихта в нім страху лишилась,
То як лиш вчус твій проклин — не встоїть.

Е д і п

Хто діла не боявсь, той не злякавсь слів.

Х о р

Та є такий, що вислідить його.
Ось божого вже віщуна ведуть!
Се одинокий чоловік, в котрім
Живе ще правда!

ІВА ЧЕТВЕРТА

Тейрезій,
сліпий старець, з поводитором, входить.

Е д і п

О Тейрезій, ти,
Що знаєш все на небі й на землі,
Що можна й що не можь сказати словами!
Хоч невидючий ти, та знаєш добре,
Яка наш город мучить болість люта,
В тобі одним, о княже, вся опора,
Рятунок весь. Бо Феб (коли ще сього
Не чув ти від посланців) отакій
Прислав нам вирок на посольство наше:
Тоді лишень мине нас ся хвороба,
Коли убійців Лайя винайдем
І поб'ємо чи проженем із краю.
Тож не відмов нам, і чи з лету птахів,
Чи з інших там віщувань річ сю знаєш,
Рятуй себе і город і мене,
Рятуй усіх від скверни вбійства того!
На тебе здасмось. Бо ж помагать,
Де тра й де можеш — се найкращий труд.

Тейрезій

Ой, як же важко мудрим бути, коли
Нема за мудрість вдяки! Добре я
Се знав, та й ось забув. А то б сюди
Я не прийшов.

Е д і п

Се що? Чому такий
Знесмілений приходиш?

Тейрезій

Відпусти м'я

Додому! Легше ти свою судьбу,
А я свою знеситимем, коли
Мене послухасш.

Е д і п

Несправедливо
Й недружно місту, що тя згодувало,
Сказав ти, відмовляючи віщби.

Тейрезій

Не дуже, бачу, і тобі твоя
Говірка на добро виходить, тож
Щоб і собі такого ж не зазнати...

Е д і п

О, пробі! Сли се знаєш, на колінах
Всі просим тя, не відвертайсь від нас!

Тейрезій

Ви всі безумні. Я не хочу слова
Сказати, щоб горя не завдати тобі.

Е д і п

Що, що? Ти знаєш і не скажеш? Хочеш
Нас зрадити, погубити город весь?

Тейрезій

Не хочу болю завдавати собі,
Ані тобі. Дарма благать! Ніколи
Не виявлю сього.

Е д і п

О злоко злюпа —
Бо й камінну б розлютив ти натуру —
Невже не скажеш нам? Невже все так
Незрушений останеш, неприхильний?

Тейрезій

Мій упір лютить тя, а на свій власний
Ти мов сліпий, лишень мене ганьбиш.

Едіп

Хто ж не розлютився б, таке почувши,
Як ти зневажуєш свій рідний город?

Тейрезій

Прийде воно й само, хоч я тепер
Се мовчанкою вкрию.

Едіп

А як має
Прийти, то чи ж не слід тобі сказати?

Тейрезій

Нічого більше не скажу. А ти
Як хочеш, так лютує собі і злиєш.

Едіп

І не скриватиму тепер у моїм
Гніві ніщо, чого доміркувався.
Так знай же, що, по моїй думці, ти
Се діло видумав і виконав,
Хоч і не власними руками! Ся б
Не був випадком ти сліпий, то я б
Сказав, що ти є самотній справець
Оцього вбивства.

Тейрезій

Чи на правду? Слухай:
Останься ти при тім прокляттю, що
Проголосив недавно, і віднині
Ні в мене, ні в оцих тут не розпитує!
Бо справець слабості й чуми в сім краю —
Ти сам.

Едіп

Безвстидно так ти ригнуть смів
Сим словом? І гадася, що втечеш
Від кари?

Тейрезій

Я вже втік. Мене хоронить
Могуча сила правди.

Едіп

Відки ж ти
Її набравсь? Ачень не з ворожби.

Тейрезій

Від тебе. Мимоволі ти мене
Припер до сього слова.

Едіп

До якого?
Скажи ще раз, найліпше зрозумію.

Тейрезій

Хіба вперед не зрозумів? Чого
Ще більше хочеш?

Едіп

Щось було неясне
В твоїх словах. Скажи ще раз!

Тейрезій

Так слухай:
Ти сам є той убійця, за котрим
Шукаєш.

Едіп

Не на радість ти собі
Вже другий раз ображуєш мене.

Тейрезій

Чи ж маю більше ще казати, щоб ти
Ще дужче зливсь?

Едіп

Що хочеш, говори!
Се буде все балакання пустеє.

Тейрезій

Так я й кажу, що ув огиднім зв'язку
Живеш ти з наймилішими, і сам
Не бачиш свого зла.

Едіп

Чи все ти так
Безжурно думаєш таке балакати?

Тейрезій

Як довго правда силу має в світі.

Едіп

Є спля в правді, та не в тобі! Ти
Її не маси, ти сліпий на очі,
На вуха і на розум.

Тейрезії

Ти, нещасний,
Ганьбим у мене те, що в тебе швидко
В самого весь ганьбитиме народ.

Едіп

Укритий пільмою, не можеш ти
Пошкодити ні мені, ані нікому,
Хто світло бачить.

Тейрезії

О, не з моїх рук
Тобі судила доля впасти. Йде
Сам Аполлон, що се вчинити мас.

Едіп

Чи сам ти уложив се, чи Креон?

Тейрезії

Ой, не Креон упадком твоїм буде,
А лиш ти сам!

Едіп

О скарби, власте, штуко,
Понад всі штуки вища в сім життю,
Так повнім зради, як же то на вас
Чатує заздрість. Задля тої власті,
Котру вручив мені сей город даром,
Не з просьби,— вірний друг мій з початку,
Креон на мене тайком засідаєсь,
Мене прогнать бажає, підсилав
Сього чарівника та інтригана,
Підступного кудесника, що тільки
В лихварстві добре бачить, та сліпий
У своїй штуці. Ну, скажи-бо, де
Твоя премудра ворожба явилась?
Чому, коли була тут та співачка
Собача, ти рятуючого слова
Міщанам не сказав? А загадку
Не перший-ліпший розгадати міг,—
На те віщба була б здалась. Ба, ти

Не мав її ні злету птахів, впдко,
Ні від богів. Аж я прийшов, Едіп
Малосвідущий, повалив її
Лиш дотепом, не птахами навчений.
А ти тепер мене прогнати б рад,
Бо думаєш, що при Креоні будеш
Стоять найближче трону. Та, мабуть,
Слізьми проплачеш ти і твої товариш
Сі замисли! Коли б не був ти старець,
То гірко б потернів за се зухвальство.

Хор

А нам здаєсь, розміркувавши добре,
Що і його слова, й твої, Едіпе,
Гнів витиснув. Та не туди б змагати,
Лиш як найліпше божий суд розчовпачь.

Тейрезії

Хоч цар ти, та чень рівне право є
Тобі так само відповісти; маю
Те право й я. Бо ж я не твоїй слуга,
Лиш Фебів, і Креона не наняв я
Собі в заступники. А що зганьбив
Ти сліпоту мою, так знай же ось що:
Хоч ти й видючий, а не бачиш ями,
В якій єси, ні де живеш, ні з ким.
Бо чи ти знаєш, чий ти? Сам о тім
Не знаючи, ти ворог своїм рідним,
Тим, під землею й тим, що на землі.
Все наближаєсь невдержимим ходом
Батьківське й материнське прокляття,
Що вдарить тя подвійно й прожене
Із сього краю. Як тепер ти бачиш
День, так тоді лиш бачитимеш тьму.
Не мас берега, ні Кіферону гір,
Котрі би швидко не лунали твоїм
Риданням, як пізнаєш, що подружжя,
В котрє вплинув ти на вітрилах щастя,
Було для тебе пристанню недолі.
І іншого ще много лиха ти
Не бачиш, що тобі і твоїм дітям
Враз грозить. Ну-ко, лихослов за те
Креона й мій язик! Та знай: немає
На світі чоловіка, щоб страшнішу
Загибель мав, як та, що жде тебе.

Едіп

Га, маю слухать довш його зухвальства?
Не щезнеш ти? Не підеш швидко геть,
Плечима к сьому дому обернувшись?

Тейрезій

Я б і не був прийшов, якби м'я ти
Не був зазвав.

Едіп

Звучи тебе сюди,
Не знав я, що почнеш плести дурниці.

Тейрезій

Так я тобі таким дурним здаюся?
А твоїм родичам здавався мудрим.

Едіп

Яким? Стій! Хто ж, по-твосму, мій родич?

Тейрезій

Сей день тебе і вродить і погубить.

Едіп

Що знов за темні загадки говориш?

Тейрезій

А ти хіба не найліпший розгадчик?

Едіп

Клиш з мене там, де я вказавсь великим.

Тейрезій

А власне щастя те тебе згубило.

Едіп

Що з того, город сей я таки спас.

Тейрезій

Піду вже. Хлопчику, веди мене!

Едіп

Веди, веди! Приніс ти нам лиш колот
Та зваду,— легше стане, як підеш.

... Тейрезій

Піду, та ще скажу того, за чим
Я тут прийшов,— твій вид м'я не злякає,
Бо месть твоя мене вже не досягне.
Так слухай же: той муж, котрого ти
Шукаєш здавна та витрублюєш
Про вбійство Лайя грізно, він є тут.
Зважась за прихожого, та скоро
Тут вродженим покажеться, фіванцем.
Та не порадусь тим щастям, ні!
З видючого сліпець, із багача
Жебрак, піде він у чужую землю,
Нащупуючи ліскою дорогу.
Він власним дітям враз явиться братом
І батьком, власній матері і сином
І мужем, батьків співжених і вбійця.
Тепер же йди домів і се роздумай!
А як мені брехню докажеш, в той час
Кажки, що глупство вся віщба моя.

Тейрезій відходить з поводитором, Едіп у палату.

ЯВА П'ЯТА

Хор

Хто се, на кого пророцька
Ся дельфійська скала
Невимовне, дивовижне
Вбійство тес завдала?
О, нехай же якнайшвидше
На вітроногих скакунах
Він біжить від нас у безвість!
Бо в грізних уже огнях,
В зброї блискавок на нього
Наступає Дія син,
А також страшнії Кери,
Що крок в крок підуть за ним.
Блисла нам оце недавно
Із сніжних Парнасу стін
Вість: шукать усюди вбійці,
Де, дводушник, криєсь він?
Певно, мов бугай, блукає
В диких скалах і лісах
Та печерах, сам-самотній,
Все в бігу, все на ногах.

Нам пасланий з преісподні,
Хоче вироку уйти;
Та докіль живе він, мусить
В собі все його нести.
А страшні, страшенні речі
Сей віщун нам проказав!
Чи їм вірять, чи не вірять —
Ще на певнім я не став.
Раз надія, то знов сумнів
Запирає річ мою.
Бо ж ні здавна, ні тепер я
Не чував, щоб на сім'ю
Лабдакідів син Поліба
Злії замисли носив.
Так з якої б речі люту
Лабдакіда смерть я мстив
На Едіпі, не добувши
Певних доказів яких?
Зевс, Аполлон певне знають
Геть всі скритки діл людських;
Та чи знає ліпш від мене
Все те земний ворожбит?
В світі мудрість є на мудрість,
А хто дужчий — побідить.
Ні, ніколи на Едіпа
Я не кину сю вину,
Поки ясне, певне слово
Не розсіє тьму страшну.
Адже ж як та Сфінкс крилата
На наш город надійшла,
Він явивсь нам мудрим другом,
Вирятував нас від зла;
Тож винить його в злочинстві —
Безсердечність би була.

ЯВА ШОСТА

Креон. Хор.

Креон

Міщани, чую, що наш цар Едіп
Тяжкі на мене звалоє провини!
Я не втерпів, являюсь тут. Бо сли
В теперішнім нещастю він міркує,
Що в слові або в ділі через мене

Якусь поносить шкоду, то я ї жпть
Не хочу довше, ганьбою окритий,
Бо ж не мала для мене шкода йде
З такого слова, ні, безмірна шкода.
Сли злим окликне м'я весь город, ви
І всі приятелі.

Хор

Е, ганьба та
Не з розмислом чень вирвалась йому,
Лиш з гніву вибухла.

Креон

Так як же се
Тут виявилось, що віщун збрехав
Через мою підмову?

Хор

Цар так мовив,
А на якій підставі, я не знаю.

Креон

І чи так з смілим видом, з чистим серцем
На мене кинув сю неславу він?

Хор

Не знаю. Царських діл судить не мислю.
Та ось і сам з палати він виходить.

ЯВА СЬОМА

Ті самі і Едіп.

Едіп

Га! Ось ти тут! Як смів ти тут явитись?
Чи так безвстидний вид твій, що приходиш
В мої пороги, ти убійця явний
Покійного царя, й моєї власті
Відкритий рабівник? Скажи, їй-богу,
Чи ти, задумуючи се, вважав
Мене безумним, чи таким вже трусом?
Чи думав ти, що коромол твоїх
Не визнаю, а дізнавшись, плазом пушу?
Та й чи ж не глухий є твій план — сягати
Без грошей, без прихильників по трон,
Котрий лиш грішми, людом здобуваєсь?

Креон

Чи знаєш що? На те, що ти сказав,
Послухай відповідь, а визнавши все, суди.

Едіп

Ти на слова мистець, я ж злий слухач,
Відкривши, що ти лютий ворог мій.

Креон

Про се якраз м'я вислухай вперед.

Едіп

Про се якраз мовчи, сли маєш честь.

Креон

Сли мислиш, що упертість та безумна
Є дуже добра річ, то грубо блудниш.

Едіп

Сли мислиш, що злий замисл против рідних
Минесь тобі безкарно, тяжко блудниш.

Креон

З тим словом згоджуюсь, та лиш скажи,
Яку зневагу ти зазнав від мене?

Едіп

Чи радив, чи не радив ти мені
Послать за тим славутним віщунном?

Креон

На раді тій я стою ще й тепер.

Едіп

А як давно то тому, як Лайос...

Креон

Ну, що вчинив? Кажи, про що йде річ?

Едіп

Безслідно щез від вбійчої руки?

Креон

Багато вже часу з тих пір минуло.

Едіп

А сей віщун уже й тоді ворожив?

Креон

Так мудро й в честі був такий, як нині.

Едіп

А чи про мене згадував тоді?

Креон

Прп мні сього ніколи не чинив.

Едіп

А за помершим не слідили ви?

Креон

Ще й як слідили, та ніщо не знали.

Едіп

Чом сей мудрець про се вам не сказав?

Креон

Не знаю, а не знаючи, мовчу.

Едіп

А се чень знаєш добре й скажеш нам?

Креон

Ну, що? Сли знаю, певно не втаю.

Едіп

Чому, сли не з тобою в змові, він
Убійство Лайя звалоє на мене?

Креон

Чи чинить се — ти знаєш сам. Тепер же
Позволь мені питать, як ти питав.

Едіп

Питай. На вбійстві чень мене не зловиш.

Креон

Скажи, сестру мою за жінку маєш?

Едіп

Сього не заперечу, звісна річ.

Креон

Пануєш спільно з нею — чи не так?

Едіп

Все, що захоче, я сповнити рад.

Креон

А третій я чи ж вам не срівня?

Едіп

Отож-то тут злим другом ти вказавсь.

Креон

Якраз ні! Поміркуй лиш враз зо мною!
Поперед усього ось що: чи волів би
Хто-небудь панувать в страсі, чи спати
Спокійно, а ту саму мати власть?
От тим-то ані я, ні жоден інший,
Що має глузди, не забагне радше
Сам быть царем, ніж мати царську власть.
Днесь із-за тебе все без страху маю,
А сам пануючи, я б мусив много
Чинить такого, чому й сам не рад.
Чи ж царський титул може быть миліший
Від сеї власті й сили без турботи?
Ще ж я не божевільний, щоб бажав
Не того, що враз гарне і корисне.
Днесь кожний м'я вітає, віддає
Поклін мені; кому до тебе діло,
Той удаєсь до мене, бо всі знають,
Що, що я обіцяю, ти сповниш.
І як же ж міг би я сього позбутись,
Щоби тамте ловить? Така дурниця
Не виляжесь в розумній голові.
Ні! Ні я сам сю думку не кохаю,
Ні зваживсь би на те з ким другим в спілці.
А хочеш проби — сам іди в Піфону
І звідай, чи я вірно сю віщбу
Тобі подав. А як мене спіймаєш
На спільнім заговорі з віщуном,
То вбий мене не своїм власним судом,
А своїм з моїм враз! Та не оскаржуй
Мене за темні здогади якісь!
Бо ж не по правді прозивать задармо

Лихого добрим, доброго лихим.
Хто друга щірого збуваєсь, той
Все одно що життя б збуваєсь, котре
Над все кохає. Та з часом ти ясно
Пізнаєш се, бо тільки час покаже,
Хто йшов по правді: злого ж чоловіка
В одному дні наскрізь пізнати можеш.

Хор

Він добре мовить, царю! Стережись
Упадку! Хто на все рішавсь швидко,
Той швидко впаде.

Едіп

А як коромольник
Швидкий на мене тайком настає,
То швидко й я оборонятись мушу.
Бо як спокійно ждатиму, він зробить
Своє, і я нічого вже не вдію.

Креон

Що ж думаєш? Прогнать мене із краю?

Едіп

Ні! Згинуть мусиш, не втекти мені.

Креон

Скажи вперед, за що твій гнів на мене?

Едіп

Ще мало я сказав? Ти ще не віриш?

Креон

Ти без ума, здаєсь!

Едіп

Не бійсь, для себе

Я при умі!

Креон

Будь при умі й для мене.

Едіп

Ти зраду здумав!

Креон

А як се неправда?

Едіп

То все одно, ти мусиш слухать.

Креон

Ні!

Злих владників не слухаю.

Едіп

Міщани!

Чи чуєте?

Креон

Не бійся, чують все,
Не тільки те, що ти один говориш.

Хор

Спокій, панове! Ось в сам час із дому
Йокаста йде. Враз з нею сварку сю
Залагодить, що вибухла між вами.

ЯВА ВОСЬМА

Ті самі і Йокаста.

Йокаста

Чого, нещасні, перозважно сварку
Ви підняли? Не встидно вам в такім
Нещастю всього краю ще й самим
Собі злорічить? В дім іди, Едіпе!
І ти, Креоне, йди домів! Не слід
Ятрить з болячки величезну рану.

Креон

Сестрице, муж твій ось, Едіп, задумав
Мене згубить. Один лиш вибір маю:
Втікати з краю або смертю згинуть.

Едіп

Так, жінко! Власне я відкрив, що він
Зрадливо важить на моє життя.

Креон

Та най я в нужді, всіми клятий згину,
Сли щось таке я вдіяв, як ти мовиш!

Йокаста

Едіпе, бійся бога, вір йому!
Зжахнись його присяги на богів,
Зважай на мене й на людей оцих!

Хор

Послухай, царю! Змилуйся, благаю,
Розумно зваж се діло!

Едіп

Що ж мені,

По-твойому, робить?

Хор

Не зневажай
Його! Безумним не бував він досі,
Та й забожився клятвою страшною.

Едіп

Та чи роздумав ти, чого жадасш?

Хор

Роздумав.

Едіп

Ну, скажи, що ти роздумав?

Хор

Не звалюй ганьби і вини з неясних
Підозрінь на князя, що так заклвся!

Едіп

Так знай же, що, жадаючи сього,
Жадасш, щоб я згиб чи втік із краю.

Хор

Ні, на Гелія клянусь,
Першого з богів Олімпу!
Най боги мене забудуть,
Най всі други м'я покинуть,
Най пропаду в горю я,
Сли се думка в моя!
Та нещастя сього краю
Скорбну душу рвуть мені,
Ви ж ще до старого горя
Се новес додали.

Едіп

Так най же йде, хоч би мені з-за того
Прийшло і згинуть або з сього краю
Тікати. Твоє, а не його благання
Порушило мене. Де б він не був,
Моя ненависть буде все при ньому.

Креон

В гніві, як бачу, ти на се склонився,
Та гнів пройде — і каяття настане.
Такі натури справедливо с
Самі для себе найлютіша мука.

Едіп

Ти ще не даш мені спокою? Ти ще тут?

Креон

Іду вже, тяжко скривджений тобою,
Та для оцих усе той сам, що був.

Відходить.

ЯВА ДЕВ'ЯТА

Хор, Йокаста, Едіп довго стоїть, понуривши голову в задумі

Хор

Провадь, о пані, в дім його — чи бачиш?

Йокаста

Та що тут сталося?

Хор

Темний привід дав
Товчок до сварки, сварка до зневаги.

Йокаста

І чи оба зневажились взаємно?

Хор

Авжеж!

Йокаста

Про що ж зайшла та сварка?

Хор

Годі!

Досить вже тих нещасть для сього краю!
Лийш сію сварку, скоро раз затихла!

Едіп

(прокидаючись із задумі)

Чи бачиш, щирій ти горожанине,
Що ти зробив? Моя душа ослабла,
Вся сила духа наче отупіла!

Хор

Пане, вже не раз я клявся,
Тут ще раз тобі клянусь!
Дурень був би я, безглуздий,
Сли б від тебе відвертався!
Ти, що край мій наймиліший,
Ген-то битий лютим горем,
В тиху прпстань наверхнув,
Накермуї його й сьогодні
На щасливий прямий шлях!

Йокаста

Та пробі, царю! Розкажи й мені,
За що сей гнів твою збентежив душу?

Едіп

Скажу — тебе шаную більш, як син —
Яку Креон скував на мене зраду!

Йокаста

Та чи так певна вже його провинна?

Едіп

Голосить, що се я Лайоса вбійця.

Йокаста

Чи сам від себе, чи від других взнав?

Едіп

Сю злюку віщуна тут підіслав,
А сам чинивсь, немов ніщо й не знає.

Йокаста

Чи так? Ну, викинь все се з голови!
Мене спитай і взнай: нема на світі
Смертальної істоти, щоб могла
Будуще віщувати. Ось тобі
На се короткий доказ! Бач, була
Колись віщба Лайосу — не скажу,

Щоб від самого Феба, та від слуг його,
Що суджено йому прийняти смерть
Від власного його й мого сина.
А прецінь, чутка йде, його убили
Чужі розбійники на роздорожжі,
Де три дороги сходяться. А сина,
По трьох днях з роду, він велів слугі,
Ніжки йому в сустанах підв'язавши,
Покинуть на відлюдній десь горі.
Як бачиш, Феб тут не сповнив того,
Щоб сей став батька вбійцею, ні щоб
Лайос від сина згиб, як сам лякався.
А прецінь віщуну се віщували!
І ти не дбай про них! Що бог захоче
Відкрить, се легко сам нам виявить.

Едіп

Се що ти, жінко?.. Слухаю тебе
І враз якась облуда дух займає,
Якась тривога грудь мою стискає!

Йокаста

Яка жура тебе отак пошибла?

Едіп

Оце сказала ти, що згиб Лайос
На роздорожжі, де три шляхи входять.

Йокаста

Такий був слух і досі так говорять.

Едіп

І де, в якому краю гріх сей стався?

Йокаста

Край звесь Фокіда; шлях там розбігаєсь
Один до Дельф, а другий в Давлію.

Едіп

А скільки вже часу сьому минуло?

Йокаста

Не довго перед тим, як ти в сей край
Прибув на царство, вість прибігла в город.

Едіп

О боже, що зробиш зо мною хочеш?

Йокаста

Едіпе, чом так се береш до серця?

Едіп

Зажди ще! А який на зріст був князь,
В яких літах?

Йокаста

Волосся чорне мав,
Що злегка ще сивіти починало,
Постава й вид от-от на тебе схожі.

Едіп

Ой, лишенько! Здається, сам на себе
Страшне прокляття кинув я оце
Без відома!

Йокаста

Що мовиш, царю? Й глянуть
Не всмілююсь на тебе.

Едіп

Страх мене
Пройма, чи той віщун не мовив правду.
Та виясни мені сю річ, коли
Одно ще скажеш.

Йокаста

Хоч боюсь і я,
Та що лиш знаю, все сказати готова.

Едіп

Як вибрався Лайос в дорогу? Певно
Як цар, воєнну сильну мав дружину?

Йокаста

Всього їх п'ять було, один викличник
Між ними; цар лиш сам на возі їхав.

Едіп

Ой, ой! Аж надто ясно вже став!
Та хто приніс вам вісті сі, дружино?

Покаста

Слуга, що, спасшись сам, один вернув.

Едіп

Чи, може, й досі ще живе він дома?

Покаста

Та ні! Як повернув сюди й побачив,
Що ти на царстві, а Лайос погіб,
Припав мені до рук і випросивсь
Послать його на поле стадо пасти,
Щоб геть ішов, не бачив сього міста.
Я й вислала його; мені здавалось,
Що вірний сей слуга варт навіть ласки
Геть більшої ніж те, про що просив.

Едіп

А можна тут оп'ять його спровадить?

Покаста

Чому ж ні? Та пощо він тут потрібний?

Едіп

Здаєсь, замного вже я чув, дружино,
Що змушує мене його побачить.

Покаста

Що ж, він прийде. Та чень і я, о пано,
Почути гідна, що тебе так мучить.

Едіп

Нічого не втаю перед тобою,
Коли таке мені вже грозить горе.
Бо і кому ж би ліпшому від тебе
Я міг повірить всі свої турботи?
Мій батько був Поліб, Корінфу князь,
А мати Меропе, дорянка. Був я
Найпершим в місті тим горожанином,
Аж поки трапилась мені пригода
Чудненька, певно, та не варта тої
Тривоги, що з-за неї я підняв.
При учті раз один товариш п'яний
Блюзнув мені, що я не батьків син.
Сим приголомшений, я ледве міг
Вдержатись того дня. На другий день

Іду до батька й матері й питаю.
Вони розгнівались на того дуже,
Що се сказав, за ту його зневагу.
Я втішивсь тим, та не переставала
Мене й ота зневага гризти — так
Глибоко, бач, мені засіла в душу.
Потай вітця і неньки вибравсь я
В Піфону. Та не вдостойв м'я Феб
Ні словом відповіді в тому ділі,
Задля котрого я прийшов. Та інше
Страшне, бездонне горе заповів
Мені: в подружжю з матір'ю, мовляв,
Я маю сплодити нещасні діти
Всім людям на огиду, маю статись
Убийцею того, що виплодив
Мене — вітця. Почувши се, тікав я
Геть від Корінфської землі, лиш з зір
Слідив, в котрій вона є стороні,—
Тікав, щоб справді ся віщба огидна
Зо мною не сповнилась. В тій мандрівці
Прийшов я на те місце, де, як кажеш,
Погіб володар сього краю. Жінко,
Скажу тобі всю правду. Ледво я,
Блукаючи, на сей трихресний шлях
Прийшов, аж бач, напроти мене ідуть
Викличний і такий, як кажеш, муж
На возі вдвокинь. Тут візник мене
І сам старий взялися силомиць
Спихать з дороги. Отоді в гніві
Я вдарив візника, що пхав мене.
Побачив се старий і вигледів
Момент, коли проз віз я проходив,
Та й вдарив пужалном мене по тім'ю.
Та потерпів за се не так! В тій хвили
Так булавою з моїх рук дістав,
Що стрімголов із воза впав на землю.
І всіх, що з ним були, побив я. Ну,
Сли сей старий був хоч би лиш якийсь
Свояк Лайоса, то чи ж є на світі
Нещасливіший, більш проклятий богом,
Як я? Таж ні сусід, ні жоден в місті
Мене не сміє в дім прийнять, ні навіть
Словами привітать, противно, мусить
Геть гнать мене! І не хто інший, тільки
Я сам на себе кинув те прокляття.

До жінки вмершого я доторкаюсь
Руками тими, що його ж убилі!
Чи ж не злочинець я? Чи ж не огидник?
Тікати мушу, а тікаючи,
Не смію бачити рідні, ані вступити
На рідну землю, бо як ні, то мушу
За жінку матір взятъ, а вбити батька
Поліба, що м'я зродив, виплекав.
Чи ж не на те виходить, що якійсь
Злий дух на мене навернув се горе?
Бодай ніколи, о боги святі,
Я сього дня не бачив, щоб безслідно
З-поміж людей пропав, ніж маю бачити,
Як отаке страшне гніте м'я лихо!

Х о р

І нам, о пане, се страшне. Та доки
Він не прийде і ти всю річ не визнаєш,
Не трать надії!

Е д і п

Так, ще тільки й с
Надії в мене, що чекать на того
Слугу, що в полі.

Й о к а с т а

Чим же може він
Тебе потішить, як прийде?

Е д і п

Ось чим:
Коли те саме скаже він про мене,
Що й ти, то я мину ще чень біди.

Й о к а с т а

А що ж такого я тобі сказала?

Е д і п

Ти мовила, що він доніс вам, мов то
Розбійники Лайоса вбили. Скоро
Пастух сей і тепер стояти буде
При тім числі, значить, тоді: не я
Убив сього; бо ж що кількох людей,
То не один. Та скоро скаже, що
Один се був, тоді вже певна річ,
Що злочин сей тяжкий спада на мене.

Й о к а с т а

Та ні! Будь певний, що він так сказав
І не візьме назад свого слова.
Весь город чув се, не лиш я сама.
Та хоч би й відступив тепер де в чім
Від своїх давніх слів, то в жоден спосіб
Се ще не доказ, пане мій, що ти
Лайоса вбив. Бо ж Феб йому пророчив,
Що мусить згинуть з рук мого сина.
А прецінь, сей нещасний теж його
Не вбив, бо сам іще давніше згинув.
От тим-то відтепер задля віщби
Я й оком не зморгну ні в сей ні в той бік.

Е д і п

І добре маєш. Та пошли когось
В поля по того пастуха, і не забудь!

Й о к а с т а

Пошлю живенько. Та ходім додому!
Все, все зроблю, що лиш тобі приємне.

Обоє відходять.

ЯВА ДЕСЯТА

Х о р

(сам)

Дай мені, доле,
Завше побожність
В ділах усіх і словах!
Дай мені боязнь
Перед предвічними
Тими законами,
Що є небесної
Правди й ефіру дітьми,
Іх же не смертні
Сплодили люди,
Але їх батько — Олімп.
Іх же ніколи
Світ не забуде,
Не постаріються,
Бо всемогучий
Бог в них живе.

Гордоці родять тирана.
Гордоці, глупством надуті,
Пхають до діл неподобних,
До безхосенних же діл.
Та на найвищу високість
Вибравшись, падають раптом
В темну безодню стрімглав,
Де вже нема під ногами
Грунту твердого. Благаю
Бога, щоб гóроду в боях
Щастя усе подавав;
Та не відступлю ніколи
З-під опікунської власті
Вірних, могутих богів.

Та хто, гордуючи
Словом чи вчинками,
Лихо кує,
Хто не жахається
Правди предвічної,
Хто святих образів
Щиро не чтить,
Той най допадеться
За невгамовану
Дику буту свою
Злої біди!

А хто неправедно
Зиску шукає,
Злочин поганій
Кого не лякає,
Хто у засліпленню
Святе зневажає —
Як же би міг такий
Запам'яталий
Від божого гніву
Стріл утікти?
А сли такому
Честь буде й слава,
Пощо ж побожні нам
Танці водить?

Більше не піду на прощу
Там, де святий пуп землі,
Ані до Абського храму,
Ні до Олімпії гриц,

Сли на безбожних не впаде
Ганьба прилюдна, страшна.

Ти ж, всемогутній
Зевсе володарю,
Сли справедливо
Світ тебе чтить,
Ти мусиш бачити,
Як зневажають,
Тончуть ногами
Феба віщбу!
Вже погасас
Блиск Аполлона
Пóчесть для святощів
Геть пронаде!

ЛВА ОДНАДЦЯТА

Хор, Покаста, потім Посланець.

Покаста

(з вінками і кадилом входить)

Ви, старші в сьому краю, думка в мене
З вінцями сини у руках, з кадилом,
З молитвою піти у храм богів.
Бо страх збентежений є дух Едіпа
Всіляким болем. Вже не мірить він
Нове старим, як слід розумному,
А всяку вість ханас найстрашнішу.
Не можучи ніяк його потішити,
До тебе, о Лікійський Аполлоне,
Найближчий нам, з молитвою приходжу
І з дарами оцими.

(Складає вінці й кадило на вівтарі).

О, подай

Нам вихід з цього горя! Всі тепер ми
В тривозі, бачачи його, що є
Керманч наш, прибитого страхом.

Посланець

(входить)

Чи не дізнався б я від вас, панове,
Де тут живе Едіп, цар сього краю?
Ще краще ж, сли хто зна, скажіть, де сам він?

Хор

Се дім його, а сам він дома, друже,
А жінка ся — його потомків мати.

Посланець

Дай бог щасливо їй серед щасливих жить.
Благословенній владаря дружині!

Йокаста

Щасти біг і тобі, чужинче! Варт ти
Сього за свій привіт. Та ну, скажи,
Чого бажаєш? Що звістить приходиш?

Посланець

Приношу добру вість для дому твого,
О пані, і для мужа твого.

Йокаста

Що се

За вість? І хто послав тебе сюди?

Посланець

З Корінфу. Вість, когру скажу, мабуть,
Утішить тя та й враз і засмутить.

Йокаста

Се що за вість, що може мать таку
Подвійну силу?

Посланець

У Істмійськiм краю
Весь люд бажає вибрать мужа твого
Царем,— таке там говорили всі.

Йокаста

Се ж як? Хіба Поліб старенький там
Вже не царює?

Посланець

Ні вже! Смерть його
Звела в могилу.

Йокаста

Що ти мовиш? Вмер
Поліб?

Посланець

Нехай і сам я вмру, коли
Неправду кажу!

Йокаста

Дівчино, біжи

У дім і швидко пану се скажи!
О, божі віщування, де ви ділись?
Від сього мужа скільки літ Едіп
Тікав, боявсь, щоби його не вбив!
А оце ж він погиб своєю смертю,
Не від його руки!

ІВА ДВАНАДЦЯТА

Ті самі, Едіп входить.

Йокасто, жінка любая моя,
Чого мене ти викликала з дому?

Йокаста

Послухай сього мужа й доконайсь
Достотне, скільки стóять ті славетні
Віщування богів!

Едіп

Се що за муж

І що за вість приніє?

Йокаста

З Корінфу він.

Поліб, твій батько,— каже він,— уже
Не є в живих, а вмер.

Едіп

Що мовиш, друже?

Сам своїм словом се скажи мені!

Посланець

Сли першій маю се сказать достотне,
То знай, що справді вже Поліб — небіжчик.

Едіп

Чи вбитий підступом, чи вмер з хвороби?

П о с л а н е ц ь .

І невеличка болість переможе
Старече тіло.

Е д і п

Так, значить, умер
Від слабості покійний?

П о с л а н е ц ь

Довгий вік
Прожив, пора було йому в могилу.

Е д і п

Гай, гай! і хто ж тепер, о жінко, буде
Зважать на віщій той огонь в Піфоні
Чи то на птиць, що перхають угору?
Мені ворожили вони, що маю
Вбити батька рідного, а він умер
І ляг в могилу сам, хоч я при тім
Меча й не доторкнувсь! Хіба що вмер
За мною з туги він — в таким лиш разі
Умер він через мене. Так ото
Старий Поліб узяв ті віщування
З собою в Ад! Пусті слова та й годі!

Й о к а с т а

Чи ж я давно тобі се не казала?

Е д і п

Казала, та я був страхом прибитий.

Й о к а с т а

Так викинь все тепер з ума!

Е д і п

Ні, ще боюсь я з матір'ю подружжя.

Й о к а с т а

Чого боїтись має чоловік,
Котрим кермує доля, а котрому
Не суджено будуще ясно бачить?
Найліпше жить попросту, як хто може.
Подружжя з матір'ю ти не лякайся!
Чи раз, буває, сниться чоловіку,
Що з матір'ю своєю пристає?
Та хто про се не дбає, той найлегше
Життя се зносить.

Е д і п

Все се гарно ти
Сказала, якби мати не жила.
Та поки ся живе, хоч гарно мовиш,
Я мушу все-таки боїтись.

Й о к а с т а

Гріб
Вітця чи ж не додав тобі потіхп?

Е д і п

Ще й як! Та все ж живої я боюсь.

П о с л а н е ц ь

Якої се ти жінки так боїтсья?

Е д і п

Меропп, старче, вдóви по Полібі.

П о с л а н е ц ь

Та чим вона така страшна для вас?

Е д і п

Від бога, друже, нам віщба грізна.

П о с л а н е ц ь

Чи тайна се? Чи можу я почути?

Е д і п

І овшім. Віщував колісь-то Феб
Мені, що мушу власну матір взяти
За жінку й власними руками кров
Пролить батьківську. Задля того я
Давно Корінф покинув; правда, тут
Найшов я щастя, та про те нема
Ніщо солодшого, як батька й неньку
У вічі бачить.

П о с л а н е ц ь

Та невже сього
Лякаючись, Корінф покинув ти?

Е д і п

Я ж батьковбійцею мав бути, старче!

П о с л а н е ц ь

Від сього страху, пане, чей же я,
По щирості прийшовши, увільнив тя?

Е д і п

За се й приймеш від мене гідну вдяку.

П о с л а н е ц ь

Я ж іменно для того і прийшов,
Щоб зазнавать добра від тебе, як
Домів повернеш.

Е д і п

Ні, домів ніколи

Не верну я.

П о с л а н е ц ь

Мій сину, ти, мабуть,
Не знаєш сам докладно, що діласи.

Е д і п

Чому, о старче? Виясни се, пробі!

П о с л а н е ц ь

Сли задля родичів вертатъ не хочеш
Домів.

Е д і п

Я ж мушу все лякатись, щоб
Не справдилося слово Аполлона.

П о с л а н е ц ь

Щоб з родичами ти не прогрівився?

Е д і п

Це іменно ляка мене, дідусю.

П о с л а н е ц ь

А знаєш? Ти перед нічим тремтиш.

Е д і п

Як се? Хіба ж я не їх рідний син?

П о с л а н е ц ь

От-о! Поліб тобі зовсім не рідний.

Е д і п

Що мовиш? Так Поліб не був мій батько?

П о с л а н е ц ь

Не більш, як перший-ліпший з нас, так само.

Е д і п

Хіба ж те саме — батько й перший-ліпший?

П о с л а н е ц ь

Не він твій батько був, ні я, ні ті.

Е д і п

А чом же сном звав мене Поліб?

П о с л а н е ц ь

Знай, в дарі з моїх рук прийняв тебе.

Е д і п

Чом так любив він дар із рук чужих?

П о с л а н е ц ь

Бездітний здавпа, покохав чужес.

Е д і п

А ти ж купив мене, чи десь найшов?

П о с л а н е ц ь

Найшов в ярах лісистих Кіферону.

Е д і п

Чого по тих ярах блукався ти?

П о с л а н е ц ь

В тих горах череду тоді я пас.

Е д і п

Значить, ти наймит був, пастух у горах?

П о с л а н е ц ь

Еге, дитя, й тебе тоді я спас.

Е д і п

Здоровим ти найшов мене, чи хорим?

Посланець
Сустави твоїх ніг є свідки тому.

Едіп
Ой, ой! Що згадуєш про давно болість?

Посланець
Пробиті кінці ніг я розв'язав тобі.

Едіп
Тих ран поганий знак і досі маю.

Посланець
Від них пішло й ім'я твоє, що носиш.

Едіп
Чи батько се вчинив мені, чи мати?
Скажи, на бога!

Посланець
Я сього не знаю.
Той ліпше зна, хто дав мені тебе.

Едіп
Значить, від другого мене дістав ти,
Не сам найшов?

Посланець
Так, інший дав мені
Тебе пастух.

Едіп
Що за один? Чи можеш
Вказать його докладно?

Посланець
Чом же ні?
Його Лайоса ми слугою звали.

Едіп
Лайоса, що колись тут царював?

Посланець
Егеж! В царя він був чередником.

Едіп
Чи він живе ще? Рад його я бачить.

Посланець
(до Хора)
Се ви, тутешні, ліпше знать повинні.

Едіп
Чи знає хто з-між вас, ось тут присутніх,
Чередника, що спомина сей муж?
Чи бачив хто його чи то в полях,
Чи тут? Скажіть! Се вяснить тра конче.

Хор
Здаєсь, що се той сам пастух із поля,
Котрого вже вперед хотів ти бачить.
Та се найліпши тобі Йокаста скаже.

Едіп
Що, жінко? Чи пастух той, за котрим
Недавно ми послали, буде справді
Той сам, котрого згадує сей старець?

Йокаста
(страшно збентежена)
Про що він згадує? Покинь се діло!
В словах його не рийсь думками даром.

Едіп
Не буде сього, щоб, на слід такий
Напавши, я не вяснив свій рід.

Йокаста
Під милій бог благаю тя, коли
Своє життя кохавш ти, покинь се!
Най вистарчить само моє страждання.

Едіп
Не бійсь! Хоч би й до третього коліна
Потрійним я рабом явивсь, для тебе
Не буде з того ганьби.

Йокаста
Ні, ні, ні!
Послухай м'я, благаю! Не дошукуйсь!

Едіп

Ні, не послухаю, аж поки все те
Докладно не зглиблю.

Йокаста

И щиро раджу,
В найліпшій намірі для тебе.

Едіп

Годі!
Лиш мучать м'я оті найліпші ради.

Йокаста

Нещасний! Щоб ніколи ти не визнав,
Хто ти такий!

Едіп

Біжіть хто-небудь зараз
І приведіть мені чередника!
А ся хай тішиться вельможним родом.

Йокаста

Нещасний! Горе, горенько тобі!
Лиш се одно тобі сказати що маю,
А більш від мене й слова вже не вчуєш.

Поспішно відходить у палату.

ЯВА ТРИНАДЦЯТА

Хор, Едіп, Посланець.

Хор

Се чом, Едіпе, пані так поспішно,
Мов диким страхом бита, геть пішла?
Боюсь, щоб з тої мовчанки її
Не виринуло горе.

Едіп

Най, що хоче,
Те й вирина! А я пізнати бажаю
Свій рід, хоч будь і низький він! Вона ж,
От як то жінка, високо літає,
Всигдаєсь низького мого роду.
Та я себе вважаю сином Щастя,
Того, що подав добро, й отим-то

Я встиду не боюсь. Його за матір
Вважаю я, а місяці, мов рідні,
Мене плекали змалку аж до зросту.
І ось який я виріс! І ніколи
Не буду іншим, щоб не мав добратись
До свого роду!

Едіп і Посланець усунувшись вглиб сцени.

Хор

Сли є у мене ніще чуття
І ясний ум, то чи ж не буду завтра
При повні місячній танками й співом
Тебе, о Кіфероне, величати?
Тебе, Олімпові найближчий, батьку,
Кормильче і пістуне щирій мого
Царя Едіпа? О ласкавий Фебе,
Благослови мене на замір сеї!

Та котра ж з дівчат безсмертних,
О дитя, тебе вродила?
Чи гірський мандрівник Пан
Обіймив її любовно?
Чи була вона подруга
Феба, що гостює радо
В полонинах всіх гірських?
Чи Кіллени владник Гермес,
Або Бакхос, бог веселій,
Що по гір вершках гуляє,
Виплодив тебе з одною
З яснооких Німф, з котрими
Часто любить жартувати?

ЯВА ЧОТИРИНАДЦЯТА

Хор, Едіп, Посланець, Пастух (наближається в супроводі двох слуг)

Едіп

(до Хора)

Коли, дядьки, і я судити можу,
Хоч з ним ніколи не зносивсь, то, бачу,
Се йде пастух той, що за ним давно
Шукаємо. Його глибока старість
Якраз під пару сьому мужу осьде.

А надто тих, що тут його ведуть,
Я пізнаю як своїх слуг. Та ви
Мені се швидко можете ствердити,
Бо пастуха сього давніш видали.

Хор

Авжеж, се він! Пізнаємо! Він був
Пастух Лайоса й вірник над усіми.

Пастух входять.

Едіп

Тебе насамперед, корінфський гостю,
Питаю, чи про сього ти казав.

Посланець

Сей сам, котрого бачиш!

Едіп

(до пастуха)

Гей, старий!
Гляди сюди! Відповідай мені
На все, про що питатиму! Ти був
Слуга Лайоса?

Пастух

Адже ж був! Не купний,
А таки свого хову.

Едіп

Що за діло
Робив ти? Як жив?

Пастух

Я пастушив, пане!
Пастушив мало що не весь свій вік.

Едіп

А по яких пасовиськах найбільше
Ти пас?

Пастух

Та так, по Кіфероні пас
Та й там поблизько.

Едіп

Ну, то, певно, знаєш
І сього мужа звідтам?

Пастух

Відки, пане?
Якого мужа?

Едіп

Оцього ось тут.
Чи, може, ти деінде з ним стрічався?

Пастух

Не пригадаю наборзі, й не можу
Сказать.

Посланець

Воно й не диво, пане. Дайте,
Я призабуде ясно наведу
Йому на тямку. Адже ж добре знаю,
Що тямиш, друже, як оба ми разом
На Кіферону склонах пасли стада —
Ти два, а я одно — цілі три літа
З весни до осені; на зиму ж я
Своє гнав стадо у свої кошари,
А ти в стайні Лайосові. Ну, що ж?
Чи так було, чи ні, як я говорю?

Пастух

Та правда, правда. Се давно було!

Посланець

Скажи ж тепер, чи тямиш, що ти дав
Мені дитину, щоб як власну кров
Я годував її?

Пастух

Агій! Пощо
Ти про сю річ розказуєш?

Посланець

(показує на Едіпа)

Ади,
Небоже! Ось в хлопчик той тодішній.

П а с т у х

Щоб ти пропав! Щоб зацімів навіки!

Е д і п

Гов, старче! Не клени його! Тебе б
Скоріш карать за річ сю, ніж його.

П а с т у х

Що ж завинив я, найласкавший пане?

Е д і п

Що про дитя се нам сказать не хочеш.

П а с т у х

То він плете і сам не знає що,
Собі дармо́го труду завдає.

Е д і п

Ей, старче! Ти не хочеш по добру
Сказать, то скажеш плачучи.

П а с т у х

Ой, пробі!

Не муч мене, старого!

Е д і п

Гей, зв'яжіть

Йому взад руки зараз!

П а с т у х

Горе! Горе!

Та за що? В чім повинен я признатись?

Е д і п

Ти дав йому дитину, про котру
Він повідає?

П а с т у х

Ой, та дав! Бодай би

Я сам був згинув того дня!

Е д і п

І згинеш,

Коли не будеш правду всю казати.

П а с т у х

Ще швидше згину, сли скажу всю правду.

Е д і п

Здась, старий, ти щось крутити хочеш!

П а с т у х

Ні, панцю, ні! Я ж вже сказав, що дав.

Е д і п

А відки взяв ти те дитя? Чи се
Твоє було, чи то чуже чие?

П а с т у х

Та не моє, а я дістав його.

Е д і п

Чи від кого з міщан? З якого дому?

П а с т у х

Ох, пробі! Пане, не розпитуй дальше!

Е д і п

Коли даси ще раз про се питатись,
То смерть твоя!

П а с т у х

Ну, так з Лайоса дому

Дитя се походило.

Е д і п

Чи від слуг,

Чи з ним самим було яка рідня?

П а с т у х

Ой, лишенько! Аж страшно се сказати.

Е д і п

Так, як мені се слухать. Та дарма,
Я мушу чути.

П а с т у х

Та казали, що

Се власнеє його дитя було.

Та чи се так було, про се тобі
Найліпше жінка зможе розказати.

Е д і п

Чи се вона дала тобі дитину?

П а с т у х
Вона, мій пане.

Е д і п
Щоб ти що зробив?

П а с т у х
Щоб стратив де.

Е д і п
Се мати так могла?..

П а с т у х
Віщба її страшна так налякала.

Е д і п
Яка?

П а с т у х
Мовляв: дитя се батька вб'є.

Е д і п
Чому ж ти дав його сьому старому?

П а с т у х
Жаль, паночку, мені зробилось. Думав:
Візьме його в чужину, відки й сам.
А він плекав його на люте горе!
Бо сли се ти є, про котрого сей
Говорить, то страшна твоя судьба!

Е д і п
Ой-ой! Ой-ой! Тепер все ясно стало!
О світло боже, се останній раз
Тебе я бачу! На сукір судьбі
Родився я не так, як слід, женивсь
Не з тим, з ким слід, і вбив, кого не слід!

Відходить у палату. Посланець і Пастух також мовчки виходять.

ЯВА П'ЯТНАДЦЯТА

Х о р
Горе вам, горе, людські покоління!
Поки живі, ви мов тінь та марна.
Бо чи ж бува кому більше щастя,
Як коли сам себе чує щасливим

І з тим чуттям умпра?
Бачачи долю твою,
Бачачи горе твое,
Бідний Едіпе, твое,
Не назову вже щасливим нікого.

Ти ж, мов стрілець той, що в ціль попадає,
Щастя найвище підбоєм здобув.
Боже, ти вбив сю кігтясту почвару,
Тую загадчицю, й краю цілому
Муром від згуби ти став.
От через теє царем
Всі ми назвали тебе,
Всі шанували тебе
Щиро, як владника Фівів могутих.

Нині ж — кого ж у страшнішеє горе,
В тяжчу недолю зіпхнула судьба?
Горе, Едіпе, ти голово славна,
Як жо ж на груді, к котрій ще дитятем тулився,
Як же, нещасний, ти міг
Зганьблене ложе вітця
Мовчки так довго ділити?

Час всевидючий відкрив мимоволі
Недружне подружжя, всім людям гидке,
Виявив — матері з сином.
Горе, Лайоса дитино!
Щоб я ніколи тебе,
Щоб я ніколи не бачив!
Криком несвіцьким із уст
Ллється у мене ридання.
Ах, та по правді сказати, з-за тебе
Я відітхнув від тяжкої тривоги,
Міг супокійно заснути!

ЯВА ШІСТНАДЦЯТА

Х о р, С л у г а.

С л у г а

О старці, в сьому краю все найбільше
Шановні! Сли для Лабдакідів дому
Ще в серцях ваших давня є любов, —
Що вам тепер почути доведеться!

Що бачити! Яке оплакати горе!
Здаєсь, ні Істер би не змів, ні Фазіс
Не обілів того, що дах оцей
Вкрива й на світло зараз виявить,
Тих добровільних, не невільних мук.
А самохітний біль з усяких болів
Найгірш болять.

Х о р

Вже й те, що досі знаєм,
Таке страшне, що тяжчого, мабуть,
І бути не може. Що ж ти ще до того
Додати можеш?

С л у г а

Лиш маленьке слово,
Що швидко скажеш і затамиш живо:
Йокасти божеська краса померла!

Х о р

Нещасна жінка! Від чого ж умерла?

С л у г а

Сама від себе. Що найбільш болюче
Було в тім ділі, се ніхто не може
Відчутти, хто при тім не був. Та скільки
Ще в мене пам'яті лишилось, я
Вам розкажу про горе тих нещасних.
Як лиш ввійшла вона, до дна душі
Збентежена, у сіни, обома
Руками рвучи на собі волосся,
Так зараз кинулась в супружю спальню.
Як лиш ввійшла, знутри замкнула двері
І кликати почала Лайоса, мужа
Давно покійного, і споминати
Колишній плід, що смерть йому завдав,
А з нею, матір'ю, в огиднім зв'язку
Дітей нещасних сплотив. Проклинала
Те ложе, на котрім собі на горе
Від мужа — мужа, від дітей — дітей
Породила. Який по тих риданнях
Її кінець був, я й не знаю вже.
Бо се Едіп, ридаючи, надбіг;
І годі вже було нам додивлятись
До неї бідної, бо лиш на нього
Гляділи ми, як бігав сам не свій.

«Меча, меча подайте!» — біжучи
Кричав до нас, і «Де є жінка? Ні,
Не жінка, де є мати, що його
І дітей його в однім носила лоні!»
Скаженому, знать, з демонів котрийсь
Вказав дорогу, бо ніхто з людей,
Що там стояли, й не поворухнувся.
Ревучи дико, мов хтось вів його,
Він до дверей припав подвійних, вирвав
З завіси довбані замки й ввірвався
До спальні. Тут уздірили ми царицю
В повітрі звислу на міцному шнурі.
Побачивши її, нещасний цар
Завив страшенно й зашморг відв'язав.
Коли ж ця бідна на землі лежала,
Страх вимовить, що сталося тоді!
З її одежі золоті шпильки,
Що їй прикрасою були, він вирвав,
Підніс і пхнув собі в обидві оці,
Ще й кричучи: «Коли не бачили,
Ким я її був, як з нею я грішив,
Так бачте ж в пітьмі те, чого не слід
Було вам бачити, а кого б вам треба,
Того повік не пізнавайте більш!»
Так кленучи не раз, а кілька раз
Шпигав, піднявши вверх повіки. Кров
З зиниць лице його зачервонила;
Не краплями кривавая роса,
А мов тої чорній дощ, лилась струями.
Отак на двох, не на одного впало
Нещастя, горем вкриті муж і жінка.
Колісь було тут щастя, справжнє щастя,
Та нині горе, ганьба, смерть, ридання,
Які лиш є де лиха, всі тут є.

Х о р

Чи ж хоч тепер нещасний сей найшов
Якую пільгу свому горю?

С л у г а

Ні!

Кричить, щоб відчинити двері, щоб
Усі кадмейці в ньому оглядали
Убійцю батька, матері — та ні!
Таке страшне говорить він, що я

Не смію й вимовити! Жадає, щоб
Його прогнати з краю, щоб в тім домі
Не був він довше, так як сам закляв.
Та помочи, провідника йому
Потрібно, бо над людську силу йде
Його страждання. Та ось, бач, і сам!
Оце відчинюють дверей верії.
Побачиш швидко вид, що може слези
І ворогові витиснуть лихому.

Едіп а виводить з палати.

ЯВА СІМНАДЦЯТА

Ті самі й Едіп.

Хор

Страшенна поява людського страждання!
Страшніша всього, що я досі видав.
Яке ж тебе, бідний, найшло божевілля?
Чи демон якийсь, між найдужчим дужчий,
Наскочив на тебе прокляттям всіх бід?
О горе, нещасний, о горе тобі!
Глядіти на тебе не смію.
А стільки б бажалося тебе розпитати,
Тобі розповісти, потішить тебе,
Та жах мою душу проймає.

Едіп

Ой-ой! Ой-ой! Моє горенько!
Куди ж мені йти нещасному?
Ох, ох! Куди ж ви, стогнання мої,
Із уст моїх вилітаєте?
О доле, доленько моя,
Куди ж мене ти гониш?

Хор

В печувані й невидані страхіття.

Едіп

Темно довкола!
Пітьма безмірна,
Непоборимая,
Невилічимая,
Щільна, несказанна
Світ залягла.

Горенько, горе!
Як же то серце рве
Пітьма та чорная!
Та сто раз дужче ще
Спомни гріхів страшних
Душу в'ялить.

Хор

Не диво, що в таким безмірнім горю
Подвійно мучиш сам себе й терпиш.

Едіп

Друже мій любий!
Ти одиноким ще
Є мені захистом!
Ти для сліпого ще
Поміч і радощі!
Горе мені!

Бачу тя добре,
Хоч мене тьма гнітить,
Та не схова тебе!
Голос приязний твій
Ловить душа.

Хор

Страшне вчинив ти! І як міг ти так
Свій зір знівечить? Що за демон так
Тебе опутив?

Едіп

Аполлон, брати!
Се Аполлон вчинив! Оце страшно
Завдав мені, безмірне страждання.
Та ніхто власноручно не вдарив мене,
Тільки сам я, нещасний!
Бо чи слід було бачить ще довше мені
Те, що серця мого
Вже потішить не може ніколи?

Хор

Правда, правда! Добре мовиш.

Едіп

Бо і що ж я вже можу побачить таке,
Чи то серцем почуть, чи сказати,

Що могло би мене ще потішити, брати?
Проженіть, проженіть якнайшвидше
З сього міста мене, мої любі!
Проженіть тую згубу загальну,
Проженіть те прокляття важке,
Ту потвору, що з всіх, які с в світі люди,
Ненависна найбільше богам!

Х о р

О нещасний! Чуття твоя рівне
Твому горю! Бодай би я був
Не дождав тебе бачить ніколи!

Е д і п

А бодай же пропав той, що в горах колись
Розв'язав мої ноги пробиті!
Що від згуби мене врятував, згодував!
Проклинаю його я за тес.
Сли б тоді був я вмер, то не був би тепер
Я для себе й для всіх найлюбіших моїх
Отаким дивовижним прокляттям.

Х о р

І мось таке ж бажання.

Е д і п

О, тоді я не був би убійник вітця,
Не взирались би люди на мене,
Як на того, що матері рідній був муж.
А тепер я, як нелюд з нелюдського кодила,
Що в подружжі огидному жив,
Безталанний, із тою, з котрої родився!
О, коли б іще горе лютіше було
Від сього, що мене підтяло,
То й воно б на Едіпа ще впало.

Х о р

Не знаю, що було б для тебе ліпше,
Та, бачиться, найліпше б ти зовсім
І не родивсь на світ, ніж жив сліпцем.

Е д і п

О, не кажи: зле сталося те, що сталося!
І не навчай мене й не радь нічого!
Якими б я очима був колись,

Зійшовши в'ад, глядів на батька мого
Чи на нещасну матір — сам не знаю.
Таж те, що я їм обоім вчинив,
Гірш того, за що вішають. Та, може,
Ще любий вид дітей би був мене
Порадував, як бігають, ростуть?..
О ні! Не моїм вже очам ся втіха!
Ні міста сього, ані стін по смів
Я бачить, ні богів ікон свячених.
Я ж сам, нещасний, хоч у Фівах сих
З найліпшого походжу покоління,
Я сам обдер себе з тих всіх утїх.
Бо сам казав прогнать з-поміж людей
Того, кого бог виявить нечистим
І пагубним для всього роду. Що ж?
Відкривши, що на мене на самого
Спада ся ганьба, чи ж я міг усім
Глядіти просто в очі? Ні, ніколи!
Я б рад ще й слуху джерело в ушах
Собі заткати, щоб зовсім від світа
Відгородить своє нещасне тіло,
Щоб я не бачив і не чув нічого,
Щоб так, відтятий від всього на світі,
В нетямі я впивався власним горем.
О Кіфероне, пощо ти прийняв
Мене, і чом, прийнявши, гнеть не вбив,
Щоб світ не знав ніколи, чий я спл?
Полібе! Ох, Корінфе, ти, котрій я
Вважав ще днесь своєю вітчиною,
Чом виховали ви мене вродливим,
Та з зародом страшного зла у крові!
Тепер я злим вказавсь і плодом зла.
О ви, три шляхи, ти, долино скрита,
Ти, яре лісовий на перехрестю,
Ви, що пили нещасну кров вітця,
Пролиту з моїх рук, чи тямите,
Що я при вас зробив? А що вчинив
Потім, сюди прибувши! Шлюбе, шлюбе!
Мене ти сплотив і свій плід оп'ять
Заставив плодити — і явив на світ
Батьків, братів, синів з одної крові,
Дівчат, жінок і матерів, — що тільки
Найогиднішого бува на світі.
Та ні, не слід і вимовлять того,
Що бачить стидно. Богом вас благаю,

Сховайте якнайшвидше де мене
За містом, або вбийте, або вкиньте
В безодню моря, де б ніхто ніколи
Мене не бачив. Гей, невже ж ніхто з вас
Мене нещасного й торкнуть не сміє?
Послухайте! Не бійтеся! Мого горя
Ніхто, крім мене, ізносить не буде.

Х о р

В сам час Креон для твоїого бажання
Оце надходить, щоб тобі порадить
І допомогти, бо ж він один лишився
Замісто тебе сторож сього краю.

Е д і п

Ох, як же маю говорити з ним?
Як маю ждати щирості від нього?
Вже ж бачу: тяжко скривдив я його!

ЯВА ВІСІМНАДЦЯТА

Ті самі і К р е о н.

К р е о н

Не насміхатись з тебе йду, Едіпе,
Ні мститись за недавню зневагу.

(До слуг)

А ви, сли вам людських очей не стидно,
То хоч жахайтесь всекормлящого
Огню святого сонця, щоб таку огиду
Показувать так явно, що її
Зжахнесь земля і сонце й дощ святий.
Живенько заведіть його додому!
Бо лиш рідні годиться рідних горе
Глядіти і вислухувать у скрусі.

Е д і п

О, пробі! Ти прогнав мою тривогу,
Так щиро дбаючи про мене, злюку!
Вчини ж мені одно ще — не для себе,
А для тебе самого я благаю.

К р е о н

Якої ж ласки просиш так умильно?

Е д і п

Найшвидше викинь геть мене із краю
Там, де б я її голосу не чув людського.

К р е о н

Се б я вчинив, будь певний, та вперед
Спитати треба в бога, що нам діять?

Е д і п

Та ж божній суд вже звісний нам і ясний:
Поганий батьковбійця мусить згинуть.

К р е о н

Так сказано було, та як тепер
Річ стала, ліпше нам ще раз спитати.

Е д і п

Ще раз о мні пропащім вам питати?

К р е о н

Вже ти тепер на божу волю здайся!

Е д і п

Ще об одним прошу й напам'яю:
Сю, що там в домі, поховай, як знаєш!
Для власної рідні вчини, що слід.
Та щоб мені позволив в собі жити
Сей рідний город, я сього й жадать
Не можу. В горах жити мене покиньте,
В тім Кіфероні моїм, що отець
І мати призначили ще живому
На певний гріб. Отам нехай я згину,
Де погубить мене вони хотіли!
Та се я знаю: слабість, ні припадок
Мене не доконає, смерть мене лишила
Найтяжчому стражданню на поталу.
Та вже яка там буде наша доля,
Нехай і буде! Та ось діти... Ну,
Про хлопців ти, Креоне, не турбуйся!
Вони мужчини. Де їх кине доля,
Зуміють раду дати собі в життю.
Та ті нещасні, бідні дівчата
Мої! Ніколи батько до стола
Без них не сів, і що я їв, те саме
Й вони все їли... Дбай о них, Креоне!

Ох, рад би я ще їх обнять руками,
Оплакати їх долю нещасливу!
Ох, приведи їх, пане мій шановний!

Креон відходить у палату.

Коли руками їх диткнусь, ще раз
Почую, що вони мої, мені
Здаватись буде, що їх бачу в вічі!

Слухає мовчки. Креон з дочками Едіповими, Антігоною й Ісменою, виходить із палати.

Та що се? Боже мій! Невже ж я чую,
Як плачуть ті голубочки мої!
Невже ж Креон мав милість наді мною,
Прислав мені мої наймильні діти?
Чи правда се?

Креон

А так. Се я зробив,
Пізнавши се палке твое бажання.

Едіп

Бог заплата же тобі за сеї твоїї труд!
І най боги тобі шлють ліпше щастя,
Аніж мені! Гей, дітоньки! Де ви?
Ходіть сюди! Ось тут! Наїі вас диткнуся
Оцими братніми руками, що,
Як бачите, у вашого вітця
Згасили ясні донедавна очі!
Отець ваш, діти, сам не бачачи
Й не домірковуючись того, сплотив
Вас з тою, від котрої й сам родився!
Я гірко плачу — бачить вас не можу! —
Коли подумаю, яке гірке
Життя прийдеться вам вести віднині
Поміж людьми! Не буде товариства
У городі, ні празника, ні збору,
З котрого б ви додому не вертали,
Сльозами миючись замість утіхи.
А як прийде пора вам вийти заміж,
То хто ж поважиться, мої голубки,
Взять вас, а з вами взять усю ту ганьбу,
Що к вашим родичам і к вам прилипла?
Бо чи ж хибне тут хоч одна огида?
«Ваш батько батька вбив і мужем був

Свої мамі, що його родила.
І сплотив вас з тієї, від котрої
І сам на світ прийшов». Отак-то будуть
Злословити вам! То й хто ж вас так візьме?
Ні, не візьме ніхто, мої сирітки!
Зів'янете самотньо, без утіхи
І без подружжя! Сину, Манекенку!
Ти їм тепер один лишився батьком,
Бо ми, що сплодили їх, ми обоє
Погибли! Так не дай їм хліба жебрать,
Не дай блукать без мужа! Бо й вони ж
Твоя рідня! Не дай їм побиватись
Таким же горем, як і я! Маїї милість
Над ними! Бач, вони ще молоденькі,
Безпомочні, сли ти їм не допоможеш,
Дай руку, благородний мужу, що
Мені се прирікаєш! Вам, о діти,
Я не одну би дав іще науку,
Якби її могли ви розуміти.
Та я одного лиш бажаю вам:
Най легше вам живесь, най ласкавіша
Вам доля йде, як вашому вітцю!

Креон

Годі плакати, Едіпе!
Час уже додому йти.

Едіп

Хоч не рад іти, та мушу.

Креон

Все є добре в слухний час.

Едіп

Знаєш, я чого бажаю?

Креон

Ну, скажи, то буду знать.

Едіп

Вишли геть мене із краю!

Креон

Як бог скаже, я зроблю.

Едіп

Я ж богам над всіх нелюбий.

Креон

То тим швидше це й сповнять.

Едіп

Так міркуєш?

Креон

Не говорю
Пусто, що не зміркував.

Едіп

Так веди ж мене відсіля!

Креон

Йди ж! Та тут лиші дітей!

Едіп

Ох, не відбирай мені їх!

Креон

Не бажай все здобувати!
Те-бо, що в життю здобув ти,
Не к добру тобі пішло.

Едіп і Креон відходять.

Хор

Гляньте, рідних Фів міщани!
Гляньте, ось вам той Едіп,
Що вгадав загадку славу
Й царську власть за те здобув,
І котрого щастю в місті
Мовчки хто не завидів?
А в яку тепер безодню
Горя лютого він впав!
Отому не слід нікого
За щасливого вважать
На землі, хто дожидає ще
Дня останнього життя,
Поки без біди у вічну
Він пристань не заллє.

СТАРОРІМСЬКА ПОЕЗІЯ

КВІНТ ГОРАЦІЙ ФЛАКК

ДО КОРАБЛЯ

(Ода)

Судно! Чи знов нові вітри на море
Тебе несуть? Що чиниш? О, засядь
В пристані кріпко! Чи ж не бачиш,
Що без весел боки твої?

Що маш надломаний вже бистрим Югом,
Тріщать жердки вітрил і без линів
Чоло ледве опертись може
Чимраз грізнішим вже валам?

Не маш ти вітрил цілих, не маш
Богів, що знов їх звать в тяжкій біді!
Хоч як ти там, понтійська сосно,
Лісів вродливая красо,

Хвались ім'ям і родом безхосеним,
Моряк тривожний барвній кліті тій
Не вірять. Стережись, сли вітру
Іграшкою не хочеш быть.

Судно, недавно болю мій тривожний,
Тепер тяжка турбото й туго! Ей,
Пильнуйся, море, що блискучі
Циклади вколо облива!

ДО АРІСТІЯ ФУСКА

(Ода)

Хто серцем щирій, чистій від провини,
Не треба тому маврських стріл, ні лука
Ні сайдака, Арістїє, що в йому
Стріли загрузі.

Чи йти він хоче по палючих Сиртах,
Чи по Кавказу негостинних дєбрах.
Чи по країнах, що Гїдасп казочний
Їх обливає.

Таж і від мене у сабїнськїм лісі,
Коли-м співав безжурний про Лялягу
І заблукавсь за межу без оружжя,
Геть втік вовчище.

Звірюка вам, якої ні воєнна
Не має Давнїя в густих дїбровах,
Ні Юби спраглий край, що то плакає
Льви нечажерні.

Постав мене в пустім степу, де вітер
Лїтній й одної по колише гілки,
Чи в край глухий, сльотою злою битий,
Мглами повитий.

Постав під возом сонця дуже близько,
В країні, де вже людям жити не можна,
Ляляги не забуду сміх солодкий,
Милїї речі.

ДО АПОЛЛОНА

(Ода)

О що просить святого Аполлона
Співцю? О що молить, вино нове
Ллючи із чаші? Не о жниво
Буїне в Сардїнії плідній —

О скот товстий в Калабрії гарячій,
О золото і слонів індійських кість,
Не о лани, що річка Ліріс
Спокійна мовчки підлива.

Най ріже виноград каленським серпом,
Кому дала се доли; най купець —
Багач вино н'с з чар, набуто
За виріб Сїрії взамін —

Богам, знать, милій він; три й штири рази
До року хвилі атлантицькі рве
Й здоров верта; я їм оливки,
Цикорїю й піжні мальви.

Даруй мені, молюсь, Латоїнї сину,
Свого в здоров'ю поживать, з умом
Погідним, старість не безславно
Прожить, з рук цитри не пустить.

ГОРОД І СЕЛО

(Сатира)

Ось чого все я бажав: кусень поля не надто великий,
Де би садок був і близько хатини криниця погожа,
А крім того кавалок ліса. Та більше і краще
Дав мені бог. Я вдоволен. Вже більше не прошу нічого,
Майїний сину, як тільки, зроби мені дар сей тривалим!
Я ж не прибїльшував злими способами свого надбання,
Ані не рад марнотратством його та недбалїством вменшити!
Я ж не молюсь, як той дурень, в сей спосіб: «О, коб сей
закуток,

Близький, що вперся в мїй ґрунт, до свого я мїг долучити!
О, коб котел мені з грїшми знайти дала доля щаслива,
Так, як тому, що зарїбником був, поки скарб ізнайшовши,
Ґрунт купив онде й вживає її багачем став завдяки Гераклу!»
Я ж тим, що маю, втішаюсь з подякою її ось як молюся:
«Дай, щоб товстїла худоба господарю її також все проче,
Окрім ума, й будь найбільшим опїкуном моїм, як звик ти!»

* * *

Так схоронившись з города в гори й власну твердиню,
Що й величать окрім них у сатирах і віршах непишних?
Нї честолюб'я не їсть м'я гірке, нї вдушливий сирок,
Ані осіння негода, гіркий Лібітїни здобуток.
Батьку поранньої хвилі, чи Янусом звать тебе радше,
Ти, з котрим люди свій труд і орудки життя починають —
Божа вже воля така — початком будь і мойого співу!

В Римі ти тягнеш мене, щоб за свідка ставав я. «Ану же, Квася, щоб хто вперед тебе не ставився до обов'язку». Чи Аквілон вулицями мете, чи зима затемнила Світ сніговими заметами весь, а мені треба рушати! Потім виразно й докладно зізнавши таке, що й самому Може пошкодить, тисниє крізь юрбу й настолочуй

повільних.
«Що ти, вдурів? Що летиш так?!» — відгукне поганець Та заляне, на чім світ. Але я б повалив всі завади, Як погадаю, що час мені бігти до Мецената; Се моя радість, се меду солодше, щоб правду сказати. Та як до Есквілії сумних дійду, вже чужих мені сто справ У голові й мимо вуха гуде. — «Перед другою Росції Дуже просив, щоб ти завтра в Путааль став на свідка! Там писарі тебе, Квінте, просять, щоб днесь повернути Тямив к ним в дуже важному, новому, спільному ділі». «Вчини, щоб печать приложив Меценат на тую грамоту»; Скажеш: «Стрібую» — то він наляга: «Як лиш схочеш, то зможеш».

Ось вже минуло сім літ, незабаром і восьмий скінчиться, Як Меценат мене став уважати в числі своїх близьких — Правда, остільки хіба, що бере мене у повіз при собі, Як вижджа куди-небудь, говорить сердечно дрібниці, Ось як: «Котра там година? — Ану, чи тракієць Галліна Зможе сірійця? — Вже ранній мороз щипа, хто зле

вбраний». І таке інше, що вухом одним увійде, другим виїде. Ввесь отой час нема днини й години, щоб зависть все більша Не пригнітала мене. Чи на ігрища глядів зі мною. Чи забавлявся на полі, всі ахають: «Оце щасливий!» Як від мовниці страшна яка вість розійдеш по завулках, Хто лиш зустріне мене, то розпитує: «Друже, ти, певно, Мусиш се знати, бо з богами стрічаєшся зблизька; чи чув ти Децо про даків?» — «Нічого ні разу». — «Ну, завше, мабуть, ти Будеш таким сміхованцем!» — «Та най всі богове поб'ють м'я, Сли я що чув!» — «Та невже! А воякам обіцяні землі Цезар в Сіцилії думає дати, чи з італійського ґрунту?» Божусь, що й того не знаю. Вони подивляють людину В мні одиноку, що вміє так славно й глибоко мовчати.

Ось як мина мені, бідному, день, не без бажань сердечних: О ти, село! коли ж тя побачу! Коли буду міг я Чи то із давніх книжок, чи у сні, чи в бездільності любій Черпати розкіш, забудь про життя сього клопоти й смутки!

О, коли ж біб, Піфагорові любий, на стіл подадуть нам, Ще й примащену достаточню салом товстеньким капусту! Божеські почі й вечері, де сам я й уся моя челядь Тут же при огнищу власнім їмо, а я хлопців свавільних Рештками страви годую. П'є кожний, як має охоту, Із неоднаких чарок, від немудрих законів свобідний; Добрий пияк бере чарку велику, а інший радніше Із невеличких кріпиться. І ось почпнаєсь розмова. Та не про вілли й будинки чужі; не про те, чи Лепос Гарно танцює, чи ні, а про те, що нас ближче обходить І що не знати було б зле: розважаєм, чи люди багатством. Чи чесною щасливі бувають; чи користь, чи спільність Поглядів тягне до приязні нас і що власне вважати Мусимо ми за добро і добро в чім найвище вбачати.

* * *

Серед таких розговорів сусіда наш Цервій до речі Бабські балака байки. Вихвалити почав хтось Арелля Статки-мастки, не знавши жури його; ось він так мовить: «Раз, повідають, приймала сільська миш міську мишку В бідній норі — яко давня кума свою давню знакому. Трудолобива й уважна на те, що трудом здобує, Але гостинність їй серце тверде отворила. Що й мовить; Не пожаліла припрятаних к святу горошків, довгастих Зернят вівса, несе в писку сухий виноград, солонину З полуобгризених схабів, бажуючи страв різнотою Гостя обмерзіння перемогти, що зубками гордими Ледве шолопав се те, коли газда, на свіжій соломі Лягши, осет і часник їв, лишаючи ліпші страви, Врешті промовила міська: «І що тобі, кумо, за радість Тут на хребті сеї скелі між борами так бідувати? Чи не воліла б ти місто й людей, ніж ліси оці дикі? Вір мені, разом зо мною в дорогу ходи! Адже в світі Бог дав смертельну душу всім творам; мале чи велике, Смерті ніяк не втече. Коли так, моя люба, то жий же, Доки живеться, у щастю й розкоші, тямуючи, як сей Вік твій короткий!» Ся мова спонукала мишу сільську, Швидко вискакує з дому, і враз вирушають в дорогу, Як загадали, пильнуючи нічю сподом попід мури Міські пролізти. Вже північ стояла на небі, як наші Миші в багатому домі по своїй мандрівці спинились. Там одіяла, закрашені пурпуром красним, ясніли Скрізь на ліжках із словової кості; по пирі багатім

Много ведоїдків ще полишалось, що збоку на купі.
Ще від учора лежали в кошах. Ось міщанка, поклавши
На пурпуровій постелі селянку, немов підгорнулась,
Бігас там і назад, і приносить страви, і сповняє
Службу, немов служаночка, коштуючи все, що приносить.
Ся, лежачи, не нарадуєсь щастям і добрим бенкетом;
І вже поводитьсь, мов підохочений гість, коли раптом
Лоскіт страшений дверей їх обох виполохав із ліжка.
Ну ж вони бігать тривожні по всьому покої, та ще гірш
Дух в них заперло з страху, як в високих світлицях почувся
Гавкіт собак молосійських.
І мовить селянка: «Та бог з ним,
Із отаким ось життям! Будь здорова! Волю вдовольнитись
В лісі в безпечній норі хоч би викою тільки пісною».

ДО МОЇ КНИЖКИ

(Лист)

Здається, книжечко, до Януса й Вертумна
Ти зиркаєш; бажала б, знай, стояти
На продаж в окладці, що Созив руками
Красно вигладжена блищить.
Не любиш ти замків, не любиш ти печаток,
Що лиш встидливим милі; ти зітхаєш,
Що лиш декому тя показую, хвалиш
Широку публіку. Не так тебе ховав я.
Іди ж, куди наперлася іти,
Раз вийшовши, вже вороття не буде!
Не раз зітхаєш: «Що вчинила-м бідна?
Чого-забагла?»— як тя хто зневажить.
І знаєш ти, що в кут тебе упруть,
Коли твій пан, наївшись, спочиває.
Бо сли не помиляється віщун,
Гнівний за всі гріхи сеї, то Рим
Цінитиме тебе, аж поки молодість
Не промине твоя. Та як помнята
Під дотиком юрби кальною станеш,
Підеш ти мовчки молям на снідання,
Або до Утики втечеш, або в Ілерду
Пошлють тебе в пакунку. Посмієсь
Той, що тя впоминав, котрого ти
Не слухала; отак, як той прохожий,
Що непослушного осла в гніві
З скали зіпхнув; бо й хто ж би мучився

Когось спасать проти його охоти?
І се ще жде тебе: дітей азбуки вчти;
Аж поки десь в глухому закаулку
Шиплява старість не приб'є.

А як тобі тепленьке сонце
Багато припровадить слухачів,
То розповідь, що сні я лібертина.
В худих достатках геть понад гніздо
Широко крила розпустив; оскільки
Шляхотного замало в мене роду,
Остільки більше чесноти надбав.
Найстаршим в Римі був я до вподоби
В війні й спокою; зростом невеличкий,
Посивів передчасно, радо грівсь на сонці,
До гніву скорий та й до перепросни.
А якби хто тебе спитав про вік мій,
Най знає, що сповнилося мені
Чотирикратно по одинадцять груднів,
Тоді, як Лоллія товаришем став Лепід.

ПУБЛІЙ ОВІДІЙ НАЗОВ

ПРОЩАННЯ

(Елегія)

Як виринає в душі сеї скорбної ночі картина,
Що в ній останній я хвилі у Римі пробув;
Я нагадаю сю ніч, в котрій все я наймиліше покинув,
Нині з очей ще мені котяться сльози рясні.
Власне світять свічки, аж тут наказ від Цезаря, зараз
Геть забиратись, кидать рідний Авзонії край!
Вже не було ні часу, ні думок щось ладнать для дороги.
Довгую хвилю у нас серце застило зовсім.
Не постаравсь я о слуг, ні о те, щоб товариша вибрать,
Ні о одежу та харч, що для заточника би тра.
Я остовпів не інакше, як той, що, пригноблений громом,
Хоч і живе, та життя сам не свідомий свого.
Та коли біль сам нарешті прогнав сю з душі замороку
І моя пам'ять оп'ять трохи до себе прийшла,
Проговорив я востаннє до другів сумних на відхіднім
(З многих явилися тут тільки два-три на той час!).
Любая жінка, ридючи, міцно мене обіймала,
Сльози ж по щоках блідих, наче дві річки текли;
На берегах десь лібійських далеко дочка пробувала,
Навіть і знать не могла про сю недолю мою.
Де тільки глянуть було, роздавались ридання і стогін,
Бачилось, в домі раз в раз плач похоронний стоїть.
Слуги і служниці й хлопці ридають по мні, мов по вмершій.
В домі у кожному куті сльози хтось точить гіркі.
Сли до малого велике порівняння вільно прикласти,
Вигляд був Трої такий в хвилі, як взято її.
Скрізь уже втихли людей голоси і собачі брехання,
Місяць високо свій віз небом нічним підігнав;
Ось я на нього зирнув, а відтак, Капітолій зуздівши
(Був надаремно наш дім в близькім сусідстві при нім),

Я помолився: «Боги, що живете в сих близьких святинях!
Храми, котрих вже вовік очі не вглянуть мої!
Святощі, скільки вас є у величному місті Квіріна,
Я вам лишаю! Вовік будьте здорові мені!
І, хоч запізно, одержавши рану, за щит я хапаю,
Все ж своїм гнівом відхід сей мені не обтяжіть!
Тому ж небесному мужу скажіть, який блуд м'я обпугав,
Щоб за злочин не мав те, в чім лиш провина була.
Най те, що знаєте ви, почувати й сеї карі вповник:
Сли перепрошений бог — горе мені не страшне».
Сею мольбою благав я богів, ще теплішими жінка;
Хлипання раз в раз її переривало слова.
Ще й перед Лярами, ниць вона впавши й розсипавши коси
К огнищу згаслому, знай, тулить тремтячі уста;
Гаряче й гірко вона наріка на ворожих Пенатів
За свого мужа, та плач вже не допоможе йому.
Ніч уже швидко кінці добігала, вже гаятись годі,
Віз Паргазійський униз з осі своєї схлившись.
Що мені діять? Слепая любов вітчизни м'я спинає,
Та невмолимий наказ геть ще сю ніч м'я жене.
Ах, чи то раз за проходим, що десь поспішав, я промовив:
«Що так біжиш? Де спішиш? Відки й куди, погадай!»
Ах, скільки раз я подумав, ось уже тая хвилина,
Що мені краще всього рушить в назначену путь!
Тричі ставав на поріг і тричі вертався; самі
Ноги, в догоду душі, мовби зав'язли мені.
Часто «Бувайте здорові!» — скажу, і знов много говорю,
І, мов ось-ось уже йти, з всіма цілуюсь ще раз.
Часто показую щось сотий раз, сам собі суперечу,
Та від коханих моїх оком не можу змигнуть.
Врешті подумав: «Чого я спішуся? Таж в Скіфію шлють м'я;
Рим покидать сяк чи так, хвильку пробуду ще тут!
Жінку навік мені за життя ще живу віднімають,
Дім і ту вірную всю челядь домашню мою.
І тих товаришів, що, як матір, полюбив я сердечно —
Щирії душі! Тезей так хіба вірність держав!
Тож обнімимось, допоки ще вільно! Хто зна, може, вдруге
Не доведесь вже! Наш зиск — кожний ще лишній момент».

Та вже не час! Уриваю промову свою на півслові
І обнімаю все те, що наймиліше душі.
Ще ми говоримо й плачем, аж ось на високому небі
Ясна зірниця зійшла, нам найважкіша зізда!
Щось мов порвалося в мні, мов сустави мої віднімають,
Бачилось, тіло моє хтось на шматки роздира.

Біль я почув, як той Меґус, коли за зрадливї вчинки
Кони за кару його шарпали в різні боки.
Крик і ридання моїх піднялось по всім домі страшенне,
З жалю до голих грудей б'ють кулаками вони.
Вже відходжу, аж ось жінка на раменах моїх повисла,
Сльози гіркії ллючи, скорбні слова ті рекла:
«Ні, не візьмуть тебе в мене! Ураз помандруєм обоє!
Я не покину тебе, в зсилку за зсильним піду!
Разом нам їхать! Нехай і мені на край світу дорога;
Я, як пакунок малий, буду збігця проводити.
Цезаря гнів тебе гонить із рідного краю,— кохання
Гонить мене, і воно Цезарем станесь мені».
Так напіралась, як вже й перед тим напіралася часто,
Ледве намовами я міг трохи успокоїть її.
Вийшов я (радше сказати — мене винесли без похорону),
Мокрий від сліз, все лице вкрите волоссям вогким.
Жінка в нетямному болю — розказують — тут же зомліла
І, мов без духа, оттак серед покою лягла.
А як устала, з волоссям, присипаним попелом гидким,
І похолоде з землі тіло своє підняла,
Довго ридала — не то над собою, не то над самотнім
Домом і мужа ім'я кликала часто в простір.
Так голосила, немовби мене і дочку свою трупом
Бачила зложених вже на похороннім кострі;
Вмерти бажала, щоб з смертю і пам'яті й болю позбутись.
Згляд лиш на мене її жити примусив іще.
Най же живе і, коли вже так доля судила, живучи,
Най мені бідному ще поміч і пільгу несє!

НЕВІРНОМУ ДРУГОВІ

(Лист)

Маю жалітись, чи радше мовчати, твій гріх не назвавши,
Чи виявляти хіба світу всьому, хто ти є?
Ні, не назву твого ймення, щоб жаль мій не був тобі честю,
Щоб моя пісня сумна слави тобі не дала.
Доки судно мове міцно збудоване вільно гуляло,
Ти поруч мене гулять перший хапався усе;
Нині, коли відвернула фортуна лице своє, втік ти,
Взнавши, як дуже твоя поміч потрібна мені.
Чинишся навіть, що й знати не знав ти мене зроду-віку,
Вчувши ім'я мове, ти «той то — питаєш — Назон?»
О, я той сам, хоч ти й чути не хочеш, твій давній приятель,
Майже з дитячих ще літ ми побратими були.

Той я, що першому ти повіряв свої думи й бажання,
Перший з тобою на всі грища й забави ходив;
Той однокашник я твій і щоденний гість в твоєму домі,
Той, що, мов муза, тобі кожний підшептував суд.
О, я той сам, о котрім ти, зрадливий, днесь знати не хочеш,
І про котрого хоч раз не потрудивсь ти спитати.
Чи не любив ти ніколи мене? Значить, не маскувався!
Чи був ти щирий колісь? Значить, так легко змінився!
Може — скажи — прогнівив тя я чим і сю зміну спровадив?
Бо сля неслухний твій гнів, то справедливий мій жаль.
Чим провинивсь я, що так неподібний до давнього став ти?
Чи, може, те є мій гріх, що я в нещастя попав?
Сли вже не ласка твоя допомогти мені ділом чи грішми,
Хоч би листок ти прислав, всього три слова мені!
Ба, аж повірити тяжко — говорять, що навіть мене ти
В моїм нещастю ганьбиш, робиш докори гіркі.
Безуме, га! Що ти дієш! Пощо в разі власного горя
Ти позбавляєш себе сліз співчуття у людей?
Знаєш, що тая богиня легенька на колесі бистрім
Ногу хиткую свою сперла на самім шпилі?
Легша вона від листка, рухливіша вітрової хвилі,
Змінністю, зраднице, її рівний хіба ти один.
Висить на нитці тоненькій, небоже, вся доля людська;
Що нині міцно стоїть, завтра валиться нараз.
Хто не чував про безмірні скарби багатого Креза?
А як в неволю він впав, мало й життя не втерів.
А Діонісії, лиш пострахом прогнаний із Сіракузи,
Чемним собі ремеслом хліба шматок заробляв.
Хто від Помпея Великого більший? А все ж він в утечі
Голосом смирним, бідак, хлопа о поміч просив,
Той, що Югурту побив і над Цимбрами вславивсь тріумфом,
Консулом бувши, наш Рим вів до побіди не раз,
Марій хіба не лежав у багні, в шуварі болотистім
Криючись, стиду зазнав — муж такий славний — досить!
Робить іграшку собі судьба із долі людської;
Навіть тій хвилі, що є, вірить напевно не мож.
Якби був хтось мені мовив: «Поїдеш над Чорне море,
Будеш лякатись, щоб лук Гета не встрілив тебе».
Я б відказав йому: «Йди та напийсь на очищення ліку
Того, що густо росте по Антикири полях».
Прецінь постигло м'я се! Та й хоч людських я б стріл
устерігся,

Допустів божих хіба міг би я встерегтись?
Отже, лякаєш їх і ти, і що втішним тобі видається,
Поки говориш, вважаєш, може змінитися в сум!

ІНДІЙСЬКІ ЛЕГЕНДИ

МАНУ І ПОТОНА СВІТУ

(Із «Махабхарати»)

Цар Ману, син Вівасвана, могутий, світлий був мудрець,
Серед мужів правдивий лев, блискучий, мов всіх творів пан.
Красою, блиском, силою і строгим опанованням
Всіх поготів перевершив Ману вітця і предків геть.

З руками, вверх піднятими, стояв він на одній позі,
Важку покуту діючи в безлюднім, дикім пралісі.
Лицем на південь звернений, очима не змигаючи,
Страшну покуту діяв він не більш, не менш — сто тисяч літ.
Аж ось на морським березі побачила покутника
У ковтунах, обмоклого раз рибка й так промовила:

«Я, старче божий, рибочка дрібна, великих страх боюсь.
Будь ласкав, захисти мене! Прошу тебе, покутнице!
Міщії риби все їдять малих рибок — від правіку
Така сумная доля нам призначенням судилася.
Рятуй мене, сирітеньку, із сього моря лютого,
Великого! Ще раз прошу! Я щедро відплачусь тобі!»

Почувши рибки бесіду, князь Ману, син Вівасвана,
Змилосердивсь і власною рукою рибку з моря взяв.
Приніс її на край води, вложив її в посудину
Всю срібну, що світилася, неначе повний місяць той.
Там щиро доглядав її, аж рибка добре виросла;
Неначе сина власного, так Ману рибу ту любив,
Літа минули, з рибки вже велика риба сталася, —
Великій рибі місяця вже замало в тій посудині.
І, вздрівши раз покутника, знов риба мовила йому:
«Ой, старче божий, добрий мій, деінде ти спровадь мене!»

Тоді побожний Ману взяв ту рибу із посудини,
Заніс її блаженний муж в широке синє озеро.

Цар Ману, пострах ворогів, укинув рибу в озеро:
Роки минали, риба та росла й росла в його воді.
Три милі завдовжки була, а мило завширшки вода,
Та й там не стало місця вже, і тісно стало рибі тій.
Вже й ворухнутись їй не мож у тім великім озері.
Тож, Ману знов побачивши, так риба мовила йому:

«О старче божий, добрий мій, спровадь мене в святу ріку,
У Гангес, щоб я там жила, або до сам міркуви ти.
Бо ж певно без сперечки я повинна підлягати тобі:
Адже ж і зріст чудовий сей лиш через тебе давсь мені».
Так мовила, а Ману взяв — могутий муж, блаженний муж —
До Ганги рибу ту заніс і вкинув у святу ріку.

Та слухайте, що сталося! Час плпв, а риба все росла,
Аж Ману знов побачила і так до нього прорекла:
«Не можу в водах Гангесу ні плавати, ні рушатись,
Тож, старче божий, зволь тепер мене до моря занести».

І зараз Ману рибу взяв із хвиль святого Гангесу,
І в море упустив її — заграла риба весело.
Безмірно вже великая була, як в морі бовтнулася,
Та йшла до рук покутника і пахла, як діткнувсь її.
Та Ману, як її пустив, хтів зараз геть іти собі,
Та риба знов промовила — і був мов сміх в її словах:

«Ти, старче, захищав мене, кормив мене, беріг мене;
Тепер же ось що ти вчини, бо врем'я надійде грізне.
Невдовзі весь округ землі, все, що живе і що мертве,
Все, що вгорі, все, що внизу, вода потопа вкрис геть.
Вся нечисть змиється з землі; той час почнеться швидко вже!
Тебе ж готова я спасти, ти сам лиш лишишся живий.
Рухливе все й недвижне, що в міць стоїть, що хилиться, —
Всьому настане швидко час страшливий і остаточний,
Тож ти збудуй собі судно, міцними линвами скріпи,
Що треба, набери туди і інших мудрих ще поклич
В судно й насіння набери усього, що є корисне,
Яке брахманцям звісне є, окремо кожне добре сип.
Тоді за мною озирнись з судна, кринице мудрості!
Я к тобі зараз надпливу — пізнавш мій великий ріг.
Бувай здоров! Привіт тобі! Я вірно збережу тебе;
Бо знай, без мене ще ніхто по морі бурному не плпв
Та лиш одно: не сумнівайсь, святий, про правду моїх слів!»

І мудрий Ману відповів: «Я рад послухати тебе».
Ось так вони розсталися і кожний у свою пішов.

Все чисто Ману так зробив, як риба мовила йому.
Тоді премудрий муж отой в судно вступив величнес
І на судні спустився він у море безграничнес.
Тут пригадалося йому все те, що риба мовила —
І глянь, мов знавши мисль його, якраз і риба надплила.
Немов гора довжезна, що з хвиль широко вистирча,—
Отак покутника очам та риба появилася.
Та напереді голови — так чи чули диво ви? —
Ся риба — хто б се збагнуть міг! — великий, довгий мала ріг.
По розі Ману взнав її і зараз впорав те одно:
За ріг міцною ливною він прив'язав своє судно.
Отак в судно запряжена на море риба поплила
І прудко та обачливо по хвилях геть його тягла.
Плила по морі вдовж і вшир, аж море ізлякалося
І заревіло хвилями і страшно розігралося.
І в диких підскоках судно хиталося, металося,
Немов бабуся шпотаєсь, заточуєсь п'янецькая.

Земля ж немов ізлигла вся, весь шум її замовк, як гріб;
Кругом повітря лиш видать і води і небесний стріп.
На водах тільки Ману був і з ним ще наймудріших сім,
Що позад риби плавали по морі на судні своїм.
І много, много літ тягла без втоми риба те судно,
У бистрім леті без ліку минало скал і лав воно.
Та ось роки минулися: по довгім, довгім плаванню
Судно причаляло на сам найвищий шпиль Гімавану.
Тут мудрим знов приказує риба — мов усміхасться:
«Візьміть, премудрі, прив'яжіть судно за шпиль Гімавану!»
Зробили зараз те вони, що дивна риба мовила,
І прив'язали радісно судно своє за шпиль гори.
От тим-то здавен-давна шпиль сей «Прив'яз корабельний» звесь
До нинішнього дня. Се ж є пояснення сього ім'я.

І далі, не змигаючи, до мудрих риба мовила:
«Я Брахма, пан незрівняний, що любить все існуюче.
Мені в подобі риби ви за свій рятунок дякуйте.
Та, Ману, ще я призначив тебе — будь творцем всіх істот.
Весь земний круг ти оживи, твори недвижне й движне все!
Та тільки — се кажу тобі — покути сила вдіє се.
Не баламуться творячи, я ж ласкаво попру тебе».
Се слово мовивши, нараз велика риба щезла десь.

Не слухав Ману риби слів і зараз забажав творить,
Та зараз збаламутився, пізнав всю трудність творчества.
Тоді страшно, велику покуту він завдав собі,
Аж обновились каяттям, він обновив життя землі.

СУНД І УПАСУНД

I

Раз жив собі могучий цар, Гіраньякасіпом він звався,
Нікумба звався син його, народу Дайтья сдільний пан.
Сей зродив двох синів собі, відважних, непоборених,
Що звались Сунд і Упасунд, страшні, жорстокої душі.
Жили все нерозлучні, ділили щільно радість, біль.
Ураз вони обідали, ходили всюди враз усе,
Брат брату любе чинячи і любе все говорячи,
В думках і ділах згідні все, немов оба — одно були.
Отак герої впросли і на одно наважились:
Здобуть потрібні небеса — ось що вони задумали.

Зложивши жертви царській, у гори Віндія пішли,
Покуту найстрашнішу там дуже довгий час несли.
Голодні, спрагли, лубом лиш окриті та розчіхрані,
Плоть духом усмиряючи, лиш вітром годувалися,
Так власне тіло морячи, на пальцях стоячи весь час,
З руками в хрест простертими, очима не змигаючи.
Через покути сеї міць, що тліла дуже довгий час,
Аж закурилась Віндія-гора — се був чудовий вид!
Важку покуту бачачи, усі боги злякалися
І всякими способами спинить її старалися:
Спокушували їх не раз клейнотами, дівчатами.
Та, вірні своїм намірам, не хтіли перестать вони.
Нові покуси шлють відтак героям владники небес:
Ім сестри, матері, жінки і свояки ввижались
Залюкані — оружжії за ними гнались велетні,
За коси рвуть, оздоби днуть, здирають всю одіжку з них,
А ті: «Рятуй! Рятуйте нас!» кричать, пишчать розпучливо.
Та, вірні своїм намірам, в покуті не схибли брати.

В покуті не схибнувшись, не стурбувавшись думкою,
Побачили, як ті жінки, появи ті щезали геть.
Та всього світу праотець зблизивсь до двох героїв сих,
Щоб щиро їх благословить і ласку дати їм свою.
Та ті брати незламні, герої Сунд і Упасунд,
Як праотця побачили, зложили руки набожно
І господові Брахмі, к ним прибувшому, ось що рекли:
«Коли приемле праотцю покута, що сповнили ми,
Дай, господи, щоб знали ми всі хитрощі воєнні,
Змінялись, в що захочемо, і щоб безсмертні були».

Б р а х м а

Окрім безсмертя проче все най буде вам, як хочете;
Просіть щось інше, смерть таку, що вас з безсмертними зрівня,

Бо, панувать бажаючи, в страшну покуту ви вдались,—
Так ось чому, незламнії, безсмертя не дасться вам.
Щоб троє небеса здобуть, ви почали покуту сю,—
Тому, дайтеянській князі, не вчиню сеї волі вам.

С у н д і У п а с у н д

Що тільки є в сих трьох світах рухоме і недвижнес,
Най нас не може побороть, хіба ми один одного.

Б р а х м а

Що просите й ось вирекли, се мушу я сповнити вам,
І вмерти доведеться вам лиш брату з братньої руки.

Такий подавши заповіт обом героям, праотець,
Звільнивши від покути їх, пішов назад у Брахми світ.
Сей заповіт одержавши, брати, дайтеянській князі,
Що в світі їх ніхто не вб'є, вернулися в свої доми.
Іх други всі та свояки їх поворотом втішилися,
Вони ж обстригли ковтуни, ходили гарно вчесані,
Пишались в строях дорогих, в одежах цюнайкращих все,
Справляли бенкети бучні, як лиш душі бажалося,
І вся громада другів їх в розкошах знай куналася.
«А нуте, всякий їдж і пий! гайнуй! в любові розкошуй!
Гуляй, співай і веселись!» — сей оклик в кожнім домі чувсь.
Усякі крики радісні гули і оплески рясні,
Весь город Дайтья п'яний був утіхою, розкошами.
Отак в забавах, радощах роки пліли як день один
Дайтьянам, що змінять могли свій вид, як їм бажалося.

ІІ

А як минули празники, зібрали військо два брати
І провід обняли над ним, щоби світ Індри здобувать.
Тож, попрощавшись з друзями, з дорадцями й найстаршими.
В опівніч рушили вони, удачу з зір віщуючи.
З великим військом вправленим, послушним, уоруженим
В мечі і списи й булави, князі дайтеянські рушили.
В супроводі похвал, примов, що вдачу віщували їм,
При співах духів вітрових оба йшли радісно вперед.
В повітря піднеслись вони, бо йти могли, де хтілося,

І з войовничим запалом на небеса нагрянули.
Коли боги се бачили і знали Брахми заповіт,
То небеса покинули, в світ Брахми схоронилися.
Здобувши Індри світ, оба брати непоборимії,
Побили духів вітряних, Якшів, Ракшів велику міць,
Потім ще звоювали світ гадюк підземних ті брати,
Потім при морських берегах всі племена Млетчанській.
Тоді, грізні, заходилися всю землю ще завоювать,
Зібрали військо все своє і острій видали наказ:
«Князі премудрі і жерці, що жертвами й дарунками
Богів звелічують, їх блиск і силу і блаженство все,
Через сі поступки свої усі є наші вороги,
Тож ну зберімся з силою і всіх дорешти вигубім!»
Так наказавши воякам на східнім морським березі,
З страшною постановою, вони на всі боки пішли.
Хто тільки жертву де приніс, жрець, що до жертви

намовляв,
Всі гинли, всіх герої ті вбивали й далі, далі йшли.
Іх вої сміло кидались на вічні огні, що знай
В хатках пустинників горять, і в воду повкидали їх.
А як покутники з гнівом прокляття кидали страшні,
То через Брахми заповіт прокляття ті не мали сил.
Уздівши, що відскакують прокляття, мов стріла від скал,
Покуту кидали жерці, із острахом тікали геть.
Ті, що покути ціль знайшли, змисловість побороли всю,
В страху тікали від братів, мов змії від орлів грізних.
Понищені були в лісах всі салаші й жертovníки,
І світ весь запустів, немов бог часу знівечив його.

Як пезли всі князі, мудрці і всі побожнії жерці,
Не перестали руйнувать герої кровожаднії:
Приймали лютих слонів вид, заїлих в час парування,
І Ями страх, нищителя ширили по пустнях геть:
То в виді левів, чи тигрів знов, або й невидимо вони
Де віщунів, жерців найшли, вбивали хитрощами їх.
Без жертв, без читання письма, без королів і без жерців,
Без празників святих уся земля враз опинилася.
У горю, в пострасі важкім, без купівлі, без продажі,
Без жертв, приношених богам, позбавлена шлюбів святих.
Повна кісток і черепів, повна руїн хаток і міст,
Весь світ жалобою покривсь і виглядав неначе труп,
І сонце, й місяць, зорі всі, планети й всі небес жильці
Злякалися, побачивши, що Сунд зробив і Упасунд.

III

Та ті дайт'яни, знищивши і звоювавши всі краї,
 В свій город Курукшетру враз вернули, збувшись ворогів.
 В ту пору богомудрі всі, Шідді, Ріші високії,
 Безмірно стурбувалися, руїну бачивши страшну.
 Ті переможці пристрастів і гніву і змисловості,
 Над світом змилосердившись, пішли оце до праотця.
 І ось уздіри праотця, що там сидів серед богів,
 З усіх боків окружений Шіддами й Брахмо-мудрим.
 Там Агні й Магадева був і Ваюс, над вітрами пан,
 Індра і сонце й місяць з ним і всі Брахмо-видючії.
 Що Сунд зробив і Упасунд, усе повіли вішуні,
 Про діла їх, відвагу їх, про бої і жорстокості,
 Про все, про все розказують там праотцю усіх істот.
 А вислухавши праотець оповідання зібраних,
 Задумався на хвилечку про те, що тут чинити слід,
 Братам судивши смерть обом, він Вісвакармана кликнув,
 А вздрівши, що прийшов творець, він ось що наказав йому:
 «Прекрасну дівчину створи!» — оце всевишній приказав.
 Вклонившись всевишньому, до серця взявши той наказ,
 Обміркувавши добре все, дівча небесне він створив.
 Що тільки є у трьох світах, у движному й недвижному,
 Прекрасного й принадного, се все у ній злучив творець.
 Клейнотів сотні дорогих вкрамали тіло скрізь її,
 Та тіло те небесне яснїло більш клейнотів всіх.
 Із всіх жінок у трьох світах ні одна не зрівнялася
 Красою з сею, що творець з великим трудом сотворив.
 Так був чудовий вид її, що й частки тіла не було,
 Котра б до себе не тягла очей жильців небесних всіх.
 Красою рівна Срі була, принадами вповитая,
 Всіх розуму позбавити, всіх очі прикувати могла,
 Зложивши руки, склонена, вона до Брахми так рекла:
 «Яке се діло, господи, що я для нього створена?»

Б р а х м а

«Іди, блаженна, і збуди у Сунда й Упасунда ось
 Палку жагу любовную краси своєї чарами!
 Зроби, щоби через твій вид, через неказанну красу
 Оба брати попали в гнів, з собою посварилися».
 «Зроблю се!» — мовила вона до праотця, вклонилася
 І на праворуч обійшла довколо зібраних богів.
 Від сходу — Вішну там сидів, на південь — Магадев сидів,
 На північ менші божества, а Ріші всюди серед них.
 Коли ж вона довкола так ішла направо попри них,

То Сіва й Індра, цар богів, за нею все дивилися.
 Зайшла на південь. Сіва ж рад і оком з неї не змигнуть,
 То в нього південне лице лотусооке вродилось.
 На північ повернулася, він північне лице дістав.
 У Індри ж тисяча очей з боків, іззаду, спереду,
 Великих, ясних, звернених на всі боки явилосся.
 Отим-то в Магадеви є чотири лица віддавна,
 А тисяча очей ясних у Індри, вбійці Баляса.
 І всі там зібрані боги і всі святії Ріші ті
 Туди лицем зверталися, кудою йшла Тілоттама,
 Всіх очі, мов п'явки, впились у Ансараси дивну стать,
 Усіх жильців небес, окрім одного Брахми-праотця.
 Як до землі пішла вона, рекли боги і Ріші всі:
 «Се діло вже є зроблене!» Через красу незрівняну.
 Як геть пішла Тілоттама, то відпустив господь світів
 Усіх святих від себе геть і всіх згромаджених богів.

IV

Звоювавши землю всю, князі Дайт'яни, і збувшись бід
 І загрозивши небесам, сказали: «Все сповнили ми!»
 В богів, Гандарвів, Якшасів, у змії, князів і велетнів
 Усі скарби загарбавши, вони тим вельми тішились.
 Нікого не знаходячи, хто б з ними стать до бою смів,
 Не мавши більше що робить, вдались в утіху, мов боги.
 Жінки, солодкі пахощі, вінки, добірні страви всі,
 Напитки найдорожчії, ось що справляло розкіш їм.
 В садах тінистих і гаях, по горах і по пралісах
 Гуляли, де хотілося, жили, немов безсмертні.
 Раз на вершку гір Віндія, де камінь рівний і гладкий,
 Пишались цвітом дерева, бенкет справляли два брати.
 Крісла препишні, божеські поставлено для них отам,
 На них засіли радісно оба серед вінка жінок;
 З музикою і танцем там к Дайт'янам гурт жінок зблизивсь,
 Співаючи і славлячи, вони гуляли радісно.
 Та ось, квітки збираючи, Тілоттама по лісі йде,
 В принадний стрій устроєна, в одній червоній туніці.
 Збираючи карнікари, що над потоком там росли,
 Помаленьку зближалася до місця, де князі сидять,
 Напитком п'яні дорогим. В обох аж розгорівся зір,
 Аж стуманілось в головах, коли красуню ввиділи.
 З крісел зіскочивши ураз, вони до неї підійшли,
 Оба любовою п'яні, до неї ну ж лицятися.
 За праву руку Сунд узяв прекрасную дочку богів,
 За ліву руку Упасунд тоді ж узяв Тілоттаму.

Оба блаженством п'янії і силою безмірною
І скарбами знетямлені, напнтком оп'янілії,
Від всього того в нестямі чоло наморщили вони,
Любов'ю отуманені, так один одному рекли:
«Моя жінка, а братова́ твоя!» — до брата мовив Сунд;
«Моя жінка, а братова́ твоя!» — відмовив Упасунд.
«Ні, не твоя, моя вона!» — тут мов сказилися оба.
Безумні від краси її, забувши про братерство все,
За булави свої страшні вони з-за неї вхопились,
Махнувши булавами враз, любов'ю розгорілії,
«Я перший!» — крикнув сей. «Ні, я!» І вбили один одного.
Брат брата люто вдаривши, оба попадали страшні,
Криваві, мов два сонця, що із неба враз попадали.
В перестрашу розбіглися жінки й полки дайт'янськії,
В яскинях поховалися, знесмілені тривогою.

Тоді світів усіх отець з богами й Ріші світлими
Зійшов на землю пресвятий, щоби Тілоттаму почитить.
«Якого дару хочеш? Все дістанеш», — мовив праотець.
І сонце вибрала собі блискучес Тілоттама.
І ласково рік праотець до неї, чорнобрової:
«Ходи ж довкола світа ти як сонце, ти прекрасная!
І на твій блиск нехай ніхто очей не може піднести».

Благословивши так її, усього світу праотець
Дав Індри трос-небеса, а сам пішов у Брахми світ.

ІЗ СТАРОАРАБСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

ВРОДИНИ ГЕРОЯ

У високих замках його бог посадив,
Наче льва у пустині;
Панування йому в небесах призначив,
Мов зорі на небесній твердині.

Коли він народився, з утіхи скричав
Гострий спис і престіл,
І газеля, і царська рада, і люд
Зі всіх міст і всіх сіл.

Не бери до грудей його, мамко, бо він
Першим позирком у темноті
Вигідніший осідок собі обібрав
На кіньському хребті.

Ані ссать не давай йому, мамко, бо він
Першим позирком зараз знайшов
Найсолодший напій і поживу собі —
Неприятелів кров.

ЧОРНІ ОЧІ

Стережіться її ока,
Бо страшні у ньому чари;
Кого трафить його промінь,
Тому не втекти нікуди.

Пробі, тес чорне око
З сонним виразом утоми

Розрубало б біле вістря
Найгострішого меча.

І нехай вас не вловляє
Слів її м'якенький голос!
В вашім мізку незабаром
Він зажже, огонь палючий.

ЙОГО ОСВІДЧИННИ

Пишу тобі той лист, душі моїй бажання,
І в нім розлуки біль і туга і зітхання.
На першій місці тут огонь мого серця,
На другому тоска й гаряче пожадання.
На третім те, що вже терпливості не стало,
А на четвертому, що в біль змінилося кохання!
На п'ятому, коли тебе мій зір побачить?
На шостому, коли прийде нам привітання?

ЇЇ ВІДМОВА

Ти впевняєш, що кохаш,
Що тершиш безсонні ночі,
Переносиш усі муки,
Що любов на нас наводить.

Чи ж бажаси ти, шалений,
З місяцем любовних сходни?
Чи сповнив же коли місяць
Кому-будь його бажання?

Тож покинь такі балачки,
Занехай безумні мрії,
І не підступай до мене,
Не роби собі надії!

Коли ще раз заговорити
Таким способом до мене,
То постигне тебе кара
Найлютішай від мене.

Богом, що в густої крові
Сотворив людей породу,
Серцем, ясним місяченьком
Я клянуся й присягаю:

Коли ще раз заговорити
Таким способом до мене,
То на першій деревині
Я велю тебе повісити.

ЙОГО РЕПЛИКА

Вона грозить мені смертю!
Горе ж мені, горе!
Але ж смерть мені — спасення
Як сконання скоро.

Для коханця ліпше вмерти,
Аніж довго жити;
Коли щастя не знаходить,
Насилля терпіти.

Заклинаю тебе богом:
Відвідай слабого,
Що безпомічний карась
Від кохання твого.

Адже ж бачиш, що тобі я
В неволю відданий
І що тиєнуть мене важко
Неволі кайдани.

О, змилуйся, моя пані!
Хто ж за любов метиться?
А хто любить благородну,
Тому все проститься.

БІДНІСТЬ

Блиск усякий чоловікові
Бідність відбирає,
Так, що мов під захід сонця він
Жовто догорає.

Як у чужині, не журиться
Ним душа ні одна,
А як близько, щастя свого
З ним ділить не годна.

У базарах серед стиску він
Боязко бокує,

В самоті ж він у сльозах гірких
І днює й ночує.

Жалься, боже, як то бідному
Жить у світі годі!
Між людьми він наче чужинець
В своїм власнім роді.

ЇІ ПРИЗНАННЯ

Моя серденько вмерло би слабе,
Якби перестало любити тебе;
Бо мого серденька не переробить,
Нікого другого йому не любить.

Мої оченята подармо горять,
На тебе одного вони лиш зорять;
А як чия інша краса їх влестить,
Хай вид твій ніколи мене не пестить!

У моїм серденьку заклоято, мабуть,
Ніколи довіку тебе не забудь;
Отим-то воно не втихає на мить,
Любов'ю палкою горить і горить.

ПОХВАЛА ГОЛЯРА

Кожна штука, пане мій,
Це нашійник золотий,
Але сей голяр, начисто,
Се — перловеє намисто.

Ставлю я його високо,
Вище понад всіх учених,
Бо здійма він свою руку
До голов царів священних.

БУДЬ ЩЕДРИМ!

Коли добра земного
В уділ дістав ти много,
Будь щедрим для людей,
Нехай від дому твого
Не йде без дару твого
Старий, ні молодий.

Бо щедрість доброхтлива
Не з'їсть багатства твого,
Поки тобі зичлива
Всесильная судьба.

А скупість завидлива
Добра не вдержить твого,
Коли до дому твого
Насунеться журба.

ГОРЕ НАШОМУ ЧАСОВІ!

У днях щастя чоловік —
Образ дерева плідного:
Доки плоди є на нім,
Прибігають всі до нього.

Та, як плоди обпадуть,
Всі байдуже геть спішать,
Древа іншого шукають,
Щоб із нього плоди рвать.

Горе нашому часові!
Всіх захланність обійма.
Щедрих, правих не знайшов я
Й одного між десятьма.

СТАРОГЕРМАНСЬКА ПОЕЗІЯ

ІЗ «ПІСНІ ПРО НІБЕЛУНГІВ»

В старих казках про всяке диво кажуть:
Про годних лицарів, їх вчинки смілі,
Про втіхи й радощі, про сльози й горе,
Про бої лютії. Послухайте ж і нас!

В Бургундії росла дівця знатна —
У жоднім краю не було їй пари,—
Крімгільда звалась. Тут князі багаті
Опікувались нею: витязь Гунтер,
І Гернот, і найменший Гізельгер,
Брати її. З дружиною своєю
Вони жили в Вормації над Реном.
Їх мати звалась Ута, батько Данкрат,
Що їм широкі землі полишив.
Могучії служили їм васали:
З Тронеге Гаген, Данкварт, брат його
Ортвін із Метцу, два маркграфи: Гере
І Еккеварт і Дюлькер із Альцаю.
Кухмістром був Румольт, добірний рицар,
Сіндольт і Гупольт берегли порядку
В дворі князівським; та й інших багато
Було, котрих тут називати годі.
Маршалком Данкварт був, а стольником
Ортвін із Метцу, Гагенів сестрінець;
Сіндольт був чашник, Гупольт підкоморій.
Широка слава йшла по всіх краях
Про тих мужів, про їх діла рицарські —
Всього переповісти я не в силі

В такій високій честі снівся сон
Крімгільді: мовби в неї сокіл був
Прекрасний, бистрий. І ось два орли
Ударили на нього. Се таким
Йі проймило горем, що на світі
Ніщо б так не могло їй діткнути.
Про сон сей мамі Уті розповіла,
А мама, звісно, на добро його
Розтолкувала. «Сокіл твій — се рицар,
Котрого ти полюбиш. Та хай бог
Його хоронить, а то він пропаде».

«Що се, матусю, ви про рицаря
Мені говорите і про любов?
Волю до смерті дівкою сидіти,
Ніж горя через ту любов нажити».

«Не зарікайся, доню,— каже мати.—
Нема на світі радощів і щастя
Понад любов мужчини. Знать, судилось
Тобі вже замуж вийти, бог пошле
Тобі оцього рицаря міцного».

«Покиньте, люба мамо, сюю мову!
Не на одній се жінці справділось,
Що за любов вкінці платиться горем.
Волю я їх не знати — спокійніше
Без них я свого віку доживу».

Так мовпла Крімгільда. Ще була
Незвісна їй любов, незвісний той,
Хто мав їй в серці ту любов збудити.

II

В ту пору в Нідерландах жив князевич.
Отець його звався Зігмунд князь, а мати
Зіглінда. Зантем в устях Рену
Звався город славний, де вони жили.
Князевич звався Зігфрід. Много світу
Об'їздив він, щоб показати свою
Відвагу й силу. Свояки привчили
Його носити зброю, знати честь
Рицарську. А як повних літ дійшов,
Тоді явився при дворі батьківським.

І скликав Зігмунд князь своїх васалів
На чесний пир, а з ними разом теж
Чотириста ровесників Зігфріда,
Що мали враз з князевичем дістати
Багаті шати і рицарську честь.

Коли звертало сонце вже під осінь,
Готове все було для учти: лави
В дворі поставлені, пошиті шати
І дорогим прикрашені камінням.
Спершу до церкви рицарі і джури
Пішли, а старші молодим служили,
Як давній звичай каже. По відправі
В дворі Зігмунда почались турніри:
Се новаки з старими рицарями
Сил своїх перший раз тут трібували.
Ламались копії, тріщали, й жужжмом
По всім дворіці пирскали обломки;
Від стукоту копит і брязку зброї
Аж двір дрижав. Вкінці сам князь просив
Скінчити грище, відпровадить коні
І розсадити гостей за столами.
Тут страв смачних і вин поносили,
І йшов до пізніх сумерків той бенкет,
І співаки захожі знай співали,
Бо й щедрюю за се взяли заплату.

Тоді отець Зігфріда наділив
Землею і містами; щедрі дари
Дістали і ровесники Зігфріда.
Сім день тягнувся пир, давали дари:
І золото, і коні, і убори.
А при кінці багатії васали
Рекли, що раді б мати королем
Зігфріда. Та не хтів про те і чути
Той витязь молодий. «Як довго ще
Жие отець мій, я не згоджуюсь
Носить корону. Буде з мене й того,
Аби свій край від ворогів хистити».

III

Так Зігфрід жив без горя і турботи.
Аж ось прочув, що єсть в Бургундії
Дівця мила і чудово гарна,

Широко славна красою, честю
І добрим серцем. І задумав Зігфрід
Любов її здобути. І почав
Про неї думать і тужить за нею.

Не раз йому рідня давала раду,
Щоб вибрав пару любую собі.
«Я хочу взять Крїмгільду, — мовив Зігфрід, —
Вона в Бургундії живе. Я чув про неї,
Що краса її така, що її цар
Не постыдався б полюбить її».

Довідався про волю сина Зігмунд,
І стало щось йому турботно; зажурилась
І мати Зігелїнда. Не одно вони
Чували про Крїмгільду, про братів
Її й дружинну їх, і страшно їм
Було, що син їх пнєсь в такі пороги.
І ось вони задумали відрадити
Ті свати синові.

«Мій тату любий, —
Сказав на тес Зігфрід, — радше вже
Нікого в світі я любить не буду,
Як не посватаю оту, що серцю люба».

«Як так, мій сину, — відмовляє Зігмунд, —
Я не противний і тобі поможу.
Та знай, що в Гунтера борців багато
Гордїх. Мпнаю інших, але Гаген —
Завзятий, честолюбний муж. Боюся,
Щоб свати ті біди нам не стрясли».

«Байдуже се! — вітцю відмовив Зігфрід. —
Коли не ласкою, то силою
Добуду я від них собі невісту,
А з нею враз візьму їх край і люд!»

«Ой, сину, — Зігмунд рік, — не мов ти того!
Якби се вчули у бургундськїм краю,
То певно б мусив ти забути, куди
До них дорога. Та й ніхто ж невісту
Не може силою здобути. А втім,
Як хочеш їхати, то бери з собою
Дружини якнайбільше, сину мій»

«Ні,— мовив Зіґфрід,— не ялося се
З великою дружиною там їхать,
Мов на війну. І яковось то буде,
Як лиш страхом я їх заставлю дати
Мені дівницю? Власною рукою
Здобуду я її. Лиш одинадцять
Товаришів візьму з собою, тату,
І в тім я вашої прошу підмоги».

Дізнавшись про се, Зіґлінда-мати
Ще тяжче зажурилась, заридала.
Аж ось ввійшов до неї у покої
Князевич Зіґфрід і сказав так любо:
«Матусю, що се плачете ви даром?
Мені не страшно тих борців бургундських.
Прошу вас, лагодьте мене в дорогу,
Лаштуйте одіж щонайпоказнішу,
Аби було в чім людям показатися».

А мати каже: «Га, як так ти сильно
Стоїш на своїм, синку,— я готова
Тобі все справити. Одежі доста
Щонайдорожчої тобі я дам
І твоїм мужам».

«Лиш дванадцять нас
Поїде,— мовив Зіґфрід і низенько
Матусі поклонився.— Ах, як швидко
Я рад би ту Крїмгільду раз побачить!»

І ось засіли за шитво дівчата,
Трудились день і ніч, аби чим швидше
Для Зіґфріда й товаришів його
Нові одежі зладити празничні,
А батько панцирі велів кувати
Блискучі, шоломи й щити широкі.

Ось час настав їм їхать до бургундів.
Спаковано на коней зброю, шати,—
А коні то були чудові, всі
У золотих оздобах. Сумовито
Прощали Зіґфріда отець і мати,
Та він почав їх потішати сердечно:
«Не плачте, рідні, не турбуйтеся мною!
Про мене можете спокійні бути!»

Засумувались і борці, що з ним
В дорогу їхали; дівчат чимало
Заплакало; мабуть, наперед серце
Їх віщувало, що мужів багато
Погине на чужні! Ой, недаром
Лилися сльози з молодих очей!

IV

Шість день були в дорозі; сьомий ранок
Застав їх, як до Вормса наближались.
У кожного був щит новий, широкій,
Блискучий; до самих острог звисали
Кінці мечів, в руках держали списи
Прегострі, на дві п'яді завширшки.
На конях узди золоті, шовкові
Нагрудники. Куди лиш проїздили,
Збігавсь народ на рицарів глядіти.
Повибігали й Гунтерові слуги
Назустріч їм і в княжий двір ввели.
Там джурі їх зустріли, з рук у них
Щити взяли і вже хотіли коней
В стайні весті, коли озвався Зіґфрід:
«Не відводіте коней! Хай стоять.
Я швидко відси з своїм товариством
Поїду геть. Скажіть лишень мені,
Де тут ваш князь?»

«Князя знайти не трудно,—
Сказав один з бояр.— Він там, в великій залі,
З дружиною своєю».

А тимчасом
До Гунтера вже вість дійшла про них:
Що рицарі у панцирах блискучих,
В багатому уборі прибули
В Бургундський край, нікому не знайомі.
І здивувавсь король, розпитував
Про них, та не було такого, хто б
Сказав йому. Тоді озвався до нього
Ортвін із Метцу: «Раджу вам, королю,
По Гагена післати якнайшвидше.
Всі королівства, всі краї й князів
Він знає,— певний я, що й їх пізнає».

Післав по Гагена король, і з дружиною
Прийшов поважно Гаген: «Що прикаже

Король?» спитав.

«Привів господь в мій дім
Незвісних рицарів. Погляньте, Гаген,
Чей ви пізнасте їх».

«Що ж, погляну»,
Рік Гаген, наблизився до вікна
І бистрим поглядом обвів приїжджих.
Подобались йому їх шати й зброя,
І зараз він сказав, що се князі
Або посли князівські мусять бути.

«Та, бачиться мені,— додав ще Гаген,—
Хоч Зігфріда не бачив я ще досі,
Що статний рицар той ніхто, лиш він.
Еге! Мабуть, се так! Се він, той самий,
Що смілих Нібелунгів побідив,
Двох королів, Шільбунга й Ніблунга.
Чував я про се діло. Якось раз
Сам, без дружини їхав на коні
Сей Зігфрід, аж коло гори одної
Застав громаду рицарів могутніх,
А серед них був Нібелунгів скарб.
Під'їхав к ним, а з рицарів один
Пізнав його і крикнув: «Гей, се Зігфрід,
Князевич нідерландський!» Вчувши се,
Князі Шільбунг і Ніблунг запросили
Його, щоб скарб той поділив між них.
А скарб був величезний: дорогого
Каміння б на сто маж і не забрав,
А золота було ще й більше того.
В заплату за дільбу йому дали
Меч Нібелунгів — і не догадались,
Що тим самі собі біду зробили».

ІЗ СТАРОШОТЛАНДСЬКИХ БАЛАД

ШОТЛАНДСЬКА ВІДВАГА Й АНГЛІЙСЬКА ЗРУЧНІСТЬ

Джоні Скотт поїхав уранці на лови,
Поїхав у ліс без пуття;
А власна дочка ерла Персі від нього
В утробі та носить дитя.

Говорять про се в панській кухні всі слуги,
Говорять у стайні їзди,
Говорять у башті високій родина
Й сусідні шляхтичі всі.

«А як вагітна,— мовить батько її,—
Не дай боже того діждать,—
То вкину її у глибоку тюрму,
І мусить всю правду сказать».

«А як зайшла в тяж,— мовить мати її,—
Не дай боже злої години! —
То вкину її у найглибшу тюрму,
Нехай там із голоду згине».

А Джоні гукнув на свого слугу,
Що Джермені мав на ім'я:
«Ідь в Англію гарну, нехай із тобою
Приїде кохана моя!

«Ось тут тобі гарна сорочка шовкова,
Сама вишивала рубець,—
Хай їде з тобою у гай сей зелений,
Де жде її вірний її молодець!»

Поїхав слуга аж до брам ерла Персі
І в браму хотів уступить.
«А ти хто? — запитав його гордо воротар. —
Не можу тебе я впустить».

І почав слуга їздити сюди та туди
Довкола замкових стін.
Аж у одному низькому вікні
Побачив прекрасну леді він.

«Ось тут сорочка шовкова, — сказав, —
Що ви вишивали рубець.
Поїдем зо мною у гай той зеленій,
Де жде вірний ваш молодець».

«Високії стіни замкові, мій хлопче,
І мури довкола міцні;
І ноги мої у кайданах важких, —
То як же ж і їхать мені?»

«І чорне залізо на моїх колінах,
Холодне воно, як мій жаль;
На грудях у мене не коване злото,
А тільки незламная сталь».

«Якби лиш пера, та паперу її чорнила,
Та світла в оцій буцегарні,
То я б написала писаннячко довге
До Джона в Шотландії гарній».

Вона написала довгеньке писання,
Сама й притиснула печать,
Післала слугу до зеленого гаю
Коханому лист передать.

А як прочитав Джоні перший рядок,
Засміявся в утісі шаленій;
Та поки дочитав те письмо до кінця,
Облили його сльози солені.

«Я мушу до Англії їхати зараз,
Нехай мені буде, що буде,
І мушу спасать свою любу невісту,
Що недавно лежала у мене на груді».

Сказала до Джоні матуся стара, —
Була вона не без ума:
«Як в Англію їдеш, прощайся зо мною,
Бо тобі вороття вже нема».

І мовив до Джоні старенький отець,
І мовив те слово на лад:
«Як в Англію їдеш, прощайся й зо мною,
Бо вже ти не вернеш назад».

Та вуйко до Джоні сказав не таке,
Але таке вирік як слід:
«П'ятсот моїх стрільців поїде з тобою,
Як твоїй князівський супровід».

І як усі в сідлах сиділи вони,
То вид був прегарний на диво;
А кучері в Джоні на плечі звисали,
Як золото ясне красиво.

А як усі рушили жваво в дорогу,
Йшли коні так пишно та строго,
І не було в Джоні в цілій тій дружині
Жонатого ані одного.

Джоні Скотт був між ними найперший муж,
Поїжджав передом він у скоці,
Його вуйко при цьому був другий муж,
Їхав обік з мечем він при боці.

У першому місті, яке проїжджав,
Велів у всі дзвони дзвонити;
А як усе місто проїхав, велів
Ще дві служби божі найміти.

У другому місті, яке проїздив,
Велів у всі труби заграти;
Почув король Генріх про се та послав
Гонців про похід розпитати.

А як причвували до брам ерла Персі,
Стали замок кругом об'їздити,
Бачить Джоні кохану свою у вікні,
Що з плачем почала говорити:

«Позапирані брами на ретязі й замки;
Грубі ґрати на кожному вікні;
І заковані ноги мої у кайдани,—
Як же ж вийти на волю мені?»

«На колінах у мене важки олов'яні,
А студені воши, як мій жаль!
А на грудях у мене не коване злото,
А твердая, блискучая сталь».

А як стали вони добиватися до брам
І просили впусити по добру,
Ніхто перший не йшов, лиш ерл Персі йшов сам
Піднять ретязь важкий угору.

«Чи ти, може, король із Аусберрі,
Чи іспанський король, може, сам!
Або, може, веселий шотландський лорд,
Що Мак Начтан зовється ім'ям?»

«Ані я вам король із Аусберрі,
Ні іспанський король буду сам,
А веселий шотландський я лорд,
Джоні Скотт я зовуся ім'ям».

А як Джоні перед королем уже став,
На коліно прикляк і мовчав.
«Коли ти Джоні Скотт на ім'я,— рік король,—
А не вірять не маю я права,—
То найкращая леді при моїм дворі
Чи від тебе дитину дістала?»

«Коли має дитя,— відрік Джоні Красун,—
А се так, хай і згину,—
То наслідить воно все батьківське майно,
А її я візьму за дружини».

«Як від тебе дитя,— мовив батько її,—
А не вірять не маю я права,—
То тобі буде завтра о восьмій годині
Шибениця ласкава».

«Коли так,— відізавсь Джонів вуйко нараз
На вітцеву погрозу таку,—

Покр мого сестрінка повісить велиш,
Ми поборемось тут до знаку.

«Чи знайдеться борець тут при вашім дворі,
Що до бою б став з нами втрійні?
Бо замість повиснуть,— сказав гарний Джоні,—
Волю від меча полягти, як в війні».

«Хай і так, хай і так,— обізався король,—
До вподоби се слово мені:
Тут преславний борець при моєму дворі,
Поборітеся з ним утрійні».

До зеленого лісу роями спішать,
До зеленої там рівнині,
Королева з панями в повозах,
З королем його знатні пани,
Щоб побачить, чи будуть тікати шотландці,
Чи на місці поляжуть вони.

Вони б'ються, і Джоні там б'ється,
Мечами зі сталі твердої,
Аж червона, червона кровця там ллється
У долину рікою рудою.

Вони б'ються, і Джоні там б'ється,
Б'ються сміло, хоробро, зухвало,
Аж зі всеї двірні короля при життю
Не один, тільки три позістало.

Почалася о восьмій уранці борня,
Протяглася по третій пів,
Як борець той над голову Джоні,
Наче ластівка, бистро злетів.

Але Джоні, стрункий, молодий воївник,
Закрутив його в кружало там,
І на вістря меча його славний борець
В один мент настромив себе сам.

«Тепер кличте попа! — гордий Джоні гукнув.—
Хай звінчас мене й мою милу!»
«Кличте ще писарів,— так промовив отець,—
Щоб придане її почислили».

«Не хочу ваших скарбів, ні ваших земель,—
Гарний Джоні йому відгукнув,—
Хочу тільки мою гарну, вірну дружину.
Що-я кров'ю своєю здобув».

І взяв свою милу за білу руку
І став з нею серед долини
«Чи маєте більше ще англійських псів,
Щоб ми поборолися з ними?»

І до рота приставив він трубку малую,
І заграв на ній грімко, щосила:
До Шотландії їхала слава та честь,
Що англійську зручність побила.

І до рота приставив він трубку малую,
І заграв, аж лунала долина,
А луна та несла по лісах і полях:
«Іде тут Джоні Скотт і дружина!»

ПОМСТА ОДУРЕНОЇ

Ерл Річард поїхав на лови у ліс,
І їхав так скоро, як кінь лише ніс,
На шиї у нього ловецька труба
І меч коло боку й у серці журба.

А як до брам леді моєї прибув,
За перстень від дзвоника міцно торгнув.
Ніхто не явився, лиш леді сама
Браму відчиняє і його прийма.

«Вітай, ерле Річарде,— мовить вона,—
Нічліг тобі в мене готовий;
Нагріта тепленько вже піч кам'яна,
Палає світильник восковий!»

«Не злізу з коня, не ночую я в вас,
Не ввійду до твоєї кімнати;
Одна леді, гарніша від тебе сім раз,
Має нині мене дождити».

Він зігнувся зі свого сніжного коня,
Аби твар цілувати рум'яну;

А вона гострий ніж мала в своїй руці
І задала йому в серденько рану.

«Лежи тут, ерле Річарде,— мовить вона,—
Лежи тут аж до білого рана!
Хай та леді, від мене гарніша сім раз,
Дождидас тебе, свого пана!»

Покликала своїх дівчат по одній,
А потім по дві стала звати:
«У мене тут труп у прихожій моїй,—
Десь треба його нам сховати».

Одна взяла трупа за руки обі,
А друга за ноги, а третя за чуб,
І ввергли його на подвір'ю в криницю,
Зо п'ятдесят сажнів углиб.

А пташок маленький сидів край вікна,
Почав цвіркотати-густити:
«Хапайся, хапайся, фальшивая леді!
Своїм служницям ти заплати!»

«Ходи, любий пташку, ходи тут до мене!
Що ти там на гілці співаєш?
У мене для тебе золота клітка,—
Дістанеш, чого забажавш».

«Сховайся, сховайся, фальшивая леді!
Не відмов своїм слугам платні!
Що ерлеві Річарду ти учинила,
Вчинила б те саме й мені».

«Якби в мене стрілка була золота
І луток тугенький, за тебе
Я встрілила б шпарко на гілку зелену
У те твоє серце горде».

АНГЛІЙСЬКИЙ ГЕРОЙ СЕР ДЖОН СОКЛІНГ

Сер Джон справив собі бойового коня,
Бо шотландців гадав звоювать,
Ще сто коней собі для безпеки узяв,
Щоб його з всіх боків пильнувать.

Жоден блудний рицар не їхав до бою,
Таку чиячи горду браваду;
Хто б його побачив, присяг би відразу,
Що поб'є хоч би й цілу армаду.

Всі дами у вікнах сідали й ставали,
Щоб бачить рицарський той вид;
А як проїздив він, усі враз кричали:
«Нічим Голіаф і Давид!»

А він, лютий рицар, жене напереді
Серед куряви та порохів,
Бо ще не дійшовши туди, де медведі,
Не чує у серці страхів.

Король — хай йому помагає господь! —
Надіявсь по тім поході много;
Але граничарі як зустріли його,
Бігли радісно напроти нього.

Його власний полковник любив його дуже,
Вважав незвичайним героєм,
Та як перші вистріли заторохтіли,
Він почув щирий страх перед боєм.

А як поставали шотландці до битви
І кульки стали землю брати,
То сер Джон присягався на чім світ стоїть,
Що йому конче хочеться...

Та полковник по нього ще раз посила,
Аби виступив сміло до бою,
Та сер Джон відповів, що не виступить перший,
Хай вперед вороги йдуть юрбою.

Як поставив його він у задніх рядах,
Десять миль від воєнного грому,
Сер Джон мовить: «Чортма ворогів!» — і потяг
Преспокійно додому.

А як мир заключили, він став уповні
Знов щадить, що потрапив на грець;
З його слави зісталась лиш пляма в...
А у Бервіку був його життя кінець.

ДИВНІ ДИВА

I

Наш господар вечором з дороги
Повернув до дому свого;
Бачить — кінь осідланий стоїть,
Де вперед не було ні одного.

«А відки сей кінь?
І пощо тут сей кінь?
І як посмів без мого дозволу
Тут явитися він?»

«Хіба се кінь?» пита вона.
«Хіба не кінь?» питає він.
«Ах ти, голово дурна!
Чи осліп ти вже зовсім?
Се корова молочна,
Що прислала мама в дім».

«Се корова?» пита тато.
«Таж корова!» мовить мама.
«Іздив світом я багато
І видав багато тама,
Та корову бачити в сідлі —
Се ще не траплялося мені».

II

Наш господар вечором з дороги
Повернув до дому свого;
Бачить пару лицарських чобіт,
Де вперед не було ні одного.

«Се що таке, жінко? —
Питає в жони. —
Чиї осе чоботи?
Відки тут вони?»

«Чоботи?» пита вона.
«Адже чоботи!» він рік.
«Ах ти, голово дурна!
Чи сліпий сей чоловік?
Це ж два відра для води
Прислав боднар нам сюди».

«Відра се?» питає тато.
«Відра!» відмовляє мама.
«Їздив світом я багато
І багато бачив тама,
Та з острогами відер
Не видав я, дотепер».

III

Наш господар вечором з дороги
Повернув до дому свого,
Бачить меч у нього на стіні,
Де ще вчора не було нічого.

«Се що таке, жінко? —
Жоні заміча,—
Відки взявся меч сей?
Нащо нам меча?»

«Хіба се меч?» пита вона.
«Хіба не меч?» питає він.
«Ах ти, голово дурна!
Чи сказився, старий хрін?
Се ж залізко до прасовання,
Що прислала мама сього дня».

«Се залізко?» пита тато.
«Таж залізко!» мовить мама.
«Їздив світом я багато
І багато бачив тама,
Та ніде на світі не видать
На залізку золотую рукоять».

IV

Наш господар вечором з дороги
Повернув до дому свого;
Бачить на столі перуку в пудрі,
Де передше не було нічого.

«Се що таке, жінко? —
В жони він пита,—
Відки в нас взялася
Перука ось та?»

«Перука?» пита вона.
«Таж перука!» він відрік.
«Ах ти, голово дурна!
Геть осліп сей чоловік.
Таж се квочка, бачиш сам,
Що прислала мама нам».

«Квочка?» ще питає тато.
«Квочка!» відмовляє мама.
«Їздив світом я багато
І багато бачив тама,
Але квочки в пудрі; знать,
Не вдалось мені стрічат».

V

Наш господар вечором з дороги
Повернув до дому свого;
Бачить плащ військовий в шафі,
Де передше не було нічого.

«А се що за плащ?
Нащо нам плаща?
Відки він узявся?»
Жінці заміча.

«Та хіба се плащ?» пита вона.
«Та хіба не плащ?» питає він.
«Ах ти, голово дурна!
Одурів до решти старий хрін!
Се ж дві пари пеленок,
Бо ж у мене є синок».

«Пеленок?» питає тато.
«Пеленок»,— сказала мама.
«Їздив світом я багато
І багато бачив тама,
Але гудзиків на пеленках
Ніхто в світі не прибаг».

VI

Наш господар вечором з дороги
Повернув до дому свого;
Бачить в домі газду молодого,
Де передше не було нікого.

«А се що за муж?
Відкіля сей муж?
І чого він нам потрібен?
Здоров чи недуж?»

«Чи се муж?» пита вона.
«Адже муж», говорить він.
«Ах ти, голово дурна!
Не пізнав би й власних стін.
Се ж слуга в нас до коров,
Знаєш сам, коби здоров».

«Се слуга?» питає тато.
«Таж слуга!» говорить мама.
«Іздив світом я багато,
Много дива бачив тама,
Але служниці з вусами
Не видав до псьої мамі!»

СМЕРТЬ ЛОРДА ДУГЛАСА

«Вставай, лорде Дугласе, та ворушайся! —
Його злякана жінка рекла,—
Дочка твоя мила — бодай не казати!
З лордом Вілліамом ніччю втекла».

«Вставайте, мої сім сини, рицарі!
До зброї усі, до сідла!
Хай мати молодшої доні пильнує,
Бо старша сеї ночі втекла».

На білого коня посадив він її,
Сів на шпаковатого сам,
А ріг свій мисливський завісив при боці.
«Ніщо не загрожує нам».

Так іде лорд Вілліам та все позад себе
Знай зиркає оком одним.
Е, іде лорд Дуглас з сімома синами,
Женуть у погоні за ним.

«Злізай, Маргарето кохана! — він мовить,—
Візьми в руку мого коня
Щоб я твому татові й всім братам твоїм
Доказав, що я всім їм рівня».

Держала коня вона в білій руці,
Не скрикнула, не заквилала,
Коли всі брати в бою тім полягли
І вітця тяжка рана звалила.

«Здержи свою руку, мій Вілліаме любий!
Які ж твої вдари страшні!
Коханців багато знайти ще я можу,
Та батька другого не буде мені».

Вона взяла хустку біленьку, тоненьку,
З голландського знай полотна,
Зав'язала батькову рану червону,
Червонішу гаразд від вина.

«Вибпрай, Маргарето, — озвався лорд Вілліам,—
Тут зістанеш, чи їдеш зо мною?»
«Та поїду, мій лорде! — вона відказала,—
Бо зробив ти мене сиротою».

Підсадив він на білу клячу її,
Сів же на шпаковатого сам,
А ріг свій мисливський завісив при боці.
«От тепер ніщо вже на загрожує нам».

І їдуть обоє у місячнім сяйві,
А їдучи важко мовчали,
А як до криниці дійшли лісової,
Обоє з сідел позлізали.

А як він приляг, щоб напитися води,
Що з джерела чиста журчала,
Плила у потоці його кров червона,—
Вона з переляку скричала.

«Ой леле, мій лорде! Та в тебе, здається,
Деся в тілі глибока рана».
«Се тільки блиск мого плаща червоного
В воді червоніє, кохана».

І їдуть обоє у місячнім сяйві,
А їдучи важко мовчали,
Аж доїхавши до його матері брами,
Обоє з сідел позлізали.

«Вставай, паціматко! — сказав він до мамі,—
Нехай і все добре встав!
Вставай і впусти нас до себе! Здобув я
Сеї ночі кохання своє.

«Стели мені ложе, матусю! — сказав він,—
Стели його м'яко й широко!
Клади й Маргарету при мойому,—
Заснемо ми солодко й глибоко».

Лорд Вілліам умер кілька хвиль до півночі,
Маргарета та умерла аж вранці,
Бодай більше шастя від них усе мали,
Як зійдуться до купи коханці!

У церкві Марії лежить він у гробі,
А в хорі нещасна дружина,
І виросла рожа на її могилі,
А на його гробі тернина.

Зрослися до купи, сплелися гілками,
Щоб бути якнайближче при собі,
Щоб кожний побачив, що вірне кохання
Лежить тут у кожному гробі.

Аж раз чорний Дуглас над'їхав тудою,
А був він жорстокий, без серця,
І вирвав тернину і в озеро вкинув,
Що Маріїним озером зветься.

ІЗ СТАРОІСЛАНДСЬКИХ БАЛАД

СЕСТРА СЕСТРУ ТОПИТЬ

Прийшли сватачі до двора під пору,
Хотіли засватать молодшу сестру.

Молодша сестра наче ясна весна,
А старша немов ніч понура, жажна.

Ось старша молодшій велить одягаться.
«Ходім на край моря, сестрице, скупаться!»

Ой сіла молодша на кам'янім шпилі,
А Гільда зіпхнула її в морські хвилі.

Простягнула Сігна білу руку в плачу:
«Рятуї мене, сестро, най віку не трачу!»

«Не простягну руку тобі по охоті,
Хіба даси свої черевички злоті».

«Черевички злоті бери собі зараз,
Лиш поможи вийти мені на сей терас!»

Черевички взяла, руку не подала,
На сестрину муку пильно поглядала.

Простягає Сігна білу руку в плачу:
«Рятуї мене, сестро, най віку не трачу!»

«Не простягну руку, бо ти відданиця,
Хіба своє гарне дай мені обличчя!»

«Свойого обличчя віддати не можу,
Бо його дістала через волю божу».

Простягає Сігна білу руку в плачу:
«Рятуй мене, сестро, най віку не трачу!»

«Не простягну руку, покре тебе хвиля,
Хіба б жениха ти мені відступила».

«Що є тільки в'мене, усе тобі дам,
Та муж кожний волі своєї пан сам».

Дунув вітер від півдня тієї години,
І Сігна втонула в морській глибині.

А як від півночі вихром зашало,
То на берег хвилі викинули тіло.

Надійшов музика над берег отхлані,
Де Сігна лежала в намулі та твані.

Бачить на пісочку золоте волосся,
З нього зробить струни до арфи здалося.

А з арфою тою на панське весілля
Пішов у надії платні та похмілля.

А як першу струну торкнув в пишній залі,
Почувся плач ревний, невимовні жалі.

«Оця, що в весільнім віночку прийшла,
Сестрою моєю ще вчора була».

А Гільда у строю весільнім мовляє:
«Ой леле, ся арфа, знать, лихо звіщає».

А струна другая як стій заспівала:
«Жениха могого вона зрабувала».

А Гільда на те зчервоніла, як кров.
«Чого той арф'яр на весілля прийшов?»

Втім, третя струна різко заголосила:
«Вона мене пхнула і в морі втопила».

Йшов лемент від струн від стола до порога,
А Гільду убила наглая тривога.

Дванадцять рицарів несли домовину,
В якій клали Сігну в свячену могилу;

А Гільду в пустарі край шляху зарили,
Блукає щоночі душа край могили.

ПІСНЯ ПРО РІБАЛЬДА

Серед бурі й непогоди
Він полями бистро гнав,
На сідлі перед собою
Гарну дівчину держав.

Гордий граф його побачив,
Як гнав поуз його меж.
«Ей, Рібальде, а куди ти
Гарну здобич сю везеш?»

«Мовчи, графе! За цікавість
Тебе меч мій не вкара.
Панна ся — се Маргарета,
Моя любая сестра».

«Еге-ге, мене не здурни!
Се Гульбруна, знаю я,
Се вельможна королівна,
Любка, не сестра твоя».

«Взяв її я не від тебе,
А мені се до плеча;
Та ти, графе, бережися
Мого гострого меча!

«Але повсякчас готов я
Тобі вірно послужить,
Як не скажеш королеві
Те, що бачиш ти в сю мить».

І з Гульбруною пан Рібальд
Далі на коні погнав,
Але граф чимдуж у замок
Королівський поспішав.

«Ваша королівська милость
Тут при грі та при медку,
А не знаєте, що вкрали
Вашу гарную дочку».

«Хто посмів, скажи на милость,
Святотрадською рукою
Доню, скарб мій найдорожчий,
Вивести з її покою?»

«Пане, він Рібальд зоветься,
Сильний дуже і багатий,
І нікого в нашім краю
З ним не можна порівняти».

І король зірвався з місця,
Трясця ним трясло шалене;
Стіл перевернув, струями
Потекло вино черлене.

До землі він кинув арфу,
Аж вона розирисла в штуки,
По кімнаті понеслися
Жалібні, зловіщі звуки.

Потім крикнув: «Гей, синове,
Всі на коні, хто здоров,
За розбійником в погоню!
Змис ганьбу його кров».

А Рібальд жене полями
Серед бурі й непогоди,
К собі горне він Гульбруну,
Злої не ждучи пригоди.

Аж здалека чути тупіт.
Озирнулася Гульбруна,
«Іде тато мій з братами!
Жде нас, мабуть, смерть і труна».

«Але в бою, мій Рібальде,
Не руш найменшого брата;
Мамі син він наймиліший
І наступник мого тата.

«Відпусти його живого,
Щоб її втишав він болі
Й сповістив про тих, що їх
Ти поб'єш на сьому полі».

«До верби коня прив'яжу
Й тут на них я буду ждати,
Та що буде тут зо мною,
Тобі раджу лиш мовчати.

«І прошу тебе, Гульбруно,
Поки ще мого рамя
Сильне й владне в лютім бою,
Що б не діялось зо мною,
Не взивай мого ім'я!

«Хоч мене побачиш в ранах,
Всього кров мене обмила,—
Як не хоч могої смерти,
Держи ротик свій запертий,
Не зви ймення мого, мила!

«Хоч би я хитався в бою,
Тратив сили й кров ущерт,—
Не зви ймення мого, мила,
Бо була б мені се смерть».

Ось над'їхала погоня,
Жадна помсти, жадна крові:
Король з дев'ятьма зятями
Й одинадцятьма синами.

Забряжчали мечі й щіти,
Гомонить широкий лан,
І спливає кров червона
Із життям із многих ран.

Перший впав король, діставши
Два смертельні удари;
Бачить кров його Гульбруна,
Не пустила з уст ні пари.

Потім бачить, як швагрів
Меч Рібальда впень стинає,
Що мов блискавка сліпуча
Поміж ними вкруг гуляє.

І падають один за другим
Теж її брати купками,
Червоні лан зелені,
Кров співаючи струйками.

Врешті лиш один ще б'ється,
Одинокий зі всіх них,
Се Гульбруни брат найменший
В кучериках золотих.

«О Рібальде, милосердя!
Не пролий ту юну кров!»
Тут Рібальд сказав до неї:
«Я пропав! Мій скін прийшов!»

І як лиш сказав те слово,
Брат у грудь його шпигнув,
А він хлопцю в тій же хвилі
Голову з плечей зіпхнув.

Потім, о траву обтерши
Меч кривавий, він сказав:
«Заслужила ти, щоб також
Голову й тобі я стяв.

«Та любов моя хоронить
Від кривавої заплати
За те, що ти не вдержалась
По ім'ю мене назвати.

«Я помру від сеї рани,
Не розважу твою тугу,
А тепер тобі зроблю
Ще останню послугу».

І ослабими руками
Панну на коня всадив
І полями та луками
В братів замок поспішив.

«О вітай, Рібальде, брате!
Ждав тебе я вже давно.
Сядь за стіл і покріпся!
Осьде мід, а ось вино».

«Не приїхав я гуляти
На вині та на меду;
Я не сам приїхав, брате!
Глянь, кого тобі веду.

«Любий брате мій Річарде,
Я привіз тобі жону;
Я увіз її для себе,
Через неї йду в труну».

«Взяв бп я її, мій брате,
І мені би підійшла,
Якби не була твоєю,
Якби дівою була».

«То візьми її, Річарде,
Бо клянусь тобі в тій хвилі:
Раз лиш уст її рум'яних
Мої губи дотулили».

Тут упав Рібальд додолу,
Бо стекла з нього вся кров,
І на грудях у Гульбруни
З його тіла дух уйшов.

А вона з плачем клялася:
«Лишусь дівою весь вік,
Не діткнеться мого тіла
Більше жоден чоловік».

ТРИСЛА ТЕТИВА

Гуннару стрільцеві в бою
Трисла в луці тетива.
«От пропаде від розбою
Молодецька голова!»

І до любки до Гальгерди
Мовив Гуннар: «Покажи
Чи мене ти любиш вірно,
Свою косу розв'яжи,

«Космик дай волосся свого
На нову тетиву,
А то смерть мене чекає,
Я ж для тебе лиш живу!»

І відмовила Гальгерда:
«Ось і маєш! Чи на те
Я плекаю та кохаю
Те волосся золоте?»

«Ніби ти живеш для мене!
Та живи для себе сам!»

А волосся тобі свого
Я ні космика не дам.

«Не дурна тебе спасати.
Не забула ще я це,
Як ти ні за що, ні про що
Мене вдарив у лице».

Та з плачем до нього мати
Пристає: «Дитя моє,
Візьми косм мого волосся
І рятуй життя своє!»

«Ні, ніколи! Моя радше
Хай пропаде голова,
Ніж з твоєї один волос
Візьму, поки ти жива».

Гуннару, стрільцеві в бою
Трісла в луці тетива
І пропала від розбою
Молодецька голова.

ПІСНЯ ПРО АСБЕРНА

Маленька Христина у матусі просить:
«Хочу вишити сукню, хай Асберн ізносить».

На те відмовляє їй мати в любові:
«Покрай і поший, як подоба тобі».

Гарненько сукно на долівці зложила,
І рожі й лілеї на ній прикроїла.

До пах прикроїла всім людям на диво
Прегарний кораблик і хвилю бурливу.

Рукава прибрала к сердечній утісі,
Найкращими звірми, що бігають в лісі.

На лівій полі накроїла потому
Найкращую панну на світі цілому.

На грудях одержі прегарно гаптує,
Як молодий рицар ту панну цілує.

І мовила брату слово умилене:
«Занеси сю сукню Асберну від мене!»

«Як же ж мені бути послом твоїм волги?
Я ж Асберна того не бачив ніколи!»

«Іди оцим шляхом все д'горі та д'горі,
Там Асберн сидить у оружному зборі.

«Сидить у тим зборі і на арфі грає,
А на правій руці злотий перстень має.

«Ось вам, пане Асберне, сукню,— сказала! —
Се моя сестра вам у дарі прислала».

Присутні одержу гуртом оглядали,
Майстерні рисунки на ній подивляли.

«Благослови, боже, ті пальчики млі,
Що рожі й лілеї на сукні нашпли!

«Відповідь дівчині, хай здорова буде,
На моє весілля хай сюди прибуде.

«Хай сюда прибуде шляхом, не водою,
А на тим весіллю буде молододою».

І послав їй дарп по своїй охоті —
Гребінець золотий і дружину у злоті.

ЖИВИЙ МРЕЦЬ

То був у нас молодий пан Мартин,—
Слуга була в нього стара;
Її він питає: «Як маю Лукію
Вивабить із монастира?»

«Не вір, пане, в чарі, ляж тільки на марп,
І тихо лежи, мов мертвий!
Піде вість по краю й ніхто не пізнає,
Що ти ще здоров і живий».

А в п'ятій день тижня, в п'ятницю святую,
Мартин ураз захорував;
А вже в суботу в дев'ятій годині
На марах мертвий він лежав.

Пішла поголоска по данському краю,
Пішла поголоска у світ,
Що той пан Мартин з невідомих причин
Помер у цвіті літ.

З монастиря вийшли усі монахи,
До церкви походом пішли,
Коли прихожани Мартинове тіло
До церкви з двора принесли.

Відправлено службу за душу усопшу,
Пішли монахи назад,
Зістала лише наймолодша Лукія
Над мертвим псалтирю читать.

Вона прочитала три перші псалми,
Четвертій ще край не настав;
Коли пан Мартин і живий і здоровий
На рівні ноги устав.

«Послухай, Лукіє, молода, вродлива,
Не бійся мене ти не раз!
За дверима церкви мій кінь шпаковатий
Чека нетерпливо на нас.

«Послухай, Лукіє, моя ти кохана,
Ти ж ще не зложила монаший обіт;
За дверима церкви жде моя дружина,
Поїдемо весело в світ».

І весело грали військовій труби,
Лунав відгомонами ліс,
Коли пан Мартин в супроводі дружини
Свою наречену віз.

А як про се вчули святі монахи,
У кожної стукнуло серце сумне.
«Дай боже, щоб так у останній годині
Який ангел узяв і мене!»

ІЗ СТАРОНОРВЕЗЬКИХ БАЛАД

СВІДОК ТАНЦЮ ЕЛЬФІВ

Я був молодий, уродливий юнак,
Мав завезти князю новину;
Тому вїхав я у вечірню годину
І поклався в діброві до сну.

Під зеленою липою я положився,
І замкнулися очі мої.
Втім, прийшли дві панянки прекрасні,
Хтіли поговорить о любові.

Одна пальцем діткнулася мого лиця,
Друга шепнула в вухо мені:
«Встань, юначе! Побачиш таке дивне диво,
Що тобі й не присниться вві сні!»

І вони привели прехорошу дівчину,
Всю в волоссю немов золотім.
«Встань, юначе, коли тобі любо розкоші
Пережити в віці молодім!»

Тут одна почала таку пісню співати,
І мав силу таку її спів,
Що грімкий водопад перестав бушувати,
Який досі невпинно ревів.

Занімів водопад, що не переставав
День і ніч бушувати;
І гнідая серна теж забула вона,
Куди мала втікати.

А я встав із землі і оперся на меч
Та глядів і глядів,
Як вони танець ельфів вели та вели
Як їм ельфівський звичай велів.

І як, на мот щастя, не був би когут
Заспівав, злопотівши крильми,
То я був би між ельфами тими заснув
І навіки заснув серед тьми.

МОРСЬКИЙ ЦАР І ГАСМО

Гасмо співала, аж голос сріблястий
Ішов по рівнині.
Почув його морський король бородатий,
Що жив у глибині.

Гасмо співала, аж голос сріблястий
Лунав понад морській лави;
Почув його морський король бородатий,
Той нехрист лукавий.

До свого стерника мовив морський король:
«В оцей край християн судно правити зволь!»

«Чого ж у тім краю тобі потребиться,
Коли ти не вмівш співать, ні молитися?»

«В тім краю моя одинока потреба:
Ту панну співачку взять хочу до себе».

А як у Норвегії він опинився,
У християнина він перемінився.

Зробив собі одіж золоту й зелену,
Рицарську зброю блискучу, сталену.

Зробив собі одіж рицарську у всьому,
Коня вороного, щоб їхать на ньому.

На палець зробив собі перстень із злата,
Ввійти між рицарство збрала охота.

На ноги зробив собі чоботи з злата,—
До танцю рицарського в нього охота.

«Тепер потанцюю, аж двір залунає.
Хай виступить та, що найкраще співає!»

І Гасмо вийшла і так заспівала,
Що всіх своїм співом за серце забрала.

«Тепер ідіть кожний до дому свого,
А ти в мій кораблик, Гасмо-небого!»

Заплакала Гасмо, руки ламала.
«Хочеш, щоб слугою твоею я стала?»

Заплакала Гасмо, вмилась слізьми.
«Чи ж мушу йти з сонця до морської тьми?»

«Гасмо, дівчино, перестань ридати!
Дам я тобі в себе золоті палати.

Гасмо, дівчино, перестань ридати,
У моїх обіймах щоніч будеш спати».

І вмить обняв панну зимними руками,
Аби в свій кораблик понести без тям.

У дівчини думка у душі шибнула:
«Добре, що свій ножик я не позабула».

Цар морський сю думку зараз відгадав,
Гордо та глумливо до неї сказав:

«Не боявсь я лука, ні списа сталюого,
Не боюся й твого ножика дрібного.

«Не боявсь я лука, ні меча страшного,
То мені й твій ножик не зробить нічого».

Та ще він з тим словом не договорився,
А вже йому в серце ніж дівочий вбився.

«Тут лежи, королю, в крові своїй власній?
Мене ще потішить сей світ божий ясний».

«Тут лежи, аж круки й пси тебе пожруть!
Я ще потанцюю панною ось тут».

«Тут лежи, аж поки тебе поховаю,
Я ще погуляю й пісню заспіваю».

ЗАКЛЯТА

На південний захід від фйорда
Там ліс предковичий, густий,
У-нім дерева величезні,
Яких ніде більш не знайти.

Там дуби та липи зелені,
Берези у білому вбранні;
Гуляють там многі олені
Та ще численніші лані.

Гуляє там звірів багато,
Літають вірхи й голуб'ята,
Літас й гуляє між ними
Панна Ингеборга заклята.

Закляла її мачуха злая,
Закляла ні за яку провину,
Збудивши її штурканцями
У саму північну годину.

Заплакала сирота гірко,
Сидячи на своєму посланні,
Та мачуха своїм закляттям
Ввігнала її в тіло лані.

А був там Петро, її милий,
Якого таємно кохала;
Йому вона золотий перстень
На постіль таємно поклала.

Знайшов він той перстень уранці,
Пізнав він дар пані свої,—
Почала невимовная туга
Його все тягнути до неї.

Призналася мачуха якось,
Що в ланю її відмінила,
І тут його сила кохання
Оленів ловцем учинила.

Став ставити сільця на тропях,
Куди тая ланя гуляла,
Та вона, полохлива й острожна,
Спіймати себе не давала.

Став ставити сільця на тропях,
Куди був оленячий біг,
Оленя спіймав не одного,
Але лані спіймати не міг.

Дізналася мачуха злая,
Що він на оленів полює;
Змінила її на орлицю,
Нехай над пустіром колує.

Призналася мачуха якось,
Яку перемену зробила;
Знайти гніздо тої орлиці
Любовна жене його сила.

Почав на високій дуби
Він лазить, гілляки рубати,
Але гнізда тої орлиці
Ні як він не міг відшукати.

Застав його пан того ліса,
Як дуба рубав без причини,
Й дізнався від нього про долю
Заклятої тої дівчини.

«Е, сину Петрусю, даремно
Ти будеш ті дуби псувати;
Без власного твого м'яса
Орлиці тобі не спіймати».

І вирубав з рамені свого
Петро як стій м'яса частину,
Поклав у гніздо для орлиці,
А сам зліз із дуба в долину.

Тут застрекотала орлиця,
Поспішно в гніздо своє сіла,—
Тягла її сила любові,
Те м'ясо коханого з'їла.

І як лиш те м'ясо пожерла,
Прожогом злетіла в долину,
Орлицине тіло геть звергла,
Змінилася враз у дівчину.

«Як ланцю я була в лісі,
Гуляла, ганяла плями;
З сімох братів моїх не визнав мене жоден,
Травили мене вони псами.

«Як ланцю я була в лісі,
Під дубовим 'спала корінням;
З сімох братів моїх не визнав мене жоден,
Метали на мене камінням.

«А як я орлицею стала,
Літала я скрізь понад скали;
З сімох братів моїх не визнав мене жоден,
Лиш з луків до мене стріляли.

«Спасибі тобі, мій Петруню,
Що зняв з мене відміну ту люту!
А мачуха за той свій злочин віднині
І довік у підземній яскині
Ме терпіти тяжку покуту».

КОРОЛЬ ГАРАЛЬД І МОЛОДИЙ ГЕМІНГ

Гаральд на широкім престолі сидів
І гордо словами хвалився:
«Ой, немає мені на всім світі рівні!
Ще такий і на світ не вродився».

Гаральд на широкім престолі сидів,
Величався при своїй дружині:
«Та немає мені в моїм краю рівні,
У цілій тій норвезькій країні».

Та ось виступив Гемінг, юнак молодий,
Невелика штука:
«О королю, пробі, дорівняю тобі
В штуці стріляння з лука.

«Або, може, на лещетах бігать захочеш,
Крок держати зо мною?
То поміряємось, іпускаючися
Вниз скалою стрімкою».

Став до проби Гаральд і став Гемінг юнак,
В штуці стріляння з лука зачали:
Раз по разу п'ятнадцять стріл кожний пустив,
І стріла стрілу кожна трафляла.

«А тепер зістріль зараз волоський горіх
Із голови твого брата,
Або я посаджу тебе у Орінгсбург,
І тюрма тобі буде заплата».

«А як маю зістрілити волоський горіх
Із голови мого брата,
Хай же стане король бік о бік коло нього,
Щоб побачив, чи влучна стріла та».

«А ти чуєш, мій братіку любий, в чім річ
І яке у нас діло?
Ось волоський горіх на твоїй голові!
Стій же просто та сміло!»

І нап'яв юнак Гемінг свій лучок тугий,
І рука не дрижала;
Півгоріха на землю здмухнула стріла,
Друга пів на головці зістала.

І до Гемінга мовив Гаральд у той час:
«Незвичайний ти приз заслужив.
Та що мала значити та друга стріла,
Що її ти набік відложив?»

«Якби брата мого застрілив я був
І було б таке горе мое,
То ту другу стрілу я би зараз післав,
Мій королю, у серце твоє».

«Коли так, то ходім на стрімкою скалу,
І на лещетах з'їдеш ти сам;
А як з'їдеш живий, я таки в Орінгсбург
У довічну тюрму тебе дам».

І спустився юнак зі стрімкої скали,
Лещети аж тріщали й свистіли;
А король, поблизу стоячи, погадав,
Що се з неба зірки полетіли.

Юнак Гемінг летить зі стрімкої скали,
Зробив скрут лещетами він збоку,
І за праве плече ухватив короля
І шпурнув у безодню глибоку.

І погнав лещетами додому юнак,
І каміння і скелі минає;
Всі питають, а жоден не знає ніяк,
Яка смерть його там дожидає.

ІЗ АЛБАНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ

СМЕРТЬ СКАНДЕР-БЕГА

Коли Скандер-бег з юрбою
Своїх вирушив до бою,
Уйшов, може, милі чверть,
Перестріла його смерть,
Зла віщунка сліз і лиха,
І сказала йому стиха:
«Мов ім'я — смерть, небоже.
Вертай зараз у свій дім!
Смерті Скандер-бег не може
Супротивиться ні в чім.
Не бажай собі ні бою,
Ні побідного вінця!
Як зустрілась я з тобою,
То життя твоє, небою,
Добігає до кінця».

Чує Скандер-бег те слово,
Поглядів на смерть сурово,
Блиснув їй мечем в лице
Й крикнув: «Тіне ти воздушна,
Чи кому ти там послушна,
Чи сама рекла оце?
Лиш труси тебе бояться.
Відки ти могла дізнатся,
Що загинуть мушу я?
Твоє серце нам вороже
Напророчить хіба може,
Що вже близька смерть моя?
Чи в судеб геройських книгу
Ти заглянути могла?»

Стоячи над ним без двигу,
Смерть йому так відрекла:
«Вчора в небі я була,
І мені призначень книга
Відкрилася ціла».
І в тій хвилі чорна й зимна,
Недотика, та нестримна,
На його вона зішла,
Потім інших обгорнула,
Мов незрима синя мгла.

Скандер-бег лемов без тям,
В поли вдарився руками,
І тоді важке зітхання
З груді вирвалось йому.
«Горе! Так життя кінчить,
Передчасно відходити
В безпросвітню вічну тьму!»
І почав він розважати,
Що по нім могло настати,
І йому ввижався син
Без вітця, без краю й власті.
Що так марно міг пропасти,
Як вже досі не один.

І він скликав воїв своїх
І сказав до них, — се знай:
«Мої вої, вірні вої,
Турок забере наш край
І поробить вас рабами, —
Так в неволі і вмирай!»

«Дукаджіне, друже милий,
Приведи мені синів,
Мої гарні, любі цвіти,
Щоб свої їм заповіти,
Поки війду до могили,
Уостаннє я повів.

«Цвіте юності мові,
Що цвітеш іще в розмаю
І якого передчасно
Я навіки покидаю,
Мій найстарший, любий,
Візьми матір із собою

І вези її в чужину,
Щоб боротися з судьбою.

«Приготуй на ту дорогу
Три найліпшії галери,
А про власть над рідним краєм
Ти покинь усі химери!
Коли турок тебе вчує,
Що навек замкнув я очі,
Зараз тут він примандрує,
Тебе в руки взять захоче;
Тебе кине в чорну яму
І зневажить твою маму.

«А ти вийди на край моря,
Де кінчаться міста мури,—
Там стоїть уже століття
Кипарис сумний, понурий.
Прив'язки до кипариса
Коня мого вороного
І розвісь на морський вітер
Стяг мій синій поверх нього.

«І повісь на кипарисі
Меч дамаський мій при ньому;
Кров турецька накіпіла
Там на вістрію на сталюму,
Смерть на вістрію тим дримає.
Мов неспинно чуйні чати,
Стяг, і меч, і кінь вороний
Муть під деревом стояти;
А як прийде буря люта,
То чи муть вони мовчати?

«Коли зірветься шалений
Вітер понад морські хвилі,
То зарже мій кінь вороний
По-старому в своїй силі,
Стяг залопотить від вітру,
Забряжчить меч упоследне,
А, почувши тебе, турок
Затремтить і весь поблідне;
І не стане в нього руху,
Не діжде він цїтьми ночі,
А втече, втече щодуху,
Бо загляне смерть у очі».

ІСПАНСЬКІ РОМАНСИ

ДОБРА ДОЧКА

Сюди й туди по покою
Ходить граф в тяжкому горю,
А в руках рахунки чорні;
Він наголос їх читає,
Сумно, мало не ридає,
І до доні промовляє:

«Доню, ти вже доросла,
Під вінець хоч би сьогодні,
А мов найтяжче горе,
Що приданого дасть біг».

«Тихо, таточку мій, тихо!
Се ще вам ніяке лихо.
Бо в кого дочка хороша,
Багатем по праву зветься;
Та в кого дочка лихая,
В гріб волять її покласти,
Бо вона весь рід поганить.
Се певно вам не буде,
А як я не вийду заміж,
То піду у монастир».

ВІРНА ЖІНКА

«Рицарю з чужого краю,
Зупиніться, наближіться,
Довгий спис ввіткніть у землю,
Прив'яжіть коня до нього,

Хай у вас я розпитаю,
Чи ви знали мужа мого?»

«Мужа вашого, сеньора?
А скажіть, як виглядав він?»

«Молодий, цвітучий муж мій,
Шляхтич чемний і укладний;
Любив дуже грати в трік-трак,
В шахи також грать любив.
На рукояті меча
Мав маркіза герб одного,
Його ж одяг брокатовий
Кармазинами підшитий;
На кінці свого списа
Прапорець мав португальський,
Що в хороброго француза
На турнірі він здобув».

«Судячи по тих знаках,
Муж ваш згиб уже, сеньора.
У Валечії, в гостині
У одного генуезця
Вбив його один міланець
В сварці за трік-трак, сеньора,
Плакали по нім всі дами
Всі товариші панцирні;
Та найгірше заводила
Генуезцева дочка;
Всі казали в один голос,
Що була се його мила.
Хочете мене, сеньора,
Ось прийнять собі за мужа,
То не пустите від себе,
Щоб я іншої шукав».

«О, не дай же того боже!
Не кажіть мені такого!
Коли правда всьому тому,
Що ви, рицарю, сказали,
То піду я в монастир».

«В монастир не йдіть, сеньора!
Сього вам зовсім не треба,
Бо ваш муж коханий, пані,
Ось стоїть тут перед вами».

III. Смерть Скандербега.

Коли Скандербер з юрбою
Своїх вихуць до бою,
Уйшов мене милі твєрть,
Перестріла його смерть,
За вшунка сліз і лча,
Указала йому з тиха:
«Моє імя - смерть, не до мене.
Вертай захаг у свій дім!
Смерть Скандербер не може
Супроти бити ся ні з тим.
Не дай жай собі ні бою,
Ні подічного вшунка.
Як зустрілась я з тобою,
Почните твоє, не бою,
Додігас до кінця».

Тут Скандербер те слово
Поглядів на смерть сурово,
Блукнув і в метр влуче
І крикнув: «Ії не ти воззущна,
Ти кожду ти там пошущна,
Ти сама некла оїсе?
Лич труси тебе боать са».

Сторінка автографа перекладу І. Франка албанської народної
пісні — «Смерть Скандербега».

ІЗ ПОРТУГАЛЬСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ

ДІВЧИНА ВОЯЧКА

1. ГРАФ ДАРОС

Знову вибухла війна
Франції та Арагону.
Бідкає старий граф Дарос:
«Горе, що я постарівся
Й ні одного не мав сина.
Сім дочок у мене гарних,
Як чеснот сім християвських,
Але жодна з них до війська
Сил не має, ані хисту».

Вчула се дочка найстарша,
Мовила рішучим тоном:
«Тату милий, не турбуйся!
Дай мені коня та зброю,
Я за сина вам постою».

«Доню, всяк тебе пізнає
По огню, що в очах грає!»

«Як приправлю гострі вуса,
Стану з воюками в ряд,
Всякого мене покуса,
В мні дівчину пізнавать».

«Доню, всяк тебе пізнає,
Бо широкий карк у тебе».
«Візьму прилбицю широку
Для військової потреби».

«Доню, всяк тебе пізнав,
Бо високі в тебе груди».
«Я надіну срібний панцир,
То й познаки з них не буде».

«Доню, всяк тебе пізнає,
Бо маленькі в тебе руки».
«Візьму менші рукавиці,
Ліпше на військові штуки».

«Доню, всяк тебе пізнав,
Бо маленькі в тебе ноги».
«Менші чоботи надіну,
Легше буде для дороги».

2. ДОН ЙОАО

«Тату милий, мамо мила,
В серці мойому кручина!
Бо капітан наш, граф Дарос —
Не мужчина, а дівчина».

«Запроси його, мій сину,
В сад з собою погуляти;
Як дівчина, — буде зараз
Гарні цвіти, рожі рвати».

Але панна була мудра,
Зараз яблука хапає.
«Котра панна піжна й чула,
Радо цвіти все зриває».

«Якби в мене була мила,
Я робив би їй прибутки;
Все додому приносив би
Рожі лиш та незабудки».

«Тату милий, мамо мила,
В серці мойому кручина,
Бо капітан наш, граф Дарос —
Не мужчина, а дівчина».

«Запроси його, мій сину,
На вино одного рана;
Коли буде се дівчина,
То швиденько буде п'яна».

Але панна була мудра,
Узяла малу чарчину,
А з чарчини випивала
Лиш малую крапельину.

«Сором вояку впиваться!
Ану ж кликнуть нас до бою,
Тоді нікуди діваться,
Но владаси сам з собою».

«Тату милий, мамо мила,
В серці мойому кручина,
Бо капітан наш, граф Дарос, —
Не мужчина, а дівчина».

«Запроси його, мій сину,
В місті на базар широкий;
Як дівчина — буде брати
Золото та паволоки».

Але панна була мудра,
Гарний меч взяла з собою.
«Люблю сталь таку блискучу!
От тепер я хоч до бою!»

«Перли, золото, клейноти
Для жінок і для дівчат.
Якби в мене була любка,
Я б таке носить їй рад».

«Тату милий, мамо мила,
В серці мойому кручина,
Бо капітан наш, пан Дарос, —
Не мужчина, а дівчина».

«Запроси його, мій сину,
Завтра до ріки купаться, —
Чи мужчина, чи дівчина —
Та вже мусить показаться».

Але панна була мудра,
Роздягла залізні лати,
І в сорочці своїй білій
Стала по ріці гуляти.

«Тату милий, мамо мила,
В серці мойому кручина,
Бо капітан наш, граф Дарос,—
Не мужчина, а дівчина.

«Хоч робив я всякі проби,
Наряжавсь, на всякі втрати,—
Чи мужчина, чи дівчина,
Я ніяк не міг пізнати».

ТРИ ЗАМКИ

«Павно, від усіх гарніша,
Зачекай лиш півмінути!
Поки рожі розцвітуться,
Мушиш ти моею бути».

«Гарний рицарю, джигуне,
Як твоею маю стати,
Скажи перше, які дари
Мені можеш дарувати!»

«Маю я три замки, панно,
І всі три тобі дарую,—
Два у Андалузії, що їх
З мармуру тобі змурую.

«Але третій в моїм серці,
Саме так міцний і сильний;
В нім ти будеш панувати,
Доки наш господь прихильний.

«З усіх замків сього світу
Се найліпшая домівка,
Для того, що найдорожче,
Найтайнішая криївка.

«З мармурових можуть маври
Десь-колись мене прогнати,—
Але з серця тебе вкрасти
Ніхто сили не ме мати».

ІЗ ІТАЛІЙСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ

СМЕРТЬ ВОЯКА

Сеї ночі в дві години
Я почувла плач великий,
Се був плач Павла Гулельмо.

Бравий той Павло Гулельмо,
Тяжко ранений у битві,
Промовля до своїх друзів:

«Ой, прошу вас, браття й друзі,
Ой, прошу вас та благаю,
Викопліть мені могилу,
Так широку, як глибоку!

«На вершку ж могили тої
Проробіть мале віконце,
У яке б покласти можна
Все мов вояцьке вбрання.

«А в ногах могили тої
Ви повісьте мою зброю!
Потім напишіть листочок,
Дайте вістку моїй неньці.

«Нехай ненька добре дбає,
Своїх волосків нитками
Хай мені сорочку вшиє,
Кров'ю з кінців своїх пальців
Хай її вона гаптує,

«А з очей своїх сльозами
Її випере начисто,
А огнем свого серця
Хай потім її осушить
І пришло її до мене
Вітром свого зітхання.

«Напишіть і моїй милій,
Хай миленька добре дбас,
Вишиє мені хустину
Кров'ю з кінців своїх пальців.

«А як замуж ще не вийшла,
Її перекажіть від мене,
Хай на мене не чекає,
Собі мужа вибирає!

«А як буде йти до шлюбу,
Хай на площу озирнеться,
Там побачить моїх друзів,
Що муштруються рядами.

«І туди на мою пам'ять
Хай пішло одно зітхання,
І підє воно по церкві
Тихим гомоном до бога».

У додатку до сеї прегарної пісні подаю тут албанську пісеньку
на ту саму тему, де в чому подібну до наших пісень про смерть
козака:

Ой, упав я, товариші,
Ой, упав я в лютім бою
Ген за мостом Кіабези.

Поздоровте, товариші,
Мою матінку від мене
Та й перекажіть їй, любі,
Хай продасть вона два вбли,
Мою милу вивінує,
Хай на мене не банує.

А як стане рідна мати
І про мене вас питати,
Не кажіть, що я загинув,
А скажіть, що оженився.

А як стане рідна мати
Ще й про теє вас питати,
Кого взяв я за дружину,
То скажіть їй, товариші:
«Взяв три кулі він у груди,
Шість у руки й шість у ноги».

А як стане рідна мати
Ще й про теє вас питати,
Хто були весільні гості,
То скажіть, що гави й круки
Тіло все порвали в штуки.

НА ПОСЛУГАХ У СУСІДІВ

Коли закінчиться наш звичай ганебний
Замикати стаїню, як вийшли воли?
І сіяти сім'я на ґрунт благодаті,
І жати, а хліба з нього не їдати,—
Коли ж се скінчиться, коли?

Приходять сусіди від заходу й сходу,
Вони поїдають, що ми нажнемо;
Все йде на пожиток чужого народу,
А ми, мов у повінь шукаючи броду,
На березі мовчки мремо.

Приходять сусіди від заходу й сходу,
І кожний командує нами,
А ми робить мусим їм всяку вигоду,
Служить їм на користь, а собі на шкоду
З домами, дітьми та жонами.

Приходять хвостаті, приходять вусаті
І роблять із нами, що хочуть;
Приходять убогі, вертають багаті
І нас зневажають в нашій власній хаті,
Ще в вічі кепкують, регочуть.

Поля наші гарні, сади-виногради
І наші вродливі доні,
Все те для них тільки поваби й принади,
А нам ненастанна погроза заглади,
Мов коням отим на припоні.

СТАРОКИТАЙСЬКА НАРОДНА ПІСНЯ

ДІВЧИНА ВОЯЧКА

Усі-усі! Усі-усі! Ще раз усі-усі!
Отак біга ткацький човник.
Моу-Лян тче перед дверима;
Рівпочасно цика човник
І дівочії зітхання.

Про що думаєш, дівчино?
Чого часто так зітхаєш?
Ні про що вона не дума,
Або й не, що ні про що.

«Вчора бачила я попис:
Собі військо незліченне
Затяга китайський цісар
Із усіх сторін Китаю.
Пописів таких дванадцять.

«Із дванадцяти провінцій,—
В однім ім'я батька мого.
Та немає в нього сина,
Щоб міг рушити до бою,
І немає в мене брата,
Щоб він старший був від мене.

«Завтра піду я до міста
І куплю коня й сидельце,
І, як добрая дитина,
Замість батенька могого
Я до війська затягнуся».

В місті там торговців багато:
На східній коня купила,
А на західній сидельце,
А на південній вудила,
А на північній батіг.

Вранці рано попрощала
Свого тата, свою маму,
Бо хотіла на ніч стати
Аж над жовтою рікою.

Дарма кличе батько й мати,—
Їх не чує люба доня;
Чує тільки шум глухий
Жовтих вод Янт-Се-Кіанса.

Другий день вона прощає
Вже й велику жовту воду;
Вечором дійшла до джерел
Чорної ріки вона.
Дарма кличе батько й мати,
Їх не чує люба доня;
Лиш над чорною водою
Чує крик їздців Ён-Чана.
Десять тисяч миль дороги
У війні промандрувала;
Через скелі, через звори
Наче птах перелітала.
Нічно доносив до неї
Буйний вітер із півночі
Звуки дзвоника вічного;
Місяць часто блиском зимним
Обливав сталеві бляхи,
Що її вкривали тіло;
А по сто завзятих боях
Згиб також їх полководець.

По дванадцяти роках,
Що тяглися, наче вічність,
Поверта хоробрий вояк
І до цісаря приходить.
На престолі сидить цісар,
Роздає кому похвалу,
А кому уряд почесний,
Кому тисяч унцій срібла.

І її питає цісар,
Чого хоче за заслуги.
Моу-Лян відповідає:
«Не бажаю ні похвали,
Ані уряду, ні срібла,
Лиш верблюда у возику,
Щоб сто миль у дні одному
Міг пройти без відпочинку,
По розлуці довголітній
Щоб заніс мене додому».

Як почули батько й мати,
Що з війни верта їх доня,
Вийшли радісно за браму
Зустрічати свою дитину.
Як молодші сестри вчули,
Що верта сестра їх старша,
З своїх клітей всі виходять,
Повбиравшись якнайкраще.
А як брат почув молодший,
Що сестра вертає старша,
Зараз ніж почав гострити,
Щоб на пир ягня зарізати.

«Моя мамо дорога,
Отворіть мою кімнату,
Що від сходу має двері,
Посадіть мене на крісло,
Щоб на захід визирати!
Здійміть з мене ясну зброю.
Дайте одяг мій дівочий,
Поки сестри за дверима
Ждуть, волосся поправляють
Перед дзеркалом і в нього
Нові цвіти уплітають».

Моу-Лян вийшла з свого дому,
Вибралася у дорогу,
Щоб відвідати тих, що з нею
Стільки літ були при війську.
Дивувалися страшенно
Ті товариші військові,
Що так много літ із нею
У одних рядах ходили,

І ніхто з них не дізнався,
Що Моу-Лян була дівчина.
А Моу-Лян рекла на те:
«Легко заяця пізнати,
Бо в швидкім бігу він часто
Спотикається й кізлі робить,
Легко взнати і зайчицю
По очах витріскооких,
Що перестрашу все повні;
Та коли в страху смертельнім
Навзавід обоє скачуть,
Хто тоді пізнати може,
Котре він, котре вона?»

ІЗ НІМЕЦЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ

ПІСНЯ ПРО КРАВЦІВ

Зійшлася раз кравецька
Компанія бучна,
Та й випили три копи,
Три рази по три копи
Наперсточок вина.

Зійшлася радить раду —
Та й рада ж говірка!
Засіло їх три копи,
Три рази по три копи
На кришці шаплика.

По раді хтіли вийти —
Замкнуло двір дівча!
Пролізло їх три копи,
Три рази по три копи
Крізь дірку від ключа.

На волі їм зібралось
На радощі пусті,—
Ну ж плигать їх три копи,
Три рази по три копи
На козьому хвості.

А з танцю до трактира!
Та й бенкет почали ж!
Там з'їли їх три копи,
Три рази по три копи
Одну печену миш.

Як сніг упав глибокий,
Ну ж на санки тоді!
То їхали три копи,
Три рази по три копи
На козій бороді.

Пора додому їхать,—
Та коней не знайдуть!
То сіло їх три копи,
Три рази по три копи
На один лісковий прут.

А як прийшли додому,
Ну ж пити без кінця!
То випили три копи,
Три рази по три копи
Кватирочку винця.

Лягли всі п'яні спати
В опівнічній тиші,—
Поклалось їх три копи,
Три рази по три копи
В залізку без душі.

УТЕКА ФРАНЦУЗІВ ІЗ РОСІЇ 1812 РОКУ

З їздцями й кіньми та козами,
Отак-то поразив їх бог,
Повзе заметями й снігами
Французьке військо без дорог;
Сам цісар на утеці,
Вояки в небезпеці,
Їздці й вози та коні
Біжать, мов у погоні.

Сам цісар без війська, а військо не здужа,
Без цісаря військо, стрільці без оружа,
А чоботи без острог,
Начальники без духа
Повідмерзали вуха!
Отак побив їх бог.

Тарабанщик без пальців,
Кірасири в слідницях,

Храбрій рицар меч утратив,
Кінь їздця мертвого тяг,
Хорунжий без фани,
Карабій без курка,
Без возів фірмани,
А торба без шнурка,
Улан коня відбіг,
А піші без ніг.
Генерали без планів,
Каноніри без гармат,
Дезертири без штанів,
Свій—не свій, брат—не брат,
Хто їде, хто йде,
А спокою ніде!
Без хліба голодні,
Без одежі холодні,
Вози без коліс,
Без возів недужі
У снігах і стужі,
А в серці важка неспромога,—
Отак діткнув їх палець бога.

СЛЮСАРСЬКИЙ ЧЕЛЯДНИК

У слюсаря челядник був
При пильнику лінивий,
Та як до миски він засів,
То був їдець страшливий,
Як до стола, то перший він,
А від стола останній;
Ніхто не перегнав його
В тій буді безталанній.

«Ти мой, — озвався майстер раз, —
Не можу зрозуміти;
Скільки прожив, усе чував
Про всякі кондуїти;
Що як хто їсть, так і працює;
У тебе ж навпаки:
Ніхто не робить так ліниво
Й не їсть хапливо так, як ти».

«Га, — відповів на те челядник, —
Се зовсім ясна річ»

Іда малий часок триває,
Робота ж день і ніч.
Якби весь день заставили
Нас їсти раз у раз,
Я б певно так помалу їв,
Як тут пилюю в вас».

НА ОДНО ВИХОДИТЬ

На одно виходить, на одно виходить.
Чи хто має гроші, чи без грошей ходить.

Як хто має гроші, то купує й платить.
А як хто не має, нічого не втратить.

Як хто має гроші, мусить умирати,
А хто їх не має, може в спадку взяти.

Як хто має гроші, може оженився,
А як хто не має, може й зазізниться.

Як хто має гроші, той чоботи купить,
А як хто не має, той босоніж лупить.

Як хто має гроші, той найме музики,
Хто не має, дома сам учинить крики.

Як хто має гроші, на санках поїде,
А як хто не має, той і пішки піде.

Як хто має гроші, то має й турботи,
А котрий не має, шукає роботи.

РУМУНСЬКА НАРОДНА ЛЕГЕНДА

МАЙСТЕР МАНОЛЄ

У долині Арджісу прекрасній
Іде воевода Раду Чорний
В супроводі слуг і війська свого,
На коні і в панцирі зі сталі.
А за ним із мірами й кельнями
Іде крепких мулярів десяток,
Під будову монастирську місця
Раду тут найкращого шукає.

Ідуть так невитоптаним шляхом,
Втім, пастирську князь почув флюяру
І побачив на луці цвітистій
Череду і пастуха край неї.
«Друже! — мовив князь до парубійки, —
День і ніч по Арджісі ти ходиш, —
Може, бачив ти таку будову,
Що нескінчена стоїть край ріки?»

Відложив пастух свою флюяру,
Перервав свою тужливу пісню...
«Бачив те, чого вам треба, пане,
Та не смів там поступить ногою,
Уникаєм місця того впівдень,
Бо проймає жах вблизи тих мурів;
Пси мої завиють, як їх бачать,
Мовби смерть ішла поперед нами».

«Гей же! Гей же!» — крикнув Раду втішно,
І верстає шлях собі до мурів,

Потім клічє мулярів до себе
І ось що говорить їм поважно:
«Монастир я тут покласти хочу,
Та най буде в храмі сьому затиш,
І най буде найкраща обитель,
Моя гордість, мого роду слава!

«Тож послухайте мене, майстрове,
Й ти, Манолє, перший поміж ними!
Вдасться вам, що не вдалось нікому,
Буде й зиск вам, як не був ні в кого.
Дам вам грошей, зроблю з вас боярів,
Не поскуплю коштів, ані дарів.
Та як вам не вдасться ся будова,
Навіть бог вас не спасе від мене,
Всіх живцем в мур тут замурую».

Жваво мулярі взялись до діла,
Розміряють розміри до шнуру,
І на широчезних фундаментах
Зносяться грубезні стіни муру.
Але кожний день — нова їм праця;
Та-бо кожний день — нова їм мука,
Бо що зроблять з рачку аж до ночі,
Те вночі в розвалини грохоче.

І глядить понуро та зловіщо
На розвалини ті воевода.
«Як не вдасться нам оця будова,
Смерть чекає вас у лютих муках».
Воевода — пан немилосердний,
І тремтять всі мулярі зо страху,
Та що зроблять за день тяжким трудом,
Те вночі з гучним валиться громом.

Обезсилений упав Манолє,
Сон тяжкий склепив йому повіки,
Але швидко він зі сну збудився:
Незвичайний сон йому приснився.
Схопився і кликнув: «Гей, майстрове!
Слухайте, який нам вихід з горя
І який успіх дає нам доля!

«Коли тільки я заснув уперве,
Кликнув хтось до мене проникливо:

«Не скіпчити вам будови сеї!
Що збудуєте, все буде падать,
Поки згідно жєнщини одної,
Чи сестра. се буде, чи дружина,
Яка перша вийде вам настрїчу,
Не даєте на смерть її живою,
Не вмуруєте в стїну будови».

«Тож як має діло нам щастити,
Най ізв'язе нас страшна присяга;
Перша жінка, що надїїде вранці,
Най нехибно буде жертва смерті.
Чи сестра се буде, чи дружина,
Гробом її буде стїна оцяя!
Чи заплаче муж, чи брат за нею,
Ми не вступим! Присягайте згідно!»

Сталось так, і по короткій ночі,
Ледве зоря краї неба скрасила,
Виліз на ристовання Манолє
І глядить, хто сну його важкого
Впаде жертвою. І бачить, скорим кроком,
Закриваючи лице від сонця,
Жінка йде, найкраща, наймиліша
З всіх жінок — його дружина вірна.

Похололо в серці у Манолє
І проняв його біль невимовний.
Але скоро він на все рішився
І душею-богу так молився:
«Всемогучий боже, зроби ласку,
Вели хмарам із мокрого лона
Жбухнути потопу на дорогу,
Аби жінка не дійшла до мене,
Аби смерті жертвою не стала!»

І бог вислухав його молитву,
З хмар дощу потоки полилися,
Мов залляти світ увесь хотїли,
Страшні громи потрясли землею.
Але жінка не злякалась бурі,
Бо тягла її любові сила;
Між потоками спішила смїло,
Хоч вода усю її мочила.

Бачить се Манолє й руки ломить,
Бо жє він сам собі накликав горе.
І ще раз він богу помолвився:
«Пошли, боже, ти вітри страшні,
Повали ти скелі кам'яні,
Щоб дорогу жінці загатили,
До загибелі не допустили!»
Але вітер жінку не спиняє,
Вона йде і радістю вся сяє.

Позирнули всі майстри понуро,
Як побачили Манолє жінку,
Позирнули, бо порозумїли,
Що він сам собі накликав долю.
А Манолє з силою розпуки
Жінку взяв, жартуючи, за руки,
І в провалині стїни поставив
І промовив: «Стій тут, моя мила,
Поки ми в стїну сю кам'яную
Не вмуруємо тебе живую!»

Люба жінка се за жарт приймає,
Стала там, де він її поставив,
А Манолє камїнь закладає,
Далі другий, і стїна зростає.
Починає жінка вже благати:
«О Манолє, що робиш зі мною?
Чи ти на життя моє наважив?
Як не змилуєшся над живою,
То тямуй, що в животі у мене
Є твоя єдина дитина!
Яка ж смерті нашої причина?»

Чує се Манолє й тихо плаче,
Але рук не поклада від діла,
Своє горе в серці замикає,
І мурує, стїну завершає.
Щезла вже в стїні його дружина.
Він остатній камїнь закладає,
А з нутра доходить тихий голос:
«О прощай! Жона тебе прощає!»

Довершили мулярї будову,
Довершили гарную на чудо.
Князь приїхав і народ зібрався,

На нову будову дивувався.
«Довершили ви преславне діло! —
Мовив князь майстрам. — За се вам буде
Честь від мене й гойная заплата,
А тобі, Маноле, майстре славний,
За се діло віковічна слава».

Узяли майстри' свою заплату
І пішли, лиш сам Маноле в горю
На вежі монастиря лишився.
Що йому заплата й вічна слава,
Коли стратив він свою дружину?
А як темна ніч по дню настала,
Із вежі він киувся вдолину.
Знайшли трупа його під стіною,
Де він впав на землю головою,
З-під стіни там виплила криниця,
В ній від сліз солена вода.

КОЛИ БОСУРМАНИ ЗАБРАЛИ АККОУ

Коли босурмани забрали Аккоу,
А може, рік-другий, не більше, по тому,
В Нормандії сталась притичина тая,
Котру розповім вам, як сам пам'ятаю.

Жив там школярина, та так-то убого,
Що з «блага земного» не мав він нічого.
Раз якось не мав він ніщо для обіда,
Лиш бідний окраєць — чверть бохонця хліба.
Щоб сяк-так проковтнуть обід той жебрацький,
Зайшов до шипочка отам край рогачки
І мовить: «Шинкарю, чверть дудка ось на,
Та дай мені живо чверть мірки вина!»
Шинкар був, здається, мужицької вдачі:
Що другий обіда — не знає й не баче,
З найближчої бочки він мірку налив,
Та з мірки до чарки коли уділив,
То так її з розмахом ставив на стіл,
Що більш половини розхлопнув на піл,
І, глянувши згідно, почав він казати:
«Го, пане скубенте, ти будеш багатий!
Бо кажуть — не знаю, чи брешуть, чи справді:
Розхлопнуть вино, се добро значить завжди».

Норманець подумав, що шкода й роботи
Сваритись чи злитись з-за хлопської прототи.
Дотепний і хитрий, він взявся на штуку
І ось яку видумав кару на злюку:
В убогій калитці він мав ще півдудка,
І любо, мов злого її не думас тутка,
Подав шинкарені. «Ну, дай, душе щпра,
За гріш сей мені ще чверть кусника сира!»
Корчмар на горище, де сир мав у сховку,
Побіг та воркоче собі без умовку.
Школяр мій в тій хвилі підскочив тельмом
І вихопив чопик із бочки з вином.
Пливе та булькоче плін чистий, злотистий,
Вже в корчмі поміст весь покрит болотистий,
Шинкар прибігає, аж мечесь зі злості!
Вперед заткав бочку, тоді вже до гостя.
Та крепкий норманець струснув ним щосили
І пхнув, аж пляшки всі на піл полетіли.
І якби сусіди не збіглись на галас,
То тут шинкарені і смерть була б сталась.

Ся річ дійшла швидко до княжого суду.
Був Генріх Шампанський князем сього люду.
То перший крикливо шинкар промовляв,
Заплати за бочку й посуду жадав.
Та князь, щоб се діло як слід розжувати,
Велить школяреві всю правду сказати.
Сеї все вияснює від слова до слова,
І ось як кінчилась та смілая мова:
«Мій князю, шинкар сей добра мені много
Ворожив, як з чарки вина хлопнув мого.
Йй-богу, сли б мав я лиш пів тих удач,
То б був на все місто найбільший багач!
Чи ж диво, що вдячність почув я в сім разі
І щоб відплатитись оцьому добрязі,
Я хтів його геть ще багатшим зробити, —
На те було варто й півбочки розлити».

Замовк. Заплескали дворяни довкола.
Так мудрої речі не чули ніколи.
Усі за норманцем, що злюці втер ніс, —
Сам добрий князь Генріх сміявся аж до сліз.
Потім відпустив їх і присуд дав так:
«Розлялось — пропало, — дарма, чи на злий, чи
на добрий се знак».

ГАРАЛЬД ГАРДРАДІ

ПІСНЯ ПРО ДІВЧИНУ З РУСЬКОЇ КРАЇНИ

Край Сіцилії далекої
Наш кораблик пролітав,
В пишних строях ми на покладі
Поставали, як і слід.
Живо біг носатий човен наш,
Гордий, що героїв ніс...
Гей, в кого не мужня душа,
Не посмів би плавать там.
А проте дівчина з руської країни,
Що в короні сяє, мене не приймає.

Як ми в Трандами зустрілися,
Більше їх було, як нас,
Гей, то ж люта і завзятая
Почалася боротьба!
Впав у бою юний наш король,—
Я відбивсь від нього геть...
Гей, в кого не мужня душа,
Не встояв би в бою тім.
А проте дівчина з руської країни,
Що в короні сяє, мене не приймає.

Раз, дівчинонька, шістнадцять нас
З чотирьох проломів враз
Морську воду черпать мусили —
Хвилі лютії ревли,
Заливали човен наш дотла,—
Та таки ми не дались!

Гей, в кого не мужня душа,
Не посмів би плавать там!
А проте дівчина з руської країни,
Що в короні сяє, мене не приймає.

Знаю вісім штук: умію я
Вірші голосні складать,
Їздить на коні прудкому, як змія,
Плавать в пінявих валах,
І на лижвах по снігу шмиглять,
Списом в оленя кидать,
Веслувать, як досвідний гребець,
Мечем, луком воювать.
А проте дівчина з руської країни,
Що в короні сяє, мене не приймає.

Там на юзі жінка, ні дівча
Не затаїть, а признасть,
Що ми вранці в южне місто те
Впали, наче звірі в снасть.
Там-то бряк ішов від наших зброї!
Там-то кров лилася з тілі!
Там-то я ім'я своє вписав
На свідоцтво своїх діл.
А проте дівчина з руської країни,
Що в короні сяє, мене не приймає.

Я родився в Уплянді, де люд
Славно луки натяга,
А тепер, невисні хлопам,
Човни вольнії мої
То до берега причалюють,
То йдуть в море, як чайки,
Як їх з берега позсовуєм,
Криють хвилі водяні.
А проте дівчина з руської країни,
Що в короні сяє, мене не приймає.

ДАНТЕ АЛІГІЄРІ

ПЕКЛО

Перша пісня

У півдороги земного життя
В глибокім, темнім лісі заблудив я,
Відбившись від простого пуття.

Ох, годі, щоб докладно розповів я,
Що труду, горя і тривоги там
(Аж згадувати страшно!) утерпів я;

І смерть сама ледве страшніша нам!
А прецінь в нім добро мене спіткало:
Яке і як — оце розкажу вам.

Як я зайшов там — тяму дуже мало,
Бо туман м'я густий був засліпив,—
Досить, що стежки простої не стало.

Я ішов, аж де ся вгору горб зносив
На самім краю страшної долини,
В котрій так довго я терпів-блудив.

Я вгору глянув ген на небо синє:
Хребет гори у світлі сонця сяв,
Котра веде блудящих до родини.

Мій страх важкий щезати вже почав,
І кров, що в жилах скрипла ми з тривоги
В ту страшну ніч — луч теплий оґрівав.

І як розбиток, з морської дороги,
Без духу, мокрий, дрижачи глядить
На морські вали з берега крутого,

Так озирнувся і я в той темний світ,
В ту пучину, відки жоден не вертає
Живим,— і серце стие ми страшний вид.

Спочивши трохи, далі поступаю
Горі горю до світлого верха
Все вище,— сил остаток напружаю.

Аж глянь, саме де найстрімча стіна —
Проворна, хижа, пестро дзянканиста
Пантера ми дорогу залягла.

Втечи, мінуть її — неможливість чиста,
Де їду, вона крок в крок передо мною,—
Знов вділ веде м'я стежка кам'яниста...

Світало. Сонце блисло над горю
Серед тих самих звізд, що пред віками,
Коли з нічого вічная Любова

Сей світ живими визвала словами.
Пречудний ранок теплий, весняний
Прогнав поволі страх, що завдала ми

Звірюка краса. Но ось — страх новий,
Далеко тяжчий дрожжю переняв м'я:
На мене лев простісько йшов страшний!

Так, безперечно він на ціл узяв м'я!
Рознята паща — голод се значить...
На вид його холодний піт зіляв м'я.

А ось на мене й вовчиця біжить:
Ненаїсність з худих ребер видати,
А око жаром стеклості блищить.

Той вид відвагу мусив ми відняти,
Відняти силу,— я втерав зовсім
Надію — на вершок гори дістатись.

Як грач, що довго мучився, зачім
Раз виграв — знов все вигране теряє,
А жаль і горе закипить у нім;

Так я чув, що ся серце в мені крає,
Коли м'я перли ті звірюки три
Туди, де тьма, де світла ввік немає.

В глибині, у пропасть я летів згори,—
Втім, виринула з пітьми під горою
Стать ясна, тиха з поглядом любви.

Побачивши го, в моім лютім горю
Скричав: «Будь-хто-будь ти, чоловік
Чи дух який,— о, змилуйсь надо мною!»

А він сказав: «Я жив у давній вік;
Ломбардія, се був мій край родинний,
У місті Мантуї я ввидів світ.

Тоді владів у Римі Юлій спільний;
Я виріс і Августа бачив трон;
Тоді в богів ще вірив світ дитинний.

Я був співак, і голосний мій тон
Співав про горе й радості Енея,
Що кинув рідний, впавший Іліон.

А ти ж чому до тьми вертаєш сеї,
Чому не світлий верх сеї — твоя ціль,
Де щастя джерело й утіхи всієї?»

І скрикнув я: «То ти се, ти Віргіль,
З котрого уст перлове слово лялось!»
І встиду жар обляв увесь вид мій...

«О ти, усіх поетів світло й славо,
Котрого пісню довго, пильно я
Зглубляв, котрого я в любові ставив

Собі взірцем, учителем! Твоя
Се все заслуга, що в житті я вдіяв
Хорошого, бо в тебе вчився я!

О вчителю, — на тебе вся надія
Моя в сім горю! О, рятуй мене
Від сих звірів, що в діл м'я пруть ід зміям!»

Слова потіхи він ми в серце ллє:
«Не той ти тра дорогою вернути,
Як хочеш місце се минуть страшне.

Бо звір сей, що злякав тя, страшно лютий,
Не дасть пройти нікому стежков тов.
І всіх пожер, хто го не хтів минути.

Се хитрий звір, неситий, вічно злов
Жадобов томлений і одвічно жручий,
Чим більше жре, тим голодніший знов!

Багато з ним звірів гоняєсь злющих,
Аж поки прийде славний Пес, котрий
Уб'є го; кине в жар повік горючий».

ВІЛЬЯМ ШЕКСПІР

ІЗ СОНЕТІВ

СХХХ

У мої пані очі
Не такі, як сонце, ні,
І коралі червоніші
Від пурпуру уст її.

Коли білий сніг, то певно,
Що смаглява в неї грудь:
Коли волос—дріт, то в неї
Дроти чорні ростуть.

Бачив я всілякі рожі —
І червоні й білі теж,
Та таких на личку в неї
Рож ти певно не найдеш;

І багато розкішніших
Пахощів нам вироста,
Аніж ті, якими дишуть
Мої милої уста.

Я люблю її розмову,
Хоч докладно знаю сам,
Що музика приємніше
Гомонить моїм ушам;

Як богині ходять, цього
Я не бачив ані в сні;
Моя пані, як і всі ми,
Ходить просто по землі.

СХХХІ

Тиранка ти, о так, така твоя вже вдача,
Як всіх тих, що краса жорстокими зробила;
Бо добре знаєш, що моя душа гаряча
Тебе мов жемчуг найцінніший обіймила.

Дехто в лице твое загляне й обізветься:
«Чого б його зітхати і мучиться так гірко?»
Брехня! Хоч голосно се з уст і не зірветься,
Та я в душі клянусь: «Брехня се, люба зірко!»

Що не фальшиво клявсь, про се мене впевняв
Та тисяча зітхань при згадці про твій вид.
Хто хоче, білий цвіт над все най величає;
У мене чорний верх над усіма держить.

Та чорна вдача в тебе, ось в чім горел
І відси, думаю, і йдуть всі поговори.

ХСVІ

Сі говорять: твоя хиба —
Молода ти і пуста;
Ті говорять: до лица се
Молодошам пустота.

Та чи хиба, чи прикмета,
Люблять всі тебе проте;
З хиби кожної у тебе
Вже й прикмета наросте.

Як на пальці у цариці,
Що тронує вище нас,
Навіть найпідліший камінь,
А уходить за алмаз,

Так твої всі блуди й хиби,
Скільки їх у тебе єсть,
Ще й красять тебе, принаду
Надають тобі і честь.

ХХVІІІ

І як же щастя знов мені зазнати,
Коли пропали ліки супокою,
І муки дня не хоче він втишати,
День мучить ніч, а ніч його чергою;

Коли враги відвічні, ніч і день,
Зв'язались, щоб в'ялить мене стражданням;
День працею, ніч сумом і риданням,
І труд мій час розцінює лишень?

Дню лестячись, кажу, якій ти гарній,
Сум украша його, як стане хмарний,
І ніч лещу: як в небесах не стрітиш
Ні зірки, сам ти всю її освітиш!

Та кожний день мій біль довжить, не спинить,
І кожна ніч його ще тяжчим чинить.

ХХХІ

У твоїй груді всі серця заперті,
Які оплакував я, мов мерців,
В ній зміст любові і любовних снів,
Тих друзів, що я мав за здобич смерті.
Чимало сліз жалібних і святих
Любов сердечна з моїх віч вточила,
Як день мерцям, що їх земля покрила, —
А се їх ти у грудях крив своїх.
Тому ти гріб живучої любові,
Обвішаний вінцями мого жалю,
І кожний дав тобі часть мого паю,
І всі паї — твої тепер...
Всі, кого я любив, живуть у тобі,
А з ними всіми ти живеш у мні.

ХХІХ

Неласкаві на мене щастя й люди,
І на свій стап я, де піду, там плачу,
В глухес небо і у власні груди
Звергаю зір, клепу судьбу ледачу.

Бажаю бути багатшим на надію;
Як сей — будь гарним, як той — друзів мати,
От цього хист, от того власть дістати,
Все тим не рад, що маю і що вмію.

Аж сам горджу собою за ті хиби!
Та як тебе згадаю, з мого серця,

Мов жайворонок із плідної скиби,
До неба вранці моя пісня в'ється.

Як лиш твою любов солодку нагадаю,
Своєї долі я її за трон не замінюю.

XXX

Коли в солодкій тиші любих дум
Я спомини минулого збираю,
Чимало страт оплакує мій сум,
До давніх сліз новії доливаю.

І виступає на очах росиця
За друзями, що смерті тьма пожерла,
І щедро знов перлиться сліз криниця,
І туга воскресла, що здавна вмерла.

Я важко мучуся минулим горем,
І жаль до жалю додаю раптово;
Колишній сум бушує новим морем,
Що сплачено давно, плачу наново.

Та як до тебе зверну свої мислі —
Всі страти віднайшов, всі смутки прислп.

LXVI

Не раз я кличу смерть, бо нудно бачить
в світі,
Як ходить працівник в жебрацькому лахмітті,
А капосне ніщо блищить у пишнім строю,
А вірність щирая знай б'ється з клеветою.

Як славу має її честь огида і облуда,
А чистоту он там сквернить насилля дике,
Як чесноту ганьбить ось стовпице велике,
А власть над всіми зла, як на очах полуда.

Перед надсилою художество німіє,
А дурень мудрому відмірює права,
І правда спугана, безпомічна дуріє,
А добрий в найми йде, а ледар ужива —

Умер би! Ні, держусь тривогою одною:
Як я умру, її любов моя умре зо мною.

РОБЕРТ БЕРНС

НАДГРОБНИЙ ВІРШ

В чіїх очах є сльози співчуття,
Зблизись, схились і прочитай це гладко:
Хто тут лежить, був за життя
Найліпший муж, друг вірний, щирий батько.

На людське горе серце мав м'яке,
Проти насилля її кривд незламний гірш скали;
Любив людей, та зло ненавидів душею,
І хибив всі його із чесноти плили.

НАРУБОЧА ПІСНЯ

Ледве часом збересь з трудом
У мене грошенят крихітка —
Одна нежданая біда,
І все пішло до дідька.

З недбальства, з добродушності
Всі гроші розлетяться;
Та я присяг: чи с'як, чи так,
Нічим не турбуватись.

МОЛИТВА ПАСТОРА

О ти, що в небі там живеш
І по своїй вподобі
Одного в небо кличеш к собі,

А десятюх у пекло плеш —
Лиш на хвалу собі, а не за те,
Що тут робили добре або зле!

Блаґословлю твою велику силу,
Що в тьмі кромішній тисячі лишила,
А лиш мене до світла піднесла,
Твоєю ласкою вкрасила!
І я тепер, не так, як всі вони,
Великий, ясний світоч серед тьми,

Посудина з твосою благодаттю,
Избранник, божою назначеній печаттю.
Я стовп є у твоїй святині,
Скала, що ввік незрушено стоїть,
Я щит, я провідник, я взір єдиний,
Єдиний на весь світ!

ПІСЕНЬКА ПРО ЧОРТА Й АКЦИЗНИКА

Ішов дідько через місто свищучи,
Ніс у пекло акцизника скачучи.
Кричать баби: «Бери, дідьку, що твоє!
Най там в пеклі грішним жару піддас!»

Дідько шмигнув! Дідько шмигнув
І акцизника поніс!
Аж підскочив, аж підплигнув
Із акцизником пан-біс.

Вари тепер пиво й брагу, що хто хоч!
Співай, гуляй, хоч і хату перескоч!
Та дякуймо пана-біса на весь світ,
Що взяв собі акцизника на обід!

Вихилясом, викрутасом скаче люд,
По хатах і по стодолах танці йдуть;
Як світ світом ще весь край так не гуляв,
Як тоді, як біс акцизника побрав.

Дідько шмигнув! Дідько шмигнув
І акцизника поніс!
Аж підскочив, аж підплигнув
Із акцизником пан-біс.

ТРАГІЧНИЙ УРИВОК

Мені вас жаль, безномічній люди,
Котрих жаліти навіть уважають
Гріхом святоші. Я вам спочуваю,
Ви бідні, ви погорджені, без роду,
Бездомні волоцюги, хоч би вас
Загнала в пужду її власная провинна.
Адже ж не будь у мене добрих другів,
Хто зна, чи я б не був, як ви, пішов
У пропасть, у поталу і погорду,
Чи я б не був найгірший, найбідніший.
Бо ти, могучий боже, що тебе
Я ображав, ти в своїй доброті
Надав мені тих своїх дарів більше,
Ніж всім товаришам; та я надмірно
Їх надужив, остільки ж нікчемніше
Від простого злочинця, скільки більше
Від нього сил одержав я високих.

«A MAN'S A MAN FOR A' THAT»¹

Ти голову повісив гнеть
За те, що бідний, будь-що-будь?
Геть, неключимий рабе, геть!
Ми гордимось тим, будь-що-будь!
І будь-що-будь, і будь-як-будь,
Хоч злидні й клопоти гнетуть,
То ранга є лише печать,
А муж є злото, будь-що-будь.

Хоч одіж наша проста є,
А страва — хліб, сіль і що-будь,
Най дурень в шовках вина п'є,
А муж є мужем, будь-що-будь,
І будь-що-будь, і будь-як-будь,
Не в золоті, не в строях суть,
А чесний муж є сам свій цар,
Хоч як він бідний, будь-що-будь.

Ось глянь, ця лялька лордом звесьь,
Розприндивсь, сам не зна, як бути!

¹ [«Людина завжди є людина»].

Най перед ним сто люда гнесь,
А він є дурень, будь-що-будь,
І будь-що-будь, і будь-як-будь,
Най там ордерів повна грудь,
Свобідний ум глядить на се
І посміється, будь-що-будь.

Бароном міг король зробить,
Князем і графом, ще чим-будь,
Та чесним мужем вас зробить
І цар не може, будь-що-будь!
І будь-що-будь, і будь-як-будь,
Не в урядах, титулах суть,—
Високий ум і ясний зір
Над все те вищі, будь-що-будь.

Тож дбай усяк, щоб сталося так —
І станесь так, хоч будь-що-будь! —
Щоб ум і честь у світі скрізь
Запанували, будь-що-будь,
І будь-що-будь, і будь-як-будь,
Ще станесь так, хоч будь-що-будь,
Щоб чоловіку чоловік
Був братом всюди, будь-що-будь!

ПЕРСІ БІШІ ШЕЛЛІ

ЗВІЛЬНЕНИЙ ПРОМЕТЕЙ

(Уривки)

I

І знов на рідну землю я ступив
І досі чую, як щемить розкішно
Усякий віддих, рух, буття на ній.
Але коли насаперед заглянув
До людських хат, почув я щось, мов жаль,
Бо змін великих я не міг добачити
У зверхнім вигляді,— таких змін, як
Я в собі чув. Но швидко ближче я
Приглянувся і бачу: трони всі
Порожні,— люди радісно живуть
З собов, як браття. Вже ніхто не гнеться,
Ніхто не топче других; вже ненависть,
Тривога, гордість, самолюбство підле,
Погорда власна не видні на чолах
Людей, як напис чорної розпуки
В огнистих буквах над пекельним входом:
«Хто ту вступа, відкинь усю надію!»
Ніхто не лютивсь, не тремтів, ніхто
В німій тривозі не ловив гордих
І згідних поглядів владик потужних,—
Бездушний раб забаганок деспота
І, що ще гірше, власних прибагів,
Котрі го, мов коня остроги, гнали
Аж в гріб. Ніхто фальшивим усміхом
Не закривав брехню, котру не сміли
Уста сказати. Ніхто в гордій сліпоті
У власнім серці іскри не гасив
Любві й надії, аж лиш попіл сірий

На дві душі лишивсь, що пропала
Сама себе, і мов опир відтак
Нещасна між людьми блукала, наче
Зараза, свійов власнов пустотою
Заражуючи других. О, ніхто
Не такав пусто, холодно і підло,
Де власне серце, голосно кричало
Напротив слів, котрі лилися з уст,
Мов потік фальші, що, манячи других,
Вкінці і нас обманює самих.
І жінчини побачив я хороші,
Так чисті й добрі, мов погідне небо,
Що світло і росу ллє на нашу землю;
Їх серця, ніжні і ясні, ще не ткнула
Рука брудна гидкої моди,— розум
Світивсь з їх слів і мисль, котра давніше
В їх головах ніколи не гостила;
Чуття блищало з їх очей, котрого
Давніше вни лякались. Вни, здавалось,
Усім тим стались, чим вперед ніколи
Не сміли бути і перемінли
Враз землю в небо. Заздрість і бліда
Ревнивість, гордота і встид фальшивий —
Ті краплі вічної, страшної трути —
Не затрували запахів розкішних
Розцвівшої тепер любові-рожі.

Вівтарі, трони, трибунали, тюрми,
Колись людьми нещасними набиті
В коронах, мітрах, панцирах і путах
І книгами з фальшованим законом,
Перед котрими люд сліпий коривсь,—
Все те тепер здавалось злов марою,
Сном гарячковим, привидом поганим
Забутої недолі, що скалилась
Із обелісків, гробів і палат
Давніх панів і катів сього світу.
І так як віра темна, а потужна,
Попів гордих, царів колишніх діло,
Безмірна сила, як той світ, котрий
Вона в ярмо впрягла,— тепер однако,
Мов дим, розщерлась і, мов сон, минула,—
Так і знаки всі й природи рабства,
Посліднього рабства людей, стояли,
Не знищені, но на нічо не здалі.

І всі страшилпца, котрим міліонп
Назв і міліонп форм страшних і диких
Давали люди, до котрих молились
В надії і котрі кляли в розпуці,—
Всі пезли так, як Зевс, тиран всевітній,
Котрому в поросі корячись люди
Кров власну лляли з зламаного серця,
Любов свою на вівтар зимний клали
З гарячимп, безсильнимп сльозамп,—
Корились перед тим, кого боялись,
А боязнь їх була ненависть люта.
Тепер на вівтарях пустих гниють
Ідоли всі і пестрая заслона,
Котру «життям» вівтарні слуги звали,
Котра красок переливом пустим
Манила людське серце і надії,—
Вона тепер відкинена далеко,—
Погана маска здерта проч! Свобідний
Без власті й пут остався чоловік,
Не здавлений в тісні границі, кожний
Всім другим рівний, без титулу, роду,
Не прикріплений до землі, до скиби —
Горожанин цілого світа, вольний
Від низької покори і страху,
Свій власний цар, розумний, справедливий;
Не без нам'єтності, но без вни
І болю, що колись му душу гриз,
Бо сам його творив він і терпів.
А хоть не може чоловік уйти
Ні смерті, ні случаїв ненадійних,—
Но вни тепер його раби, а не,
Як генто, при ногах важке каміння,
Котре му не давало підвестись
До звїзд тих ясних, що вгорі ясніють
На неглибимім небі, в етеровім
Просторі без кінця і без границь.

II

О, розкіш, радість, що тремтить ми в жилах!
О, безгранична веселість бурна!
О, велетня огниста втіхи сила!
Котре чуттям м'я світлим обдала,
Немов вінцем огнистим і несе м'я, мов
Потужний подув вихру хмари надо мнов!

Го! Моїх гір нутро дзвенить, мов дзвони,—
З джерел, з вулканів чути грому тони,—
Вони регочуться нездержаним сміхом!
Пустині, скали, океани,
Безмірний воздух, хмари й урагани
І темні бездни всі вторують їм гуртом!

«Тиране клятий! — так кричать вони зо мною,—
Ти, що цілий наш світ, мов хробака ногою,
Хтів роздавати і з дим'ячих хмар долів
Дощ камінний, жаркий спустити,
І моїм дітям кості потрощити,
І в хаос здрухотать все, що жило на мні».

ЦАРИЦЯ МЕБ

(Уривки)

I

«І смерть і сон, мов брат з сестрою,—
Як дивно гарні ви обоє!
Вона понура і бліда,
Мов місяць, що з-за хмар завою
Тремтяче світло ллє рікою;
А він рожевий, як зоря,
Коли над хвилі морські блисне,
На горах пурпуром зависне!
Смерть, сон — минуші чуда два!

«Чи ніч понура, льодовая,
Що все в могилах пробуває,
На серце залягла її?
Чи мусить згинуть так рано
Краса та, на котру як гляне
Коханець, аж тремтить в любові?
Тут кожна жилка — синя річка,
Що полем сніговим тече,—
Те любе, зимнєє лице,
Се мармур, у котрім палає
Життя бліда, тремтяча свічка —
Чи все те так зів'януть має,
Чи все те гниль гидка пожре?..
І чи не лишиться нічого
Із сеї пишної краси,

Крім горя й жалю на душі,
Жалю на світ, життя та бога?..
А може, се лиш любий сон,
Що біль утишує і горе,
Закрив півсумерком твій трон,
Моя рожева, рання зоре?
Коли прокинешся, о любо,
Потішиш вірне серце те,
Котрому біль твій — мука й згуба,
А усміх — світло, рай, життя?..

«О, ти прокинешся! Хоч тіло
Чудове, мов мертве, лежить
І голос медовий мовчить,
Той голос, що, мов тони раю,
І тигра серце би зм'ягчив,
Що людські би чуття збудив
І в братобійців, у царів,
Що людську кров знай проливають.
Не видять очі тусклі дня,
Бо на повіці, що вкриває,
Мов хмарка срібна, прозїрна,
Ті сніг очі — залягла
Дитина-сон, і спить-дрімає.
Волосся хвилі золоті
Вкрили сніжну чудову грудь,
Мов виноградники гнучкі
Здовж мармурових стїн повзуть».
Але що се? Срібні тони
Пронеслись крізь тиху ніч!
Звук за звуком тужно гонить...
Так, се чарів, чарів річі,
Се той роззвук, що голосить
Круг дрїмаючих руїн;
Той, що вітер вніч доносить
На край моря з-над глибин,
Тихший, ніж Зефіра стони,
Дикший, ніж безладний спів
Арф Еола, як в їх струни
Геній вітру згомонів.
Світло, мов веселки лучі,
Сяє, мов у храмі низь,
Крізь скло барвнее могучі
Сонця блиски розлились.
Але промінням, що сюди плїли,

Нема подібних на землі.
Цариця духів наближаєсь...
Крилатих коней пара мчить,
Іх тушіт в воздуху дзвенить
І упряж світляна звиваєсь
По них. Чарівною рукою
Цариця поводи стягла,—
Спинились. Люба поплила
Довкола розкіш. Із завою
Сріблястих сумерків схилплась
Цариця ласкаво над ліжком
Дівчини хорої, і пинком
На вроду її сон її дивилась.

Ніколи ще пічії очі
Не бачили краси такої
Неземної, незрівняної,
Як та була, що серед ночі,
Закрита сумерком, схилплась
Над ліжком дівчини, і сон
На ню чарівний навівала.
Сріблястий місяць з-за вікон
Глядів на дивний вид цікаво,
І ясну, воздушну появу
Проміням прошибав наскрізь,
І коней, і перловий віз.
В ній земного нема нічого.
Хто раз побачив те лице
Ясніюче, проти котрого
Вся краса земна цезає,—
Той не глядів на місяць вже,
Не бачив те, що окружає;
Не чув гармонії вітрів,
Не чув нічого й не діздрів,
Лише царицю духів дивну,
Її небесний голос чув,
Що в тиху ніч тремтів-линув
І кликав хорую дівчину.
Мов хмарка піжна, летюча
В вечірнім пурпурі, краєм
Облита золотим огнем,
За сонцем на захід пливуча,
Така цариця та була;
Та ясна, ранняя зоря
Так ясно, м'яко не блищиться,

Як той був блиск, котрий цариця
Довкола себе розлила.
Зступила з воза, повела
Чарівним прутиком,— мов хвилі,
Заколпсалась срібна мгла,
Сріблясті тони, тихі, милі,
Дзвеніли її чарівні слова.

Ц а р и ц я

Ясно, стиха, звідси, сяйте!
Вітре, втихни! Море, всни!
Хвилі теплі, задрімайте
В своїх ложах край скали!
Цвіти, трави, тихо спіте,
Не тремтіте, не шуміте!
Срібно перекотиполе,
Всни на полі, всни на полі!

Дівчино, надземного щастя,
Що правих, добрих ожда,
Що всім борцям за правду дасться,
І всім, що сміло пута зла,
Гордої підлості ламали,
Що пересуди друхотали,
Що наче звідси з висоти —
Провідники потомкам — сяли,—
Такого щастя гідна ти!
Встань, вільний духу, з земних пут,
На тебе вольні духи ждуть!
Утих цариці голос срібний,
Але з німого тіла встав
У дивнім блиску дух подібний
До тіла, і в красі сяв.
Неказаний і незакритий;
Бо чистоти чудової його
Ніщо в життю збрудити не могло.
Святою силою повитий,
Піднявся легко вгору він,
Безсмертний з смерті і руїн.
На ліжку тіло ще тремтіло
В обіймах півмертвого сну;
Лице без виразу остило,—
Звіряче лиш життя котило
У жилах кров; але свою
Незмінну панцину сповняли

Всі члени тіла. Дивний чуд!
Розсталися тут дух і тіло:
Він там,— воно без руху тут!
Хоч вид той сам, зріст і лице;
Проте яка ж страшна різниця.
Дух вгору розпускає крильця,
Туди, де з давен-давна вже
Тужив, туди, де жде його
Знання, найкраще добро;
Він міниться, та все той сам,
Росте, змагається без краю.
А тіло мучиться, здригас
Хвилинку; мов перо вітрам
Покинене — воно забава
Припадків, пристрастей прерізних,
І наче по тернах залізних
Понуро дотягла віку,
Вконець, немов зіпсутий плуг,
Паде — гнилизна, хробам страва.

Ц а р и ц я

Духу, що так вникав глибоко,
Духу, що так літав високо,
Духу, так сильний й так ніжний,
Прийми заплату чистоти,
Ти, серед брудів білосніжний!
До мене, на мій віз злети.

Д у х

Чи сон се? Те нове чуття
Чи в сні у серденьку леліс?
Чи я свобідний дух, що вже
У тіла путах більш не мліс?
Хто ти? О, говори зо мною!

Ц а р и ц я

Я Меб, цариця духів. В моїх
Руках всі чуда сього світа.
Що діялось в минулі літа
Я знаю все; мені відкрита
Велика книга людських діл,
В котрій по правді, без обмани
Твердими списана словами
Оповідь пережитих днів;
І тайники будучини

Я з давніх вгадую слідів.
До найглибшої глибини
Я в серця людські заглядаю
І кожну радість, кожне горе,
Хоть скрите, я числю і знаю;
Чи то грижу, що невтомимо
В лукаві душі труту ллє
І крім мук давніх невмолимо
Щораз новії муки шлє,—
Чи радість тиху, щироєлоту
У серці чесного, коли
Глядить на скінчену роботу,
В яку труди його ввійшли.
Я маю силу розірвати
Запону земную, котра
Навіть для світла пожира,
Уміє й духа закувати
І з тілом вперти в каземати;
Я маю силу показати
Йому, свобідному, святому,
Високу, чисту благодать
І супокій той, ід котрому
Все йде шляхами розвитку.
Се надгорода чесноти,
О духу чистий! Тож зо мною
Вгору стежею промінною
Куди покажу — полети!
Слова цариці прозвучали,—
І дух послушний стрепенувся
Із земної тюрми рвонувся.
Всі земні пута поспадали,
Мов ті нитки, котрими в сні
Великана карли зв'язали.
Почув се дух, і невидні
Нові йому прибули сили,
Глядів на всі дива нові,
Що вколо нього ся стелили.
Що за життя лиш в снах чудових,
Й сонних привидах видав,
Та все побачив тут наново
Живе, правдиве! Віз перловий
На хмарах срібних підлітав,—
І сили в нього,— і в безмір
Тасмні тони задзвеніли,—
Крилаті коні полетіли,

Трясучи промінний убір.
Чарівний віз вгору летить,
Ніч ясна, звізди незлічпмі
Усіяли весь небозвід;
Та проблисками вже блідими
Край неба злегка рум'янів
На сході, — блідо закраснів
І сонний видокруг, і море синє.

Чарівний віз вгору летить.
З-під ясних, огненних копит
Небесних коней іскри прищуть,
Лишаючи огнистий слід
На скал вершках, на тих пайвицях,
Самітних скалах, що чолом
Уперлись в хмари, а долом
З ребер їх бистрі ріки рищуть.
Вдолі глибоко океани
Дрімають у грізній красі,
Спокійні, мов дитина в сні;
Їх чисте дзеркало мов скляно,
Звізд погасаючих проміння
І воза дивного сліди
У собі відбива. Блідий
Блиск поранку красить каміння,
Красить хмар стада, що немов
Плащем м'яким зірницю вкрили.
Вже віз невинний надійшов
Над пропасть — підлетів у хвилі.
В її страшній глибині
Світів меркочуть міради,
В півколесо обведені
Величним поясом. Се двори
Природи. Що се, чи лампади
Горять в них? Ні, то метеори.
Чарівний віз вгору летить.
Мету вже близьку коні чують,
Сил добувають — і сахтять
Огонь в їх жилах. Океан
Вже щез із виду, і цілую
Кулисту землю видно вдали,
В мертвий обгорнену туман.
А сонце, хоч не вкрите в хмари,
Так блідо, тускло блискотить,
Що ледве може освітити

Безмірну, чорну тьму простору.
Холодним блиском золотить
Чарівний віз, летящий вгору,
Відскакує від нього, наче
Шпуча піна; так ломась
І прище й гнівно розбивась
О скелі море те кип'яче.
Чарівний віз вгору летить.
Вже в віддалі земля блищить,
Мов зірка найменша, бліда
На небі. В безмірі палають
Огромні сонця і світи
Без міри і числа, мішають
І крутяться і наповняють
Простір весь блиском красоти.
Одні — півмісяці рогаті,
Мов срібло, другі меркотять,
Тамті мов пурпуром горять,
А далі в безмірі летять
Комети, мов вірли крилаті.
Духу природи,
Ось де святиня твоя?
Де незлічимий рій світів проходить,
Котрих розбурхана фантазія
В їх величі обнять не може,
Там, там тебе благословити треба,
Володарю землі і неба,
Природо-боже!
Найдрібніший листок,
Що від вітру тремтить,
Той малий хробачок,
Що ось дірку у глині вертить,
Що в гнилизні жпє,—
Тим самим духом дихав, що й ти!
А все минає, все проходить
І в безконечній зміні Красоти
Твоя лиш вічна красота
І церков вічная ота,
Духу природи!

II

Віз зупинивсь. Цариця й дух
Пішли в палату. Золотії
Хмарки під етеровий рух
Стелилися; рожева мгла,

Немов опона дорога,
Перлові стіни закривала,
Розкішна музика, ледве чутна,
В пречистім етері дрижала.

«Гляди, — промовила цариця,
Показуючи дивний дім, —
Гляди на 'сю палату! Чим
Супротив неї явиться вам
Вся велич, блиск весь і краса
Осель людських? Але коли
Вся надгорода чесноти
Оця одна би лиш була:
В такому дворі небеснім оселиться,
Втішаться вічно, веселиться,
Сам в собі лиш і сам з собою,
То дух би тим не вдоволився
І ще би вічний не сповнився
Закон природи. Ти земною
Своєю працею готов святе
Добро для інших, а ва те
Пізнаєш тут все, що колись було,
Побачиш, що тепер ще єсть і де,
Пізнаєш, що колись буде.
Лиш духа око доглядіти
Могло вируючий той круг, —
Лиш духа око і лиш відти,
З палат небесних розіздрити
Могло діла всі, довгий путь
Народів на землі, бо тут
Матерія, простір і час
Щезають — розум міць приймає
І ясність і перелітає
Запору всяку, що не раз
В життю його лет зупиняє».
Сказавши теє, Меб-цариця
Над бездну духа повела,
Де вічність мов ріка плила,
Де світ розлягся без границі.
До найдальших окраїн темних,
Де крила духа мліють вже,
Невпинний вир світів іде
Без міри і числа, — то все
Одних незмірних, незглиблених
Законів сила їх веде.

Горі, долом, кругом зливався
Безмірний рух той світовий
В один тон згідний й нестрашний,
І кожний місяць посувався
Мов свідомо до своєї цілі
Шляхом незримим в глибині.
Ось відблиски замеркотіли
Бліді в мрачній далечині, —
«От се земля!» Так Меб повіла
І дух пізнав її, пізнав
Людей, з котрими жив, страждав.

«Гляди, — сказала Меб, — на ті
Руїни, груз нездалий, сірий
З палат розвалених, церковів:
Гляди, — се звалища Пальміри!
Колись там деспот злий сидів,
Пиха росла і розкіш мліла, —
А що лишилось? Тільки слід
Дуренства й ганьби. Що навик
Останеться? Ніщо! Руїна
Потомкам пізнім повідає
Понуру повість давніх літ, —
Страшну, важку пересторогу
Для покоління молодого.
Та швидко слід останній згине
По давній славі, і в пустині
Лиш інколи пастух зайде,
Сліду Пальміри не знайде.
Царі тут, витязі горді
Топтали тисячі рабів
Покірних! Се страшний ревів
Над світом вихор, — прошумів
І за собою слід замів.
«О вічний Ніл! Над ним стримить
Ряд величезних пірамід,
А хто їх здвиг? Тиранів воля.
Коритом своїм Ніл плистиме, —
Вни поваляться й за ними
Сліди зачезнуть серед поля,
І не пізнає ніхто тоді,
Де вни стояли, — щезнуть всі,
Як слава тих, що їх здвигали.
«Гляди на ті пусті скали,
Серед котрих лиш Бедуїн,

Пустині піскової сні,
Шатро розп'яв, що з вітром б'ється!
То давня Салем, — тут, було,
Золотоверхес чоло
Святині аж під небо пишеться,
Тут вежі, мури червоніть,
Мов кров, що в них в честь богу ллється.
Ах, кільки то сиріт і вдів
Святиню тую проклинали!
Ах, кільки, кільки то батьків
Тут в рабських путах працювало!
З сил вибиваючись, вони
До «бога бідних» ся молили,
Щоб ті їх мури привалили,
Щоб їх нещасні сні
По них не мучились проклятий
Мур кінчати, щоб любі дні
Молодості їх випук не тратив.
В тих самих путах повнячи
Скаженого тирана волю,
Нелюдський, дикий тут народ
Ревів безумні псалми свому
Страшному богу; але от
Він люто кинувся до бою,
Із матириногу путра
Поров невроджене дитя,
Старого різав і малого,
Все, що лиш рушалось, жило,
Розбите, стоптане лягло
Під ноги ворога страшного!
Та хто був той, що їх навчив,
Що милосердний бог природи
Забійство любить, кров врагів?
Його ім'я й його народа
Загине, і забуде світ
Про ті казки, котрі побожна
Ошука много-много літ
За правду світові давала,
А ні, то — сильна і вельможна —
Огнем, тортурами втискала
У людські голови. Де Спарта,
Афіни, Рим колись стояли,
Розумні мужі, наче варта,
Дитину-думку колисали, —
Тепер пустиня, темнота.

В низьких хатках — народ убогий,
В палатах — підлість, гідь гнила, —
А тут же, побіч всього того
Забуті світом догнвають
Пишних колись святинь руїни.
Стовпів старих ряди дримають, —
Часом лиш провіне над ними
Свободи дух, мов тихий спів,
Затямлений з старих часів,
Що нас малими веселив,
А нині сумом навіває,
Та сто раз більше, сто раз гірше
Змінився тут ось чоловік!
Де Сократ вмер, щоби вільніше
Відтак міг думати весь світ, —
Тепер живуть раби й тирані,
Безумці підлі і земля
П'є кров побитих. Де гула
Колись-то слава, де римляни
Огнених бесід Ціцерона
Без духу слухали, тепер
Чернець гордий живіт розпер, —
На голові його корона,
В устах ошука, фальш, прокльони.
Ще десять тисяч літ нема,
Як серед тої он пустині,
В котрій кров ворога п'є нині
Дикар і спів гідкий співа
На полі битви, — так самісько,
Як європейці у війні! —
Пишалося велике місто,
Столиця Заходу. Сумні
Стовпи, зеленим мохом вкриті,
Невпинно кришені і риті
Віків зубами, — ті стовпи,
Що світ, здавалось, перестоять,
Тепер тонуть мов у землі.
Кругом дівочий ліс шумить,
Безмірний, — дикою красою,
Не ткнутий людською рукою,
Виразно всім немов свідчить,
Хто там випадком заблукаєсь.
Що, відколи земля стоїть,
І він цвіте там і пишась.
А проте тут колись торгу

Був осередок, проте тут
З країв далеких прибували
З усяким скарбом кораблі,
Народи різні торгували
І мови різні тут звучали
З віддалених країв землі.
Спокійний, вільний тут народ
Орав свої плодючі ниви;
Та золото — відвічний тот
Ворог людства — і сей щасливий
Хороший зарід роздавило,
Людей братів роз'єднало,
Прогнало правду, розум, волю,
Вони й не вернуться ніколи,
Аж поки люди не пізнають,
Що щастя в них і тільки в них,
І гаряче не забажають
З брудів очиститься старих.

Нема пилінки на землі,
Котра би не жила колись
У людським тілі. Почисли
Всі крапельки води, — вони
Колись пливали в людських жилах
Від Лібії жарких пісків,
Де нині рев лиш чути львів,
Аж до Гренландії застиглих,
Льодами вкритих берегів,
До Англії ланів багатих,
Огрітих сонцем золотим,
Не здиблеш місця, де би хати,
Села не було перед тим».

III

Пречудна ніч! Найлегший повів,
Як сей легіт весняний
Вечірнім воздухом злелів, —
Тут був би в тій тиші чутний.
Небесний склеп дрима в спокою,
Звізд миготячих безлік мріє,
І місяць ясний тихо тліє,
Пливучи вічним шляхом своїм.
О, се заслона дорога,

Котру над сонною землею
Любов предвічна розп'яла.
Он гори-велетні своєю
Сніжною ясною габою
Пишаються; горда скала
Іскристою льодів корою
Наїджена, ціла аж сяє
У світлі місяця. А там
На сугорбі у мглі дримає
Понурний замок. З-понад брам
І башт старих ще мертво, строго
Старі, надгнилі хоругви
Звисають, хоч у біт вони
Не поведуть уже нікого.
І все те, вся тота країна
Так тиха, гарна і холодна,
Що думка, бачиться, тут годна
Підняться в блиск, що ніколи не гас;
Тиша так повна раз у раз
Панує тут, що, бачиться, ніяка зміна
Не доходила тут ні раз.

IV

Я ще дитиною була,
Як мати з собою мене узяла
На смерть безбожника глядіти.
То був широкий пляц. Попи,
Мов круки чорнії, стояли
Круг стовпа. Народа товпи
В важкій ожиданці мовчали.
Прийшов осуджений, повів
Спокійним оком здовж рядів,
А в оці дивне щось світилось,
Немов погорда, ласка й жаль...
Вже полум'я гаддям обвилось
Круг нього, вже очей кришталь
В жарі зчорнів, смертельні стони
Глибоко врізались в мов
Дитяче серце молоде, —
І заревів народ, мов дзвони...
Скаженою утіхою ричала
Засліплена юрба — а я
Заплакала. «Не плач, дитя, —
До мене мати так сказала, —

Не жалуї чоловіка того,
Бо він сказав: «Немає бога!»

Ц а р и ц я

Немає бога, ні, нема!
Безмірне небо, і земля,
І розум людський, і народів
Ряд безконечний хай тобі
Розкажуть, хто на світ їх сплотив,
Хто вів у вічній боротьбі.
Тут кожне ланцюга огниво
Покаже майстра, що його сплів,
І кожне зеренце у жниво
Те саме розповість правдиво
І доказно, хоч і без слів.

В часі й просторі незмірний
Сей світ, і сотворить його
Ніхто не міг. Лиш незглибимий
Один в нім дух — природи сила.
Без початку сей світ, без краю,
Ніхто не сотворив його, —
Закони вічні оживляють
Найменшу часточку, і то
Єдиний бог, предвічний, сильний,
То рух від світу невіддільний, —
Се дух природи!

Та гордий,
А незнаючий і сліпий,
Придумав чоловік високі,
Шумні назви, щоб прикрити
Свою невіжу. Всі пороки,
Всі проступки від давніх літ
За божєє ім'я ховались,
І назви божїї мінялись,
Як ті сліпі, що катувались,
Будуючи йому церкви.
А сам же він, чи Шіва, чи
Єгова, Будда, Фо чи бог,
Він сам не був, не єсть ніщо,
Лиш знаряд у руках слуг своїх,
Що ним лише криваві бої
Та війни вмели роздувати.

Чи вірні індуси юрбамп
Під віз кривавий — Будди трон —
На смерть лягають, а браманп
Пісень святими голосами
Глушать їх передсмертний стон;
Чи бога силу ослабляють
Чорти — протвники, чи то палають
Міста, крик старців і дітей,
Жінок, дівчат, йому на славу
Мордованих без розбору та жалю.
Луна землею, в небо б'є,
Чи під релігії кривавім
Ярмом світ стогне й шню гне, —
Раз в раз «бог мира, бог спокою»
В попів лукавих на устах,
Хоч руки їх облиті кров'ю,
Весь світ — різниця, пекло й страх.

ОЗІМАНДІАС

З країв далеких путник повертає
І каже: «Велик кам'яний стоїть
В пустині; ніг вже, ані рук немає,
І збоку голова в піску лежить.

«Та на лиці гордий безмірно вид,
Залізна воля і погорда злая,
Що топче скутній невільницький світ, —
Усе те в рисах кам'яних триває.

«А в споді напис вкований в граніт:
„Я Озімандіас, цар всіх царів, —
Глядіть, раби, на мене і тремтіть!“

«Нічого більш. Мертва, суха, німая
Пустиня грає хвилями пісків
І звільна, стиха камінь заливає».

ДЖОРДЖ ГОРДОН БАЙРОН

НОВОГРЕЦЬКА ПІСНЯ

Острови, острови на грецькому морі,
Де спів чародійський Сапфони дзвенів;
Де штука цинилась в утіхах і в горю,
Де Делос пишався, де Феб заяснів!
Ще вічна весна золотить ті країни,
Та сонце одно лиш зісталося без зміни.

Безсмертні співи Гомера, Алкая
Про діла геройські, про силу любви
Найшли собі славу, їх слава громкая,
Та імен їх навіть не знаєте ви!
Хоч світу окрасою імен тих звуки,
Не знають їх власні потомки та внуки!

Понад Марафоном ще гори дрімають,
Марафон німо до моря схилився...
Там став я і думав: «Гей, грецький мій краю,
Ще нині б ти вольний міг бути, як колись!
Де перси поснули довічним сном,
Та, там я не можу себе чуть рабом.

Ген там на надморській скалі Саламіна
Сидів і пишався могучий деспот;
Під суднами море шипіло від піни,
Гнув грецькою землю ворожий народ.
Уранці ще їх мільйони числились,—
А сонце запало — де вони й поділись?

І де вони нині?.. Де ти опинилась,
Елладо? На горах тих, славних колись,
Давно вже геройська арфа розбилась,
Давно вже геройські серця ізвелись.
А ліру, що божі лила колись звуки,
Ганблять тепер підлі невільнічі руки.

Та ні! Щось зісталося, хоч слава минулась,
Хоч раб я із прадіда й діда раба,—
А чую, на очі сльоза навернула
І стид мені кров'ю лице облива!
Що ж ми, співаки, починати тут маєм?
Стидатся за люд свій і плакати над краєм!

Лиш плакати ми вмієм по днях Марафона,
Для стиду — не маєм вже й крові вітців!
О земле, верни нам із свого лона
Хоч кілька тих давніх спартанських борців!
Хоч три із тих трьох сот, що сплять у могилі,—
А ще ми побачим нові Фермопіли.

Мовчиш, моя земле? О, ні! Із глухої
Безодні, мов рев водопаду гучний,
Доноситься голос поляглих героїв:
«Хай стане між вами один лиш живий,
Один лиш, а всі ми повстанем з могили!» —
Та ба, живі гнуться, немов здеревіли.

Та годі! На той спів ми днесь не цікаві!
Гей, чарку з самійським вином приготов!
Най дикі османи йдуть в бої криваві,—
Ми знаймо лише виноградную кров!
Чи бач, на цей поклик, огидний та дикий,
Який пішов гомін гульні й п'ятики!

Ще Пірровий тан ви танцюєте нині,—
Де ж Піррова тая фаланга у вас?
Задержались давні звичаї дитинні,
А мужніх, геройських і послід погас!
В письмі ще вживаєте Кадма знаків,—
Скажіть, чи він винайшов їх для рабів?

Гей, лийте у чарку самійське вино!
Гуляють дівчата в тінистому лузі,
Палають їх очі огнисті в тузі,—

Та як на ті цвіти погляну іно,
Пекучі сльози в мене очі заллють:
Рабів лише буде плекати та груди!

Гей, там я на взгір'ю сунійському стану
Високо, щоб більше людей я не зрів,
Послухаю скорбних пісень океану
І мій лебедий виторитиме спів...
Геть, чарко! Не хочу я твого вина!
Країна рабів — не моя вітчизна!»

КАЇН

МІСТЕРІЯ В ТРЬОХ ДІЯХ

ОСОБИ МІСТЕРІЇ:

Мужчини: Адам, Каїн, Авель.
Жінки: Єва, Ада, Цілла.
Духи: Ангел господній, Люцифер.

ПЕРША ДІЯ

Адам

Боже, премудрий, вічний, безконечний!
Ти, що з нічого всемогучим словом
На водах світло сотворив, о честь ти!
Зі сходом сонця слава ти, Бгово!

Єва

Боже, ти день назвав і день від ночі —
Передше нероздільні — відділив,
І води розігнав і серед них
Сухую землю утвердив, — о, честь ти!

Авель

Боже, ти все, що видим, сотворив:
Вогонь і море, землю, воздух, день
І ніч і ті світила, що раз світло,
Раз тінь приносять, а між ними й нас,
Щоб ми втішались вічнов їх красою,
Тебе і їх любили, — честь ти, слава!

Ада

Боже, предвічний, отче всього світу!
Ті найкращі, найліпші з твоїх творів,
Над все любими, тільки не над тебе —
Дай ми любить тебе і їх! О, честь ти!

Ц і л л а

Боже, що все — благословиш і любиш,
А прецінь, дав змії залізти й вигнать
З раю вітця і матір, — хорони нас
Від всього злого! Честь ти, честь і слава!

А д а м

Мій старший сину, Каїн, ти мовчиш?

К а ї н

Що маю говорити?

А д а м

Помолись.

К а ї н

Чи ж не молились ви?

А д а м

О, так, сердечно!

К а ї н

І голосно, — я чув вас добре.

А д а м

Й бог нас

Почує, надіюся твердо!

А в е л ь

Амінь!

А д а м

Но ти, мій сину, чом нічо не мовиш?

К а ї н

Волю мовчати.

А д а м

А чому волиш?

К а ї н

Ніщо просить.

А д а м

І дякувать нізащо?

К а ї н

Нізащо.

А д а м

Не живеш хіба?

К а ї н

А вмерти

Хіба не мушу?

Є в а

Ах, ось знов ті плоди

Заказаного дерева!

А д а м

І знов

Ми кушам іх! Боже, чом садив
Ти дерево знання?

К а ї н

Чом ви не їли

Із дерева життя? Тоді б нічо
Не погубило вас.

А д а м

О сину мій,

Не говори так, то змії слова!

К а ї н

Ну та й що в них? Змія сказала правду.
Було, бач, дерево знання, було
І дерево життя. Знання — добро
І життя — добро. Чи ж можуть бути злом
Обое враз?

Є в а

Мій сину, ти так кажеш,

Як я казала грішна, ще заким
Ти вродивсь. Не відновлюй мого горя
Цими словами. Много я терпіла.
Хай же не бачу хоч свою дитину
Поза раєм в тій самій вражій сіті,
Що нас в раю обпугала! Вдоволюсь
Тим, що тут є. Коб ми в раю те знали, —
Не гризся б ти тепер! Ох, сину мій!

А д а м

Но, помолившись, ходімо кожне
До своєї праці, — не тяжка вона,
Та все ж конечна. Та земля дівича
Плід щедро родить і без много поту.

Є в а

Мій сину, Каїн, — глянь, як твій отець
Спокійний, тихий! Жий і ти, як він.

Адам і Єва відходять.

Ц і л л а

Ти так не хочеш, брате мій?

А в е л ь

По що

Та хмара на чолі у тебе, Каїн?
Вона тобі нічого, не може,
Лиш гнів предвічного на тебе стягну.

А д а

О Каїн, любий, — чи й на мене ти
Гнівний?

К а ї н

Ні, Адо, ні! Я хочу сам
Остатись хвильку. Авель, в моїм серці
Болить щось, — але то мине! Иди, брате,
Наперед, я сейчас прийду. Й ви, сестри,
Ідіть, не стійте. Ви так ніжні, тихі, —
Нізащо гніватись на вас! Сейчас
Прийду.

А д а

Як пі, то я прийду сюди,
По тебе.

А в е л ь

Брате, супокій небесний
Хай вкриє духа твого.

Авель, Цілла й Ада відходять.

К а ї н

(сам)

Ось життя!

Роби! А для чого? Бо мій отець
В раю не всидівсь. Що мені до того?
Мене ще не було тоді, — не персь я
На світ, не люблю також сеї життя,
Яку тепер веду. По що отець
Змії і змії дався на підмову?
А дався, — так за що ж мені терпіти?
І що за гріх? Таж дерево росло, —
Чом не для нього? А як ні, — по що
Бог посадив го близько нього, в раю

На самій середині? Вни на те
Усе одне лиш кажуть, як спитай їх: -

«Бог так хотів, і добре так було!»
Хто зна, чи добре? Чи як він всеспільний,
То мусить бути й добрий? Я лиш овоч
Усього бачу, — а він страх гіркий,
І я го мушу їсти за гріх других. —
Но хто се там? До ангела подібний,
Понурій лиш, сумніший із лица
Неземний дух. Но я — чого ж дрижу?
Чи ж боюсь більш його, ніж других духів,
Котрих щодень з мечем вогнистим бачу
При вході раю? Часто я круг нього
Смерком повзу, щоб глянути хоч раз
В той сад, — мою батьківщину правдиву,
Заким не вкриє ніч високі мурп
І дерева святі, що зносять гордо
Вершки свої над стіни неприступні.
Меч ангелів огнистий не лякає
Мене; чого ж дрижу я перед тим,
Що йде сюди? Здаєсь від них він дужчий, —
Не мені хороший, та не т а к хороший
Як був, або міг бути: сум якийсь
Мутить його красу. Чи може бути?
Чи ж сум можливий не лиш у людей?
Но ось він!

Л ю ц и ф е р

Смертнику!

К а ї н

А ти хто, духу?

Л ю ц и ф е р

Пан духів.

К а ї н

Що? Пан духів, — і ти духів
Покинув і тут з порохом говориш?

Л ю ц и ф е р

Я знаю мислі, що той порох мислить,
Я друг його і жаль мені його.

К а ї н

Що, мої мислі знаєш?

Люцифер

А хіба се
Не мислі всіх, котрі спосібні мислити?
Се ж іменно безсмертна часть твоєї
Істоти мислити!

Каїн

Як? Безсмертна часть?
Про ню не знаю. Нерозумний батько
Не скоштував із дерева життя,
А лиш із дерева знання вкусив
Зашвидко, через матері намову,
А плодом сього — смерть.

Люцифер

Вони збрехали.
Ти будеш жити.

Каїн

Я й живу, но лиш
На те, щоб умерти; і не бачу
В життю нічо, про що би-м смерті мав
Боятись. Тільки вроджений наклін,
Гидкий, але непоборимий потяг
Держить м'я при життю. Усе ми збридло,
І сам я збрид собі, а вмерти годі.
Так я живу. О, радше б я не жив ніколи!

Люцифер

Живеш і мусиш вічно жити! Не вір,
Що прах сей, із котрого ти повстав,
Що се життя! Він щезне, ти останеш
Таким, як є.

Каїн

Таким? Чому не більшим?

Люцифер

Може, таким, як ми.

Каїн

Які ж ви?

Люцифер

Вічні.

Каїн

Щасливі ви?

Люцифер

Ми сильні.

Каїн

А щасливі?

Люцифер

Ні. Хіба ж ти щасливий?

Каїн

Як я можу

Щасливий бути? Глянь на мене!

Люцифер

Бідна

Пилино, — думаєш, що ти нещасна!

Ти!

Каїн

Я нещасний! Але ти, з усею
Твоею силою, хто ти такий?

Люцифер

Я тим хтів бути, що тебе створив, —
Я б не таким тя був створив, як єсь.

Каїн

Ти наче бог, і майже...

Люцифер

Я не бог.

Не вдалося мені зробитись богом, —
Остану тим, чим я на правду є!
Він побідив, нехай панує.

Каїн

Хто?

Люцифер

Той, що Адама сотворив і землю —

Каїн

І небо й все, що є в нім. Чув я часто
Се в піснях ангелів, в молитвах батька.

Л ю ц и ф е р

Вони моляться й співають так, бо мусять, —
А ні, то стануть тим, чим серед духів
Я, а чим ти серед людей.

К а і н

А чим ми?

Л ю ц и ф е р

Ми душі, що свою безсмертність чуєм,
Ми душі, що всесильному деспоту
В лице предвічне глядимо і сміло
Говорим: „зло твоє добром не буде!“
Він сотворив нас — сам те каже, я
Не знаю і не вірю — но не може,
Раз сотворивши, умертвити нас,
Бо ми безсмертні, так, він с ь о г о х о ч е,
Щоб мучить нас! Лишим го! Він великий,
Но в своїй величі не щасливіший,
Ніж ми в борбі. Чи ж доброта зло творить?
А що він сотворив крім зла? Лишим го!
Хай з свого трону, в безмірі самотній,
Світи він творить, щоб не так його
Давила вічність безконечно довга
І непроглядна, сіра самота!
Хай сіє звізди! — Адже ж він один
Тиран незнівощимий, необнятий,
Якби він міг ся знищити, — се було б
Для нього щастя більше від всіх щасть,
Які він другим уділив! Нехай
Панує й сам ще множить своє горе!
В людей і духів є хоч співчуття:
Ми разом терпимо, — і наші муки,
Хоч незлічими, через те легшають.
Но він, — всесильний, а нужденний! Творець,
А в горю! Вічно лиш творити мусить.
Раз в раз творити!..

К а і н

Ти таке говориш,
Як ті гадки, що здавна, мов крізь сон,
І в мене мелькали. Не міг ніколи
Я погодити те, що-м бачив, з тим,
Що-м чув. Отець і мати вповідали

Про змії, дерева, овочі: я бачу
Вхід того, що вони раєм звуть — при нім
З мечем огнистим ангел — вартовий,
Що не впуска мене, ні їх; я чую
День в день утому і гадки пекучі,
І бачу світ, серед котрого я
Немов щезаю; а гадки у мені
Встають такі, що, бачиться, могли б
Перемочи весь світ. І думав я сам в собі:
Се я лиш так нещасний. Батько мій
Надламаний, і мати вже забула
Про жакобу знання, що не боїться
Й прокляття вічного. Мій брат хлопчина,
Пастух хороший, з своєї череди
Всі первачки жертвує тому, що
Сам наказав землі — давать нам плоди
Без поту. Цілла, наша рання пташка,
Виспівує подяку богу. Навіть
Моя сердечна, люба жінка, Ада,
Не розумів тих думок, що так
Давлять мене. Ніколи не стрічав я
Істоти, що б була мені подібна.
Нехай і так! Волю здружитись з духом!

Л ю ц и ф е р

Якби не був ти вже готов душею
Для моєї дружби, ніколи б я
Не став перед тобов, як стою ось.
Досить було б змії, щоби тебе
Підмовить так, як матір.

К а і н

Га, то ти се

Підмовив матір?

Л ю ц и ф е р

Я не підмовляю
Нікого, — тільки вказую, що правда.
Чи ж не було то дерево знання?
А дерево життя хіба ж було
Без плодів? Чи ж наказував я Єві
Не їсти з нього? Я хіба всадив
Заказані ті дерева близ них,
Невинних і в невинності цікавих?
Ні, я би був богів із вас зробив!

Се сам він вигнав вас, для того вигнав,
«Щоб ви не з'їли з дерева життя
І не були б богами, — так як ми!»
Хіба ж се не його слова?

К а ї н

Його, його, —
Я чув їх так від тих, котрі їх чули
У громах.

Л ю ц и ф е р

Хто ж тут демон був? Чи той,
Котрий життя не дав вам? Чи знов той,
Що був би вічне вам життя вділив,
І щастя, й силу і знання?

К а ї н

О, щоб вони
Були з обох дерев вкусили плодів,
Або не тикали їх зовсім!

Л ю ц и ф е р

Що ж,
Один вже ваш, а другий буде ваш.

К а ї н

Як?

Л ю ц и ф е р

Будьте тим, чим єсте вже — його
Противниками. Духа не уб'є
Ніяка сила, скоро дух той хоче
Тим бути, чим повинен — осередком
Цілого світу. Він повстав на те,
Щоб панувать.

К а ї н

То се не ти звів Єву?

Л ю ц и ф е р

Я? Бідний праху! А пощо? І як!

К а ї н

Вони говорять: то змія, то дух був.

Л ю ц и ф е р

Хто «вони»? Там той не записав так сього, —
А він, гордий, фальшивити не стане;

То лиш великий людський страх і гордість
Дрібна складає власну низьку слабість
На духів. Змії був змії, нічого більше, —
Але й не менше, як вони самі:
З природи порох, як вони, но мудріш-и й,
Бо перемовив їх і бачив, що
Знання затруло їх дрібну утіху.
Чи ж я би зичив вид істот смертельних?

К а ї н

Но був же демон в тій змії якийсь?

Л ю ц и ф е р

Ні, — вона лиш в Єві демона збудила
Язиком своїм хитрим. Я ти кажу:
Змія була не що більш, як змія.
Спитаї хоч ангела, що стереже
Дерев таємних. Може, як пройдуть
Літ тисячі над нашими кістками,
Колись який син тих будущих літ
Пристроїть в казку гріх той і надасть
Мені той вид, котрим ся бриджу я,
Як бриджусь всім, що перед Тим ся хилить,
Котрий на те лиш сотворив істоти,
Щоб догодити власній гордоті.
Ми видим правду і все правду кажем.
Твої безумні родичі з м і я
Послухали і впали. Пощо ж д у х а м
Зводити їх? І що в тіснім тім раю
Було таке, щоб зависть в н а с збудило,
В духах, що світ ввесь... Та що то й казати —
Ти ж сього всього розуміть не можеш
Помимо дерева знання.

К а ї н

Но все,

Що про знання ти кажеш, рад я знати,
Б а ж а ю знати і спосібний знати.

Л ю ц и ф е р

І маєш смілість бачити?

К а ї н

Стрібуй!

Люцифер
Побачить смерть?

Каїн
Ніхто ще її не бачив.

Люцифер
А прецінь всіх вас жде вона.

Каїн
Батько каже,
Що вона страшенна; мати слізьми плаче,
Як лиш згадать про ню, а Авель зносить
До неба очі; Цілла похилиєсь,
Молитви шепчучи, а Ада тихо
Глядить на мене.

Люцифер
А що ж ти?

Каїн
Мене
Палять, давлять неказані гадки,
Як лиш почую про ту смерть всеильну,
Котрої, здась, ніхто з нас не уйде.
Скажи, мож з пев боротись? Хлопцем ще
Боровся я для забавки із львом
Аж поки, ревучи, не втік ми з рук.

Люцифер
Вона без тіла, але всі тіла,
Що-зродились з землі — пожре.

Каїн
Ах! Я
Гадав, що вона жива. І як вона може,
Не живучи сама — життя пожерти?

Люцифер
Спитай нищителя.

Каїн
Кого?
Люцифер
Ну, творця! Зви го,
Як хоч. Він сотворив на те, щоб нищить.

Каїн
Не знав я сього, но і сам так думав,
Як вчув про смерть. Що вона таке — не знаю,
Но бачиться, страшне щось. Часто дивлюсь
В пусту нічну пільму, — взираю
Її, а як побачу в пільмі тінь
Від мурів раю, а з-за неї блиск
Від ангельських мечів, — наслухую
Тривожно, чи не йде вона: по враз
З тривогою й тоска давить ми серце —
Пізнати, що м'я так тривожить. Але годі.
І відвертав я втомлені очі
Від рідного, утраченого раю
До тих світил над нами в синяві.
Вони такі хороші! Чи й вони вмруть?

Люцифер
Може й умруть, — но вас переживуть.

Каїн
То добре! Я не хтів би смерть їх бачить,
Я так їх люблю! Що се — смерть? Я боюсь
Її, і чую щось страшного в ній,
Но що, — не знаю. Всі ми їй підпадем,
І злі і добрі. Кажуть, що вона — зло;
Що се — зло?

Люцифер
Стати порохом назад.

Каїн
А мож се чути?
Люцифер
Не впонім ти того,
Бо я не знаю смерті.

Каїн
Будь я глина
Спокійна — се ж не було б зле. Бодай я
Не був ніколи нічим більш.

Люцифер
Мізерне
Бажання! Сам Адам бажав щось більше:
Знання!

К а і н

Но не життя! Бо для чого ж не рвав
Плід з дерева життя?

Л ю ц и ф е р

Не мав коли вже.

К а і н

Нещасний блуд. Було насамперед
Той плід зірвати! Но заким знання
Вкусив,— не знав про смерть. І сам я, ах!
Її не знаю, а однак боюсь,
І боюсь, сам не знаючи чого.

Л ю ц и ф е р

А я все знаю і нічого не боюся.
Знання, то лік.

К а і н

О, дай мені знання.

Л ю ц и ф е р

Дам, но за одну вимінку.

К а і н

Кажки!

Л ю ц и ф е р

Впадь ниць, узнай у мені свого пана.

К а і н

Ти не той пан, котрого чтить мій батько?

Л ю ц и ф е р

Ні!

К а і н

Ти йому подібний?

Л ю ц и ф е р

Ні! Ні в чім

Не схожий з ним і бути не хочу! Рад я
Чимсь вищим бути, нижчим, всім, лиш тільки
Не спільником його, ані слугою.
Я сам живу, но я великий. Многі
Мені підвласні,— більше ще їх буде:
Будь одним з перших ти.

К а і н

Ніколи досі

Не кланявся я богу батька мого,
Хоч брат мій Авель часто м'я благав,
Щоби-м ураз з ним жертву му приніс.
Пощо ж ми кланялись тобі?

Л ю ц и ф е р

Ніколи

Не кланявся ти йому?

К а і н

Я ж ти казав.

Чи ж ще казати ти? Сам хіба не знаєш?

Л ю ц и ф е р

Хто йому не кланявся, кланявся мені.

К а і н

Не кланявся я йому й тобі не вклонюся.

Л ю ц и ф е р

Но все ж ти мій слуга. Вже тим ти мій став,
Що не вклонивсь йому.

К а і н

І що ж ми з того!

Л ю ц и ф е р

Се визнаєш тут і — там.

К а і н

Відкрий ми тільки

Тайницю мого суття.

Л ю ц и ф е р

Ходи,

Куди тя поведу.

К а і н

Но я йти мушу

Орати поле,— бо прирік єм.

Л ю ц и ф е р

Що?

Каїн

Зібрати перші плоди.

Люцифер

А пощо?

Каїн

Враз з Авелем на вівтар їх зложити.

Люцифер

Ти ж мовив, що ніколи досі ще
Не кланявсь тому, що тя сотворив?

Каїн

Так, — але Авель конче упросив м'я...
Його се жертва радше, не моя, —
І Ада —

Люцифер

Чо ж ти став?

Каїн

Моя сестра, —

Враз роджена зо мнов, з одного лона, —
З сльозами вимогла на мні ту жертву, —
А я волю вклонитись, впасти ниць
Перед ким-будь, ніж бачить її сльози.

Люцифер

Ну, добре, — тож ходи зо мнов.

Каїн

Піду.

Ада входить.

Ада

Мій брате, — я по тебе йду. Година
Утіхи й спочинку надійшла, —
Вона гірка нам, як тебе нема.
Ти нині не робив нічо, — но я
Зробила все за тебе. Спілі плоди
Пишаються, як світло золоте.
Ходи!

Каїн

Не бачиш?

Ада

Бачу ангела.

Чимало бачила-м їх; може, хоче
Спочити з нами, — то приймем го щиро.

Каїн

Він не такий, як ті, котрих видаєм.

Ада

Або ж є й інші? Все одно, — приймем го,
Як і тамтих. Вони гостили в нас, —
Чи хоче й він?

Каїн

(до Люцифера)

Будеш наш гість?

Люцифер

Ти будеш

Мій гість.

Каїн

Я піду з ним.

Ада

Покинеш нас?

Каїн

Так.

Ада

І мене?

Каїн

О Адо, любал!

Ада

Я

Піду з тобою.

Люцифер

Йй не мож іти.

Ада

Хто ти, що серце відрива від серця?

Каїн

Він — бог.

Ада

А як ти знаєш?

Каїн

Він говорить,

як бог.

Ада

І змії так говорив,— і звів.

Люцифер

Не звів він, Адо! Чи ж не було, справді,
Се дерево знання?

Ада

Так, нам на горі!

Люцифер

Знання — то горе; змії, значить, не звів вас;
А коли звів, то тільки правдою,—
А правда все сама собою — добро.

Ада

Но все, що ми відтак пізнали,— тільки
Нещастя приносило нам: з раю
Прогнав нас бог — терпіти мусим
Страх і утому, біль і гризоту,
Жаліти того, що пройшло,— а того,
Що не прийде ніколи,— сподіватись.
Не йди з тим духом, Каїн! Все зноси,
Як я, люби мене, як я тя люблю!

Люцифер

Більш ніж вітця?

Ада

Так! Но хіба ж се гріх?

Люцифер

Ще ні. Но буде! Твоїм дітям вже
Гріхом буде.

Ада

Моя дочка не сміла б
Любити бноха, свого брата?

Люцифер

Так як ти Каїна,— не смітиме.

Ада

О боже, ви не мали би любитись,
Ні плодити люблячихся істот?
Хіба не ссали ви з моєї груді?
Чи він, отець їх, не родивсь зо мною
В одній годині із одного лона?
Чи ж ми не любимся? А множачись,
Чи ми не збільшувем числа істот,
Що будуть ся любить, як ми їх любим?
Зваж, Каїн, на любов мою, не йди
З тим духом,— се не є приятель наш!

Люцифер

Гріх, про котрий говорю — не мое
Се діло; він не є гріх для тебе, тільки
Гріхом буде потомкам твоїм смертним.

Ада

Що то за гріх, що не є гріх сам в собі?
Чи побічні обставини рішають,
Що гріх — а що добро? Як так, то ми
Раби...

Люцифер

Рабами й вищі є від вас;
А більші від тих вищих були б ними,
Як не воліли б свободу і муку
Над гладку гніль улеглості й покори
Посеред співів, арф і самолюбних
Молитв до всемогущого, тому лиш,
Що він всесильний,— і то не з любові,
Ні, з самолюбства і страху!

Ада

Всесильний

Враз і ласкавий мусить бути.

Люцифер

Видно,—

Бо з раю вигнав вас!

Ада

Не підводи м'я,

Злий духу, красотою своїх слів!
Як змії — ти гарний і як змії — фальшивий!

Л ю ц и ф е р

Кажі: правдивий! Запитай лиш Єву:
Хіба ж не знає вона, що зло, що добре?

А д а

О мати, мати! Ти зірвала овоч
Згубніший для потомків, ніж для тебе.
Ти ж молодість бодай в раю прожила,
Невинна і щаслива, посеред
Щасливих духів; ми, твій рід, не знаєм
Райського щастя й окружені
Демонами, що зводять нас у пропасть
Словами божими, і власними
Цікавими, неситими думками,
Так, як тебе звела змія в щасливій,
Необачній, дитинній сліпоті!
Мій ум безсильний проти вічного,
Сильного духа сього; я не можу
Ненавидіти го; гляджу на нього
З розкішною тривоною, а прецінь
Від нього не втікаю; потяг сильний
В його очах приковує мій погляд
Тремтячий до його лица; у груди
Так живо серце б'єсь; мені чогось лячно,
А прецінь щось мов тягне м'я до нього
Все ближче, дужче! Ох, рятуй м'я, Каїн!

К а ї н

Чого боїшся? Се не в дух злий.

А д а

Не бог він і не божий. Херувимів
І серафимів бачила-м, — но він
Не те, що вони.

К а ї н

Є ще сильніші духи,

Архангели!

Л ю ц и ф е р

Є ще й від них сильніші.

А д а

Но не святіші.

Л ю ц и ф е р

Як неволя і святість

Одно, — то не святіші.

А д а

Серафї більш любить, херувим більш знає.
Сесь, певно, херувим, бо він не любить.

Л ю ц и ф е р

Коли ж хто більше знає, той не любить, —
То він не любить, бо все знає; Його тож
Не може той любити, хто го знає.
Коли знаючий херувим менш любить,
То серафим люб'ячий — ніч не знає.
Що се одне несхідне з другим, видно
Із кари твого батька — з а з н а н н я.
Любов або знання — оце єдиний
Твій вибір. Батько вибрав: у страсі
Служити богу.

А д а

Каїн, вибирай любов!

К а ї н

За тебе, Адо, я не вибираю;
Зо мнов родилась ти, крім тебе я
Нічо не люблю.

А д а

А вітця і матір?

К а ї н

Чи вони любили нас, їдячи овоч,
Що всіх нас вигнав з раю?

А д а

Нас тоді ще

На світі не було; а хоч би й так, —
Чи ж не любить нам їх і наші діти?

К а ї н

Малого Бноха й його сестричку!..
Коби я знав, що вони будуть щасливі,
Я би напів забув — та ні, в сто поколіннях
Забути сього годі! Ввік буде
Проклята пам'ять того, хто в одній

Годині зарід людськості і горя
Засіяв. Наші родичі зірвали
Знання плід і гріха, — та не досить
Було їм свого горя, — сплодили
Мене, — тебе, — і тих живих кількоро
І тих неполічених, незлічених
Мільйони, міради, що ще прийдуть,
Щоби в наслідстві від віків наросте
Прийняти горе; я — отець їх горя!
Краса вся і любов твоя й моя,
Всі хвили розкоші, всі любі дні,
Все, що ми любим в собі, в дітях наших
Лиш нас і їх по многих чи не многих
Літах у гріх і муку завде,
І в смерті лютої обняття! О,
Збрехало дерево знання! Згрішивши,
Повинні б ми хоч знати все, що треба, —
Значить, і смерть. А що ми знаєм? Те лиш,
Що ми нещасні! Чи було аж тра
Змії та овочу, щоб те пізнати?

А да

Я нещасна, Каїн, коб лиш ти
Щасливий був...

Каїн

Будь ти сама щаслива;
Я не бажаю щастя, що мене
Понижує.

А да

Сама — щасливов бути?
Не можу і не хочу. Но з ріднею,
Здаєсь, була б щаслива, мимо смерті,
Котрої не лякаюсь, бо не знаю.
Хоч, кажуть, вна — мара якась понура.

Люцифер

Сама, значить, не була б ти щаслива?

А да

Сама — щаслива? Боже, хто ж сам може
Щасливим бути й добрим? Самоти я
Боюся, мов гріха, і проганяю
Її думками про дітей, братів
І родичів.

Люцифер

А отже, бог твій — сам!
Чи він щасливий? В самоті — чи добрий?

А да

Не сам він! Щастя ангелів, людей
Від нього йде, — і він щаслив їх щастям.
Найбільша розкіш других веселити.

Люцифер

Спитай вітця про ту велику радість, —
Спитай ось брата і свої думки,
Чи вни спокійні?

А да

Ні! — А ти? Ти з неба?

Люцифер

Ні, я не з неба. А пощо і відки
Тото захвалене загальне щастя,
Спитай Його, великого, святого,
Живого творця! Він лиш сам те знає,
І він мовчить. Ми мусимо терпіти,
Дехто противиться Йому — се пусто,
Як кажуть ангели, — но таки варто,
Бо ліпшого й почати ніщо. В духа
Є погляд бистрий, — швидко найде правду,
Як ваше око, смертники, сейчас
В блідій небесній синяві находить
Зірницю ясну, що звіщає день.

А да

Я люблю її, вона така хороша.

Люцифер

А д'ній не молишся?

А да

Отець ся молить
Одному невидимому богу.

Люцифер

Но все ж то краще представлять собі
Невидимого в видимім.

А да
Отець
Говорить, що самого бога бачив,
Котрий його і матір сотворив.

Л ю ц и ф е р
А ти го бачила?

А да
Лиш в його творах.

Л ю ц и ф е р
Але самого?

А да
Ні, лиш у вітці,
Що на його сотворений подобу,
У ангелах, тобі подібних, тільки
Ясніших, хоч не так хороших, сильних,
Як ти. Мов ясний тихий південь, світом
Облиті вни; а ти подібний радше
До ночі ясної, що в довгі, білі
Хмар пасмуги пурпурне небо вбере,
І незглибимим морем зізд засіє.
І блискотять вони на темній зводі,
Немовби кожна хтіла сонцем статись,
Пречудні, незлічимі,— і манять
Нам серце з груди, блиск ллють так лагідний,
Що аж до сліз м'я зрушують; і ти так.
Здаєсь, що ти нещасний; не роби й нас
Нещасними! Бач,— плачу за тобою!

Л ю ц и ф е р
Плач, плач! Сліз море поплине!

А да
Від мене?

Л ю ц и ф е р
Від всіх.

А да
Яких всіх?

Л ю ц и ф е р
Від тих мільйонів
І міриад, що всю безлюдну землю
Заселять і все пекло наповнять,—
А з твого лона вийдуть!

ГОРДОН БАЙРОН.

КАІН

містерія в трьох діях,

переклад

Іван Франко.

Ціна 20 кр.

ЛЬВІВ, 1879.

З друкарні Товариства імени Шевченка,
під загляд. К. Беднарського.

Обкладинка видання Франкового перекладу драми Байрона
«Каїн».

А д а

Каїн, Каїн,—

Він проклинає нас!

Каїн

Цить, хай говорять!

Я з ним піду.

А д а

Куди?

Люцифер

В такі місця,

З котрих поверне за годину, но
Пізнає більше, ніж за много літ.

А д а

Хіба ж со мож?

Люцифер

Хіба ж не сотворив

Ваш Бог сей світ і всі світи в кількох днях?

А я, що помагав йому

При творінню, хіба ж усі ті твори

Не зможу показати за годину?

Каїн

Веди м'я!

А д а

І він верне за годину?

Люцифер

Так. Час не є пан наших діл: всю вічність
Ми можем збити у одну годину,
Годину в вічність можем роздовжити.
Під земну міру не підходять духи,—
Но годі вже. Ходи зо мною, Каїн.

А д а

А верне він?

Люцифер

Не бійся, жінко, верне.—

Єдиний, перший і послідній з смертних,

Крім ще одного — вернеться живий

З тих місць до тебе, щоб тамті німі,

Пусті світи народом заповнити,

Так як сю землю,— бо тепер ще мало

Там мешканців.

А да

Де ж мешкання твоє?

Л ю ц и ф е р

В просторі світу. Де ж би мало бути?
Там, де твій бог, або твої боги, —
Там я. Усього часть моя: життя
І смерті, вічності й часу, землі
І неба й того, що ні небо, ні
Земля, а повне тих, що заповняли
Або заповнять ще і небо і землю, —
Се все, — мій дім! Де він пан, там і я, —
А де я пан, — там він не має місця!
Якби не був я тим, чим вам говорю, —
Чи ж міг би-м бути тут? Таж ангели
Його близ нас.

А да

Вони й тоді були,
Як змії до Єви говорив.

Л ю ц и ф е р

Ти, Каїн,
Рішивсь. Знання бажавш — я ти дам
Знання й без овочу, котрий би міг
Єдине те добро твоє згірчити,
Яке лишив ти Сильний. Ну, ходім.

К а ї н

Веди м'я, йду.

Люцифер і Каїн відходять.

А да

Мій брате! Каїн, Каїн!

ДРУГА ДІЯ

І

ПРОСТІР ВСЕСВІТНІЙ

Л ю ц и ф е р. К а ї н.

К а ї н

Іду воздухом, а не паду, бо боюсь
Упасти.

Л ю ц и ф е р

Здайсь на мене, то тя воздух
Понесе, бо я цар його.

К а ї н

Но чи

Я не згіршу за теє перед богом.

Л ю ц и ф е р

Вір, а не впадеш! Сумнівайсь — а згинеш!
Так би сказав тамтой бог, що мене
Зве «демоном» при своїх ангелах;
А ті повторюють се при мізерних,
Незрячих творах, що, крім своїх змислів
Тісних, нічим діяти не можуть правди, —
І хиляться вни перед кожним словом,
Яке лиш вчують; не розглянуть, чи
Вно зле, чи добре. Я таким ся бриджу.
Чи кланяйсь ми, чи ні, — а все ж побачиш
Світи поза маленьким твоім світом.
Я не буду тортуррами карати
Твій сумнів, що ся пре з границь тісних.
Приїде ще час, що, на кількох краплинах
Води імчачись, скаже чоловік
До другого: «Вір в мене і імчись
На водах!» — і той ступить небезпечно
По хвилях. Я не стану ти казати:
«Вір в мене, або гинь!» Лети зо мною
Враз через бездну світу; я ти вкажу
Те, що не зможеш заперечити:
Світи минулі, нинішні й будучі.

К а ї н

Га, демоне, чи боже, — будь, хто будь ти, —
Чи се земля он?

Л ю ц и ф е р

Що ж, не пізнавш
Землі, з котрої зроблений твій батько?

К а ї н

Се справді вна? Те синє колісце,
Що котиться в просторі, з другим, меншим
Кружком — до місяця подібним? Се ж
Той рай? Де мури, сторожі його?

Л ю ц и ф е р .

Вкажи ми, де рай?

К а ї н

Як же ж мож? Між тим,

Коли, мов промінь сонця, ми мчимось,
Вна менішас, дрібнішас, щезас,
Розвічується світлом, наче кругла
Дрібна зізда, яких мільйони-м бачив,
Круг раю блудячи. Здась, чим далі
Ми відлітасм — що ті дві змішались
З безліком других зізд, що вокруг нас,
І побільшили їх число собою.

Л ю ц и ф е р

А якби ти знав, що світи є більші
Від твого світу, що на них живуть
Істоти більші і число їх більше,
Ніж пилинок там на землі, і якби
Пилинка кожна мала життя і душу,
Жила і гнила і терпіла, — що ж би
Тоді ти думав?

К а ї н

Я б гордивсь своїм

Знанням.

Л ю ц и ф е р

А якби те горде знання
Було закуте в підлу, грубу глину,
І якби дух твій вгору персь, до світла,
А тіло путало його в мізерних
Низьких потреб гідкі кайдани? Якби
Твоя найбільша розкіш показалась
Униженням і привидом брудним,
Що тіло жре і духа, і манить тя
Новії тіла плодити і душі,
Ще слабші, нужденніші ще від тебе?

К а ї н

Духу, не знаю смерті я, но-м чув
Від родичів, що вна страшне щось, що
Се спадщина гірка, що нам дісталась
Від них ураз з життям. Но скоро правда
Те, що ти кажеш (а я чую в собі
Важку, хоч темну муку тої правди),

То вбпй м'я! Бо давати тим життя,
Котрі терпіти лиш будуть і мертп,
Таж це значить — розплоджувати смерть,
Множити горе.

Л ю ц и ф е р

Але ти не згпнеш

Зовсім; одно щось житиме раз в раз.

К а ї н

Но сього не сказав Тамтой вітцю,
Коли го з раю виганяв, з клеймом
Прокляття на чолі. Но най пропаде,
Що є смертельне в мені, щоб я впрочім
Таким, як ангел, ставсь.

Л ю ц и ф е р

Я ангел; хочеш

Таким, як я, зробитись?

К а ї н

Я не знаю

Тебе, лиш тільки знаю, що ти сильний.
Ти вказуєш ми те, чого не може
Моя вся сила досягнуть. А прецінь
То ще замало для бажання мого.

Л ю ц и ф е р

Чого ж бажає те горде бажання,
Таке горде, що аж із черв'яками
У пилу рпєсь?

К а ї н

А що ж ти, так спльний,

Ти, що природу, вічність обняв духом, —
А все ж нещасний?

Л ю ц и ф е р

Я такий, як бачиш.

Проте й тебе питаюсь, чи хотів би-сь
Безсмертним бути?

К а ї н

Ти ж сказав, що мушу

Безсмертним бути. Досі сього я

Не знав, Но як вже мушу, то навчи м'я,
Чи в щастю чи нещастю, но вперед
Свою безсмертність чути.

Люцифер

Заким я ще
Прийшов до тебе, ти вже вмів се.

Каїн

Як?

Люцифер

Ти мучивсь.

Каїн

Чи ж та мука буде вічна?

Люцифер

Побачиш — ти і всі тобі подібні.
Но глянь, чи се не красота?

Каїн

О чудний,
О незглибимий світе! О, ви стада
Блискучих, незлічимих зізд! Скажіть,
Що ви? Що та блакитна бездна, етер
Бездонний, у котрім пливете ви,
Як листя зісхле я видав пливуче
На криштальових хвилях райських рік?
Чи ваша путь означена, чи, може,
Мчитесь ви сліпо в воздушнім просторі
В безмірну даль, для думки недостижну,
Що духа безконечністю п'янить?
О боже! О боги, чи хто ви будь там,—
Як ви хороші! Як хороші діла,
Чи власні тіла ваші ті, чи що се!
О! дайте вмерти ми, як мруть атоми
(Коли вони мруть), або пізнати вас,
Всю силу і мудрість вашу. Хоч я прах,
Та мисль моя безсмертна. Ох, ти, духу,
Убий м'я, або дай поглянуть зблизька!

Люцифер

Чи ж се не близько? Глянь назад на землю.

Каїн

Де вона? Нічо не бачу, тільки безлік
Світел.

Люцифер

Он там.

Каїн

Не бачу її.

Люцифер

Ади,

Вона блищить.

Каїн

Он то?

Люцифер

Так!

Каїн

Що ти кажеш?

Я бачив часто вогняні мупки,
Вночі в шапах та на луках зелених
Літали вони, а блиск їх був ясніший,
Як того світу блиск, що носить їх.

Люцифер

Ти бачив і мушки й світи однако
Хороші і ясні; що ж про них гадавш?

Каїн

Вони гарні — кожне в своїм власнім крузі,
А ніч обом їм додає краси —
Дрібонькій мушці золотій у гаю,
І зіздам вічно в безмірі імчачим,—
Значиться, ніч їх водить.

Люцифер

Але як?

Каїн

Оце вкажи ми.

Люцифер

А глядіть посмієш?

К а ї н

Або я знаю, чи посмію! Досі
Все, що-сь вказав ми, смів я оглядати.

Л ю ц и ф е р

Ходи ж. А що хоч бачить, чи безсмертні
Чи смертні річі?

К а ї н

Що се «річі»?

Л ю ц и ф е р

Все.

Но що тепер найближче серцю твому?

К а ї н

Те, що ось бачу.

Л ю ц и ф е р

Но що хтів ти бачить?

К а ї н

Те, що-м ніколи ще не бачив. що-м
Не мір ще бачить,— таємниці смерті.

Л ю ц и ф е р

Що ж, як побачиш вимерлі вже твори,
Так, як вже много бачив-сь безсмертних?

К а ї н

Вкажи!

Л ю ц и ф е р

Ну, в лет на наших сильних крилах!

К а ї н

Як порем ми блакить! Щезають звізди!
Земля! Моя земля! Де вона, вкажи ми!
Я син її.

Л ю ц и ф е р

Тепер її не видно,
Вона пилюнка в світі, так як ти
На ній; но ти на ню повернеш,— мусиш
Вернути відси в прах її назад;
Обом нам з нього ввік не отрястися.

К а ї н

Куди ж ми йдем?

Л ю ц и ф е р

Побачить те, що було,
Побачить тінь тамтого світу, що
Твоя земля одна-лиш з нього кришка.

К а ї н

Та як же? Світ не є новий?

Л ю ц и ф е р

О, світ

Так давній, як життя, а вно давніше,
Ніж я, ти, ніж усе, що більшим
Здась від нас обох. Є много річей
Безкраїх; многі т им гордяться, що вони
Без початку, а початок їх низький,
Як твій; і кращі річі пощезали,
Лишивши місце бридшим, аніж ми
Подумать можем. Ч а с лиш і п р о с т і р
Існують все і ніколи не загинуть.
Но зміна, се не смерть — окрім для глини.
А глина — ти, і те лиш розумієш,
Що було глинов, те і тут побачиш.

К а ї н

Глину? Що ти і я те може бачить.

Л ю ц и ф е р

Летім!

К а ї н

Померкли світла всі нараз,—
Хоч так іно що сяли і більшили,
Немов світи цілі.

Л ю ц и ф е р

Вни ї є світи.

К а ї н

Раї є тож в них?

Л ю ц и ф е р

Може.

К а ї н

Люди також?

Л ю ц и ф е р

Так,— або вищі твори.

К а ї н

Так? І змії?

Л ю ц и ф е р

Чи ж можуть люди бути без них? Чи ж люди
Лиш мають право жити — гади ні?

К а ї н

Як ми далеко вже від зізд! Скажи,
Де летимо ми?

Л ю ц и ф е р

В тіней світ, між твори,
Що вимерли, між твори, що ще будуть.

К а ї н

Як темно тут! Всі зізди пощезали.

Л ю ц и ф е р

А прецінь бачиш.

К а ї н

Щось, мов жар страшний
Не сонце се, не зізди, ані місяць,—
А навіть синява нічного неба
В густій втонула тьмі; а прецінь виджу
Огромні, чорні маси — не такі,
Як ті світи, що ми оце минули,
Що, бачилось, ясніли і жили.
Хоч навіть зблідло світло їх далеке,
І зблизька форми різні виднілись,
Глибокі доли, гори височезні,
Одні вогнем палючі, а інші
Залиті рівним, не зміримим морем,
Сесі круг себе світлі паси мали,
Тамті знов місяці летучі, так
До мовї землі подібні! Тут
Понуре все.

Л ю ц и ф е р

Але виразне. Хочеш
Смерть бачити й давно померлі твори?

К а ї н

Хотить — не хочу. Знаю, що смерть є,
Що батьків гріх мене і батька з всім.

Що зветься нашим,— смерті призначив;
Тож рад би-м сейчас бачить те, що таки
Колись побачить мушу.

Л ю ц и ф е р

Глянь.

К а ї н

Лиш пїтьма,

Та пїтьма.

Л ю ц и ф е р

Так все буде. Але ми
Втворімо брами смерті.

К а ї н

Чорні хмари

Валять кругом; що се?

Л ю ц и ф е р

Вступай.

К а ї н

А верну?

Л ю ц и ф е р

Конечно. Хто ж би намножив людей
Для смерті? Ще порожнє її царство,—
Колись заповниться; се ти і рід твій
Його заповнить.

К а ї н

Розступились хмари
В широке колесо довкола нас.

Л ю ц и ф е р

Вступай наперед!

К а ї н

Ну, а ти?

Л ю ц и ф е р

Не бійся!

Без мене ж ти б не був з землі ся рупив!
Ну, далі, сміло!

Щезають у хмарах.

II

ПЕРЛО

Люцифер і Каїн.

Каїн

Як глухо, пусто в сумрачній тій світі.
 Ні! бачиться, світів тут много; люду
 В них більш, ніж на огромних ясных звіздах,
 Що там вгорі так густо кружать, більш
 Подібні до блискучих жителів
 Небес незримих, ніж до тіл, служачих
 Помешканням живим істотам; тільки
 Зближаючись до них, я бачив в кожній
 Твердих матерій склади безконечні,
 Спосібні радше плодити життя,
 Ніж жити й дихати самі. Но тут все —
 Лиш тінь та мгла, мов спогадки неясні
 Минулих днів.

Люцифер

То царство смерті! Хочеш
 І ти остати жителем його?

Каїн

Не відповім на тебе, пок не знаю,
 Що є в нім справді. Но як те в нім є,
 Що в своїх довгих бесідах мій батько
 Говорить — боже, то се щось таке,
 Що й думать страшно! Най буде проклятий,
 Хто винайшов життя, що смерть лиш плодить!
 Ту дрібочку життя, котре живе,
 А гинуть мусить, стратити життя,
 Хоч без вини!..

Люцифер

Таж се клянеш ти батька!

Каїн

Чи ж він м'я не прокляв, коли м'я сплотив?
 Чи не прокляв м'я в матері утробі,
 Ідячи плід заказаний?

Люцифер

Се так;

Прокляття за прокляття. Но дітей
 І брата?

Каїн

Хай паде й на них частина,—
 На брата, на дітей! Прокляття прецінь
 Єдина спадщина моя! Прокляття
 І їм лишаю. О, безмірні, темні
 Простори,— мглисті, величезні тіні,
 Одні доразу видні, другі ледве
 Слідні, по сильні всі й понурі,— хто ви?
 Живете ви? Жили?

Люцифер

Се й те потрохи.

Каїн

Що ж смерть таке?

Люцифер

Чи ж творець ваш не мовив,
 Що смерть також життя — лишень інакше?

Каїн

Ні, він сказав лиш, що все вмерти мусить.

Люцифер

А не сказав, то скаже ще колись.

Каїн

Щасливий буде день той.

Люцифер

О, щасливий!

Жаль тільки, що неказанні тортури
 Принесе, вічні муки незлічимим,
 Ще ненародженим міріадам душ,
 Що зродяться для мук, самі
 О тім не знаючи.

Каїн

Що се, ті тіні

Огромні коло мене? Не такі ви,
 Як ангели, що раю брам пильнують,
 І не такі, як чоловік, як Авель,
 Адам, я, сестри й діти наші. Прецінь
 Подоба в них, коли не людська
 Й не ангельська, то щось таке, що
 Не ангел, але вищий від людей,

Величне, повне сили і горде,
Хороше; хоч і дуже дивовижне.
Таких істот не бачив я. Нема в них
Крил ангельських, ні людського лица,
Ні форм звірячих, ні, нічо такого,
Як нині ще живе. А все ж вони сильні,
Хороші, рівні найсильнішим
І найкращим з живучих, хоч до них
Так неподібні, що не смів би-м звати
Живими їх.

Л ю ц и ф е р

А таки вони жили.

К а ї н

Де?

Л ю ц и ф е р

Там, де ти.

К а ї н

Коли?

Л ю ц и ф е р

Вони заселяли

Те, що ти зветь землею.

К а ї н

Адам перший.

Л ю ц и ф е р

З таких, як сам — то перший, — хоч не годен
Посліднім бути з їх роду.

К а ї н

Що ж вони?

Л ю ц и ф е р

Те, чим ти будеш.

К а ї н

Но чим вони були?

Л ю ц и ф е р

Жили пишні, розумні, добрі, гарні,
Остільки вищі від твого віття
В раю, оскільки в відсуттю гнилім
Тебе й твого сина перейде

Стотисячне далеке покоління:
А зваж по собі, як слабе вно буде.

К а ї н

Ах, і вони вигибли?

Л ю ц и ф е р

Зі свого світу, —

Як із землі колись твоїй рід.

К а ї н

І був то

Іх світ?

Л ю ц и ф е р

Так.

К а ї н

Але не такий, як вони;
Тепер він замалий і зануждений,
Щоби такі носили творя.

Л ю ц и ф е р

Світ був кращий.

К а ї н

Пощо ж пропав?

Л ю ц и ф е р

Спитай у того, хто

Звалив го.

К а ї н

Але як?

Л ю ц и ф е р

Невпинна, люта
Руїна й знищення змінили світ той
У хаос, із котрого він повстав був.
Те, хоч в часі лучавсь рідко, прецінь
У вічності вно часте. Ось ходи,
Поглянь на ту минувшість.

К а ї н

Ах, страшна вона!

Л ю ц и ф е р

Але правдива. Глянь на тії тіні:
Вони були колись живі, як ти.

Каїн

А буду я такий, як ви?

Люцифер

Нехай ти

То скаже, хто тя сотворив. Я вказую
Лиш те, що здавніх прасвітів лишилось.
А чим були ви, чуси сам, лиш слабше
Остільки, оскільки менш чуття у тебе,
Оскільки менше вічного добра
Дістав ти — розуму і сили тіла,
Одно лиш в'яже з ними тебе — життя;
Одно лиш спільне в вас обох — се смерть.
Все проче, що є в тебе, личить хробам,
В багні, в намулі сплосненим з окраїн
Величшого світу, — що, розбитий, ставсь
Планетою нужденною — землею,
Житлом людей, котрих найбільше щастя
Те мало бути, щоб сліпі жили
В раю дуренства, щоб немов отрути —
Знання боялись. Глянь, що з вищих тих
Істот лишилось, — догадайся, які
Були ви за життя! Як ці, як прикро
Тобі — вертай домів, ори, як досі,
Твердую скибу, я замчу тя швидко.

Каїн

Ні, тут лиш м'я!

Люцифер

Доки?

Каїн

Вічно. Адже ж

І так прийдеш колись з землі сюди
Вертатись: радше лишеш тут відразу.
Життя ми збригло. Тут в тій п'яній останеш.

Люцифер

Ні, годі! Все тут — дійсна правда, но
Ти все те бачиш, мов крізь сон. Щоб жить тут,
Тре перед тим те перейти, що всі ті
Істоти перейшли — ворота смерті.

Каїн

В які ж ворота ми сюди зайшли?

Люцифер

В мої, — но ними мусимо вернути.
Моя се сила дихати дає
Тобі тут, де, крім тебе, ще ніщо
Не дихало. Оглянь сесь край, но тут
Лишитись не гадай, аж час твій прийде.

Каїн

А ті, чи можуть ще вернути на землю?

Люцифер

Ні, — їх землі нема, — вона в руїнах!
Ані одного місця не пізнали б
Ви на новій, не зовсім ствердлій ще
Поверхності! Їх світ пропав! Ах, що се
За чудний світ був!

Каїн

Чи ж земля не чудна?

Хоч важко її орати, та не те
Давить мене, що тра боротись з нею,
А те, що всеї краси її
Вживать не можу без грижі, що своїх
Думок невпинних наситить не можу
Знанням, — ні тисячних тривог приспати, —
Тривог о те життя, тривог о смерть.

Люцифер

Чим є твій світ, — те бачиш, — но не можеш
Поняти й тіні того, що було.

Каїн

А ті огромні твори, ті страшила,
Не так, здаєсь, розумні, як тамті,
Котрі ми йно що бачили, — подібні
Де в чім до диких лісових звірів
Землі, до велетів, що в гущаках
Ревуть вночі, лиш десять раз страшніші
І більші; ростом вищі, ніж райський
Мур недоступний; з поглядом огнистим,
Як херувима меч при райських дверях;
З зубами, наче конарі дерев
Без гілля і кори — хто ви?

Л ю ц и ф е р

То само
Що мамути у твоім світі — кості їх
Лежать глибоко в глині.

К а ї н

Всі мертві?

Л ю ц и ф е р

А що ж! Твій рід, слабкий в війні із ними,
Гнеть вигиб би, й прокляття, що тяжить
Над ним, на кім же ся могло сповнити?

К а ї н

Але пощо ж війна?

Л ю ц и ф е р

Хіба не тямш,
Що він так хтів, коли вас з раю вигнав?
Війна всім творам, — так, — і смерть усім,
І біль для многих, мука і грижа;
Се овочі заказаного дерева.

К а ї н

Чи і звірі їх їли, що також
Вмирати мусять?

Л ю ц и ф е р

Творець ваш сказав,
Що вони для вас, а ви для нього. Чи ж
Їх доля має бути краща, аніж ваша?
Як Адам впав, то з ним і все упало.

К а ї н

Ах, нещасливі жертви! Їх прокляття
Адамове давить, як і дітей
Адамових, хоч вони й не їли плоду,
Не мають нашого знання гіркого!
Та ні, — брехня — яке ж у нас знання?
Знання ми овоч смертю окупили,
Та все ж — знання — а що ж тепер ми знаєм?

Л ю ц и ф е р

Хоч те, що смерть веде д'найбільшому,
А хай ід найпевнішому знанню,

Ід тому: що для всіх вона найпевніша.
Плід був смертельний, але що ж — правдивий!

К а ї н

Простори темні — виджу вас — но що в вас —
Не знаю.

Л ю ц и ф е р

Бо ще час твій не прийшов,
Бо тіло духа не пійме ніколи
Доразу. Але все ж і те значить щось —
Знати, що є такі простори.

К а ї н

Ми

Давно вже знали, що є смерть.

Л ю ц и ф е р

Но того

Не знали ви, що є по смерті.

К а ї н

Чи ж

Тепер я знаю се?

Л ю ц и ф е р

Таж бачиш! Стан се,

Стани розлічні, не такі, як твій.
Ще нині рано сього ти не знав.

К а ї н

Но все якесь так мглисте і понуре.

Л ю ц и ф е р

Не бійсь, — з часом усе вно проясниться.

К а ї н

А той безмірний ясний пласт блакитний,
Що велично розливсь над нами, мов
Вода, подібна до води рік райських,
Що попри дім мій котяться, лиш сесь
Без краю, берегів, мов етер, — що се?

Л ю ц и ф е р

Подібні на землі є, тільки менші,
Над ними діти житимуть твої, —
Се океану тінь.

К а ї н

Він сам, мов світ,
Мов плинне сонце... А що се за твори
Гуляють по його блискучих хвилях?

Л ю ц и ф е р

Ті, що жили в нім, велети предвічні,
Лев'ятани.

К а ї н

А той огромний гад,
Що з бездни виставив страшну гриву
І голову звів вище десять раз
Від найвищого кедру, мовби хтів
Цілі світи обвити й здрухотати,—
Чи він такий, як той, що в раю грівся?

Л ю ц и ф е р

Се Єва скаже, чи такий і звів.

К а ї н

Ні, сей страшний. Тамтой був, певно, кращий.

Л ю ц и ф е р

Ти го не бачив?

К а ї н

Бачив не одного
З їх роду й назви, но не того, що
Підмовив ї,— ані йому подібних.

Л ю ц и ф е р

Отець не бачив?

К а ї н

Ні,— його лиш мати
Намовила за радою змії.

Л ю ц и ф е р

Мій друже, як тя жінка,— жінчина
Яка-будь стане намовлять до чого,—
Вважай наперед, хто її намовив.

К а ї н

Запізна рада! До чого ж би ще
Зміям підмовлювать жінок?

Л ю ц и ф е р

Є дещо,

До чого може звести жінка мужа,
Муж жінку. Накажи синам, хай стережуться!
Я щиро раджу, бо звичайно з свого
Гіркого досвіду. Та що, не станесь,
Як раджу,— ну, і не велика шкода!

К а ї н

Не розумію сього.

Л ю ц и ф е р

Се найліпше,
Замолодий ще ти й твій світ! Ти мислиш,
Що дуже ти нещасний, переступний,—
Що, правда?

К а ї н

Переступків я не знаю,
Но болю много я зазнав.

Л ю ц и ф е р

О, перший

Потомку найперших людей! Ввесь стан твій
Теперішній: гріхи (а злий ти справді)
І біль (а біль також ти знав),— се то
Невинний, чистий рай напроти того,
Чим швидко можеш стати,— а і то знов,
Ціла та мука — рай напроти того,
Що пізні правнуки твої, поволі
Намножившись, мов порох (справді тільки
Його й намножать) — діяти й терпіти муть.
Тепер назад на землю!

К а ї н

Чи на те лиш

Завів-сь м'я тут, щоби ми те сказати?

Л ю ц и ф е р

Хіба ж ти не хотів знання?

К а ї н

Такого,

Котре б вело до щастя.

Л ю ц и ф е р

Скоро правда
Веде до щастя, масш і.

К а ї н

О, добре
Зробив бог батька мого, наказавши
Нещасне древо.

Л ю ц и ф е р

Ліпше б був зробив,
Якби не був садив го. Хто не знає
Зла, той ще перед злом не є безпечний;
Вно часть у с ь о г о,— робиться, як мусить.

К а ї н

Усього? Ні! Мій дух д о б р а бажас.

Л ю ц и ф е р

Хто не бажав би? Хто шукає зла
Для зла самого? Но воно конечне,
Мов закваска для всього, що існує.

К а ї н

А ті світи пречудні, що я бачив,
Заким ми в сей край сумрачний втонули,—
Далекі, ясні, без ліку яркі,—
В них зла нема, занадто вни хороші.

Л ю ц и ф е р

Тї здалека їх бачив.

К а ї н

І що ж з того?
Віддаль лиш блиск зменшила,— зблизька він
Запевно ще неказанно сильніший.

Л ю ц и ф е р

Що найкраще здаєсь ти на землі,—
Приглянься зблизька тїй красі.

К а ї н

Глядів я.
Що найкраще,— то найкраще зблизька.

Л ю ц и ф е р

Так ти здаєсь. Що ж се таке, що зблизька
Здаєсь ти кращим, ніж краса далека?

К а ї н

Моя кохана Ада! Ясні зорі
І темне небо вівночі і місяць,
Мов дух або сріблестий духів дїм,
Змрік і пречудний сонця схід і захід
Неказанно хороший, що з очей
Розкішні сльози витиска, коли
Поволі гасне і мій дух нечутно
Летить за ним в безодню хмар вечірніх,—
Тїнь лісова,— зелений луг,— спів птахів,
Що по росі несесь, мов звук любові,
Із херувимів псалмами мішаєсь,
Коли заходить змрік над райські мурі,—
Все це для мого ока й серця менше,
Ниж Адино лице; від неба і землі
Відверну очі, щоб на ню дивитись.

Л ю ц и ф е р

Вна так хороша, як лиш може бути
Слаба істота смертна в першій ранці
Землі, як перший плід любові, перших
Смертельних родичів,— но се мана.

К а ї н

Ти так гадаєш, бо-с не брат її.

Л ю ц и ф е р

Я т и м брат, у котрих дітей н е м а.

К а ї н

Значить, нам, людям, не товариш ти.

Л ю ц и ф е р

Но, може, ти мені товариш. Ну-тко,
Коли у тебе пара так хороша,
Що вся краса нічим супротив неї,—
Чо ж ти нещасний?

К а ї н

Я чому? А чом
Нещасний ти? Чом все? Той, що сотворив нас,—
Він теж, хоч творець, щастя знать не мусить!
Бо чи то щастя — нищить те, що самі ми А

Створив? А прецінь,— як мій батько каже,
Він всемогутній! Відки ж зло взялося,
Коли він добрий? Я про те питав
Вітця; той каже, зло — то стежка до
Добра. Се диво. Мало ж би добро
Від найбільшого свого ворога,
Від зла родитись? Ось колись, гляджу,—
Вкусила гадь ягня; худоба бідна
Запінена качаєсь по землі,
А мати жалібно блес в страху.
Отець мій вирвав зілля, приложив
До рани, і поволеньки ягня
Прийшло до себе, піднялось і знов
Почало ссати матір, що дрожачи
Лизала радісно свою дитину.
«Дивися, сину,— каже батько,— як
Із зла добре йде».

Люцифер

А ти що?

Каїн

Мовчав,—

Бо він отець мій. Але-м погадав си,
Що для ягняти найліпше б було,
Якби нічого не вкусило — аніж
Своє життя маленьке мало так
Страшною муков окупить, хоч лік
І переміг її.

Люцифер

Но ти сказав,

Що над усе тону кохаш, що
Ураз з тобою ссала груди Єви,
А нині своїми годус твоїх
Дітей.

Каїн

Так! Чим би я без неї був!

Люцифер

А я чим?

Каїн

Ти хіба нічо не любиш?

Люцифер

А бог твій любить що?

Каїн

Всіх нас, як каже

Отець,— хоч в житні того в нас не видно.

Люцифер

Так тож не видно, чи я люблю, чи
Не люблю,— окрім лиш великих цілей,
Всесвітніх, супроти котрих усе,
Мов сніг, щезав.

Каїн

Сніг? Се що таке?

Люцифер

Будь рад, що го не знаєш. Твоїм внукам
Він дасться знать в краях хмарних, холодних.

Каїн

Так ти не любиш таких, як ти сам?

Люцифер

А любиш ти себе?

Каїн

Так,— но ще більше

Те, що життя моє красить, що вище
Ніж я, тому, що я го люблю.

Люцифер

Любиш,

Бо гарне, так яблуко колись
Було для Єви. Як краса загине,
То й любов твоя, мов дим, розвієсь.

Каїн

Краса загине? Як се може бути?

Люцифер

Час її зітре:

Каїн

А отже час не стер
Краси ні з Єви, ані з батька мого.

Люцифер

Зажди ще трохи,— ввидиш, що вона згине.

К а ї н

Жаль! А я таки ї погадать не можу,
Щоби любов моя пропала. Адже ж
Як щезне ї краса, то Він, ї творець,
Ще більш від мене стратить, як таке
Прекрасне діло зопсується.

Л ю ц и ф е р

Жаль ми
Тебе, що любиш те, що гнеть зів'яне.

К а ї н

Мені тебе жаль, що нічо не любиш.

Л ю ц и ф е р

А брат,— чи любиш і його?

К а ї н

Чому ні?

Л ю ц и ф е р

Отець твій любить го, і бог.

К а ї н

І я.

Л ю ц и ф е р

То дуже смирно й гарно.

К а ї н

Смирно?

Л ю ц и ф е р

Він
По тобі другий родивсь,— його мати
Найбільше любить.

К а ї н

Най го любить та,
Котру змія підмовила!

Л ю ц и ф е р

А батько?

К а ї н

Та що ж? Чи не любити те, що люблять всі?

Л ю ц и ф е р

Єгова тож, повільний пан, лагідний
Раю пустого садівник, і він
Всміхась рад, на Авеля гляючи.

К а ї н

Я не видав го,— чи смієсь — не знаю.

Л ю ц и ф е р

А ангелів видав?

К а ї н

Часом.

Л ю ц и ф е р

А все ж
Чень замітив ти, що ї їм Авель милій;
Від його жертви наймиліші богу.

К а ї н

Замовкни,— що говориш ми о тім?

Л ю ц и ф е р

Бо ти о тім вже думав.

К а ї н

А хоч думав,—
Пощо будити мислі в мні... що... (Запинаєсь.)

Духу,

Я в твоїм світі; ти про мій не згадує.
Ти показав ми дива, велетів
Старого світу, із котрого наш
Лиш купа звалищ,— ти вказав ми звізди,
Світи безмірні, між котрих земля —
Далекий, темний призвізок,— всі тайни
І бездни жизні,— ти вказав ми тіні
Із того царства, про котре Адам ми
З страхом лиш згадував,— із царства смерті;
Ти показав ми много, но не все;
Вкажи ми, де живе Єгова, де
Його властиве царство, а твоє де?

Л ю ц и ф е р

Тут всюди в світовім просторі!

К а ї н

Прецінь

З вас кожний має власне царство, як
Земля свій прах, як другії світи
Що друге. Що живе, все має місце
Своє осібно; так ченє і Єгова
І ти; таж разом не живете ви?

Л ю ц и ф е р

Пануєм разом, но живем осібно.

К а ї н

Коб лиш один з вас був! Одного воля
Ввела би, може, згідність в різні сили,
Що нині лютій бій ведуть з собою.
Як ви, розумні духи безконечні,
Могли так роз'єднатись? Ви ж брати
По своїй суті, по природі й силі!

Л ю ц и ф е р

А ти і Авель не брати хіба?

К а ї н

Брати є й будем. А хоч би й не так,
Чи ж тіло те, що дух? І відки в вас,
У вічного з безсмертним боротьба?
Між вами спір,— а світ ввесь у недолі!
О що?

Л ю ц и ф е р

О власть.

К а ї н

Ти ж мовив, що оба

Ви вічні?

Л ю ц и ф е р

Так.

К а ї н

А той безмір блакитний,
Котрий я бачив,— він же безконечний?

Л ю ц и ф е р

Так.

К а ї н

Чи ж обом вам годі панувати?
Чи мало вам? О що ж вам ще боротись?

Л ю ц и ф е р

Оба пануєм.

К а ї н

Но один з ло сів.

Л ю ц и ф е р

Котрий?

К а ї н

Ти. Бо коли нам, людям, можеш
Добро робити, то чому ж не робиш?

Л ю ц и ф е р

Чом той не робить, що вас сотворив?
Я не творив вас,— не мог ви діло,
Але його.

К а ї н

Лпши ж нас в нього, або
Вкажи ми твій дім і його.

Л ю ц и ф е р

Се міг би-м.

Прийде той час, коли в однім з них будеш
Навіки жити.

К а ї н

Чом же не тепер?

Л ю ц и ф е р

У твого духа сили не стає
В лад звести ту дробину, що ти бачив,—
А ти ще прешся у великий тайник,
У царство двох о с н о в 'всього суття!
Ти бачить хочеш їх на темних тронах!
Пороше, зупинись! Якби-с побачив
Одну лиш з них,— ти згинув би на місці.

К а ї н

То най і згину, най лиш їх побачу.

Л ю ц и ф е р

Се каже Єви син, що ябко з'їла.
Но ти розпавсь би, а не бачив їх.
Щоб бачить, треба в інший стан ввійти.

Смерть? Каїн

То лиш почин. Люцифер

Каїн
Добре! Менш її боюсь,
Пізнавши, що і вона д'чомусь веде.

Люцифер
Тепер на землю віднесу тя знов;
Множи Адамові там плем'я; їж,
Пий, смійся, плач, лякайся, спи і згинь.

Каїн
Що ж ти вказував ми все, що-м бачив?

Люцифер
Ти хтів знання. А втім, що-м показав ти,
Хіба ж ти не пізнав себе самого?

Каїн
Ах, я здаюсь нічим!

Люцифер
Вся ваша мудрість
Не дійде далше поза те: нічим ми;
Перекажи се своїм дітям; много
Мук ошадить їм певність сеї правди!

Каїн
Високий духу, — гордо ти говориш,
Но понад тебе є ще вищий хтось!

Люцифер
Ні! Клянусь небом, де панує Він,
Безоднею, всім світом і життям,
Котре обом нам спільне, — ні! Він в бою
Спроміг мене, — но він не пан мій. Всі
Йому кланяються, — я ні. Я борюсь
З ним, як боровсь у найвищому небі.
У вічності, в просторі незміримім,
У незглибимій бездні царства тьми,
Я все і всюди борюсь з ним. Світ кожний
І зоря кожна, кожний атом життя,
Все мусить впасти на вагу, аж поки

Скінчиться бій великий, — а скінчиться
Не швидше, аж я згину або він!
А чи ж нам, вічним, згинуті є змога?
Чи втихне люта взаїмна ненависть?
Він дужчий, слабшого злим називає, —
Яке ж добро він робить? Якби я
Його спроміг, тоді його би діла
Були виключно злі. А ви, нові,
Недавно зроджені смертні, — що він
Дав доброго вам на ваш світ маленький?

Каїн
Не много, тільки горечі доспав.

Люцифер
Вертай же знов на землю і гляди,
Які ще дари там на вас зіслав він!
Добро і зло стаєсь добром і злом
Само собою, а не через того,
Хто го дав. Як він вам дасть що добре,
Кажіть се сміло; як вам зле що дасть,
То не кажіть, що зло від мене, поки
Не доконастесь про все! Не вірте
На слово й духам, но судіть о всім
Аж з наслідків. Одно добро дало вам
Те ябко — розум: не давайте ж го
Зглушити грозьбами тиранськими,
Ані нагнуть до віри там, де спротивляєсь
Ваш власний досвід і чуття глибоке.
Терпіть і думайте; у власній груді
Збудуйте кращий світ, як сей вам збрідне;
Тоді аж ближчі станете нам, духам, —
Спроможете той прах, котрий вас в'яже.

Щезають.

ТРЕТЯ ДІЯ

Земля близ раю, як у першій дії.
Каїн і Ада.

Ада
Ступай потихо, Каїн.

Каїн
Так, но чом же?

А да

Малий наш Єнох спить, он там у листю
Під кипарисом.

Каїн

Кипарис,— то древо
Понуре: ніби все цад тим сумує,
Хто спить під ним. Пощо все в тінь його
Кладеш дитину нашу?

А да

Тінь густа,
Мов ніч,— і в холодку найкраще спати.

Каїн

О, так,— посліднім вічним сном! Но тихо,—
Ходімо д'ньому! (*Ідуть ід дитині*). Як же любо
дише!

Маленьке личко, чисте, пурпурове,
До рож подібне, на котрих лежить.

А да

А усточка, які хороші! Ні,
Ні, не цілуй його,— не тепер, він швидко
Пробудиться; його південний сон
Мине швиденько,— не буди го швидше.

Каїн

Так, так. Не буду я будить його.
Він спить, всміхаєсь! О, всміхайсь і спи,
Малий, щасливий пане сього світу,
Так молодого, як і ти! Всміхайсь
І спи! Ще дні твої й години ясні,
Невинні! Ти ще овочу не кушав;
Не знаєш ще, що нагий ти! Чи мусить
Прийти й для тебе час важкої муки
За гріх не твій, не мій? О, спи спокійно!
Ось дужчий усміх личко рум'янить,
Дрожать його прозірчасті повіки
Й рісниці чорні, як той кипарис
Над ним,— до пів отверті, а з-під них
Виднієсь ясне, сине, сонне око.
Йому щось сниться. Що? Рай? О, витай
В нім, в страченій вітцівщині! Хоч в сні
Глянь на заказане, щасливе місце!

А да

Мій Каїн,— не шепчи ти над дитинов
Такі слова понурі! Чо' тужить?
Чо' жалувать все за раєм пропалим?
Ми насадім новий рай.

Каїн

Де?

А да

Тут, або

Де хочеш. Де ти є, там я не чую
Утрати того чудного раю.
Досить тебе ми і дітей, вітця,
Сестри коханої і брата й мати,
Що нам дала життя й добра так много!

Каїн

О так, і смерть в додатку до добра.

А да

О, Каїн,— той гордий дух, що водив тя
Світами,— ще тя в більший сум ввігнав.
Я думала, що дива ненаглядні
І тайни світу й прасвітів картини
Знанням спокійним наситять, утишать
Твій дух,— а вно, як бачу, провідник твій
Згіршив ще лихо. Но все ж я му вдячна,
Все му прощаю за тото, що швидко
Вернув тя.

Каїн

Швидко?

А да

Двох годин нема ще,
Як ви пішли; для мене ви були
Страх довгі,— но по сонцю — дві години.

Каїн

А прецінь був я близько сонця, бачив
Світи, котрим воно колись світило,
Світи, котрим не сятиме ніколи,
Ані не сяло. Бачилось,— роки
Довжезні я літаю.

А да

Ні,— лиш година.

Каїн

То видно, дух власть мав над часом
І мірить го лиш тим, що бачить, будь вно
Приємне або врикре,— безконечне
Або дрібне. Я бачив твори незглибимі
Предвічних сил; мищав світи загаслі;
Глядів у вічність і, здавалось, кілька
Краплин взяв безконечності її.
Але тепер знов чуюсь так дрібним!
Дух правду мовив, що весь я — пічо.

А да

Він так сказав? Єгова так не каже.

Каїн

Ні,— доста вже, що нас пічим зробив!
Отуманив наперед порох блиском
Раю і вічності,— відтак прогнав го:
Йди прах до праху! І за що?

А да

Ти ж знаєш,—

За родичів гріх.

Каїн

Що ж він нас обходить?
Вони згрішили,— най вони і мрутъ.

А да

Не мов так, Каїн, не твоя се думка,
А того духа, що з тобою був.
Я вмерла б радо, щоб вони жили.

Каїн

І я б умер, коб жертва наситила
Його, неситого життя,— коб син наш
Малий, що онде любо спить, ніколи
Не знав відтак ні горя, ані смерті,
І не лишав їх в спадку дітям своїм.

А да

А чень колись яка велика жертва
Світ вибавить?

Каїн

Невинний пожертвуєсь
За винних? Що ж би се була за правда!

Таж я невинний. Що я завинив,
Що маю бути жертвою за гріх
Поповнений, заким ще я родився?
І пощо має знов хтось жертвуватись
За той чужий, предківський гріх? І чи ж
Се справді гріх такий — знання шукати?

А да

Ах, Каїн,— ось ти й сам грішиш,— безбожно
Здась ми бесіда твоя.

Каїн

То кинь м'я.

А да

Ніколи, хоч би й бог тебе покинув.

Каїн

Що се?

А да

Два вівтарі, котрі поставив,
Зак ти в світах був, Авель, щоб на них
Принести богу жертву, як ти вернеш.

Каїн

А як він знав, що я так радо стану
Палити жертви, як ось він день в день,
Покірно схилений — тота покора
То більше страх, ніж честь,— то підла штука,
Щоб окупити ласку творця!

А да

Ні,

Він добре робить.

Каїн

Най же си й жертвує!
У мене ніщо жертвувать.

А да

Плід земний,
І свіжі парості й пречудні цвіти,—
Се все для господа приємна жертва,
Лиш принеси її з скрухов, смирним серцем.

К а ї н

Я мучився, орав, копав і піт лляв,
Як Він заляв; чого ще хоче з мене?
За що коритись? Чи за боротьбу
З природою, заки вна хліб ми дасть.
За що му дякувати? Чь за те,
Що — порох, рийсь в поросі, аж сам
Знов в порох змінюсь? Я ні чо! кой так,
Пощо ж фальшивить ще за те «нічо»,
Й чинитись, що мій біль для тебе милий?
А скруха за що? Чи ж гріх батька мого
Вже не відкуплений всім нашим горем,
Чи не буде відкуплений аж надто
Тим морем горя, що жде рід Адамів?
Мій сплячий, любий син не знає того,
Що в нім є зарід безконечних мук
Для міриад. Волів би-м в сні невиннім
Узяти го й розбити о скалу,
Ніж має жити, щоб...

А д а

О, боже! Каїн —
Не рушай го, — мою, твою дитину!

К а ї н

Не бійсь! За всі ті звізди, за всю міць,
Що котить їх, я б не діткнув його,
Хіба устами — щирим поцілуєм.

А д а

Пощо ж такі страшні слова говориш?

К а ї н

Я лиш сказав, що краще б му загинуть,
Ніж плодити колись таку недолю,
Яка судилася йому й — що тяжче —
Його потомкам. Но коли тя так
Разить ся мова, то скажім си тільки:
Волів би був не родитись на світ.

А д а

Ох, не кажи так! Я ж би не була
Зазнала щастя матері, що кормить,
Годує го і любить! Стій, — збудивсь!

Мій Єнох любий! (Іде д'дитині).
Каїн, глянь на нього,
Який живий, цвітучий, крепкий, гарний
І втішний! Як на мене подобає
Й на тебе, — скорос ласкавий! Тоді ми
Всі подобаємо на себе, правда?
Отець і мати й син, — всі наші риси.
Однак, наче образи у чистій
Воді, як хвиля тиха, і як ти
Спокійний. О, люби нас, Каїн, і
Себе для нас, як ми тебе всі любим!
Глянь, він смієсь і витяга ручку,
Глядить на тебе своїм синім оком,
Немов вітає батька, і тільце
Малесеньке, мов риба, втішно мечесь!
Забудь грижу! Бездітний херувим
Позавидів ти батьківського щастя.
Благослови дитя. Ще вно не вмів
Устами дякувати, но вмів серцем.

К а ї н

Благословлю тя, — як лиш може людське
Благословенство знищить зміїне
Прокляття!

А д а

Знищить, Каїн! Благословенство
Вітця всю хитрість зміїну відверне.

К а ї н

Не вірю тому, — но благословлю го.

А д а

Глянь, ось надходить брат наш.

К а ї н

Твій брат, Авель.

А в е л ь

(входить)

Вітай, мій брате! Божий мир з тобою!

К а ї н

Здоров був!

А в е л ь

Чув я від сестри, що враз
З потужним духом ти літав далеко
По за звичайні нам границі. Чи то
Такий був дух, яких видаєм часто,
З якими розмовляєм,— як наш батько?

К а ї н

Ні.

А в е л ь

Чо ж ти приставав з ним? Можє, він
Єгови ворог?

К а ї н

Але друг людей;
Чи той, як звеш го там — Єгова,— теж?

А в е л ь

«Як звеш»... Ти чудно щось говориш, брате.
Лиши нас, сестро Адо, на хвилину,—
Ми жертву принесем.

А д а

Прощай, мій Каїн;

Но ще дитину поцілуй. Його
Невинний дух і Авельова жертва
Най і тебе впокоять і очистять! *(Відходить з дитиною).*

А в е л ь

Де ж ти бував?

К а ї н

Не знаю.

А в е л ь

А що ж бачив?

К а ї н

Мертвих і вічних, безконечних, сильних,
Страшній тайники простору, безлік
Світів існуючих, минувших,— словом,
Бездну огромних творів, сонць, земель
І місяців, що з музикою грому
Котились в безмір своїми шляхами;
Так, що сказати сього в людській мові
Не мож. Лиши м'я, Авель.

А в е л ь

В твоїм оці
Неземний жар горить: огнем незвиклим
Лице палає; дивні і важкі
Слова твої; мій брате, що тобі?

К а ї н

Мені? А що ж би?.. Прошу тя, лиши м'я!

А в е л ь

Ні, аж враз жертву принесем з молитвов.

К а ї н

Будь ласкав, Авель,— сам жертвуй! Тебе
Єгова любить.

А в е л ь

І тебе чень тож.

К а ї н

Ні, тебе більш,— но що мені до того!
Ти ліпше вмєш му служити, ніж я,—
Ну, і служи му сам,— а не зо мною.

А в е л ь

Не варт би-м, брате любий, бути сином
Адамовим, якби-м не чтив тебе
Як старшого і не зазвав тя разом
Зо мнов служити богу, і тобі
Не дав першенства, так як ся належить.

К а ї н

Но я не домагавсь першенства того.

А в е л ь

Тим дужче жаль ми. Прошу тя тепер хоч,
Зроби се! Дух твій, бачиться, обдав
Якийсь туман. А се тя успокоїть.

К а ї н

Ні, ні! Нічо мене не успокоїть!
Успокоїть, кажеш? Серцем я ніколи
Не був спокійний, хоч стихала буря.
Лиши м'я, Авель, або я тебе
Самого лишу туй.

А в е л ь

Не відгап'яй м'я!
Сповнімо враз оба святе діло.

К а ї н

Га, — так, то й так. Скажи, що тра робити?

А в е л ь

Бери си віттар.

К а ї н

Ні, ти вибирай;
Для мене вни, — лиш дерня та каміння.

А в е л ь

Ні, вибирай.

К а ї н

Ну, сесь.

А в е л ь

Сесь вищій, справді
Він личить старшому. Теперка жертву
Приладь.

К а ї н

А де ж твоя?

А в е л ь

А ось поглянь:
Із стада первістки і товщ із них,
Скарб пастуха.

К а ї н

У мене стад нема:
Рільник я, можу дати тільки те,
Що по́том своїм з поля добуваю. *(Збирає плоди).*
Глянь, як пишаються між цвігів плоди!

Оба складають свої жертви — кожний на своїм віттарі, і підкладають
огонь.

А в е л ь

Ти, Каїн, старший — наперед молись,
І з жертвою зложи подяку богу.

К а ї н

Ні, — я ще в тім не виправний, ти наперед,
А я відтак, як зможу.

А в е л ь

(клячуци)

Боже, ти,

Що сотворив нас і ввіткнув свій дух
У наше тіло й нас благословив,
І, хоч згрішив отець, ласкавий дітям,
Не дав їм вмерти, як були повинні,
Коли б не втишила твій правий гнів
Твоя безмірна ласка й доброта,
І не зілляла прощення, мов рай,
Замісто тяжчих кар! О царю світла,
Добра, краси і вічності, — ти, без
Котрого все було би зле, — з котрим
Нічо не може бути зле, хіба
Для дальших цілей вічної любові,
Котрі, хоч незглибимі, все ж сповняться, —
Ось перший твій пастух покійно перший
Стад приплодок тобі жертвує, — жертва
Нічтожна, — бо і що ж тобі всі жертви?
Но в знак подяки її прийми від того,
Що ось перед лицем твоїх небес
Складає її і своє лице глибоко
У порох хилить, із котрого взявсь, —
Тобі і твому імені на славу!

К а ї н

(стоїть просто)

Духу, будь ти хто чи що будь, — всесильний,
Нехай і так, — і, коли добрий, добрий
Тим, що немає злого в ділах твоїх —
Єгова на землі, бог в небі, може
Ще різно званий, бо твоя істота
Так розмаїта, як і твої діла: —
Коли вже конче тя благать молптов,
Прийми й мою! Коли вже конче жертвов
Єднать тебе, — прийми ж і нашу жертву!
Дві ти і ось істоти принесли.
Ти любиш кров? Направо ось ся курить
Кров пастухових жертв, тобі проллята
З ягнят, котрих криваве м'ясо тліє
На віттарі, немов кадило д'небу.
Коли ж плід земний і пречудні цвіти
Пахучі, — мій дар, зложений на чистій

Траві перед лицем блискучим сонця,
Що їх зростило — більш до вподоби
За те, що менше мучились і радше
Діл твоїх образ, а не дар благальний, —
Коли глядиш прихильно на вогонь
Без крові і на вітвар без м'ясива,
То глянь на мій! Той, що ти се приносить,
Такий, як ти го сотворив: ні о що
Тебе не просить на колінах. Вбий го,
Як злий! Ти ж всемогутий, ти се можеш, —
А він безсильний. А як добрий, вбий го,
Або не вбий, як хочеш! В твоїй силі
Все: зло й добро лиш з твої дієсь волі
А вна чи зла чи добра, — я не знаю,
Бо ні всесильний я, ані суддя
Всесильному: я маю лиш терпіти,
Що він зішле, так як терпів і досі.

Вогонь на Авельовім вітварі розгоряється в ясну полумінь і палахкотить догори, між тим вихор розвалює Каїнів вітвар і розкидає плоди по землі.

А в е л ь
(на колінах)

Молись, мій брате, бог гнівний на тебе.

К а ї н
За що?

А в е л ь
Бач, плоди по землі розкинув.

К а ї н
Нехай ідуть там, відкіля взялись;
Їх сім'я свіжі плоди ще зародить.
Твоя офіра — м'ясо зашкруміле —
Миліше, бачу; глянь, як небо наче
З'їдає полумінь важку від крові.

А в е л ь
Не думай про приємність мої жертви,
А о новій від себе жертві, Каїн,
Пок не запізно!

К а ї н
Ні вже, ні сам жертви
Складать не буду, ні тобі не дам!

А в е л ь
(встаючи)

Що ти задумав, Каїн?

К а ї н

Розвалити
Оцього підлизайка хмар, брудного
Мізерних твоїх псалмів віщуна,
Сесь вітвар, кров'ю збризканий з невинних
Ягнят!

А в е л ь
(заступає вітвар)

Стій, і до грішних слів грішніших
Ще діл не додавай! Остав сей вітвар,
Бо він святий через тоту вподобу,
З якою бог прийняв із нього жертву!

К а ї н

Вподобу! То такий му милий дим
Спаленого м'ясива, скріпла кров,
І матерей блюючих жаль за плодом
Порізаним? Така му мила мука
Худоби бідної, що в'ється з болю,
Ніж в серці чуючи? Проч з тим кривавим
Столom, най дня святого не поганить!

А в е л ь

Дай спокій, брате! Не руйнуй на силу
Мій вітвар! Лиш тоді ти го віддам,
Як схоч нову на нім принести жертву.

К а ї н

Нову? Вступись! А ні, то може ще
Та жертва...

А в е л ь
Що ти кажеш?

К а ї н

Проч! Вступись!
Твій бог кров любить! Стережись, щоби не
Дістав і більше ще!

А в е л ь

Нехай! Він свідок!
Но я не вступлюся від віттаря,
Що був му милий!

К а ї н

Як себе сам любиш,
Вступись, най дерня се розмечу по
Землі, з котрої взяте, бо...

А в е л ь

(не дав му)

Я люблю

Більш бога, ніж життя!

К а ї н

То дай же му
Життя своє, — і так життя він любить!
Каїн ухопив сук з віттаря й ударив Авеля в скронь.

А в е л ь

Що робиш, брате!

К а ї н

Брате!..

А в е л ь

Боже мій,
Прийми мій дух до себе і прости
Тому, хто убив м'я: він не знав, що робить!
Каїн, дай... дай ми руку... і скажи
Нещасній Ціллі...

К а ї н

(по хвилі остовпіння)

Вся рука моя

Червона. Що се?

(Довго мовчить, поглядаючи блудом довкола).

Де я? Сам саміський.
Де брат мій Авель! Каїн де? Чи правда,
Що я ось тут? О брате мій, стань! Що
Лежиш так на мураві? Не час спати.
Чого-с так зблід? Що в тебе? Ще недавно
Був ти здоровий, сильний!.. Авель, не жаргуй!
Я вдарив в злості, але не на смерть.

О, пощо ж боронітьсь ми?.. Се мана!..
Ти хочеш м'я злякати... Один одніський
Удар! О, рушся, рушся, — тільки рушся, —
Так, — добре, так!.. дихни на мене!..
О боже, боже!

А в е л ь

(потихо)

Хто згадав про бога?

К а ї н

Я, твій забійця.

А в е л ь

Бог прости тя! Каїн,
Втіш бідну Ціллу, — лиш один лишився їй брат.

Умпрає.

К а ї н

Мені — ні один! Хто м'я брата збавив?
Він дивиться, — значить, він не мертвий!
Смерть, се ж сон мов, — а сон повіки жмурить.
Уста отверті тож, — значить, він дише!
А прецінь духу не слідно! А серце, —
Чи б'єсь воно? Здає ми ся! Ні, ні!
Чи все те сон, чи я враз опинився
Ув іншим, гіршим світі! Підо мною
Земля дрижить!.. А се знов що? Щось мокре...

(Прикладає руку до чола і відтак обзирає її).

Роси нема... Се кров!.. Моя се кров.
Кров мого брата, лиш пролита мною!
Пощо ж я ще живу, коли-м кров власну
Життя позбавив? Ні, не може бути,
Він не мертвий! Чи ж мовчанка — то смерть?
Він збудиться, я тут завжди при нім.
Життя не так слабе, щоби так швидко
Загасло! Ні! Він говорив ще впісля...
Як я до нього заговорю?.. «Брате»?
Ні, — годі: брат же брата чень не б'є.
А прецінь... прецінь... О, скажи хоч слово!
Хоч словечко тим голосом лагідним, —
Щоб ми мій власний голос не обрид!

Цілла надходить.

Ц і л л а

Я чула стук глухий; що се тако?
Се Каїн ось сторожить мужа мого.
Що дієш; брате? Він заснув? О небо!
Який блідий!.. Ся пасмуга,— ні, ні,
Ні, се не кров! Хто ж міг би кров його
Пролить? Мій Авель, що ти? Хто се вдіяв?
Не рушаєсь, не дише,— наче камінь.
Рука його мертва паде із мої!
Недобрий Каїн,— чом ти не прибіг
В пору, не боронив його? Що будь
Його напало,— ти ж сильніший, ти
Повинен був го заступити собов
Від ворога! Адаме! Єво! Адо!
Сюда! Сюда! На світ ся смерть з'явила.

Вибігає.

К а ї н

(сам)

А хто на світ ї визвав? Я, що-м бривсь
І слова «смерть», що-м гадкою самою
О ній так мучивсь, хоч ем ще й не знав,
Як виглядає вна! Я в світ приніс ї:
Я кинув брата у її холодні
Обняття,— начеб і сама вона
Не в силі того вдіяти без мене.
Тепер я пробудився — сон понурий
Отуманив м'я — но, він спить навіки!

Адам, Єва, Ада і Цілла входять.

А д а м

На Ціллі крик тривожний надбігаю.
Що тут? Чи справді?.. Сину мій! Мій сину!
Жінко, глянь,— діло ось змії й твоє!

Є в а

Ох, не нагадуй! Зуб змії гризе
Ми серце. Авель! Наймиліший мій!
Боже,— ся кара тяжча, ніж мій гріх!
За що ж, за що ти видер го мені?

А д а м

Хто-або що зробило се? Мов, Каїн,—
Тї був при тїм! Чи дух противний богу,
Чи дикнї звїр лїснїй?

Є в а

Га, світло блисло
Менї, мов перун з чорнїх хмар!.. Сей сук
Тяжкнї, кривавнї, з вївтаря добутнї
І надгорїлнї, а червоннї...

А д а м

Сину,

Озвись, повідж нам, щоб, хоч як нещаснї,
Ми ще сто раз не стали нещаснїшї.

А д а

Скажи, мїй Каїн: се не ти!

Є в а

Він! Він!

Вже видно! Винну голову схпїлїв,
Закрїв руков, кривавов від забїйства,
Поганї очї.

А д а

Мати,— стїй, що кажеш!

Виправдайся, Каїн, з тяжкої завини,
Котру на тя в розпуці мати ввергла.

Є в а

О боже! Вїчне зміїно прокляття
Нехай на нього спаде, лиш на нього!
Най не кїдає го розпука!..

А д а

Стїй!

Не проклинай го, мати,— се ж твїй син!
Не проклинай го, мати,— се ж мїй брат!
Мїй муж!

Є в а

Він не лїшив ти брата! Видер
У мене сина, в Цїллі видер мужа:
То най, проклятнїй, проч їде від мене!
Я вирїкаюсь го, як він ся вирїк

Чуття і серця!.. Смерте, смерте! Чом
Мене ти першу не взяла, — я ж перша
Накликала тебе! Пощо мні жити?

А д а м

Ні, Єво, — не гріши ще в лютім горю!
Давно важкая доля нам судилась, —
Ось початок; зносім же засуд наш,
Щоб бачив бог наш, що ми вірні слуги
Його святої волі.

Є в а

Б о ж а в о л я ?

Ні, воля сього д'явола — не сина,
Котрого-м зродила, щоб трупом світ сей
Укрив. Най всі прокляття житні падуть
На нього! Най пустинями жене го
Така розпука, як із раю нас, —
Аж власні діти те з ним зроблять, що
Він з братом своїм! Най вогнисті духи
З мечами гонять го день в день! Най змії
Заляжуть стежку перед ним! Най плоди
Землі в його устах розпопеліють!
Най листя, на котрім він спати ляже,
Скорпйони вкриють! Най убитий в сні го
Не покидає, а на яві най го
Не покида смертельний страх! Вода
Най в кров ся змінить, скоро він нагнесь,
Щоб закропить уста свої плюгаві!
Най все, що є, втікає перед ним!
Проч! Жий у муках, від котрих би другий
Згиб! Смерть твоя страшніша будь від с м е р т і,
Бо ти ї перший світу показав!
Проч, братовбійце! «Каїн» най повік
Звесь братовбійця в пізніх поколіннях,
Котрі тя клястимуть, хоч ти й отець їх!
Най висхне під тобов трава! Най ліс ти
Відмовить тіні, вся земля — могили
І гробу, сонце — світла, бог — небес!

Відходить.

А д а м

Іди геть, Каїн! Нам не жити разом.
Іди, лиши мені вмерлого. Сам я
Останусь. Нам не бачитись ніколи.

А д а

О отче, — не прогонюй го! Не кидай
Ще й ти проклять на нього, окрім Єви.

А д а м

Я не клену. Проклін його, — то совість.
Ходімо, Цілла.

Ц і л л а

Ні, я з трупом лишусь.

А д а м

Ми вернемо, як він піде, — сповнити
Важкий свій обов'язок. Ну, ходи.

Ц і л л а

Ще поцілую те бліде лице,
Уста, недавно теплі ще... Мій милий! Аволь!

Адам і Цілла відходять, плачучи.

А д а

Каїн, ти чув, — нам треба геть іти;
Я вже готова; діти гнеть будуть;
Я возьму Єноха, а ти сестричку.
Ходімо відси, заки сонце зайде,
Щоби-смо в пущі в пітьмі не зблудили!..
Озвись до мене, Каїн! До своєї Ади.

К а ї н

Лиши м'я.

А д а

Адже всі тебе лишили.

К а ї н

Чом ти не йдеш? Чи ж не боїшся жити
Ураз із тим, котрий оце зробив?

А д а

Одного боюсь лиш: без тебе жити!
Страшне се діло, що взяло ми брата, —
Но я о тім не смію говорити;
Воно осталося між тобов і богом.

Г о л о с

Каїн! Каїн!

А да
Чи чуєш голос?
Г о л о с
Каїн! Каїн!

А да
Се ангел кличе!
Ангел господній входить.

Ангел
Де є брат твій, Авель?
Каїн
Хіба ж я сторож брата свого?

Ангел
Каїн,
Що ти зробив? Кров брата твого кличе
З землі о месть до бога. Відтепер
Будь ти проклятий на землі, що з твоїх
Нещадних рук кров брата твого плила.
Коли відтак почнеш орати поле,
Воно не дасть ти плоду свого; блудом
Ходити мусиш по землі до смерті.

А да
Чи ж зможе знести він страшну ту кару?
Ось ти го гониш з рідної землі,
І мусить він скриватись перед божим
Лицем, ходити блудом по землі?
Але ж його уб'є, хто го де здибле!

Каїн
Ох, коб так сталося! Але хто ж уб'є м'я?
Коли сей світ пустий ще і безлюдний?

Ангел
Ти брата вбив, — а хто ж тобі поручить,
Що власний син твій не уб'є тебе?

А да
О світлий духу! Змилуйсь! Не кажи,
Що ся болюща груди убійцю кормить,
Та й ще убійцю власного віця!

А н г е л

Він був би тим лиш, чим його отець.
Чи ж не кормила Єви груди його,
Що ось стоїть, сплямлений кров'ю брата?
А братовбійця родить батьковбійцю!
Но так не станесь; господь, мій і твій бог,
Велів ми знак на Каїна покласти,
Щоб він безпечно йшов по світі. Хто
Вб'є Каїна, той семикратну помсту
Приїме. Ходи сюди.

Каїн
Що хоч від мене?

Ангел
Покласти знак ти на чоло, щоб
З тобов не сталося те, що ти зробив.

Каїн
Ні, забий м'я!

Ангел
Не може сього бути.
(Кладе знак на Каїнове чоло).

Каїн
Палить до мозку, но нічим той жар
Напроти того, що кипить ми в серці.
Чи маєш ще що? Все знесу, що зможу.

Ангел
Гордий, упертий був ти від дитинства,
Твердий, як поле те, що меш орати;
Но вбитий тихий, як ягня, лагідний.

Каїн
Зашвидко я вродивсь після гріха,
Заким ще материн очистивсь дух
Від слів змії, заким ще перестав
Адам оплакувати рай. Но чим
Я ставсь, тим в. Я не бажав життя,
Не сотворився сам; по якби смерть
Моя могла йому життя вернути...
Чому ж би ні? Приклич го до життя,
А я най згину; бог віддасть життя

Йому, котрого любить — я лиш страчу
Те, що ніколи не було ми миле.

А н г е л

Не бути сьому. Сталось, що ся стало.
Йди і жий; твої будучі діла
Най не будуть такі, як се послідне.

Щезає.

А д а

Він щез. Ходімо. Чую вже, як в нашім
Шатрі маленький Єнох плаче.

К а ї н

Ах,
Він ще не зна, чого він плаче! Я,
Що-м братню кров пролляв, — не можу плакати!
Но й штири ріки не обмили б мої
Душі. Як мислиш, Адо, — чи мій син
Що зможе глянути на мене?

А д а

Гадала, що не зможе, то би-м...
Як би-м

К а ї н

Ні —
Не тра грозить! — І так досить нам того!
Йди до дітей. Я швидко прийду д'тобі.

А д а

Ні, не лишайсь при трупі сам. Ходім враз.

К а ї н

О, свідку ти мертвий, а вічний, ти,
Котрого кров пезмита небо й землю
Черпять! Чим ти тепер — не знаю; но
Якби ти знав, чим я, то ти би, певно,
Простив м'я, — хоч ні бог, ні власне серце
Мене ніколи не простить! Прощай же!
Не смію я, не важуся д'ткнути
Твого трупа. Я, що вийшов з того
Самого лона, що і ти, — що ссав
Ту саму грудь і часто д'своїй груді

Тебе в дитинній ясці притискав, —
Тепер не смію й глянути на тебе,
Ні те зробити, що ти б зробив для мене —
Твоє холодне тіло в гріб зложити —
У перний гріб, на сій землі проритий!
А хто прорив той гріб! О земле, земле!
За всі ті плоди, що мені давала,
Я ось що дав ти! А тепер в пустиню!

А д а

(схиляється й цілує труп Авеля)

Сумна, завчасна смерть тобі судилась,
Мій брате! З всіх, що за тобов сумують,
Лиш я не смію плакати. Я тепер
Не проливать, — сушити повинна сльози.
А прецінь я найбільш тебе жалію,
Тебе й того, що тя вбив. Ну, Каїн,
Тепер готова я йти з тобов.

К а ї н

На східний бік від раю стежка наша.
Там найпустіше — найкраще для мене.

А д а

Веди м'я, а най бог тебе веде.
А діти наші на руках несім.

К а ї н

Убитий брат бездітний був. Підтяв я
Корінь нового роду, щоби швидко
Розвився був в пречудне, чисте древо,
І злагодив мою гарячу кров,
Рід Авеля змішавши з моім родом.
О брате, брате!

А д а

Мир душі його!

К а ї н

А моїй?

Відходять.

ТОМАС ГУД

ПІСНЯ ПРО СОРОЧКУ

У лахах нужденних сиділа вона,—
В червоних, підпухлих очах ні сльозинки;
Руками, мов скіпи марними, сухими,
І ногами шне, і днями цілими.
Без тямки, без впину літає рука,
А очі довкола так мутно десь бродять,
А з голоду й нужди дрижачі уста
Жалібно сей «Спів про сорочку» виводять.

«Робити-робити-робити,
Як скоро лиш кури заціють!
Робити-робити-робити,
Аж звізди крізь стріху затліють!
О, радше в турецькій неволі,
У каторзі лютій згибати
І стратити тіло і душу,
Ніж тут таку муку приймати!

«Робити-робити-робити,
Аж мозок кипить і мішаєсь,
Робити-робити-робити,
Аж око кров'ю заливаєсь!
Рубці, рукави і манкети,
Манкети, рукави й рубці —
При гудзиках сон як сприможе,
То їх дошиваю й у сні.

«О люди, та чей же і в вас
Єсть жінка, і сестри, і мати,—

Се ж ви не сорочку, а кров
Живую будете вдягати!
Шелесть! Шелесть! Шелесть!
Нужди се шипуче прокляття!
Весільна сорочка для вас —
Для мене смертельнеє шмаття!

«Смертельно!.. Ах, де тая смерть,
Страшная, неспита, діваєсь?
Мене не злякає вона,
Сама мене скорше злякаєсь!
Злякається мого лица,
Що голод зісав і грижа...
О боже, хліб так дорогий,
А крові і сліз така низька ціна!..

«Робити-робити-робити!
А плата? У збанку вода,
Хліб чорний, нічліг у солоні,
Хатина вогка і пуста.
Безногий стіл і щербатий столець,
А більше нічого у світі,
Лиш голі стіни,— від мосі тіні
На них ось узорі відбиті!

«Робити-робити-робити,
Чи сонце заходить, чи сходить!
Робити-робити-робити,
Як невільник у каторзі робить!
Рубці, рукави і манкети,
Манкети, рукав і рубці,
Аж руки замруть від утоми
І мозок замре в голові.

«Робити-робити-робити,
Як метіль мете надворі;
Робити-робити-робити,
Як сонце жарить навесні!
Як ластівка перша у стрісі
Розкішно зацвіркоче,
І грієсь на сонці, й співає,—
В мні серце аж тріснути хоче!

«Ох, там, на волі, там,
Де ясно,— де цвіти весною,

Де небо вгорі, як кришталь,
Трава наче шовк підо мною,—
Ох, там на годинку лише
Пустить, пехай серце спочине,
Хай-хвильку забуде грижу,
Що завтра ось з голоду згине!

«Ах, хвильку коротку лише —
Не втіхи, а вільної волі!
Щоб раз бодай виплакати все,
В сльозах пролить море недолі!
Та ні, мої сльози, не час,
Каменійте у серці глибоко,—
Бо шити невидно, замкнуть нитки,
Як ви залете мені око!»

У лахах нужденних сиділа вона,—
В червоних, підпухлих очах ні сльозини;
Руками, мов скіпи, сухими, марними,
І ногами шис, і диями цілими.
Без тямки, без впину літас рука,
А очі довкола так мутно десь бродять,
А з голоду й нужди дрижачі уста
Жалібно сей «Спів про сорочку» виводять,
А люди співчують, і йдуть, і проходять...

СОН ВЕЛЬМОЖНОЇ ПАНІ

Вельможная пані у ліжку лежить,—
У ліжку так тепло, м'якенько;
Та, видко, страшнее щось пані та снить,
Щось віддих спирає, у груді тіснить,—
Вона з боку на бік кидається тяженько,
Розкидає руками й кричить...

Ось напруго схопилась в ліжку вона,
І просто, мов свічка, усіла.
Холодна, тривожна по ній дроз пройшла,—
В стовп очі глядять, мов мара там страшна,—
І знов паде в постіль, з тривоги зомліла,
Мов виду страшного знести не могла.

А втім, розвернулася заслона на млі
І скочила з постелі пані...

Ось лампа так тускло горить на столі,
Тремтить на підлозі проміння її...
Вельможна дрижачими шепче вустами:
«Який же страшний вид я бачила в сні!

«Десь бачиться, ніби іду я та йду
По цвинтарі поміж могили...
Розвернулись могили, і тіні встають
Страшні, у гнилих сорочках, і стають
Круг мене,— стіною з боків обступали!
Де гляну,— все труп лиш, та труп, та труп!..»

«Між трупами много дівчат молодих
З іглами в руках і нитками.
Ні іскри життя на їх лицах блідих,
Ні в тусклих очах, ні у грудях худих!
Лиш шепчуть так сумно: «На вас ми крирвали,
Сесь стрій ваш — причина мук наших тяжких!

«Для панського строю, для панських утіх
Ми мусили прясти і шити,
Дні й ночі не спали, збивалися з ніг,
Аж поки сюди нас не винесли всіх!..»
Зірнула я — в небі як зізд не злічити —
Так там ніхто б гробів злічити не зміг!

«А трупи раз в раз прибувають нові,
Мов хмари, понуро, а стиха...
Ще трупи, ще трупи!.. Долом і вгорі,
Аж тьмиться в очах, стугонить в голові!..
Відмалу не знавши ні нужди, ні лиха,
Я стільки біди не видала й у сні!

«Всі серця, що тріскають з болу день в день,
Всі сльози, що ллються щохвиля,
Всі муки нещасних робучих людей,
Все горе, що в гріб їх з коліски веде,
Все, все перед очі мені приходило —
Недугів і нужди палючий огонь.

«Ось тягнесь каліка, ось лізе сліпий,
Ось той, що з даху впав — поламані ноги!
Ось бідна вдовиця жебруча гіркий
Хліб прошений,— двоє замерзлих дітей
При ній, непохованих! Ось той убогий,
Голоден, що з двору слуга випхнув мій!

«Всі сльози, що я осушити могла,
Та холодно, згідно лишила;
Всі хорі, котрим я не допомогла,
Холодні, що й шматки я їм не дала,—
Все, все тут мене обступило,
Навіть негр, що його я боялась мала!

«Ті очі благаючі, тусклі, сумні,
Ті погляди, в просьбі неспілі,
Ті лиця, мов глиня, нужденні, марні,
Тиснулись тепер до лиця аж мені!..
О боже, не дай же подібної хвили
За гробом ще раз пережить, як в тім сні!

«Пекельний огонь і пожар сірчаний,
Пекучі, пекельні карі
Нічим проти неї! Вид нужди страшний
Прошиб мов серце, мов меч огняний!
Ті безмірно збудовані мари
Всі забаги панські прогнали з грудий!

«Сліпа, легкодушно по версі життя
Я вік молодий прогуляла;
Ба ні, бідну дівчину, ніжне дитя
Давить помагала, зводити з пуття
І тисячі трупів в могили вганяла
З дороги тернистої в гріб забуття.

«Співала я часто вино дороге
І страви добірні з'їдала:
І риби, і м'ясо, і птаство лісне,
І плоди заморські — все було мого;
Про люд, що мер з голоду, я не гадала!
Що ситим до того, як бідний там мре!

«Вбиралась я пишно, як інші нани,
В виставні, блискучії строї,
У атлас і шовк, а в зимовії дні
У хутра м'які, дорогі; та коли
Хоч раз я згадала про тих, що одної
Сорочки не мають на холод зими?..

«Про горе, котре я могла полегшити,
Я ні думки не мала ніколи!
А все ж таки в моїй душі не кипить

Ні злоба, ні жодна ненависть. Досить
Без думки її розваги ступати по полі
Життя, щоб, як я, проти люду грішити».

І довше не вдержала болю в дупні,—
Заламала білії руки,
А сльози гіркії, рясні поплили,
Мов град серед літа по спражньому дні.—
О, щоб таку хвилю і жалю її розпуки
На всіх пань подібні навіяли сні!

ТОМАС МУР

ТЕБЕ ЗАБУТИ?

Я? Забути тебе?
Поки серце ми б'ється у груді,
Бідний краю мій, все
Лиш для тебе воно биться буде!

І чим більше терпиш,
Чим у тяжчій ти стогнеш недолі,
Тим я більше кохаю тебе,
Гарячіше бажаю тобі волі!

Якби ти на весь світ
Був багатий і сильний, мав волю,
І був найкращий цвіт,
Найярчіша перла у морю,—

Ох, то серце мого
Мліло б з радості в тій же годині,
Та чи вміло б тебе
Гарячіше любити, як нині?

Та хоч в крові ти днесь,
У неказаних муках, мій краю,—
Я твій син, твій увесь,
Тим щиріше тебе, дужче кохаю!

І мов пелікан, п'ю
З лона матері разом із кров'ю
Тільки силу нову
Із безмірною, новою любов'ю!

ВІКТОР ГЮГО

НОХ¹

Ось пора, що так страшно бажав ти її,
Ось та ніч льодова,— звершуй плани свої!
Встань! Завітривши злодія в пільмі, гарчить.
Бровко - Вільність і зуби на тебе скалить.
Рад кусать, хоч на ланц го прип'яв Карліє.
Не вагуйсь: час рабунку, то щастя твоє.
Грудень, бач, свою чорну заслону розп'яв!
Як лицар-рабівник з свого замка злітав,
Смілим скоком врагів окружених нападь!
Встань! Он там у казармах вже полки стоять
Наготові, завзятістю п'яні й вином,
Ждуть розбійника, щоб ізробить го царом.
Закрий світло руков, манівцями ступай!
В руку ніж! Добрий час! Легковірний твій край
В твоїм оці гадючих ще іскор не зрить,
Ще присягами твоїми приспаний, спить.
Ну те ж кіннії, пішії орди, валить
На поєлів! Гей, вояки, мотуззям зв'яжіть
Генералів і кидайте в тюрми, мов в ад,
І кольбами женить до Маза їх Сенат,
І шаблями Палату плазуйте й женить!
І в опришків, геройські сини, ся змініть!
А ви, підла голото, міщанське сміття:
Мов огнистий меч, що чорний демон ним б'є,
Так огнем в очі вам моя блисне коруна!
Хоче права трибун? Засудити трибуна!
Ну ж, опришки, злодії, убійці, кати,

¹ [Ніч].

Мордувать! Ріж, Боден! Ну ж, Дуссуб, ріж і ти!
Що сей люд пред двором тут стовпивсь? Розженить!
Картечами в цілу ту голоту валить!
Паль! Палить! Люд всевладний не знає, що месть!
Ну ж заріжте закон, ріжте право і честь!
Най потоками кров по бульварах біжить,
Живо відра вином, труфом пляц наповнить.
Хто горілки бажа? В таку сльоту і фугу
Треба пить! — Хлопці, застрільте сього дідугу!
Вбийте сєє дитя! Що за баба от тут?
Мати? Вбийте її! Най весь підлий той люд
Задрижить і по вулицях в крові бредє!
Сей проклятий Париж, що хоч гнєсь — не паде,
Най пізнаєть, як глибоко ми ним гордимо:
Хоч він розум — ми сила, ми гнєм го в ярмо.
Чужоземці його шанували, — ми ні!
Своїми кіньми його волочим по багні
І здавим, і звалім, і зотрім го з землі:
Гей, гармати, в лице му шліть кулі свої!

НА ОСТРОВІ ДЖЕРСЕЇ

Ти, що б'єш своїми вірними хвилями
Скелі, де я зложив крила свої —
Збитий, но сильний духовими силами —
Бездно, де вихор гуляє,
Човен тоне-потопас, —
Що ти говориш до мене в тій тьмі?
Море понуре, що кажеш мені?

Нич ти не можеш! Гриси свої там,
Лий свої хвилі бурними струями, —
Дай мні терпіти, і думать, і спить!
Бездно, хоч всі твої хвилі
Миля б ту ганьбу і миля,
Проступок той, що нас стидом багрить, —
Море, і ти не могло б його змить.

Знаю, ти хочеш мене потішати,
Ти мені кажеш: вспокійся, мій брате,
Думи бурливі втиши, успокій!
Море бездонне, само ти
Ну-ко, стрібуй побороти
Вал свій могучий, ревучий, прудкий,
Вічно пречистий, бо вічно гіркий!

Ти ж своєю сплою гордишся страшною,
Що переїмає нас дивом, любовою;
Що безвідпорна, як доля сама;
Ти, що лиш рівне одному
Небу, в лазурі чудному,
Ти, що свяченая хвиля твоя
Зорі нічні вмиває щодня, —

Ти мені кажеш: ходи, глянь, забудься!
Вказуєш мачти, що хпляться, гнутья,
Древа зелені, похилі горбки,
Піну, що прискає вдалі
Понад пошарпані скали,
З шумом летить аж на темні вершки,
Білих мов птахів густі громадки,

Босу рибачку, що пісні співає,
Синяву вод, що судно колихає,
І моряка при роботі важкій,
Хвилі, що плещуть, міцніють,
Дужче ревуть, скаженіють.
Вказуєш ласки незгублені здрії,
Але її грозу незгубиму при ній.

Ти мені кажеш: дай мені свого духа,
Вигнаєчє, в мні вгаси жар свій, що буха;
В воду, мандрівче, вкниль ліску трудну,
В омут мій сєй темноцвітний
Взір свій зверни непривітний!
Сократа я вколісаю до спу,
Душу Катона втишило грізну!

Ні, ти вшануй мої мислі бурливі!
Ні, ти вшануй слово правди гнівливої,
Духа, що б'є на злочинства страшні!
Бесідує з скалами дикими,
Стражами своїми великими, —
В мене ж пай буря реве в глибині!
Море, ти, впрочім, не нависне мні!

Море, хіба ж то не ти той прислужник,
Що на невеселих валах харалужних
Поміж вітрами її зубами скальними
Мчить у безодні Каснни,
В рудники вбійчі, тасмні,

Чорнії судна, що хвилями тими
Линуть.— огромні живі домовини?

Чи ж то не ти їх везеш у могилу?
Чи ж то не ти їм в ню двері відкрило,
Нашим заступникам, мученикам?
В тую затоку огидну,
Де й стебелинки не видно,
Тільки гармати - картечніці там
Гирла спижеві скалять берегам!..

А як ті плачуть, сли муки до плачу
Можуть нагнути геройську вдачу —
То чи, проклятая бездно, не ти ж
Мук додаєш їм до муки,
Голос їх болю й розпуки
Гомоном своїм злодійським глушиш!

ДО НАРОДУ

Плач всюди, зойк, похорони, сліз ріки,—
Чом же лиш ти спиш у тьмі?
Я не повірю, що вмер ти навіки,—
Чом же ти спиш у тій тьмі?
Ще ж не до сну пора, ні!
Воля бліда край дверей твоїх в крові лежить.
Ох, а як ти вмер, то й їй вже не жить.
Онде вовки коло терема твого,
Мишей, щурів назлазилося много,—
Чом же ти дав оповить себе в шмати-простині,
Щоб війні гризли тебе в домовині?
Ось всі народи, надівши жалобу,
На похорон твій прийшли...
Лазаре! Лазаре! Лазаре! З гробу
Встань, воскресни!

В місяця світлі над гробом громадним
В крові країна дріма...
Слава катам і вовкам кровожадним!
Вольная мова замовкла, німа,
Поступу гробом галери й тюрма.
Гай, революція, страх на прехитрих і змінних,
Ось полягла вже! Злодога розбійник
Взяв, чого велетень не наострився здобути.

Ось він тасмно сміється в кулак!
І на гіганта-республіку гострять відтак
Сотні ножів ліліпути.
Судді в плащах — на купецьку подобу
Правом торгують вони!
Лазаре! Лазаре! Лазаре! З гробу
Встань, воскресни!

Ген там, де Відень, Мілан побіджений,
Рим в ім'я боже підступно здушений,
Пешт замордований в крові вмира,
Там Тиранія, вовчиця стара,
Сіра, утішна сидить-позира.
Прибрана пишно яскиня її образками,
Шлях її вселаний людськими кістками.
Всюди від Вісли до Танару кручі
Кормить вона свої діти гадючі.
Хто ж то годує її, наче брат?
Бонза і кат.
Хто ж то від неї свою насичає утробу?
Кесарі й їх Сеяні.
Лазаре! Лазаре! Лазаре! З гробу
Встань, воскресни!

Своїм посланцям Христос дав завіт:
«Діти, брат брата всім серцем любіть!»
Швидко мине друга тисяча літ,
Як за братерство людське він умер,
Руки криваві до всіх нас простер —
Ах, нині Рим його іменем світ в'яже в пута!
З трьох обручів посвячених укута
Папська тіара поблискує днесь:
Перший обруч із князької корони,
Другий із плетених стрічків Верони,
Третій з рабського нашійника весь
Гордо Мастай оцю носить оздобу
В празничні дні...
Лазаре! Лазаре! Лазаре! З гробу
Встань, воскресни!

Тюрми мурують сквапливо, погонею...
Велетню сонний, почув, як бурлять
Ріки, закрашені кров'ю червоною,
Як понад краєм туманом стоять
Зойки вдовиць, немовлят!

Як з кожним вітром галери героїв уносять,
Як матері їх рвуть сиве волосся,
Мов ті покоси, край шляху лежать,
Ждучи, аж вестимуть їх з каземат.
Сльози, що крапля по краплі з очей їх спливають,
Серця ненавистю нам наливають.
Тіштеся, Юди! Неситую злобу
Чей перетерпимо ми...
Лазаре! Лазаре! Лазаре! З гробу
Встань, воскресни!

Га! Вже зближась пробудження хвиля!
Що це за шуми доходять мене?
Чи то роїв незлічима сила,
Плем'я гуде бджоляне?
Гомін безладний з вітрами лине.
Тільки царям невтямки, що се судні труби!
Вснули під гомін, не чаючи згуби...
Гоя, від фінських болот до Гібралтара-діда
Здвиглись народи, мов мряка зарання!
Спіте ж, кати! Ревуть труби тиранам: «Побіда!»
Грають органи тиранам: «Осанна!»
Ти лише зміниш їх радість в жалобу,
Дзвоне грізний...
Лазаре! Лазаре! Лазаре! З гробу
Встань, воскресни!

ЗГАДКА З НОЧІ 4 ГРУДНЯ 1851

Дві кулі хлопчика поцілили в головку.
Квартира чистенька, низенька, затишна,
Іконка і при ній галузка запашна,
Й бабуся, що в куті ридала без уговку.
Ми мовчки роздягли дитя. Бліді губки
Розкрились; зір мертвий являв тривогу й муку;
Якийсь безрадний був вид звислої руки,
Що в жмінці мала ще гумовую опуку.
В виску була діра, що палець би ввійшов;
Мов з вишні спілої, кров з неї капле рівно...
Весь череп розколовсь, немов сухе поліно.
Ми роздягли дитя; стара зирнула, й знов
У плач!

«Білесенький! Присуньте лампу! Ах,
Як злиплись волоски у нього на висках!»

Потім взяла його до себе на коліна.
Страшна ніч! В віддалі лунали щохвилини
Ще сальви: інших б'ють по вулицях в сей час!

«Дитину б нарядить», — промовив хтось із нас
І взяв шмат полотна з вільхової комоди.
Бабуся тимчасом з ним до вогню підходить,
Мов хоче обігрить заціпле вже тільце.
Ох, що затулить смерть в свої холодні жмені,
То вже наш огник тут не відтеплять оце!
Вона схилилася, здіймила папчівки
І руки зморщені, старечії, студені
Пестили труп'ячі малесенькі ніжки.

«Чп ж се не біль! Чп ж се не горе, пане милій!» —
Озвалася: «Він іще не мав і вісім літ.
Ходив до школи вже. Всі вчителі хвалили.
Як треба лист було мені писать, адить,
То він писав... Та що ж таке тепер настало?
Дітей вбивати! Ах, мій боже! Се ж розбій!
Скажіть, будь ласка! Тут перед вікном гуляло
Собі весь день, і враз — застрілили як стій!
Він вулицею йшов, а ззаду лиш грим-грим!
Він, пане, добрий був, правдивий херувим...
Я вже стара, мій вік нічого вже не варт, —
То чом же не волів отой пан Бонапарт
Убить мене замість мого внука?»

Урвала, сльози їй здушили в горлі голос,
І нас зворушила до сліз її розпука.
«Що ж я тепер почну на світоньку сама?
Скажіть мені! Куди приткну свій сивий волос?
У мене ж матері його давно нема.
І за що вбитий він? Нехай би хто прорік!
Бігме, що не кричав він: «Vive la Republique!»¹
Ми мовчки, важко вниз хмарні хилили чола,
Та не находили потіхи ані слова.

Політики, мабуть, не втнеш, старенька мати.
Сей пан Наполеон — так звесь він по ім'ю —
Він бідний — і він князь, і любить він палати,
І хоче мати слуг, і коней, і двірню,
І гроші задля гри, для учт і для кокот,

¹ [Хай живе республіка!]

І лови — а при тім спасає він Сім'ю,
Суспільність, Церкву, Власність і Народ.
Рад мати він Сен-Клу, де вліті рож багато,
Де власті всі йому складатимуть поклін.
Ось за що мусиш ти, старенька сива мати,
Отими пальцями тремтючими складати
В гріб хлопчика, що мав лиш восьмий рочок він.

* * *

Раз бог батько й Асмодей
О ненависних людей
Сіли грати в карти.
Хто що ставить? Загравай!
Божа ставка був Мастай,
Дідьча — Бонапарте.

Той худеньке попеня,
Сей погане князєня,
Та вертке, як рідко.
«Що? Нам битись о сих двох?»
Кинув карти господь бог,
І обох взяв дідько.

«На! — сказав бог батько, — на!
З них не будеш мав хісна!»
Чорт їх хвать у лапу,
Та й смієсь з-під каптура...
З одного зробив царя,
А з другого папу.

СОН КОНСЕРВАТИСТА

Чи то сон був, чи ява? Ще суд мій хитась.
Якийсь муж — чи то грек, жид, перс, турок, китаєць,
Та прихильник ладу, правдомовний наскрізь
І поважний сказав мені:

«Смерть, що поніс
Ошуканець отой, анархіст небезпечний, —
Справедлива. Для власті й порядку конечний
Був цей крок. Чи ж дозволити брать їх на сміх?
Та й на що ж є права? Щоб виконувать їх.
Є ж такі віковічні правди, котрі
Слід піддержувать навіть ціною кострів.
А пророк той знай клепче: «Любов до людства!»
Та «Прогрес!» — все такі пустозвучні слова...

Наш поважний, старий обряд він висмівав.
Одним словом — ніщо за святе не визнавав,
Що шанують усі, того не шанував.
По відлюдних місцях він збирав рибаків,
Воларів, розбишак та брудних босяків,
Одчайдуш без гроша при душі, жебраків.
Їх своїм бунтівницьким засадам навчав,
І з голотою сею за стіл засідав.
Ні за віщо мав книжники й інтелігенти,
Що шанобу і розум, мастку і ренти.
Посідали. Без варт окружений юрбою,
Він ходив із піднятою к небу рукою,
Величався, що може недужих зцілять
Самим словом, не так, як закони велють.
Та сього не досить! Самозванець той навіть
Умерлих воскрешав! Ще й фальшиве ім'я
І фальшивий собі він характер приняв,
За таке, чим не був, він посмів себе ставити.
Він блукав там і сям і скликав: «Гей, за мною!»
По містах, хуторах і по чистому полю.
Очевидно ненависть ширив, ворожню,
Щоб піднять братовбійчу суспільну війну.
І збігались до нього й гидкі поганці...
По ровах, вапняках залягали ще вранці:
Той хромий, той глухий, сей безокий цілком.
Той струн'я з себе дряпа старим черепком...
Всякий чесний лиш плюне і в хаті запресь,
Де він шляхом з таким товариством плетесь.
В один празник — не тямлю, якого вже дня —
Він ухопив батіг і давай виганять
З криком, фуком, брутально й зовсім неприлично
Патентових купців — знаю се автентично —
Дуже чемних людей, що в церковнім притворі,
Розумієсь, за дозволом кліру й княжат
І оплатою, мали міняльні контори;
Він з собою таскав непотрібних дівчат...
Так ходив він, навчаючи, нищив основи
Товариства, релігії, сім'ї і любови.
І моральність і власність — усе підривав,
Люд ходив за ним, поле облогом лишав...
То було небезпечно. Ганьбив він багатих
І підлещувавсь бідним. «Всі — звик був мовляти —
На землі ми є рівні й брати, і нема
Ні малих, ні великих, панів, ні рабів,
Всім служить має те, що зародить земля!»

А полів, так тих прямо топтав у болоті.
Ще й прилюдно. Всі ті богохульства він плів
Всім обідранцям в очі, усякій голоті...
От і вийшло! Закони виразні, святі —
І прибито його на хресті».

Він сказав це так лагідно, щиро...
Та мене в тих словах наче щось поразило.
І кажу я до цього: «Ви що за один?»
А він каже: «Йй-богу, нам конче прийшлось
Відстрашаючий приклад подати!
А я звусь Елізав, був при храмі писцем».
«А о кім говорили ви?» — став я питати.
«Та о тім волоцюзі, що звався Христос!»

ВУЛКАН МОМОТОМБО

Хрещення вулканів, це старий звичай, що походить з перших часів завоювання Америки іспанцями. Всі вулкани Нікарагви були таким робом посвячені, окрім одного Момотомбо, з котрого ніколи не повернув жаден священик, що вибрався, щоб вилізти на його вершок і там застромити хрест.

Squier, Voyage dans l'Amérique du Sud¹.

Як землетрясення занадто часто стали,
Іспанські королі хрестити приказали
Вулкани, що були в їх землях в новім світі.
Вулкани нічирк. Забагли, то й хрестите!
Один Момотомбо не хтів хреста прийняти.
І не один вже піп в церковному уборі,
Самим святим отцем благословенний,
Ніс гостію в руках, підвівши очі д'горі,
І дерся на той шпиль скалистий, загострений.
Багато їх пішло там хрест святий всажать,
Та жаден не вернув назад.
Старий Момотомбо, гір лисих корифею,
Що мрієш між двома морями! Твій кратер
Тіару з полум'я і диму розпростер
Над трепечущою землею.

¹ Ск'є, Подорож у Південну Америку.

Ми стукаємо до твого порога,
Правдивого тобі несемо бога!
Чому не хочеш ти прийняти його тепер?
Вулкан на хвилечку покинув лаву лити
І так проговорив, бурчливий і сердитий:
«Не дуже я любив скасованого бога.
Скупар, все золото до свого гріб берлога;
Людське м'ясо жер, а пасть його, мов жорна,
Від крові все була і від гнилизни чорна.
Сидів в печері — се була нора в квадрат,
Відразу церква й гріб, а в ній жерцем був кат.
Всімхались кістяки у стіп його; щоднини
З кривавих чаш він пив убійство, смерть людини.
Глухий, огидний, він гадюк держав в руках,
І свіжий труп щодень сторчав йому в зубах.
Це чудище було, мов пляма, на вселенній, —
Аж я не раз бурчав в моїй безодні темній.
«Отож як надплили на легких човнах смілі,
Зі сходу сонця к нам чужії люди білі,
Я радо їх прийняв, гадав, що так і слід.
Яке лице, мовляв, такий душі є цвіт,
А білий чоловік, мов небо те блакитне,
А бог їх мусить бути само добро всесвітнє.
Він, певно, вбійствами кормитися не стане.
Гаразд! Старих жерців проч зборище погане!

«Та швидко я нових жерців побачив діло.
На склоні мойому — о, горе! — розгоріло
Те вогнище страшне, що жре, не насититься,
Грізне, що ви звете «святая інквізиція».
Я бачив, як бересь до діла Торквемада,
Щоб темних дикарів уздріла світ громада,
Як він їх просвіща, як той «святий уряд»
Навча їх і які тут світочі горять!
Я в Лімі з хворосту страшні костри видав,
На них сотки дітей, внизу вогонь тріщав
І пожирав живих, клубами вився дим
І груди вижирав дівчатам молодим...
Аж сам я інколи мало що не душився
Тим смродом, що з отих автодафе зносився!
Я, що в своїх горнах палив лиш тінь та чад,
Подумав: „Дармо ти тим гостям так був рад“.
Як зблизька придививсь сьому чужому богу,
Я рік: „Не варт міняти! Волю вже старого“.

ЩО ТАКЕ ШТУКА?

Штука — се радість і слава,
Блискавка в бурю іскрява,
Премінь небесний у мглі;
Штука — се ясність всесвітня,
Стежка народів завітна,
Зірка на божім чолі.

Штука — се пісня величя,
Серцю сумирному ближня;
Гомін діброви і міст,
Шепти, цілунки любовні,
Пориви душ невимовні,
Форма прекрасна і зміст.

Штука — се думка, що встане,
Всякі порвавши кайдани,
Се побідитель благий;
Дасть уярмленим свободу,
Вільному дасть же народу
Велич і славу в людий.

ГОТГОЛЬД ЕФРАЇМ ЛЕССІНГ

ПРИТЧА ПРО ТРИ ПЕРСТЕНІ

(Із драми «Натан Мудрий»)

Спела в світлиці султана Саладіна. С а л а д і н, саме відправивши свою сестру Сітту до бічної кімнати з тим, щоб відтам прислухувалася його розмові з Натаном, сидить у кріслі. Н а т а н входить.

С а л а д і н

Зблизися, жиде! — Ближче! — Аж сюди! —
Без страху!

Н а т а н

Страх на твоїх ворогів!

С а л а д і н

Ти звешся Натан?

Н а т а н

Так.

С а л а д і н

І мудрий Натан?

Н а т а н

Ні.

С а л а д і н

Ну, не сам, народ зове тебе.

Н а т а н

Народ — то, може.

С а л а д і н

Чей же не гадасш,
Що низько я ціню народний голос.
Давно я хтів пізнати чоловіка,
Якого він зве мудрим.

Н а т а н

А як він
Його на кпи так зве? Як у народа
Той мудрий лиш, хто хитрий, а той хитрий,
Хто власну користь добре розуміє?

С а л а д і н

Запевне, думасш правдиву користь?

Н а т а н

Тоді б найбільший самолюб був, певно,
Найрозумнішим, розум би і мудрість
Були б одно.

С а л а д і н

Се ж ти доказуєш
Те, що перечить хтів. Людські правдиві
Користі, ті, що люд не зна, ти знаєш.
Принаймні ти старався їх пізнати,
Роздумував над ними: се одно вже
І робить мудрим.

Н а т а н

За такого кожний
Себе вважа.

С а л а д і н

Ну, годі в скромність грати!
Все лиш ту скромність чути, де ми ждали
Холодного розсудку — остогидне.

(Живо встає).

До речі перейдімо! Але, жиде,
Лиш щиро, з серця щиро!

Н а т а н

Мій султано,
Я рад по правді так тобі служити,
Щоб далі гідний був твоїх замовлень.

С а л а д і н

Служити? Як?

Н а т а н

З усього щонайкраще
Дістанеш, і по найдешевших цінах.

С а л а д і н

Се ти про що говориш? Про свої
Товари, може? Хай моя сестра
Торгується з тобою *(це для підслухачки!)*, —
Мені з купцем зовсім немає діла.

Н а т а н

То ти, без сумніву, бажасш знати,
Що я в дорозі, може, де побачив,
Почув про ворога, що справді знов
Ворушиться?.. Коли по сущій правді...

С а л а д і н

На сєє поле також не поїду
З тобою. Вже про ворога я знаю,
Що треба. Словом...

Н а т а н

Що звелиш, султано.

С а л а д і н

Я в іншій, зовсім, зовсім іншій речі
Повчиться в тебе хтів. — Коли такий
Ти мудрий, то скажи мені, будь ласка,
Який закон, яка до тебе віра
Найбільше промовляє?

Н а т а н

Мій султано,

Я жид.

С а л а д і н

А я мусульманин; є ще
Християнин між нами. Із тих трьох
Релігій чей же може лиш одна
Правдива бути. Муж такий, як ти,
Не стане там, де вродження, припадок
Його покинули; або як стане,
То з розмислом, з причин, обравши краще.
Отож подай мені отой свій розмисл!
І вилуци мені причини, за якими

Самому ніколи мені копатся
Було. Хай я почую, що рішало
Про добір тих причин — ну, та, в довір'ю,—
І сам так само виберу. Ну, що?
Мовчиш? Мене очима важиш? — Може,
Я перший із султанів, що попав
В таку примху, та мені здається,
Що примха та не так то вже не гідна
Султана. Чи як думаєш? — Скажи-бо!
Мов! — Або, може, хочеш ще хвилини
До намислу? Гаразд, даю тобі.
(Чи там сестра підслухує? Давай
Розвідаю, чи добре вдав). Подумай!
Подумай швидко. Я тут незабаром
Вернуся.

Відходить до бічного покою.

Н а т а н

(сам)

Диво! Що зо мною дієсь?
Куди се гне султан? Чого? Я ладивсь
На гроші, а він правди хоче. Правди!
І ще отак готівкою, на руку,
Немов та правда — червінець. Якби ще
Той давній був, що на вагу кидали,
То ще б уйшло. Така ж нова монета,
Якої вартість — стемпель, і яку
На дощі лічиш, — се не та вже правда.
Як золото в мішок, то так би правду
В голову сипать? Хто ж із нас тут жид?
Чи я, чи він? Та ну! А може, він
Насправді правди хоче? Може, він
Ту правду лиш як лапку заставляє?
Ні, це підозріння було б занадто
Низьке! Низьке? Чи для високих є що
Низьке? Се так, се так! Він ломиться
В отворені двері. Хто приходить,
Як друг, то стукає вперед і слуха!
Тут обережним будь! А як? Остатись
Запеклим жидом, се вже не уходить.
А спекаться жидівства — се ще менше.
Чому ж ти не мусульманин? Ось сук!
Та ось рятунок мій! Не лиш дітей казками
Зацитькують. Іде! Нехай приходить!

С а л а д і н

(входить)

(Тепер тут поле чисте). — Ось я тут,
І чей же не зашвидко? Ти вже все
Обміркував як слід? Ну, говори ж!
Ніхто нас не почує.

Н а т а н

Най би хоч

Ввесь світ нас чув!

С а л а д і н

Так певний ти, Натане,

Свого діла! Га, оце мені
Мудрець! Ніколи правди не ховати!
За неї все на одну карту ставити!
Добро і кров! І тіло і життя!

Н а т а н

Так, так, коли потрібно і корисно.

С а л а д і н

Віднині, надіюсь, один свій титул
«Новостроитель світу і закона»
Носитиму по правді.

Н а т а н

Гарний титул!

Але ж, султане, поки звірюся
Тобі зовсім, позволь, що розповім
Тобі історійку.

С а л а д і н

Чому ж би й ні?

Люблю історійки, а ще як гарно
Хтось повідає.

Н а т а н

Гарно повідати,

Се не моя річ.

С а л а д і н

Знов оте смирення,
Що паче гордості! Ну, говори вже!

Н а т а н

Давно колись жив чоловік на Сході,
Що перстень мав із любої руки
Премногоцінний. Камінь був опал,
Що грав сотками колірив прекрасних,
І мав таємну силу, всякого,
Хто з тою вірою носив його,
Робити милим богу й людям. Отже,
Не диво, що той муж на Сході з пальця
Його ніколи не здймав і дбав,
Щоб він навіки при його дому
Держався. А то так. Той перстень
Лишив він найлюбішому з синів,
І завіщав, щоб сей знов полишив
Його тому з своїх синів, якого
Найбільше він полюбить, так щоб завше,
Без огляду на старшинство, єдино
Лиш в силу перстень той найлюбіший
Був головою й князем у домі.
Ти зрозумів, султано?

С а л а д і н

Так! Що далі?

Н а т а н

Отак, із сина сходячи на сина,
Прийшов той перстень до одного батька,
Що трьох синів мав; всі були однако
Йому послухні і всіх трьох однако
Любив отець. Лиш від часу до часу,
Коли котрий з ним сам був, і батьківське
Чуття не розділялося натроє,
Здавалось, що раз сей, раз той, раз третій
Гідніший перстень; і батько мав
Побожну слабість кожному з черги
Той перстень у насліддя обіцяти.
Ішло так, поки йшло. Та ось прийшла
Пора вмирати, і сердега батько
Заклопотався. Жаль йому скорбити
Тих двох синів, що також полягали
На заповіт його. Яка ж тут рада!
Він потаємно прикликає майстра
І на зразок свого перстень
Два інших замовляє в нього, ані кошту,

Ні праці не велить щадить, щоб тільки
Однаковиські з ним були. Вдалося
Се майстрові. Коли прпніс перстень,
То навіть батько свого взірця
Не міг пізнати. На radoщах він кличе
Синів, окремо кожного, до себе,
Дав окремо кожному своє
Благословенство — й перстень — і вмирає.
Ти чуєш це, султано?

С а л а д і н

(зворушений відвернувся від нього)

Чую, чую!

Кінчи вже казку сю! Ще довго буде?

Н а т а н

Це вже й кінець. Бо те, що вийшло далі,
То розуміється само собою.
Заледве батько вмер, виходить кожний
Зі своїм перстеном і хоче бути
Князем у домі. Розвіди, ба сварка,
Ба гвалт. Дарма; котрий правдивий перстень —
Не розбереш.

(По хвилі, в якій ждав султанову відповідь).

Так само, як ми нині

Не розберем, котра правдива віра.

С а л а д і н

Га! Що? Се має бути відповідь
На запит мій?

Н а т а н

Се лиш оправдання
Мое, що я не важусь розпізнати
Перстень тих, які велів сам батько
Зробить з тим наміром, щоб розпізнати їх
Ніхто не міг.

С а л а д і н

Перстень! Що там граться!

Я ж думаю, релігії, які я
Назвав тобі, різняться між собою
Аж до одежі, страви та напою.

Н а т а н

Лише не в своїх основних причинах.
Бо чи ж не всі вони оперті на
Історії? Чи писаній, чи усній?
І чи ж історію не мусимо
Приймать на віру? Правда? А чію ж
Ми віру найменше берем під сумнів?
Чи ж не своїх найближчих? Чи не тих,
Що ми їх кров? Що від свого дитинства
Зазнали їх любові? Що ніколи
Нас не дурили, тільки там хіба,
Де той обман для нас же був спасенний?
Чи можу я своїм батькам менш вірити,
Як ти своїм? Або ж і навпаки.
Чи можу я жадать від тебе, щоб ти
Всім своїм предкам та завдав брехню,
Аби моїм лиш не перечить? Або ж
І навпаки. Так само і християни.
Чи, може, ні?

С а л а д і н

На господу живого!
Він правду мовить. Мушу замовчати.

Н а т а н

Та ми вернім ще до своїх перстенів.
Як сказано, сини вдались до суду,
І кожний присягав судді, що перстень
Дістав простісінько з рук свого батька.
Се й була правда. І що вже давно
Мав батькову обіцянку, що перстень
Колись йому дістанеться. — Се теж була
Не менша правда! — Кожний закликався,
Що сей не міг же так його дурити;
І поки б допустив таку підозру
На нього, батька, любого такого, —
То швидше вже кине ошуканство
Братам, хоч як би, зрештою, про них
Рад думать все найкраще. Та вже годі!
Він зрадників знайде! Вже він помститься.

С а л а д і н

Ну, а суддя? Я дуже рад почути,
Що ти судді велиш сказать. Ну, мов!

Що таке штука?

Штука, то радість слава,
Блакшанка в цупю некрава,
Примінь небесний умлі;
Штука, се екність всесвітня,
~~Із~~ ^І народів рабїна, Стинка
Зіркну на бунїм толї.

Штука, се пісня величя,
Серце сумирном і блїмня,
Зомїт гїдром і мїст,
Шестї, чїтїнки амьобні,
Трїбї думи невилобні,
Форма прекрасна і зміст.

Штука, се думка що встане
Всякі пррвавіи кайдани,
Се подїгїтєль блазїтї;
Дастї укармленїя свободї,
Вільнїм ~~се~~ ^{дає} же народї
Велїт і славу ваводї.
Написано в р. 1885, дум не друковано.

Автограф перекладу поезії Гюго «Що таке штука?», переписаний і виправлений Франком в останні роки життя.

Н а т а н

Суддя сказав: коли мені тут зараз
Вітця не ставите, то відправляю
Вас від свогого трибуналу. Що ж то,
Я тут на те, щоб загадки рішати?
Чи, може, ждете, щоб правдивий перстень
Промовив сам?.. Та гов, я чув, що той
Правдивий перстень має дар чудесний
Робити милим богу й людям любим.
Се най рішає! Перстені фальшиві
Не мають чей же тої сили. Нуте,
Кого два з вас найліпше люблять? Мовте!
Га, мовчите? Перстені мають силу
Лиш взад, а не назверх? Себе найбільше
З вас кожний любить? О, то ви всі три
Обманені обманці! Всі три ваші
Перстені неправдиві. А правдивий,
Мабуть, десь загубився. Щоб сю згубу
Покрить, заткати, дав батько ваш зробити
Три за один.

С а л а д і н

Чудово! О, чудово!

Н а т а н

Отож, — казав до них суддя, — коли вам
Потрібний присуд мій, не моя рада,
То йдіть собі! Моя ж вам рада — взяти
Се діло так, як єсть. Таж кожний з вас
Від батька має перстень, — най же й вірить
Несхитно, що його один правдивий.
Можливо, що отець не хтів терпіти
У своїм домі довше самовлади
Одного перстень! І, певно, він
Однаково любив вас усіх трьох,
Коли не хтів вам двом зробити кривди,
Всю ласку даючи одному. Добре!
Ідіть же кожний вслід невідкупної,
Нелицеїрної його любові!
Змагайся кожний, в перегін обом,
Міць каменя у перстені своєму
Ім виказать. Допомагай тій силі
Легідністю, згідливістю братською,
Ділами добрими й благоговінням
Якнайщирішим. А як камнів сили

У ваших внуках, правнуках засяють,
Тоді, по тисяч-тисячах літах,
Прийдіть перед сей трибунал. Тут буде
Тоді мудріший судія сидіти
Як я, і той розсудить вас. Ідіть! —
Так мовив скромний суддя.

С а л а д і н

Боже! Боже!

Н а т а н

Султане, скоро чуеш, що ти єсть
Отой обіцяний суддя мудрішній...

С а л а д і н

*(припадає до нього й бере його за руку, якої не
випускає до кінця сцени)*

Я прах! Я нуля! Боже мій!

Н а т а н

Султане!

Що се тобі?

С а л а д і н

Натане, любий мій!

Ті тисяч-тисяч літ судді твого
Ще не минули. Трибунал його
Зовсім не мій. Іди! — Іди! — Та ні —
Будь моїм другом!

ЙОГАНН ВОЛЬФГАНГ ГЕТЕ

ПРОМЕТЕЙ

Ти небо своє, о Зевесе, вкривай
Чорними хмарами,
І як той хлопчик, що стинає
З будяччя головки, іграй
З дубами й скалами;
Та на землю мою в тебе сили немає,
Ні на хату мою, що не ти її клав,
Ні на огнище те,
Що не ти його жар роздував,—
Хоч і зависть палить там тебе!

Що нужденніше під сонцем, як ви,
Боги?

Ваша святість лиш тим
Мізерненько живе,
Що вам в жертву мій син,
Чоловік принесе.

А не будь він убога дитина,
І не май він надії на вас
(Нерозумна надія, зрадлива!) —
Ви би з голоду гинли всі враз!

Як я ще дитиною був,
Не знав ані що, ні куди,
Не раз я блудящий очі звертав
На небо, немов там недоля моя
Найти могла вухо до послуху пильне,
Найти могла серце прихильне,—
Немов там потіха була!

Хто допоміг мені
В тяжкій з титанами війні?
Хто спас мене від смерті страшної,
Вирвав з неволі?
Чи не ти, моє серце палкее
Все те стерпіло?
А ти, молоде, незнаюче
А щире — йому ще,
Вічно спячому дарма подякою було!

Я — хилити чоло
Перед тобов? За що?
Чи зболілому ти
Полегшив коли болю?
Чи ти сльози коли
Осушив нещасливому в горю?
А чи силу твою
Не дала тобі рука всемогуца часу,
Не дала передвічна судьба,
Котрій ти підвладний, так само, як я?
А хіба ж ти гадаєш,
Що я маю цуратись життя,
І в пустиню втекти, бо не збулась ні одна
Надія молода?

Тут я сиджу й творю
Людей на образ свій,
Людей, що враз зі мною
Прийматимуть горе та біль
І питимуть розкіш і втіхи до дна
І не будуть тобі поклоняться,
Як я!

РИБАК

Вода шумить, вода бурлить,
На березі рибак
На поплавок глядить, сидить
Тривожно, тихо так...

Сидить, глядить, а втім нараз
Із водяного дна
І бризк і плюск, і піднялась
Дівчина водяна.

Вона мовля, вона співа:
«Що вабиш ти мій плід
І хитрістю і мудрістю
В душній огнистий світ?»

«О, коб ти знав, як тим рибкам
Превесело на дні,
То ти б як стій стрибнув, і сам
Одужав тут при мні».

Вода шумить, вода бурлить...
Звела його зовсім
Припади міць — чи власна хіть,
І слід пропав по нім.

ФАВСТ

ТРАГЕДІЯ

ЧАСТЬ ПЕРША

ПРИСПІВКА

Ви знов явились, привиди хиткії!
Так, як являлись здавна, мов з-за мгли.
Чи вдёржу ж вас тепер? Чи давні мрії
Ще й досі живо з серцем ся зжили?
Ви прётесь! Так і будь! Мов мгли нічні,
Ви хмарою круг мене облягли,
І серце в груді б'ється, молодіє
Тим чаром, що від вас на мене віє.

Із вами враз веселих днів картини
І многі любі споминки встають;
Мов призабута казка старовіни,
Любов найперша й приязнь сниться тут;
Біль відживає, і жалі блудними
Життя стежками, мов плачки, бредуть
Братів шукать, що, скошені судьбою,
Тих чудних хвиль не дожили зо мною.

Вони не вчують сього співу мого,
Вони, що чули мій найперший спів;
З тих щирих душ нема вже ні одного,
І відголос пісень тих занімів.
Незнаний люд днесь слуха співу сього,—
Його й хвалá низить м'я, гне долів;
А з давніх другів, так прихильних д'мені,
Хоч хто й живе, то блудить десь в чужині.

Мене ж незнана тягне туги воля
В тазмний, тихий, мглистий духів світ;

Шепчуча пісня, звук мов струн Еоля,
Тремтячим, тихим тоном слух манить;
Дрожу, і в сльози тає біль, недоля,
І трудне серце, мов роса кріпить;
Все, що тепер круг мене — вдаль щезає,
Те, що пройшло,— зближаєсь, оживає.

ПРОЛОГ В ТЕАТРІ

Директор. Поет. Весельчак.

Директор

Ви два, що часто так мені
В недолі й смутку помагали,
Скажіте, що би ви гадали
Про наш театр в Німеччині?
Я дуже б рад подобатись народу,
Бо ж в нім життя й нам з нього жить.
Ось збито вже з дощок перегороду,
І кожний мов на празник тут біжить.
Вже всі сидять, повитріщавши очі,
І кожний чуда-дива бачить хоче.
Я знаю, чим їх смак тра вдоволяти,
Но таки все чогось ми й страх;
Найкращого-то вни й не звикли оглядати,
Но начитались всі бог-зна чого в книжках.
Що тут почать, щоб дати щось нового,
Щоб і важне було й забавне ще до того?
Бо й справді любо бачити той люд;
Як в нашу буду він пливе юрбою;
Як всі насилу тиснуться, гнетуть,
Трохи тісних дверець не розіпруть собою.
Як в ясний день, ледве четверта гряне,
Вже перед касов штóвханка і крик,
І кожний рвесь, заким білет дістане,
Немов за хліб в голодний рік.
Се чудо лиш поет зробити в силі
З людьми; мій друже, о, зроби се нині!

Поет

Ох, не кажи ми про той пестрий люд,
Котрого вид вітхнення проганяє!
Не вказуй ми шумний, бурливий пруд,
Що мимо волі в óмут нас втягає!
Волю тісний, но тихий рай ось тут,

Де чиста радість співакові сяє,
Де приязнь і любов святю рукою
Леліє в серці квітку супокою!

Ах, що зародилось глибоко в груді,
Що з уст несмілим шептом пронеслось,
Нехай чи вдале, чи не вдале буде,
В миг гине тут, як в миг і почалось,
Аж спіла думка, довголітні труди,
Ті досконале діло сплodiaть ось.
Все, що блищить, — миг плодить, миг змитає,
Лиш досконале в пізній вік триває.

В е с е л ь ч а к

Лиш най про пізній вік нічо не чуо!
Візьмім, — про пізній вік балакати почну я,
А хто ж буде теперішній смішить?
А сьому ж тра сміху і слід му так.
Най хоч один ми бравий тут хлонак,
То й се вже таки щось значить.
Хто добре вмів собі знайти з товпою,
Той не злякаєсь прибагів її, —
Він навіть рад хоч найбільшій товпі,
Щоб тим певніш вести і за собою.
Тож живо ви справляйтеся, як слід,
Фантаз'ї творчій дайте волю,
Вкажіть нам з розумом чуття й нам'єтність в бою,
Але й дуренства тож не валішіть!

Д и р е к т о р

А особливо дійства щоб багато!
Ідуть же всі сюди, щоб много оглядати.
Коли в людей се й те на виду дієсь,
Так що вони дивуючи глядять,
От тут тобі й добро виднієсь,
Тебе полюблять, розхвалять.
На масу тільки масою впливаєш,
А кожний сам собі вже щось найдє;
Обділить многих той, хто много принесе,
І кожний, з учти мов, вдоволений вертаєсь.
Даєш ти штуку, ну, то в кусниках давай, —
А сіканець такий і змайстрити не штука:
Раз-два, та й видумав; раз-два, й писать сїдай.
А цілість клебезить — дарма лиш мука,
Бо люд і так її на кусні рознесе.

П о е т

Но ви не чусте, що ремесло оце
Гідке й художника правдивого не гідне.
Здаєсь, плитких людців блягузкання щогідне
І в вас війшло в засаду вже.

Д и р е к т о р

Сей закид м'я зовсім не оскорбляє;
Хто працювать як слід бажає,
Той о найліпші средства мусить дбать.
А вам — от мов м'які дрова лупать!
Бо знайте, для кого писати вам приходить:
Сей ось з нуди в театр ходить,
Тамтой ледве піднявсь з-за ситого стола,
А вже найгірша тих юрба ціла,
Що раз у раз газети лиш читають.
Всі тут без думки йдуть, немов на маскараду,
Хіба цікавість їх жене пуста;
Жінки себе й свій стрій тут ставлять на параду
І, хоч безплатно, тож комед'ю грають.
А ви, мов сонні, деє залізли в небеса, —
Чи втіха вам, як повно в залі?
Глядіть на публіку, зблизь, не здаї:
Напівхолодна вона, напівбезмисна вся!
Сей по театрі деє до карт засяє,
Той ніч в обняттях дівки проведе.
І для такої ж то громади
Ви бідних муз на муку зовете?
Кажу ти: лиш давай, давай, що хочеш,
То й свої цілі певно не схибиш,
Нехай, що люд той заморочиш,
Бо вдоволити го — і так не вдоволиш.
Ба що тобі? Чи радість се, чи біль?

П о е т

Іди і іншого раба шукай собі!
Поет же мав би найкраще добро,
Свободу людську, чудний дар природи
Топтать ногами за твоє срібро?
Що ж до всіх душ відчинює му входи?
Що чудодійну силу му дає?
Чи не гармонія, що з серця му пливе,
Тим серцем світ весь обнімає?
Коли природа вічну нить буття
Пряде і рівнодушно навиває,

Коли незгідна всіх істот глота
З нескладним роззвуком валиться і мішає,
То хто ж оживлює, рівняє, порядкує
Той впр в ритмічні, мірні струї?
З безладдя дружний хор виводить,
В акорди чуднії нескладні тони годить?
Хто вказує нам'єтність в реві бурі?
Тишу вечірню на задуманім чолі?
Любов — не в королів пурпурі,
А замасну в цвіти весняні?
Для всякої заслуги хто сплітає
У почесний вінець пахучий лист зелений?
Хто небеса держить, з богами нас єднає?
Се людський сильний дух, в поеті проявлений!

В е с е л ь ч а к

Ужйй же чудних сил тих сміло.
І поетичне ремесло
Веди так, як ведесь любовне діло!
Случайно взриш, сташи, мов серця що діткло,
А там глядиш — і замотався;
Тут рай — а тут де той і ворог взявся,—
Тут розкіш, тут і біль прийшов,—
Ти й не оглянувсь — і роман готов!
Отак нехай і драма йде твоя.
Сягни лиш в півню людського життя;
Всі ним живем, не всім воно ласкаве,
Но де го чешиш, там воно цікаве.
В картинах пестрих суміш лиць,
Краплина правди, много путаниць,
Ось як звариш найліпше пиво,
Що всіх скріпить і звеселить на диво.
Тоді молодіжці найкращий цвіт
Збереться слухать твого глаголу,
Тоді всі серця ніжні посполу
Найдуть в нім своїм же чуттям привіт.
Тоді раз сього ткнеш, раз того,
Бо кожний те лиш зрить, чим повне серце в нього.
Тепер ще легко їх смутити й веселити,—
Їх призрак веселить, їх полет пориває.
Лиш хто дозрів, зложивсь,— з таким нічо робити;
А хто складаєсь ще, той вдячно все приймає.

П о е т

Ну, то віддай же ми ті хвили,

Коли ще сам я ріс, складавсь,
Коли, з нори мов бистрі хвили,
Так рій пісень із серця ллявсь.
Коли ще мряки світ ми крили,
Ще зарід дива обіцяв,
Коли сотки я цвітів рвав,
Що густо всі луги встелили.
Я був багач, хоч нич не мав,
Я тишивсь вимислом, хоч правди я бажав.
Віддай бажання молодії,
Глибокий біль і в болю рай,
Любов, ненависть і надії,
Мою ми молодість віддай!

В е с е л ь ч а к

Мій друже, молодість тобі потрібна крем,
Коли тя ворог тисне в бою,
Коли на силу за тобою
Дівчата гарні тиснуться роєм,
Коли за повабним вінцем
Біжиш до мети в перегони,
Коли до півночі без віддиху танцюєш,
Відтак до дня при чарці барашкуєш.
Но з струн знайомих любі тони
І сміло й чуло визивати,
Собі самому ціль ставляти,
І дній любісько манівцем блукати,—
Се ж ваша річ, старі співці;
Проте не менше й вас шануєм ми:
Не старість робить нас дітьми,
А нас ще застає в дитинячім віці.

Д и р е к т о р

Досить буде вже мови тої,
Я діл, не слів, хочу від вас.
Один тут з другим лясати стріють,
А міг би гідне що зробити в той час.
Та й про вітхнення що верзете?
Б е з д і л ь н у мисль воно не навістити твою;
А обібравсь ти за поета
То й командує поезію.
Чого нам треба, знаєш сам:
Як пити, то вже міцнеє пиво,—
Тож і берись до варки живо.

Як нині не зайдеш, не будеш завтра там,
А дармо дня не тра теряти;
Як мож зробити — сейчас сідай,
Спосібну хвилию в лет хапай;
Як раз почнеш — не схочеш покидати,
А там вже й до кінця недовго ждати.
Вам звісно, на німецькій сцені
Трібує кожній своїх сил;
Тож ви не жалуйте ми ниці
Ні декорацій, ні машин!
І сонце й місяць — ваша воля! —
Звїзд — кілька хочете, беріть,
Води, огню, і скал, і поля,
Звірів і птахів не скупіть.
На дощаним, тісненькім полі
Ввесь круг природи ви пройдіть, —
Ведіть нас, кваплячись поволі,
Із неба в пекло через світ.

ПРОЛОГ У НЕБИ

Господь, небесні сили, відтак Мефістофель.
Три архангели виступають.

Рафаїл

Дзвенить ще сонце по-старому
У дружнім хорі братніх сфер
І, як від віку, лѣтом грому
Сповняє путь свій дотепер.
Сей вид, — то кріпость наша й сила,
Хоч не зглибить го ні оден;
Твої непрослідимі діла
Так величні, як в перший день.

Гавриїл

Із незміримов бистротою
Вертиться вкруг краса землі;
То дня габою золотою,
То тьмою вкрито твар її;
В широких ложах б'ється море
О гострі ребра вічних скал,
А скали й море в даль простору
Жене круговоротий шал.

Михаїл

Шум'ять і бурі в хор предивний
Над сушею і морем в ряд,
Викликаючи нерозривний,
Ціпкий життя і смерті лад.
Тут громи знищення й тривогу
Розносять блискавок огнем;
Но мій, післанці трону твого,
Ми радуємся твоїм днем.

Всі три

Сей вид, — то кріпость наша й сила,
Хоч не зглибив го ні оден;
І всі твої потужні діла
Так величні, як в перший день.

Мефістофель

Коли ти, господи, знов тут явився,
Питаючи, що там чувати в нас,
То й я ось тут між твоїх слуг вкрутився, —
Таж радо ти стрічав мене не раз.
Прости, — високим штилем я не втну,
Хоч най вся та громада з мене кпить;
Мій пафос би довів тя до сміху,
Якби-сь давно сміятись не відвик.
Про сонце, світ мені байдуже, —
Я знаю лиш мізерію людей.
Маленький бог землі все ще дурниці струже,
Все ще той сам чудак, що був і в перший день.
Ще, може, ліпше б жив, якби-сь не дав йому
Капінку відблиску з небесного вогню;
Він зве се розумом і так ним управля,
Що гіршим сам стає найгіршого звіря.
Він, вибачте вашеці, щось такого,
Як ось сверцок той довгоногий,
Що все летить, в лету ногами фиркне,
А скоро лиш в траву, знов по-старому цвіркне.
Та й коб хоч тихо ще сидів в траві,
А то вткне всюди ніс, чи тра го де, чи ні.

Господь

А більш не маєш що сказати?
Чи все лиш мусиш обмовляти?
Чи вічно зле ти на землі?

Мефістофель

Йй-богу, господи, що кепсько так, що годі!
Аж жаль стає людей в такій лихій пригоді,—
Мені самому вже їх слези допекли.

Господь

А знаєш Фавста?

Мефістофель

Доктора?

Господь

Так, мого

Слугу.

Мефістофель

Н-но, той вам якось дивно служить!
Напиток земний, хліб нічим для нього,
Він все за чимсь далеким тужить;
І сам напів те знає, що дурак:
Найкращих зізд бажає з неба,
Найвищих земних розкошей му треба,—
Но небо і земля ні сьак ні так
Його бездонних мрій не вдоволяє.

Господь

Тепер ще, правда, він блукає,
Но швидко го на ясний путь введу.
Таж знає садівник, як древо лист пускає,
Що швидко цвіт і плід буде в саду.

Мефістофель

О що заложитесь, що ні?
Позвольте тільки ви мені
Легенько на мою го путь звести.

Господь

Як довго ходить по землі,
Так довго спокушай го ти,
Усякий блудить, доки правди ськає.

Мефістофель

Спасибі вам,— з мерцями й так
Ніколи я нічо не починаю.

Рум'яна свіжа твар,— ось то найліпший смак,
А на мерця ніяк ся я не пишу,
Так як ось кіт на здохлу мишу.

Господь

Га, добре, най буде по-твому!
Стрібуї його від світла відвернути;
І, хитро обмотавши в пута,
Манити го й тягти ід злону,—
А з снудом мусиш сам відтак признати,
Що добрий чоловік, хоч блудить в темноті,
Зуміє праву стежку відшукати.

Мефістофель

Еге, най лиш стоїть на своїй правоті!
О заклад свій я й крихти не боюся.
Но як при своїм я опруся,
То вже позвольте ми натішитись, як слід.
А то він буде землю гриз,—пождіть,—
Як славна гадина, моя тітуся!

Господь

І в тім даю ти повну волю.
Таких, як ти,— ніколи-м не стісняв.
З всіх духів, що перечаться зо мною,
Найменш ми ще хитрець сей докучав.
Діяльність людська швидко послабає,
Бо швидко чоловік в спокою і заспить;
Тож я товариша даю му, що манить
І пре го і хоч чорт — добро ділає;
Но ви, небес пречисті діти,
Вам світ краси живої світить!
Все, що росте, що двигась, жие,
Люб'ячими руками обіймайте,—
І все, що в явищах хитких ще повстає,
Думками сильними скріпляйте.

Небо замикається, архангели розлітаються.

Мефістофель

(сам)

Я радо десь-колись відвідую старого,
І не гадаюсь з ним сварити,
Бо й справді, гарно се для пана так знатного
Так людяно із чортом говорити.

ТРАГЕДІЇ ЧАСТЬ ПЕРША

Н і ч.

У високосклепленій, тісній, готичкій світлиці Фавст неспокійний
на кріслі при столі.

Фавст

Ах; ось я філософію,
І правознавство й медицину,
Ба, жалься бог, і теологію
Зглибляв, слідив гарячо, без упину,—
Зглибив, і тут ось все стає,
А я, як був дурний, так с.
Магістром, доктором м'я звуть,
І вже ось десять літ доходить,
Як доктор круто, сюд і туд,
За ніс студентів своїх водить.
Лиш те пізнав, що знать нічо не можу,
І тим гризусь і мучусь і тривожу.
Хоч я і розумніший від всіх тих чопів:
Докторів, магістрів, письменців та понів,
Хоч сумніву, боязні в мене й не значно,
Хоч чорта мені ані пекла не лячно —
Затож-то у мене і радості ніт,
Мені й не здаєсь, щоб я знав що, як слід,
Мені й не здаєсь, щоб я міг що навчити,
Людей на добро навести й поліпшити.
А тут не маю грошей, ні багатства,
Ні почестей, ні світовладства;
Вже й псу обридла б жизнь така!
Тож магії віддався я,
Чей тайна викривсь яка ми
Свідущих духів хоч устами,
Щоб силу я пізнав, що світ
В самім ядрі його держить,
Пізнав всіх явищ зв'язок стислий,
А не слова лиш плів без мислей.

О, щоб ти, місяцю-королю,
Не бачив більше мого болю,
Так як не раз ти в північ вже
При тім столі застав мене:
А я глядів з-над письм і книг
На тебе, друже хвиль сумних!
Ах, щоб по горах так гуляти,

У твоім блиску ся купати,
Ярами з духами летіти,
Лугами в смерку шелевіти,
Всю гниль знання стрясти з душі,
В перловій мнючесь росі!

Но ах,— я тут ще, в тій тюрмі?
Прокляті кліті кам'яні!
Де навіть любий блиск небес
Крізь барвні шибки мутно лбсьь.
Тут, серед купи давніх книг,
Погризених, запилених,
Аж до високої повали
Папером вкритих зачадженим,
Тут, серед тих склянок кручених
І всяких приладів нездалих,
Де ми предківський гній розшпали —
Ось тут твій світ! Ось то твій світ!

І ти питаєш ще, чому
Так серце в груді ти щемить?
Чом біль неказаний твою
Живу натуру так давить?
Замість живучої природи,
В котрій людей бог осадив,
Ти в дим заперся, в гниль і смроди,
Серед мерців і костей жив!
Вставай! Тікай в далекий світ!
А книга ся, до всіх тайн брама,
Письмо самого Нострадама,
Се твій єдиний супровід.
По ній ти зізд пізнаєш путь,
Піймеш природу і всі твори,—
І мислі яснії прийдуть,
Як дух до духа заговорить.
Но дармо се письмо свячене
Сухим умом я поясняю:
Ви, духи, близько тут круг мене,
Відповідайте, що питаю!

(Розмикає книжку й побачив знак Макрокосму).

Га, що за розкіш на сей вид
Нараз проникла ми все тіло!
Святе чуття, мов хвиля сил живих,
Мов молодості жар, по жилах пролетіло.

Чи бог се написав той знак,
Що бурю втишус ми в груді,
Що в біднім серці радість будить,
І широко та ясно так
Круг мене тайники природи відкриває?
Чи сам я бог? Як все круг мене сяє!
В тих рівних рисах рух і лад,
Природи віннотворячий верстат!
Тепер аж пізнаю, що вчитель повідає:
«Світ духів не замкнувсь перед вами;
Ваш дух замкнувсь; вам в серці гниль!
Тож сміло трудне серце вмий
Зірниці ясної лучами».

(Оглядає знак).

Як все тут в цілість ся сплітає,
Житє і в'яжесь і ділає!
Небесні сили вниз і вгору йдуть
І золоті си відра подають,
І з невичірнім блиском раю
З небес всю землю проникають,
Гармонією світ увесь проймають!

Пречудний вид! Ах, ні,— лиш привид, мрії!
Но де ж тебе, природо, мож уняти?
Де груди твоя, предвічна мати,
Котрою твори всі кормиш живії,
Д'котрій я тиснусь, зв'ялений пожаром? —
Вна поїть і живить,— я прагну, смагну даром!..

(Гнівно перевертає книгу й побачив знак Земного духа).

Не так вже сей м'я знак морочить!
Дух земний — ближчий він мені,
Вже чуюсь кріпшим,— кров ся точить
Живіш, мов по новім вині,
Відвагу чую — в світ пуститись,
І щастя земне й біль зносити,
Із бурями безлячно битись,
І й раз не дробгнути на стрісканім судні.
Звід висне надо мнов —
Блиск місяця померк —
І лампа гасне!
Дим клубиться! Червоне проміння
Круг мої голови яріє —
З-під склепіння холод віє,

Кров морозить в мні!
Духу сильний, чую тя,— ти тут!
Вкажись мені!
Га! Як серце рветься з груді!
Силу молоду
Кров кипуча в тілі будить!
Всім серцем віддаюсь ти я!
Явись! Явись! Хоч будь тут й смерть моя!

Бере книжку й тасмишко вимовляє знак Духа. Бухає червона полонінь,
Д у х землі являється в полоніні.

Д у х

Хто зве мене?

Ф а в с т

(відвертається)

Страшений вид!

Д у х

Потужно завзивав м'я ти,
Віддавна в мій втискався світ.

Ф а в с т

Ах, я не можу тя знести!

Д у х

Ти звав м'я голосом розпуки,
Щоб голос мій вчути,
В лице моє глянуть;
На зойк твій глибокий я станув.—
Ось я! Но що се,— ти тремтиш?
Ти, велет? Де ж той дух твій смілий,
Що в власній груді світ свій сотворив,
Його леліав і носив?
Що з дрожжю радості одного лиш
Бажав: щоб з нами, духами, зрівнялись?
Чи той ти Фавст, що вмів м'я звати
Потужним словом з бездни аж до дна?
Чи той ти Фавст, що осьде онімільний
Від мого подуву до глибини тремтить,
Хробак дрібний, що в пилі ся вертить?

Ф а в с т

Огнистий привиде,— ні, не злякаш м'я!
Се я, се Фавст, тобі рівня!

Д у х

В' життя навалі,
В діл урагані
Я скрізь шпирю,
Сную, ділаю.
І вродини й гріб,
Безберіжну глиб!
І 'хвили бурх'яючі,
І житні палаючі

На вічності кроснах грим'ячих я ткаю
І шату господню живую складаю.

Ф а в с т

О духу творчий, що весь світ проймаєш,
Як близький чуюсь я тобі!

Д у х

Ти рівний тому, кого ти піймаєш,
А не мені!

Щезає.

Ф а в с т

(падає зомлілий).

А не тобі?
Кому ж?

Я, божа подоба,
І навіть не рівня тобі!..

Хтось стукає до дверей.

Прокляття! Фамулюс мій ось!
Пропала найщасливіша хвиля!
Й чого тут лізе слизь тота застила,
Де духа слово-грим іно що пронеслось!

Вагнер у нічній одежі й шапці, з лампою в руці. Фавст гнівно відвертається.

Вагнер

Простіть, я чув, що ви декламували;
Ви, певно, грецьку трагедію читали?
В тій штуці рад би я що скористати.
Бо нині багато се значить...
Не раз лучалось ми чувати,
Що добрий комед'янт, то ще й попа навчить.

Ф а в с т

То певно, скоро піп — комед'янт сам;
А се лучається не раз.

Вагнер

Ах, що! В музеї по ціліським дням там
Сидиш, і бачиш світ хіба де раз
У свято, здалека, крізь скло,—
І як намовою відтак вести його?

Ф а в с т

Якщо не чуєш сам, пуста і мова буде,
Як слово з серця не плп'ю
З розкішним трепетом із груди,—
До людських серць уходу не найшло.
А ти сиди та мни слова,
Та саламаху ладь із огризків чужих,
Та порпайсь в попелі, де вуглики ще два,
І огник роздувай із них!
От важна праця,— ані слова!
Для мавп забава та дітей!
Як з серця не плине ти мова,
То й не дійде до серць людей!

Вагнер

Но виговір для бесідника — все;
Я чую,— много нестас ми ще.

Ф а в с т

Про чесну користь тільки дбай!
Не в пустомельстві зиск лежить!
Лиш думку щирю й розум май,
А штучних фраз не тра ліпить;
Розумно говоріть, а простими словами,—
То всіх намовите і всі підуть за вами.
Та ба,— блискучі ваші мови знаю:
З всевітніх обрізків позліплювані штучно,—
Осінні се вітри, що лист сухий змітають
Та шелестять — і холодно і вкучно.

Вагнер

Ах боже, довга ж бо та штука,
А так коротке життя!
Мене ось при критичних тих науках
Не раз глибокий жах бере.
Бо як то тяжко средств добути,
Щоби ся до самих джерел дібрати,
А що, як так прийдеш в півпуті,
Та й мусить християнин вмирати?

Ф а в с т

Чи ж пергамент — то джерело святе,
З котрого — раз напивсь — повік не схочеш пити?
Не здиблеш скріплення, хоч довіку гляди ти,
Як з власної душі воно ти не прийде.

В а г н е р

Простіть,—но все то розкіш є і буде —
Переноситись в духа давнини,
Знать, що колись гадали мудрі люди,
І як у всім геть-геть їх перегнали ми.

Ф а в с т

О, перегнали страшно, знатно!
Мій друже, весь той давній час,—
Для нас се книга ще семипечатна.
А те, що «дух часів» зовесь у вас,
На ділі се ваш таки власний дух,
В котрім щось мерещиться, може,
Та так, що якби — сохрانی боже —
Побачив хто,— осліп би і оглух!
То там смітник, старого дрантя купи,
Царі та війни, вбійства, трупи
Та гарні прописні моралі,
Котрі вже й горобці цвірінькать перестали.

В а г н е р

Но світ, дух людський і життя!
Таж кожний рад пізнати все те.

Ф а в с т

Ну, се ще — що таке «пізнати»!
Чи мож дитя по імені назвати?
Не многі, що що-то пізнали,
І — глупі — серце відкривали
Всім людям, все чуття своє несли для них,—
Погибли на хрестах та стосах огняних.
Но, друже,— пізня, бач, доба,—
Вже час тоту розмову перервати.

В а г н е р

А я й до рана не лягав би спати,
Щоб ще так вчено з вами розмовляти.
Та завтра йде великдень; то хіба,

Вже завтра мушу вас се й те питати.
Я пильно всьому вчивсь,— та ба:
Багато знаю, но все хотів би знати.

Відходить.

Ф а в с т

(сам)

І як лиш голова йому не трісне,
Що в ню раз в раз таке терміття тисне,
За скарбами так поквапно гребе,
А радусь, як хробака найде!
Така личина мимрпті тут сміє,
Де духів лет потужний віє?
Но ах, сей раз, нужденний черве науки,
Тобі я вдячний бути мушу:
Ти вирвав м'я з бездонної розпуки,
Що ми охвачувала душу.
Ах! Так огромною була тота проява,
Що-м проти неї чувся черваком!
Я, образ божий, що-м вважавсь цілком
Вже близьким джерела добра і права,
І думав, що мені втворилась раю брама,
Що-м скинув з себе зємного Адама:
Я, більш ніж херувим,— котрого сила
Свобідна гордо рвалася, щоб в жилах
Природи поплисти, і творячи, в віках
Жити божеським життям,— ох, як я впав глибоко!
Одне громове слово м'я звалило в прах.

Я не рівня тобі! Не смію земне око
Зносити к тобі. Зміг ти я призвати,
Але не зміг при собі тут держати.
Но в тій страшній блаженній хвилі
Як сильним чувсь я, як слабим!
А ти м'я гордо пхнув щосили
У бездну сумніву, мов в дим.
Хто путь ми вкаже? Що минати?
Чи знов за серця поривом ступати?
Ах, наші діла, так, як наші болі,
Все нашого життя по куснику вривають!

Все найвище, що лиш думки піймають,
Піймають з примішків матерії мертвої.
Коли одне добро здобули ми в життю,
То вже не вірим кращому добру;

322

А чистеє чуття, що перш нас оживляло,
В тім земнім патовпі заниділо, зів'яло.
Коли фантазія вперед гордим крилом
В надії смілій в безмірі ширяла,
Тепер, де в омуті все щастя потеряла,
Тісний простір їй став достаточним гніздом.
Грижа сейчас глибоко в серці сяє
І, мов павук, таємний біль снує,
Ворухиться, спокій і радість проч жене,
В новій подобі все перед тобов стає:
То жінка, діти, дім, громада,
То меч, огонь, вода, отрута, зрада...
І все тя те ляка, що ще тя не постигло,
І все оплакуєш того, що ще не згинуло.

Богам я не рівня! Тепер глибоко чую:
Я хробакам рівня, що в поросі повзуть,
Що в поросі і родяться й живуть,
І там ногами їх проходжі розтратують.
Хіба ж не порох сотні тих шухляд,
Що стіни ті високі ми стісняють,
Тих тисячі дурниць, що купами стоять
І тут, в заплісній той світ м'я замикають?
Чи ж тут найду, чого ми нестас?
Чи тра аж тисяч книг, щоб я переконався,
Що всюди чоловік в біді жис,
А деь там хтось щасливим звався?
Ти що так шкіришся, порожня чашко?
Твій мозок теж колись болів, палав, як мій,
Дня ясного шукав, блудячи в тьмі,
І правди хтів, хоч фальш його давила тяжко!
Ви, прилади, на сміх мене взяли
Коліссям, корбами та зубцями зо сталі.
При вході я стояв — ключем ви бути мали,
Та, хоч як мудрі, ви тих замків не'домкли.
Таємна в білий день природа
Не дасть свою заслону відокрити,
А що сама тобі не хоче проявити,
То шрубов, корбою не видреш, — праці шкода!
Старе знаряддя, що мені по тобі?
Стоїш тут, як мій батько тя лишив.
Сей звій старий громадить чад на собі,
Як довго чад із сеї лампи плив.
Волів б я був, що маю, все пропити,
Ніж мучитись ось тут і піт холодний лити!

Що в спадку від батьків дісталось нам,
Те власним трудом тра ще позискати;
Те лиш тягар, з чого не може скористати,
А те лиш корисне, що випрацюєш сам.
Но чом сплясєсь погляд мій он там?
Чом очі так манить оця плящина?
Мені так ясно стало враз, немов
На ясну поляну з гущави я прийшов!..

Вітай же ми, посудо ти єдина,
Котру тепер я бережно знімаю!
Ось в тобі дотеп, штуку поважаю.
Ти, сім'я сну і супокою,
Ти, смерті радісний напою,
Днесь своєму майстрові востаннє прислужись!
Гляджу на тебе — біль втихає,
Беру тя — туга замовкає,
Бурливі хвилі духа уляглись,
І вже на море мов пливу безкрає...
Криштальна бездна підо мнов палає,
Он край новий! Он деь новий світас!
Огністий віз на крилах етерових
Збликаєсь д'мені. Я готовий
В безмір новими линути стежками,
До діл нових — із чистими руками.
Надежна розкіш! Величне життя!
І ти, хробак, ти заслужив на те?
Та ні, лиш сміло вдаль ступай,
Те любе сонце попрощай!
Поважся розірвать заслону,
Що всім страшна, невідома нікому.
Ось час — учинком доказати,
Що може мужній дух з богами рівен стати;
Що перед темнов безднов не дрогне,
В котрій фантазія сама си пекло творить.
Що сам продресь у гирло те тісне,
Котрого вхід страхом уяву нашу м'орить.
Вкажи, що радісно і сей крок зробиш ти,
Хоча б тобі й прийшло — в нічо ся розплисти.

Ходи й ти, чиста чарко кришталева,
З укриття давнього сюда;
Віддавна вже забув про тебе я!
Ясніла ти при празниках вітцевих,
Понурих гостей веселила,
Коли ти в них з рук в руки йшла.

Фігур одих майстерная різьба,
І співи, дотепи тих гостей піднапилих,
Їх обов'язок — душком пить до дна —
Пригадує ми дні гуляці, молоді.
Не до товариша тепер п'ю з тебе я,
Не до пісень та дотепів мені!
Хто сей напиток п'є, вже не протверезиться!
Наповнена вже ним жолобина твоя.
І я спішу тим бурим плином впиться.
Последній сей напій, последню скорб мою
До тебе радісно, сходяче сонце, п'ю!
(Підносить чарку до уст).

Дзвонять і співають.

Хор ангелів
Христос воскрес!
Радість землі синам,
Прощення їх винам,
Очисть від змаз і плям
Зійшли з небес!

Фавст

Що се за звуки, що за тихий спів
Насилу скло від уст ми відіймає?
Чи ж сей глухий звук дзвонів сповіщає
Прихід врочистих, великодніх днів?
Сей хор уже спів радості співає,
Той сам спів, що колись з уст ангельських дзвенів:
Що вже по ночі мук — день життя наступає?

Хор жінок
Мастями вонними
Ми го скропили,
В камені онде ми
В гріб го зложили,
В чисте покривало
Ми го обвили в жолобі,
Ах, та не здибали
Христа вже в гробі!

Хор ангелів
Христос воскрес!
Мир тим, що хрест несли,
В серці любов найшли,
Пекло покус пройшли,
Чистячий жар увесь!

Фавст

Чо тиснетесь так лґгідно, невпинно
До мене в порох, віщуни небес?
Дзвенить тим, у когó нижніше серце б'єсь!
Я чую вашу вість, но в моім серці зимно,
Немає віри, то нема й чудес.
Там, відки вість та радісна дзвенить,
Я й думкою сягнуть не смію;
А прецінь змалку ще до звуків тих я звик,
Так що й тепер при них відзискую надію.
Колись вони, мов поцілуй любовний,
На серце ми серед тиші лились,
Пророчо так гуділи чисті тони
І вгору всі чуття з молитвою неслись;
Тасмна м'я, сердечна туга
Вела в зелений луг, до гаю,—
Гарячих сліз з очей лилась струга,
І чув я, як в душі нові світи світають.
Той спів звичав охочі гри дітей,
Розгульні обходи весняні;
Ся споминка від уст скло відняла мені,
Дитинячі чуття спинили крок важкий.
Дзвенить, о пісні райської любові!
Плиніте, сльози! Я жию наново!

Хор учеників

Ось над могилою
Камінь з печаттю!
Дивною силою,
Світлою статтю
Встав він і смерть поправ
Сильнов рукою!
Вчителю, чом не взяв
Нас ти з собою?
В горю розстались ми
З тобов на світі,
В тузі остались ми
Тут, щоб терпіти.

Хор ангелів

Христос воскрес,
З лона могили!
Всім, хто з пут рвесь,
Він додав сили.

Ділами чтіть його,
Серця любовою,
Братне корміть його
Щедров рукою,
Правду несіте в світ,
Скорбним утіху шліть,
В той час воскресшого
Стрітите в вічнім спокою.

ПЕРЕД МІСТОМ

Усякий народ виходить брамою з міста на прохід.

Кілька ремісничуків
Чого це ви туди?

Інші

Ми йдем на Лісничівку.

Перші

А ми махасм до млина.

Один ремісничук

Я раджу вам, ходімо на Млинівку.

Другий

Та бо туди дорога зла.

Другі

А ти куди?

Третій

Де другі, там і я.

Четвертий

Ходіть на Замчище, там напитаем живо
І найкращих дівок, найліпше пиво,
І бійку розпічнем таку, щоб гук ішов.

П'ятий

Ех, ти до бійки хоч сей час!
Свербить тя, бачу, шкіра третій раз?
Но я боюсь іти туди з тобов.

Служниця

Ні, ні, я верну в місто вже.

Друга

Там під тополею напевно він буде.

Перша

Мені це не бог зна який гаразд;
З тобою він попідруч ходить,
З тобов танцює раз у раз,
А що ж мене те все обходить?

Друга

Но нині, певно, він не сам,—
Казав, що й Кучерявий буде там.

Школяр

Ех, жваві дівки, так-так!
Ходімо, брє, за ними живо!
Міцний тютюн, холодне пиво
І стрійна дівчина, се мій найліпший смак.

Міщаночка

Ну, чемні ж ті студенти дуже!
Йй-богу, встид з такими молодцями;
Товариство приличне — їм байдуже,
Вони біжать за простими дівками!

Другий школяр

(до першого)

Поволі, брє, тут йдуть за нами дві,
А кожна прибрана, мов квітка;
Одна з-між них — моя сусідка,—
Я з нею нібито в любові.
Вони тихіськo йдуть та йдуть,
А далі к собі й нас приймуть.

Перший

Ні, брате,— я не люблю церемоній,
Спішім, а то пропаде дичина.
Та, що в суботу десь мела покої,
В неділю найліпше цілує й обійма.

Міщанин

Побий го бог, тогo начальника нового!
Такий зробивсь, що й не підходить до нього.

А чи для міста хоч що-то зробив?
Щодень тісніше та бідніше,
А підлягай, як підлягав давніше,
Ба і плати ще більше, ніж платив.

С т а р е ц ь

(співає)

Пани й пані, ласкаві, гожі,
Так гарні, як цвітучі рожі,
Погляньте, не згордуйте мною,
Підпоможіть мою недолю.
Не дайте дармо ми співати!
Лиш той щасливий, хто дає;
А в нинішнє велике свято
Най буде жнивечко й мов.

Д р у г и й м і щ а н и н

Нема ніч ліпшого, як так в неділю-свято
З сусідами про війни розмовляти,
Як десь там в Турції за сотою межею
Народи ріжуться поміж собою.
То станеш при вікні, п'єш чарку, другу звільна.
Глядиш на кораблі, що йдуть водов долів,
А вечір радо йдеш домів
І богу дякуєш, що в нас пора спокійна.

Т р е т і й м і щ а н и н

Так, куме, так! Се правда! Цур лихому!
Най там собі й голови скіпають,
Все горі дном перевертають,—
Лиц дома все останесь по-старому!

Б а б а

(до міщаночок)

А то повбирані, маківочки мої!
І хто ж ся в вас не закохає? —
Ну, гарно,— лиш не будьте так горді,
А я б найшла того, що серденько бажає.

М і щ а н о ч к а

Агасю, па! Пильнуймось, я і ти,
Щоб з цею відьмою по вулиці не йти!
Вона вночі ми, на Андрія, мого
Судженого вказала, мов живого.

Д р у г а

І мого з воску ми вказала
В вояцькім строю, серед стрільб, гармат;
І що вже я дивила, виглядала,
Та якось з ним не можу ся спіткати.

В о я к и

Башти і мурн,
Замки тверді,
Насмішливі
Дівки горді
Рац я здобуть! —
Смілий то труд,
Славна то плата!
Грають-ревуть
Мідяні труби:
Кличуть до втіхн,
Кличуть до згуби.
Тож-то життя,
То ураган!
Замки й дівчата,
Здайтеся нам!
Славна заплата,
Хоч труд усякий.
Гурра світами,
Далі вояки!

Ф а в с т і В а г н е р .

Ф а в с т

На ріках, потоках вже присли леди
Через теплий, живущий повів весни.
Надія щастя в долах зеленіє;
Стара зима в безсиллі своїм
Сховалась поміж гори стрімкії,
А відтам, утікаючи, сіє
Остатки сійби ледяної
Пластами понад зелені ниви;
Но сонце білого не любить,
Усюди рух, життя вно будить,
Все барвами красить живими;
Но цвітів ніт ще по долині,
Зате постробний люд вкрив ї нині.
Обернись, долі сею горою
Глянь на місто за собою!

То пресь із тісної, темної брами.
Живими пестрими товпами.
На свіжий воздух спішать всі радо;
Святкують велике воскресне свято:
Бо вни й самі воскресли нині
З низеньких хат, душних світлиць,
З верстатів та тісних крамниць,
З-під мурів та дахів твердині,
З товкучих, кручених вулиць,
З святого сумерку церковів
До світла всі повиринали.
Глянь, глянь, як живо сей люд ся розбрив
Поміж садами та полями;
Глянь, як ось вздовж і вшпр рікою
Плюскотять незлічимі празничні човни.
А сей послідній, повний аж надповний,
Осе від берега відплив.
Де лиш є стежка під горою,
Усюди люд в святочнім строю.
Ось і селян вже гомін чути;
Ось тут для люду дійсний рай,
Старе й мале — співай, гуляй:
Ось тут я — чоловік, тут вольно ми ним бути!

Вагнер

Гуляти, пане доктор, з вами —
Для мене честь і користь; но сам я
Ніколи би не заходивсь з хлопами,
Бо те простацтво — смерть моя.
Їх крик, музика, гри, се все
Ненависна мені орава;
А то ревуть, мов біс який їх дре,
І се в них празник, се забава.

Селяни під липою

(танцюють і співають)

До танцю пристроївсь вівчар
В крисак, обрані і киптар,
А ретязі аж сяли.
Круг липи люда повно вже,
Веселий тан іде та йде
Гей га! Гоп га!
Гоп-гей же, гей же га!
Гудуть баси й цимбали.

Він живо протиснувся в круг,
Аж тут о дівчину одну
Плечима втовк спереду:
А гожа дівка зирк та глип,
І каже: «Що се за Пилип!»
Гей га! Гоп га!
Гоп-гей же, гей же га!
«Не штовхай так, ведмедю!»

Но швидко в вир линули враз,
То вправо шусть, то вліво шасть,
Убори аж фуркочуть.
Зіпріли вже, спаліли вже
Ід груді грудь, д'лицю лице.
Гей га! Гоп га!
Гоп-гей же, гей же га!
Вни дишуть і шепочуть.

«Ей, не осмілюйсь так зо мною!
Вже не одну ти підійшов
Облєсними словами!»
Но й сю він заманив з собов,
А там з-під липи гул ішов.
Гей га! Гоп га!
Гоп-гей же, гей же га!
І співи і цимбали.

Старий селянин

Спасибі, пане доктор, вам,
Що ви нас нині не забули,
І серед того здвигу д'нам,
Такий учений муж, прибули,
Прийміть же сей найкращий збан,
Напитком свіжим він налитий,
Підношу го — нехай він вам
Не тільки на здоров'я служить,
Но скільки в нім крапéль, най бог вам наположить
Оттільки днів іще прожити.

Фавст

Приймаю сей почесний збан,
Подяка і спасибі вам.

Народ в усіх боків згромаджується кругом.

Старий селянин

Хороше се зробили ви,
Що в день сей радісний прийшли,—
Таж чесно рятували ви
Давніше нас в тяжкій дні.
Тут не один живий стоїть,
Котрого 'ген ще родич ваш —
Як пошесть бісилась страшна —
З смертельної гарячки спас.
І ви тоді, ще молодий,
Ішли до кожного слабого,—
Сотки їх гинли день у день,
А вам не сталося нічого;
Хоч много труду ви приймали,
Той рятував вас, що над нами.

Всі

Дай бог здоров'я вам за те!
Рятуйте нас ще довгі літа!

Фавст

Тому, над нами, дяку шліте,
Що вчить рятунку, поміч шле.

Відходить з Вагнером далі.

Вагнер

Яке чуття ширяє в твоїй груді,
Великий мужу, при поклонах сього люду!
Щасливий, хто талан свій так
На користь повернути вміє!
Отець синам показує тя своїм,
Всі тиснуться, розпитують, спішать,
Гул тихне, музика німіє,
Ідеш — всі вряд стають перед тобою,
Шапки вгору летять,— не много
Хибло, а вклякли б, мов дорогов
Се піп проходить з паном-богом.

Фавст

Ще кілька кроків лиш до камінних вершків!
Тут відпочиньмо, наш прохід скінчився.
В тяжкій задумі тут не раз я сам сидів
І постом та молитвою томився.

Надією багатий, віров сильний,
Покутов, стонами й слізьми в царя
Небес я висднать хотів, щоб жах могильний
Втихомпривсь — чума страшна.
Похвала люду днесь здавсь мені
Наругою. Коби ти знав, що в глибині
Душі кипить! Як мало батько й син
На честь такую заслужили!
Мій батько був понурій сім'янин;
Природу і природні сили
Він чесно, хоч по-своєму, слідив
Способами причудливо крутими.
То він в тогаристві адептів
У чорній кухні вік сидів
І після безвісних рецептів
Усяку всячину мішав і пік і грів.
Червоної лев, зальотник смілий
В легкій жарі з лелією друживсь,
Потім обоє смажились і пріли
І вар з одної колби в другу ливсь.
А як вкінці в склянім покою
Цариця молода засяла в барвнім строю,—
Готов був лік! Вмирили хорі,
А хто подужав? — і слиху нема.
Так ми пекельним варом тії гори,
Ті доли винищили з люду
Далеко гірше, ніж чума.
І сам я тисячам давав отруту;
Вони померли, я жию,— і ще,
Убийцю клятого, хвалять мене!

Вагнер

Як можеш ти ся тим журити?
Хіба ж не чесно той ділав,
Хто штуку, що му батько передав,
Старався точно й совісно повнити?
Коли ти, молодцем, вітця шанувш,
То радо він прийме тебе;
Коли ти, мужем, над наукою працюєш,
То чей твій син ще дальш, ніж ти, зайде.

Фавст

Щаслив, хто надіється ще,
Що верне з того закуту блудного!
Чого не знаєм, того нам і тре,

Що знасм, те не здале ні до чого.
Та годі нам сю гарну хвилю
Таким печальним думанням мутить!
Глянь, як в жаруцім вечора промінню
В повіттю зелені село блищить.
Тоні вже сонце, никне, день минув;
Вно там спішить, життя новеє сіє.
О, чом на крилах я з землі не полинув
За ним, усе за ним в краї чужії!
І вічно б я в вечірньому промінню
Світ тихий бачив під собов,
В пожарі гори всі, стихаючі долини
З потічками срібла, з рікою золотов.
Тоді би лет мій бистрий не спиняли
Стрімкі гори, дикі скали.
Ось море з теплими затоками вже мріє
Перед зачудуваним оком. Уже
Ось-ось тоні бог світлий, но новії
Збудились сили, далі пруть мене;
І я лечу, тим світлом вік ся пою,
День перед мною, а ніч за мною,
Над мною небо, підо мною море.
Ще чудний сон, заким зоря займесь...
Ах, де ж те земнеє крило найдесь,
Щоб так, як дух, неслоє в просторі!
Но се вже вроджене нам всім,
Що вгору дух, наперед гонить,
Коли над нами в синім морі тім
Свій спів тремтячий жайворонок дзвонить.
Коли понад стрімкі скали
Орел розпластавшиє плавле,
Понад поля та озера домів
Ключі вандрують журавлів.

В а г н е р

Я й сам не раз мав дивних бажань хвилі,
Но того не бажав ніколи я.
Навкучать швидко і ліси й поля,
Та й що за радість — крила журавліні?
Чи так то тягне розкіш духова
Від книг до книг, листочок за листком!
І любо так збіжить ніч зимова,
І дивним щастям розгріваєє кров,
Ах, а як пергамент старий ще розвинеш,
То бачиться, що в небі весь тонеш.

Ф а в с т

Одне лиш те бажання в тебе є;
О, най же друге й знає ти не буде!
Дві душі, ах, живють у моїй груді,
Одна від другої ся рве.
Одна з потужним запалом любові,
Держиться світу естеством цїпким,
А друга рвєсь невдержано-прудиким
Крилом в світ духів лазуровий.
О духи, як ви є в просторі,
Потужні, творчі, між небом а землев,
Зійдіть із своїх золотистих дворів
І в вольну живнь нову перенесіть мене!
Ах, щоб хоч плац чарівний мав я,
І міг летіти в білий мир,
То й найдорожчий я б убір,
Крілівський плац за нього б дав я!

В а г н е р

Не накликай воздушних тих жпльців,
Що в хмарах, вічно движучись, шпряють
І на людей з усіх кінців
Стосотне лихо насилають.
Ось з півночі Мороз неситий шле
На тебе гострі, ледовії стріли;
Зі сходу духів рій з Посухов пре
І вогкість з груди твої сєє;
А як з полудня їх степи шлють пісковії,
Щоб спрагою шпик в кості ти ссушили,
То з заходу рої летять вогкії,
Що зразу освіжать, відтак затоплять ниви.
Вни радо слухають, но все на зло звертають,
О що проси — сповнять, но враз і ошукають,
Вони ти вкажутьє з небес послами
І шепчуть фальш ангельськими устами.
Но час іти вже, смерк запав,
Затягєє млою світ, холодний воздух став;
Аж ввечір чоловік хатній спокій цїнить!
Но чом ти став? Куди так сильно ся вдивляєш?
Що так тя в сумерці займає?

Ф а в с т

Глянь, що за чорний пес полями он біжить?

В а г н е р

Давно вже бачу го, — здаєсь, не важна штука.

Фавст

Приглянься добре! Що се за звірюка?

Вагнер

От пудель, що зблукався і нюхом
Біжить за пановим слідом.

Фавст

Вважай-но, як широкими кругами
Він нас все ближче оббігас,
І — як не милиюсь — за його ногами
Мов слід огнистий ся лишас.

Вагнер

Я виджу тільки чорного псюка;
Се, певно, вам в очах мана така.

Фавст

Мабуть, він тайним нас силóm обводить,
Щоби відтак нас в сіть зловить?..

Вагнер

Глянь, косо й боязко він нас обходить,
Бо двох чужих, не свого пана зрить.

Фавст

Круг звужуєсь! Вже ось він близько!

Вагнер

Правдивий пес се, не мара, дивіть:
Ворчить, леститься, чякне на живіт,
Хвостом маха. Звичайний псисько.

Фавст

Ходи враз з нами! На, пес, на!

Вагнер

Потішно-глупа звірина!
Сташ — він служить, скажеш знов
До нього що — він пнесь горі тобов.
Пусти що, зараз ти найде,
За палицею до води піде.

Фавст

Ти правду кажеш; духа й не слідно,
Дресура все — та й більш нічо.

Вагнер

Пса, щоб лиш гарні штуки вмів,
То й наймудріший муж полюбить.
Сей, певно, ласки твої не згубить,
Не дармо ж був у школі в школярів.

Входять через браму до міста.

ФАВСТОВА СВІТЛИЦЯ

Фавст

(входить з пуделем)

Покинув я луги й облоги,
І ніч їх темна залягла,
Що з тайним трéпетом тривоги
В нас будить кращіі чуття.
Усяке зма́гання гріховне
Затихло, всякий порив злий;
Любві святої серце повне,
Любві до бога і людей.

Будь тихо, пудель! Не ганяєсь по кімнаті!
До порога чого се нюхтиш?
За печею ось положиєсь,
Мій ліпший за́головок на ти.
І як там по гористій стежчині
Забавляли нас скоки твої,
Так моїм гостем будь віднині,
Спокійним, як я рад тобі.

Ах, як в світлиці тій тісній
Знов любо лампа запалає,—
То в груді ясно ся ділас,
Дух свідомо стає сам свій.
І розум твердо, ясно плужить,
Надія знову розцвіта,
До струй життя дух людський тужить,
Ах, аж до джерела життя!

Не ворчи, пудель! Тії тони святії,
Що тепер в моїм серці дзвенять,
З звірячим голосом не в лад.
Звичайно чоловік, як що не розуміє,
То з того сміється,
На красоту й добро ворчить,
Бо все те часто прикрим му здається;
Чи мав же би те саме й пес чинить?

Но ах, вже чую, мпмо щирій волі
Вдоволення погасло в груді моїй.
Чому ж те джерело так швидко засихас,
І в спразі, в туску нас лишас?
Се часто ся мені лучас;
Но й сьому горю поміч є:
Се дух надземного бажає,
А вно — се откровеніє,
Котре найкраще, найчистіше світить
В новім, євангельськїм завіті.
Стрібуймо ж текст основний розікрити
І з щиров волею святїй
Оригінал на рідній свїй
Язык переводити.

(Розкриває книгу й лагодиться до писання).

Написано стоїть: «Вначалі було с л о в о!»
Вже ось і запинка! Яков тут йти дорогов?
Таж с л о в о годі так високо класти.
Не так се мушу перекласти,
Сли лиш правдиво дух мїй прояснивсь.
Написано стоїть: «Вначалі була м и с л ь».
Обдумай добре все, що дух говорить,
Щоб, пишучи, рука не заблудила!
Чи тільки м и с л ь все двигає і творить?
Повинно б бути: «Вначалі була с и л а».
Но й се, заким ще написав я,
Вже щось ми шепче, щоб на тїм не став я.
Га, просвітив м'я дух! Нараз ми зазоріло,
І смїло пишу я: «Вначалі було д і л о».

Як хоч зо мною в хаті жити,
Пудель, покинь так вити,
Покинь дзявуліти!
Такїй неспокійній худобі
Не дам тривати при собі.
Один з нас відти
Забратись мусить проч.
Не рад би-м тебе ся позбути,—
Отворені двері,— біжи, куди хоч.
Но що се такого?
Чи се природно може бути?
Чи тїнь се, чи дійсна проява?
Мїй пудель росте вдовж і вишир,
Вгору піднімаєсь от-от!
Ні, се не пес, той страшенний звір!

Що за мара в мїй дїм попала?
Вже завбільшки, як бегемот,
Огністі очі, страшний рот.
О, не уїдеш ти мені!
На такі півпекельні тварі
Ключ Соломонів придалий.

Д у х п
(у сїнях)

Там, там попавсь один!
Тут ждїть, не йдїть за ним!
Мов в сїті звір, повис
Старий пекельний лис.
Но бачно, бачно
Лїтайте, кружїть
Незначно,
А він розірвє тоту сїть!
Як зможем му стати в пригоді,
То живо, що тра!
Бо й він наш добродїй,
Немало чинив нам добра.

Ф а в с т

На твар сю пред всїм
Закляття чотирьох звернім!
Саламандра най жариться,
Водяниця най вертиться,
Лїтавиця най щезає,
Кобольд з трусом утікає!
Хто не пїймаєть
Чотирьох тих
Усіх прикмет
І сили їх,
Той в жодній хвилі
Чад духами не має сили.
Щезай в огні,
Саламандро!
З шумом хвилею плини,
Водянице!
Блисни свїтом метеору,
Лїтавице!
Сокоти гумно й обору,
Хованче! Хованче!
Покажись лицем в лице!

Не елементів мари
В тій тварі:
Спокійно лежить і на мене глипить,
Закляття не ткло і зовсім.
Сильніші, значить,
На що закляття звернім.

Коли тя, почваро,
Тут пекло наслало,
То глянь на знам'я те,
Перед котрим паде
Вся сила злая!
Вже їжиться, здвигась, надувась.
Проклята сононо!
Чи пізнаєш його,
Несотвореного,
Неізреченого,
По всім небі розлитого,
Люто пробитого?

За піч затисся звір,
Мов слон вріс вдовж і вшир,
Займив простір увесь,
От-от в мглу розпливесь.
До стелі не зносись!
При майстра ногах положись!
Ти видиш, що грожу не даром.
Спало ты святим пожаром!
Не дожидайсь
Трикрат горючого світу!
Не дожидайсь
Найсильнішого з моїх закляття!

Мла опадає, Мефістофель виступає в уборі
мандруючого школяра.

Мефістофель

Пощо сей крик? Що зволять пан казати?

Фавст

А, се був пудля зміст! Добродій
Мандруючий школяр! Смішний случай та й годі.

Мефістофель

Учений мужу, клінне перед вами!
А то-м зіпрів під вашими клятьбами.

Фавст
Як звешся?
Мефістофель

Е, се питання пусте
Для того, хто так маловажить слово,
Хто ні на що не смотрить поверхово,
А тільки в річєй суть ся пре.

Фавст

У вас, панове, можна суть
Звичайно з назвица пізнати;
Досить лиш Бельзєуб, Нищитель, Зрадник вчуть,
Щоби вас скрізь-наскрізь поняти.
Та ну, хто ж ти такий?

Мефістофель

Я часть тїбі сили,
Що все бажає зла, а все добро діла.

Фавст

А се знов що значить? Се загадка ціла!

Мефістофель

Я дух, що все перечить в кожній хвилі!
І справедливо; все, що повстає,
Лиш того й варто, щоб згигало;
Тож ліпше б, якби нич не повставало.
Значиться, все, що в вас ся зве:
Гріх, знищення і всяке зло —
Осе властиве ділання мое.

Фавст

Ти кажеш, що ти часть, а ти цілий пред мною.

Мефістофель

По щирій правді ти говорю.
Коли бо чоловік, той пасвіток дурний,
Звичайно каже: «Ось я тут цілий»,—
То я — часть часті, що вначалі всім була,
Часть темноти, що світло сплodiла,
Гордєє світло, що тепер ніч-матір
Берєє з її владінь, з простору проганяти;
Но те йому не вдається, бо хоч як ся пне,
А все ж воно до тіл приковане.

Тіла красить, з тіл тільки лице,
І тіло го в лету спиняє;
Тож, надіюсь, не довго потривас,
А враз із тілами й воно погине.

Ф а в с т

Тепер я знаю ремесло твоя!
Великого не можеш зруйнувати,
То від малого взявся починати.

М е ф і с т о ф е л ь

Та й з того користь не велика с.
Та дрібка, той невдалий світ,
Що вічну порожню дразнить,
Чого вже я не починав, чого,
А знищити не міг його.
Вітрами, в'одами, ні трусом, ні огнем;
І море й край стоїть собі живцем.
А вже прокляту дрян, звірів тих та людей,
Не втлумиш, хоч, що хочеш, дії.
Що вже я їх поклав у глину,
А все нові ростуть, заким старі ще згниють.
І то так раз у раз, хоч на стіну ся дри!
І з воздуха, з землі, з води
Мільйони сімен ринуть вічно
В вогкім, сухім, в морозі і в теплі!
Ще як огню б я був не заховав собі,—
Нічо не мав би я для себе окремішно.

Ф а в с т

Так проти сили всеживої,
Всеблаготворячої, ти
Чортівськи-зимною рукою
Преш, дивний сину темноти?!
Но дармо п'ястуки стискаєш!
Шукай що іншого почать!

М е ф і с т о ф е л ь

Та й справді треба щось шукать;
Про се пізніше розпитаєш!
Але тепер чи смію віддалитись?

Ф а в с т

Не знаю, чом тобі проситись...
Я познайомився з тобою;

Відвідуї м'я, як маєш волю.
Ось двері, ось вікно, а хоч,
То й кошином із хати скоч.

М е ф і с т о ф е л ь

Сказать по правді, ця мала
Завада м'я з кімнати не пускає,
Глядіть, сесь на порозі знак.

Ф а в с т

А! пентаграм тебе лякає!
Скажи ж ми, сину пекла, як
Ввійшов ти тут, коли ти се тримає?
Як дав звестися дух такий?

М е ф і с т о ф е л ь

Глядіть лиш, він не щільно зроблений;
Одні ріжок, що до сіней виходить,
Як бачте, трошки ся не сходить.

Ф а в с т

Случай се відвернув щасливо.
Значиться, ти невольник мій,
Та й дякувать дрібниці тій!

М е ф і с т о ф е л ь

Неважний пудель вбіг у хату живо,
Ну, та тепер вже друга річ,
І чорт не може з хати пріч.

Ф а в с т

Но чом же не летиш вікном?

М е ф і с т о ф е л ь

Такий вже в духів і чортів закон,
Що, хто куди ввійшов, туди і вийти тра.
При першій вольно все, при другім ми рабами.

Ф а в с т

То й пекло має тож свої права?
Се гарно! То би можна з вами,
Панове, згоду певную зробити?

М е ф і с т о ф е л ь

Що приречем, тото й дістанеш ціло,
Нікотрий з нас тебе не оскорбить.

Но се досить широке діло,
Буде ще час о тім поговорить.
Але тепер ты прощу — молю,
Будь ласкав! — випусти м'я з хати.

Ф а в с т

Лишись на хвилю ще зо мною,
Щоб добру вістку ми сказати.

М е ф і с т о ф е л ь

Тепер пусти м'я, — швидко верну знов,
Тоді розинтуї, кільки воля.

Ф а в с т

Я не ганявся за тобов,
Ти сам прибіг за мною з поля.
Хто чорта ймив, то най же го держить,
Бо другий раз не легко вже го ймить.

М е ф і с т о ф е л ь

Як хочеш, то я тож готов.
Остать в товаристві з тобов;
Лиш то си в тебе вимовляю,
Щоб я тебе весь час хорошо забавляв.

Ф а в с т

На те я радо позволяю,
Лиш вже як бавиш, то й забавно бав.

М е ф і с т о ф е л ь

Мій друже, змисли всі твої
За сей часок більш скористають,
Ніж в року одностайній мглі.
Що ніжні духи проспівують,
Всі ті чудові картини,
Се не буде мана пуста.
Твій запах звеселиться ними
І розсмакуються уста,
А далі і чуття розгрієсь. —
Ну, кожний, що потрібно, вміє,
Хор вкупі, — починає пора.

Х о р д у х і в
Щезніть горою,
Темні склепіння!

Лийся рікою,
Любе проміння
Сонця сюда!
Коб поцезали
Темнії хмари!
Ось за звіздою
Сяє звізда
Ніжнов красою,
Духів пречистих
Чудні постави
Хпляться хистко,
Мчать, наче хмарп, —
Туга сердечна
За ними вслід;
Шата їх біла,
Ген, безконечна,
Ниви покріла;
Тихий привіт
Світу розлила.

В думках без мови
Люб'ячі пари
Ніжються в ряд.
Сад при садові —
Все виноград!
Грона важкії
Сиплються в гарні
Стінки тискарні,
Ллються шумнії
Вина пінцсті, —
Ллють через чисті
Ясні клейноти...
Гори минають
І скал оплоти,
Аж в озері ся
Ген розливають.

Межи горбками
Птаство роями
Втіхов впиваєсь;
К сонцю злітає,
Д'ясним островам,
Що ген по водам
Чудно плавають;
Відтам то чути,

Радісні пути,
Понад лугами
Духи гуляють,
Далі ся мглами
Всі розпливають.
Деякі пнуться
На гострі скали,
Другі несуться
Над озерами,
Інші злітають;
Всі жизнью сяють,
Всі вдаль, по морі
На ясні зорі,
В щастя пристань.

Мефістофель

Заснув! Се гарно, в'оздушні хлоп'ята!
Зуміли ви го живо вколисати!
За сей концерт я вашим довжником.
Ще ти, брє, не доріс, щоб чорта не пустити!
Чаруйте го солодким сном,
Обдайте го улуди океаном!
Но щоб оцей поріг від чару увільнити,
Потрібно перед всім щурі нам.
Не довго тра го й закликати,
Один шелеснув ось і мусить се зділати.

Щурів і мишей можний пан,
Жаб, мух і вошей і блощиць,
Тобі тут вилізти велить
І гризти сей поріг онтам,
Де го олієм помазав.

Ось ти вже й виповз! Живо справ
Свою роботу! Кінчик, що держить
Мене, зовсім спереду тут сидить.
Ще раз вкуси,— так, вже досить!
Ну, Фавсте, спи, стрінемось ще з тобов!

Фавст

(прокидається)

І знов ошуканий я, знов?
Знов натовп духів мусить так пезати,
Що в сні балакав чорт зо мнов,
На ділі ж пудель втік ми з хати?

ФАВСТОВА КІМНАТА

Фавст і Мефістофель.

Фавст

Стук, стук! Ввійдіть! Хто знов іде, щоб
мучить м'я?

Мефістофель

Се я.

Фавст

Ввійдіть!

Мефістофель

Сказать се тричі тра.

Фавст

Ввійдіть же!

Мефістофель

Так, то гарно! Чень

Погодимось з тобов від ниньки!
Бо, щоб твої прогнати примхи,
Я вбравсь шляхетним паничем,
В червоний, злотокраїй стрій,
У плащик з чиноваті-шовку,
З косицев когута крисак,
Прип'яв кінчасту шпагу довгу,
І радив би-м тобі як стій
Собі ж убраться також так,
Щоб, вирвавшись на вольний світ,
Пізнав ти, що життя значить.

Фавст

Ніякий стрій не втишить в серці болю
Тісного, земного життя.
Я застарий, щоб гратись сам з собою,
Замолодий, щоб не бажать хотя.
А що ж сей світ ми може дати?
Терпіти вік і вік страждати,
Оце один незмінний спів,
Що в ухо кожному ся в'їв,
Що від колиски до могили
Нам повторяєсь в кожній хвилі.
З тривогов рано я встаю,
Трохи гіркими не заплачу,
Коли новую днину бачу,
Що ні одніську хіть не вдоволить мою,

353

Що й прочуття усяких втіх
Упертим сумнівом вмешає,
Усякий твір думок палких
Стосотням життєвним фурфантам убиває.
А як ніч темна наляга,
Тривожно в постіль я кладуся;
Спочинку й тут мені нема,
І тут погані сні м'я дусять.
Той бог, що в груді ми жне,
Порушить може все нутро моє,
Но хоч всі сили він рядить мої,—
Не може ніч порушити навіні.
Тому ми світ такий мертвий, обдертий,
Обридла життя,— я хочу тільки смерті.

М е ф і с т о ф е л ь

А все ж смерть — гість нелюбий та упертий.

Ф а в с т

Щаслив, чиє чоло вна в лавр кривавий
Серед блискучої перемоги обвиває,
Кого серед гульні й забави,
В обняттях дівчини стрічає!
О, щоб я перед духом був страшним
В тій хвилі розкоші без духа повалився!

М е ф і с т о ф е л ь

А прецінь хтось брунатний плин
В тій ночі випить не рішився.

Ф а в с т

Шпигунство, бачу, тож у твоїм паю.

М е ф і с т о ф е л ь

Не всевідущий я, но много дещо знаю.

Ф а в с т

Коли з страшної боротьби
Солодкий, рідний тон м'я вивів,
Дитячого чуття сліди
Звели м'я й споминки щасливі,—
То проклинаю все, що мисль
Принадним маревом займає
І в паділ сей слізний, сумний
Лудою лесною втягає!

Клену згори високий стан,
Що дух-себе на нього ставить!
Клену і з'явниц всіх обман,
Що наші змісли вічно давить!
Клену хиткої сонні мрії:
Безсмертність, слави злудний грім;
Клену майно, всі пута тії:
Родину, поле, слуг і дім!
Клену мамону, що до смілих
Діл пре острогов золотов,
Або до вживання без діла
Пух поправля під-головов.
Клену вино з огнем, що в нім;
Любовну ласку, дружну мрію,
Клену і віру і надію
І терпеливість перед всім!

Х о р д у х і в
(невидимо)

Жаль! жаль!
Звалив ти, розбив
Сей гарний світ
Потужнов руков!
Він рвесь, грохотить,
Півбог здрухотав го в потузі!
Ми грузи
В Нічогості море вкидаєм,
Ридаєм
За страченов красою.
Сильніший
Земних синів,
Пишніше
З нами поспів
Відбудуй го у груді своїй!
Добу життя нової
Почни.
Свій ум проясни,—
А тони чудові —
Знов задзвенять вони!

М е ф і с т о ф е л ь

Сесі хлоп'ята
З моєї хати!
Слухай, як до втіх та дії

Мудро радять, мов старії!
Вдаль злетіти
З самотньої кліти,
Де кров стинаєсь, змисли гниль гребе.
Вни надять тебе?

Кинь своїм горем любуватись,
Що наче йстріб жре твій вік!
Вже в найгіршій кумпанії мож дізнатись,
Що між людьми — й ти чоловік.
Но так я сього не гадаю,
Зіпхнути тя між всяку зграю.
Я не мочар, не можний пан,
Но як би-сь хтів зо мнов згодитись,
В мандрівку житні враз пуститись,—
То я сейчас ти ся віддам
І буду твоїм, все з тобою,
Як твій товариш, твій кумпан,—
А не довірливий ти дружбою,—
Я стану ти рабом, слугою.

Фавст

Що ж я тобі сповню за се?

Мефістофель

Ще довгий маєш час на те!

Фавст

Ні, ні! Чорт самолюб, нічо
За бог-да-прость робить не йме,
Що другому б на добре йшло,
Виразно мов, яку хоч плату!
Такий слуга біду приносить в хату.

Мефістофель

Я тут тобі ся в службу зобов'язу,
Сповню твій кожний розказ, кожне слово;
А як ми там стрінемося наново,
Ти меш робить, що я розкажу.

Фавст

Що там,— те мало м'я обходить,
Вперед ти сей світ розвали,
А вже нехай новий з руїн виходить,
Бо ся земля — втіх моїх мати,
Се сонце — біль мій, муки гріє:

Як зможує з ним лиш розстати,
Тоді що хоче й може — най ся діє,
Про те я й знать не хочу нині,
Чи й там любов панує й гнів,
І чи в надземній тій країні
Одні вгору йдуть, другі вділ.

Мефістофель

Отак-то можеш важить сміло.
Згодімся! Радо в тії дні
Ти не одно мое побачиш діло:
Я дам ти, що ніхто не зрів ще на землі.

Фавст

Що ж хочеш, бідний чорте, дати?
Чи вмів же ти колп поняти
Дух людський в знеслім змаганню його?
Є в тебе страва, що не наситить;
Є золото, що, мов живе срібло,
Невпинно з рук тобі біжить;
Гра, при котрій не виграв ніхто;
Є дівчина, що з моїх ще обнять
До іншого з обіцянок моргас;
Є честь висока, що ї довго ждять,
І що мов блискавка щезає.
Вкажи ми плід, що, пок зірвеш — гниє,
І дерево, що день в день наново розцвітає.

Мефістофель

Такий м'я наказ не злякає,—
Таких цяцьок у мене много є.
Но, друже любий, час прийде, що нам
Захочеться, пожить в достатку й супокою.

Фавст

Коли,vspokobennyi, я в лінє втягтися дам,
Тоді вже й о життя не стою.
Як так м'я зможеш підлестити,
Розкошами так упоїти,
Щоб сам собі сподобавсь я,—
То будь загибель се моя!
На те даю ти руку!

Мефістофель

Ось моя!

Фавст

Коли я скажу до хвилини:
Тривай іще! так гарна ти!
Тоді хоч в пута м'я скрути,
Тоді нехай навік загину.
Тоді най, виб'є смерті час,
Тоді ти вольний служби свої,
Годинник стане, спаде сказ,
Я в вічності потану морі.

Мефістофель

Вважай, що кажеш,— ми затямим все.

Фавст

На тес маси повне право.
Се я не шарпаюсь здуфало!
В чім я триваю, в тім я раб,— а вже
Чи твій, чи чий — мені і діла мало.

Мефістофель

Я нині вже, при докторським пиру
Свою вам службу розпічну.
Лиш ще одно! Життя чи смерті ради —
Зволіть слів пару на письмі ми дати.

Фавст

Ще й на письмі жадаєш всього того?
Не знаний ти ще муж і чесне мужнє слово?
Чи не досить, що слово вже має
Бвік має паном життя мої стати?
Чи ж вихром світ цілий не мчиться, не пливе —
Мене ж то має слово вік держати?
Но та лудя вже в серці нам лежить,
А вирвать її — хто має сил задосить?
Щаслив, хто чисту вірність в серці носить.
Його ніяка жертва не болять;
Но пергамент, письмо, печать,
Се мари мов, котрих ся всі боять.
Вже під пером живе слово гине,
А шкіра й віск всю власть держать.
Чого ж хоч, духу злий, від мене?
Мармуру, сталі, шкіри шмат?
Чи грифлем, долотом, пером писать?
Все до вибору ти лишене!

Мефістофель

І як се ти — ні спів ні свист —
Аж до жару дійшов з свої мови!
Тут добрий перший-ліпший лист,
Ім'я ж підпишеш крапелькою крові.

Фавст

Як се зовсім тя вдоволяє,
То ну, не стане діло і за тим.

Мефістофель

Кров, бач, зовсім окремішій плин.

Фавст

Не бійсь, я сеї згоди не зламаю,
Бо те, що ось тобі я прирікаю,
Се змагання всіх моїх сил.
Занадто я високо здувся,
Між духи вперсь,— та тут не стало крил.
Великий Дух від мене відвернувся,
Природу перед мнов запер,
І дум нитки порвались всі,
Давно ми збридли все знання.
Ну ж в вир змисловості тепер,
Втишать нам'єтності жаркі!
Най всякі дива оточать мене
В чарівній, непроглядній мглі!
Киньмось в часу клекочущії струї,
В круговорот злучаїв та подій,
Нехай раз розкіш, то знов біль,
Раз вдача, раз грижа хвилюю
І чередується, як знає;
Невпинне дійство — мужа проявляє.

Мефістофель

Ні міри, ні границь ти не становлю;
Де злюбиться, там і хапай,
А вхопиш — далі утікай,
А що тя тішить, будь ти й на здоров'я!
Бери лиш сміло, не питай!

Фавст

Ти чув,— про втіху й мови тут нема;
Дурі я віддаюсь, тій розкоші болячій,

Грижі скріплючій, неависті люб'ячій!
Най грудь, увільнена від жадоби знання,
В будучім не мине аніякого болю.
Я хочу людськості цілої долю
Цілов істотов власнов пережить,
І шир і глиб її душею прослідить,
В свою грудь радості її і горе скласти,
І так свою всю суть в її суть розширить,
Щоб, як вона, вкінці в нічо ся тож розпасти.

Мефістофель

О, вір мені, що много тисяч літ
Гризу вже страву сю твердую;
Від пеленок по дошку гробовую
Ніхто старого квасу не стравить!
Вір мому слову, цілість тую
Бог лиш для себе сотворив,
Щоб в вічнім блиску в ній царив;
Н а с вічно темнотою вкрив,
А в а м лиш день і ніч плявдують.

Фавст

Але ж я хочу!

Мефістофель

Ну, се мож!
Одного лиш лякаюсь: що ж,—
Короткий час, а довга штука.
На те така моя наука:
Наймій поета си якого,
Най він думками блудить довго
І най прикмет високих много
На вашу лисину збива:
Відвагу льва,
Прудкії оленеві ноги,
Італіянську кров жаркую
І вдачу північну тривкую.
Най славить він, що диво ви зробили,
Великодушність з хитростю злучили,
І з щирими чуттями молодими
Обдумано по плану полюбили.
Я й сам такого пана рад пізнати,
Його б мож «пане мікрокосме!» звать.

Фавст

То й що ж я, як неможні перепони
Дійти ми не дадуть до людськості корони,
Д'котрій моя душа вся рвесь?

Мефістофель

Кінець кінців, ти сь, чим сь.
Хоч почепи на лоб з голов мільйона льокн,
Зведись на щудла хоч на ложоть зависокі,—
А все останеш тим, чим сь.

Фавст

Я чую, дармо я згромадив
Всі скарби людського знання,
А як вкінці отак я сяду,—
З нутра ми сила не плине нова;
Я й крихти не зробився вищий,
І к безконечному не ближчий.

Мефістофель

Мій друже, на ту річ глядиш ти
Так, як на ню глядиться все;
Нам тра се розумніш зробити,
Пок житні радість вся мине.
Що к кату! Правда, руки й ноги,
І зад і голова — твое!
Но щб вжию розгульно, без тривоги,
Чи ж се тому вже менш мое?
Як можу я шість коней заплатить,
Чи ж не мої тоді їх сили?
Впряжу їх і жену, аж пил летить,
Мов ніг у мене двадцять штири.
Тож живо! Мислі всі за пліт,
А ми враз прямо гульк на світ!
Бо правда се: хто надто медитує,—
Той, як осел, що колесує,
По перелозі голім блудить,
А вкруг зелена, гарна паша всюди.

Фавст

То що ж робить?

Мефістофель

Попросту, геть іти!
Бо що ж се за нора заклята?

Хто видів так життя вестн,
Себе лиш нудить і хлоп'ята?
Най пан сусід твій, Череватій,
Тим мучиться — пуге переливать.
Таж найліпше, що можеш знать,
Се хлопакам не мож сказати.
Ось чую, тут один іде.

Фавст

Не можу й бачить го! Що з ним молоти?

Мефістофель

А бідний хлопець довго жде,—
Не йти ж му геть без заохоти.
От дай ми свої шапки і плаща,—
Сей стрій ми певно дуже до лица,—

(Перебирається).

А впрочім, на мій дотеп здайся.
Я за часок дійду з ним до кінця;
Ти за той час в прекрасний путь збирайся.

Фавст відходить.

Мефістофель

(у Фавстозій довгій одезі)

Погорджу лиш науку й ум,
Найвищу силу людських дум,
Дай духові брехні з собою
Вестись за чарів, злуд маного,
То вже без відклику ти — мій.
Такого духа вже далі му доля,
Що все вперед жене, мов кінь той степовий,
Всі втіхи земного тут поля
Минає в розгоні сліпим.
Його крізь дику жизнь я проволочу,
Най в пустоти багні мілкім
То мліє, липне, то тріпочесь;
Най жа́добі його, невсиченій нічим,
З-перед голодних уст пожива все щезає,
Най дармо скріплення повік благає!
Ні, хоч би і не був він чорту записався,
Він таки й сам би чорту в лапи впався!

Ученик входить.

Ученик

Я тут ще лиш короткй час
І клінке удаюсь до вас,
Щоб бачити й пізнати мужа,
Котрого всі чествать тут дуже.

Мефістофель

Приймаю чемність вашу радо!
Я муж такій, яких багато.
Ви тут розглянулися вже?

Ученик

Прошу вас, поучіть мене!
Я з щиров тут прийшов охотов,
Здоров, та й грошенят є що-то;
Ледве м'я мама пустили в світ;—
Тож рад навчитись що, як слід.

Мефістофель

Ось тут якраз на те і місце.

Ученик

Признатись, вже б я геть рад відсп,
Ті мури, ходи ті тісні —
Зовсім не до смаку мені.
Так якомсь душно, непроглядно,
Дерев ні з'елені не знатно,
А в класах, в лавці як сиджу я,
Нич не пійму, не зрю, не чую.

Мефістофель

З усім тим звикнете з часом.
Дитя так мами молоком
Нерадо спочатку живиться,—
Пізніш не може відлучитись.
І вам так в Мудрості на груді
Щодень більш смакувати буде.

Ученик

З її грудей я рад би ссати;
Скажіть лиш, як ся там дістати?

Мефістофель

Скажіть, коли вже тут ми стали,
Який ви факультет обрали?

У ч е н и к

Я рад би дуже вченим стать,
Все, що ся на землі находить
І що на небі є, понять,
Науки тайники, й природи.

М е ф і с т о ф е л ь

Тут вам якраз і пряма путь;
Лиш не давайте розривати.

У ч е н и к

Я рад щосили працювати;
Но все ж би-м рад і відітхнуть,
Забавитись що-то на волі
Хорошої пори літньої.

М е ф і с т о ф е л ь

Тра користать в часу; він швидко так минає,
Порядок лиш го продовжає.
Тож, друже мій, беріть на ум
Пред всім Collegium Logicum¹.
Тут духа гарно вам вдресують,
В чепанські чоботи обують,
Щоби розважливо, не вскік,
По стежці мислей ся волік,
А не метався сюди й туди,
Мов те блуднеє світло блудить.
То там будуть вас довго вчить,
Що в тім, що все ви й без науки
Робили сам, мов їсти й пити,
Одна, дві, три потрібні штуки
Хоч тота фабрика думок,
Мов штучно тканий килимок,
Де рух один рушає сотні ниток,
Де човники шниряють сюди й туди,
Нитки непроглядно сплітаються всюди
Один вдар сотні зв'язків в'яже.
Аж тут мудрець прийде й докаже,
Що так бути мусить, позаяк
Се Перше так, се Друге так,
То ж Третьє і Четверте так;
А скоро Першого й Другого ніт,—

¹ [Колегія Логіки].

З Четвертого й Третього щез би й слід.
А учні се хвалять щосили,
Но таки ткацтва сь не навчили.
Хто хоче пізнати, описати щось живого,
Старась пред всім д у х а вигнати з нього;
То часті мертвії він важить, рахує,
Лиш жаль, що їм зв'язь духовая хибує.
Encheiresis naturae зветься хім'я,
Без відома само кпить з себе вчене плем'я.

У ч е н и к

Щось не цілком поняв я вас.

М е ф і с т о ф е л ь

Піймете все на другий раз,
Як навчитесь редукувати,
Як слід все класифікувати.

У ч е н и к

Се все шумить ми в голові,
Немов колеса млинові.

М е ф і с т о ф е л ь

Відтак пред всім вам треба дбати,
До метафізики ся взяти,
Глибокомисно щоб піймать
Те, що нікому не понятне,
А де, щоб недостачу пійми скрити,
Одне хороше слово здатне.
Но поки що, сесь піврік, братку,
Держіться строгого порядку:
Щодень у школі п'ять годин,
Тож будьте в класі, скоро дзвін!
А приготований входіте,
Напам'ять параграфи вмійте,
Щоби самі ви знали се,
Що кажете лиш то, що в книжці є.
А в писанню ся тож вправляйте,
Мов дух святий диктує вам.

У ч е н и к

Се ви мні й не наминайте;
Що се хосенне — знаю й сам,—
Бо що раз записав, потому
Мож сміло занести додому.

Мефістофель

Но що ж за факультет вам взяти?

Учень

До правознавства щось не тягне м'я.

Мефістофель

Сього й не мож за зле вам брати,
Бо, звісно, як стоїть наука та.
Усяке право з роду в роди,
Мов вічна слабість, переходить,
Просеться поколінь рядами,
Повзе народами й краями.
Розумне глупим, добре злим стає,
Ти внук чийсь — лишенько твоє,
Про наші ж вроджені права,—
Про них ніколи й бесіди нема.

Учень

Моюви нехить ще збільшили.
Щаслив, кого ви так повчили!
От теологію тепер хіба провчить?

Мефістофель

Не рад би-м в блуді вас лишить.
В науці тій так тяжко не зблудити,
Уникнути хибних доріг,
І трути скритої так много в ній,
Що й від ліку ї тяжко відрізнити.
Тож найліпше і тут — все слухать лиш одного
І присягать на вчителеве слово.
І взагалі ся слів держіть!
Слова, се найпевніший вхід
В святиню певності твердої.

Учень

Но мусить же й поняття бути в слові.

Мефістофель

Так, так,— лиш надто знов тим мучитись не тра;
Бо іменно, як де понять нема,
Там впору слово ся підверне,
Словами гарно спорить мож,
Із слів систем зліпити тож,
В слова і вірить мож ретельне,
А з слова й йоти взять не мож.

Учень

Простіть, що так вам много труду чиню,
Но ще одне б хотів спитать:
Зволіть мені й про медицину
Розумнес слівце сказать.
Три роки,— се короткий час.
Ах, а таке широке поле!
То вже, як лиш сказівка є у нас,
То якось перейдеш поволі.

Мефістофель

(сам до себе)

Досить вже-м сухо намолов,
Покажусь вповні чортом знов.

(Голосно).

Дух медицини легко зрозуміти:
Провчиш, що є в малім, великім світі,
Щоби вкінці на те ся знов покласть,
Що господь дасть.
Дарма кругом в теорії блудити,—
Усякий те лиш зна, що здужався навчити;
Лиш хто спосібну хвилю ловить вскік,
От той пригідний чоловік.
Ви ще здорові і міцні,
А й смілости досить в вас буде;
Завірте тільки сам собі,
То й вам завірять другі люди.
Пред всім тра вмить жінок лічить;
На ті їх вічні ахи й охи,
Стосотні фохи —
Одного способу досить;
А чинячись напів учтивим,
Ви всіх їх маєте в руках.
Пред всім титулом заманливим
В них вмовте, що ви мудрі, страх;
На перший раз обцупайте все те,
Круг чого другий много літ блукає;
Відтак за пульс, чи живо кров іграє,—
З огнисто-хитрим поглядом ймете
За стан тонкий злегенька,— звісно,
Щоб знать, чи не вшнурована затісно.

У ч е н и к

Се то й алé. Тут видно, що і як.

М е ф і с т о ф е л ь

Мій друже, сіра вся теорія,
Зелене житні чудне древо.

У ч е н и к

Клянусь вам, все се в сні мов бачу я.
Чи мож вас другий раз відвідать,
Щоб мудрість вашу аж до дна провідать?

М е ф і с т о ф е л ь

Що тільки зможу, вчиню в кожний час.

У ч е н и к

Не можу попросити вас,
Щоб вам альбом свій не подати;
Зволіте пару слів на пам'ять написати.

М е ф і с т о ф е л ь

З охотою!

(Пише й віддає).

У ч е н и к

(читає)

Eritis sicut Deus scientes bonum et malum¹.

(Зачиняє альбом, кланяєсь і відходить).

М е ф і с т о ф е л ь

Як за тим словом і змієв, мовію тіткою, підеш,
То, певно, ще колись свою богоподібність

прокленеш.

Ф а в с т в х о д и т ь.

Ф а в с т.

Куди ж тепер?

М е ф і с т о ф е л ь

Де хоч, туди і слід:
Оглянемо малий, відтак великий світ,
З яким хісною, як радо крем
Цей довгий курс ми перейдем!

¹ Будьте, як бог, свідучі добра і зла.

Ф а в с т

Но з мойов довгов бороною
Як тут ми починать життя?
Ніяк мені не вдасться те,—
Ніколи я не вмів згодити світ з собою.
При других так малим ся чую,
І смілости ніколи не найду я.

М е ф і с т о ф е л ь

Мій друже любий, се те швидко вспієш:
Лиш сам собі завір, то вже і жити вмієш.

Ф а в с т

Но як же відти ми підем?
Де ж коні маєш, віз і слуги?

М е ф і с т о ф е л ь

Ми тільки плац сей розпрістрем,
А він нас понесе в воздуху.
Лиш ти в ту смілую дорогу
Не набирай манаття много.
Я троха газу спрепарую,
То він з землі нас живо піднесе,
А як лиш легкі ми, то й легко лет піде.
Ну, щастя зичу ти на жизнь новую!

АВЕРБАХІВ ВИННИЙ СКЛЕП У ЛЬВІВІ

П'ятка веселих товаришів.

Ф р о ш

Що це ви всі посоловіли?
Ніхто не п'є ані смієсь?
Звичайно ви, як жар, горіли,
А нині мов'помокли десь!

Б р а н д е р

Твоя вина! Чом не заводиш такі
Ніяких свинств, дурниць ніяких?

Ф р о ш

(випиває йому склянку вина на голову)
Ось на се й те!

Б р а н д е р

Двакрат свиня!

Фрош

Таж сам ти того хтів, то й на!

Зібель

За двері з тим, хто ме сваритись!
Співайте крепко, пийте і ревіть!
Гей! Голя-го!

Альтмаєр

Ой-ой! Оглухну, ждїть!
Бавовни! — щоб калїков не лишитись!

Зібель

Як від склепіння відголос іде,
Тодї аж баса силу чути.

Фрош

Так, проч з таким, що за зле щось бере!
А тара-ляра-да!

Альтмаєр

А тара-ляра-да!

Фрош

Готовий хор, згодились ноти.

(Співає).

Любенька, святенька та Римська держава,
Та як то вна ще ся при купі держить?

Брандер

Погана пісня! Тьфу! Полїтикарство
Обридле! Днинський господа хвалїть,
Що вам не треба дбать про Римське царство.
Принаймні я тим тішусь, на чім світ,
Що м'я царем у Римі не поклали.
Но тра, щоб голову і ми якую мали,
Тож нумо — папу вибирать!
Ви знаєте, щоб папов стать,
В чім треба доступить похвали.

Фрош

(співає)

Соловійчику, лети горів,
Мою любку сто раз поздоров!

Зібель

Бери чорт всіх любок! Не хочу того й чути!

Фрош

Здоров'я й щастя всім! По-мому має бути!

(Співає).

Відмикай, моя рибчино,
Темненької почі;
Продивляє твої мпленькї
В кватирочку очі.

Зібель

Співай лишень, співай хвалу тїї рибчїни,
Я ще в свої час буду смїятись!
Мене вона звела й тобї те саме вчїнить,
Най кобольд стїане з не в кохатись!
Най на розстїяну ї щонїч дорогу кличе,
А з Лїсої гори летячи, цап старїй
Най їм в лету добранїч промигїче!
Но чистїй хлопець, пок живїй,
І глянуть на таку паскуду не повинен!
Не щастя її й здоров'я зич,
А вікна витовчи камїннїям!

Брандер

(грїмає кулаком о стїл)

Панове! Кожнїй тут сидить, як сич,
Мов чемностї й не розумїєм!
Адїть, закоханий ось тут сидить,—
То чей же му, як довг велить,
Хоч на добранїч що пропїєм.
Вважайте! Пісня найсвїжшого крою!
А моцно лиш тягнїть послїднїй стїх за мною!

(Співає).

Ой, був то щур у шафї,
Все масло, сало їв,—
Мов пїп на добрїї параф'ї
Огруб і потовстїв.
Аж дївка — трути му долиї,—
То свїт му став такий малїй,
Любов го мов напала!

Хор

(зикаючи)

Любов го мов напала.

Брандер

Звиває сюди й туди,
З усіх калюж він п'є,
Гризе, що впаде в зуби,
Но дармо дре й гризе;
В тривозі мечеться й вертить,
Та швидко бідному досить,
Любов го мов напала.

Хор

Любов го мов напала!

Брандер

З тривоги в ясну днину
До кухні він забіг,
Тут вдав і звільна гинув,
Стогнав, сопів, як міх.
А кухарка сміється ще:
Щось, бач, в серденьку го пече,
Любов го мов напала.

Хор

Любов го мов напала.

Зібель

Смієсь старая дітворá,
Немов се страх велике діло
Затрути бідного щура.

Брандер

Щось ти се їх борониш сміло.

Альтмаєр

Товст'як сей з лисов п'алкою,—
Чуже немасть вергло го в жалобу,—
В щурі напухлім вздрів свою
Зовсім природну подобу.

Фавст і Мефістофель.

Мефістофель

Передо всім вмішайсь лишень
В оце товариство веселе.
Поглянь, як легко тут життя ся стеле.
Тим людям празник тут щодень.
Капінка дотепу, охоти много,
Так кожний крутиться тісним кружком.
Мов молоді котята за хвостом,
Пок голова лиш не болить ні в кого,
Та й в шинкаря пок кредит мають.
Ім в'єсело, журби не знають.

Брандер

Ті, певно, здалека прибули,
Се видно з їх чудацьких мін,—
Ще тут й години не пробули.

Фрош

Йй-богу, так! Нема, як Липськ наш! Він
Малий Париж і тож дає свою огладу.

Зібель

Не знати, що се за одні?

Фрош

Постій, як лиш при повній склянці сяду,
То вже я мухи ті пишні
Ім з носа, як нічо, повитягаю,
А се, здаєсь, тяжкі пани,—
Маркітно, гордо виглядають.

Брандер

Заложусь, що якісь комедіанти вни.

Альтмаєр

Хто знає!

Фрош

Стій, я їх заїду з майки!

Мефістофель

(до Фавста)

А чорта не доглянуть ті незнайки,
Хоч зараз їх за карк бери.

Фавст

Щастя-бі вам, пани!

Зібель

Спасибі! Щастя їй вам!

(Стиха, поглядаючи збоку на Мефістофеля).

А сесь чого на ногу налягає?

Мефістофель

Чи вольно з вами сісти їй нам?
Місьць доброго вина, котрого тут немає,
Най хоч товариство нас забавляє.

Альтмаєр

Ов, щось ви дуже панськуваті!

Фрош

Ви, бачу, пізно вийшли з Ребролім,
Не успіли в кріля Цьвочка поснідати.

Мефістофель

Ми днесь його минали дім,
Недавно з ним ми говорили;
Страх нам хвалив братанків своїх милих
І через нас заслав свої уклони всім.

(Кланяєсь Фрошові).

Альтмаєр

(стиха)

На масш! То му втяв!

Зібель

Дотепна голова!

Фрош

Ще я заїду го,— овва!

Мефістофель

Коли не милось, хором тут
Щось вправні голоси співали,
А співу дивну красоту
Склепіння чудно відбивали.

Фрош

Ей, ей — ви, може, ще їй музика?

Мефістофель

Маленька вмлість, але хіть велика.

Альтмаєр

Зволіть нам пісню!

Мефістофель

Хочете, хоч сто.

Зібель

А лиш зовсім новеньке що.

Мефістофель

Ми саме ось з Іспанії вертаєм,
Що славиться вина і співу краєм.

(Співає)

Ой, був тут цар та дужий,
І мав велику блоху —

Фрош

Вважайте, ось цікава вість!
Блоха, се так, що чемний гість.

Мефістофель

(співає)

Ой, був тут цар та дужий,
І мав велику блоху,
Любив її так дуже,
Як власную доньку.
Він наказав кравцеві
Прийти,— прийшов кравець:
„Примір ми паничеві
Штанці і сурдупець“.

Брандер

А не забудь кравцеві наказати,
Щоб май докладно приміряв,
І як не хоче, щоб життя втерів,
Щоб і фалдинки на штанцях не знати.

М е ф і с т о ф е л ь

В атласи, блаватаси
Пристробно її,
На них стяжок, прикраси,
Хрестів, що боже мій!
Вна стала гнеть міністром
І мала велику звізду,
Отож її посестрам
В дворі був рай, що ну!
Вертілись всі дворяни
Від блох, як у вогні,
Царицю й ясні дами
Кусали, гризли вни;
Але не смів ніхто їх
Зганяти ні давить.
Ми згоним, давимо їх,
Як лиш котра вжалить.

Х о р

(зикає)

Ми згоним, давимо їх,
Як лиш котра вжалить.

Ф р о ш

Браво! Браво! Ти ми спів!

З і б е л ь

Так всім блохам все робім!

Б р а н д е р

Пальці враз та й хап іно!

А л ь т м а є р

Най жиб воля! Най жиб вино!

М е ф і с т о ф е л ь

Я б випив скляночку, щоб волю тож почитити,
Коб не так кепське тут вино!

З і б е л ь

Се ви не смійте нам два рази говорити!

М е ф і с т о ф е л ь

Я боюсь, щоб шинкар не кривдував си йно,
А то б я чесним гостям на стрібунок
Вказав, який у нас в пивниці трунок.

З і б е л ь

Не-бійтесь, я беру на себе все.

Ф р о ш

Як лепський трунок, ми похвалимо.
Лиш мірку дайте не малую,
Бо вже ж, щоби смак осудить,
Тра горло гарно промочить.

А л ь т м а є р

(стиха)

Вони з-над Рену, як міркую.

М е ф і с т о ф е л ь

Добудьте свердлика!

Б р а н д е р

А з ним же що робити?
Чей туй же за дверми не масте бочок?

А л ь т м а є р

Тут в шинкаря видав я свердличок.

М е ф і с т о ф е л ь

(бере свердлик; до Фроша)

Скажіть, яке вино хотіли б пити?

Ф р о ш

Се як ви? В вас всіляке є?

М е ф і с т о ф е л ь

До волі вибір кожному лишаяю.

А л ь т м а є р

(до Фроша)

Ага, облизуєшся вже!

Ф р о ш

Ну, що ж! Як вибирать — я ренське вибираю;
Все найліпше того, що в ріднім краю.

М е ф і с т о ф е л ь

(вертить дірку в краю стола супроти Фроша)

А воску злагодьте на затички!

Альтмаср
Ах, се круглярські штучки!

Мефістофель
(до Брандера)

А ви?

Брандер
Шампана я б волів,
А щоб як слід шипів, шумів.

Мефістофель
(вертить; один поробив тимчасом затички і затикає)

Брандер
Нераз не трай чужим гордить,—
Що добре, те звичайно нам не близько,
Французів щирій німець не терпить,
Французькі ж вина п'є любісько.

Зібель
(коли Мефістофель наближується до його місця)

Признатись вам,— не в смак мені квасне;
Солодкого склянчину хочу.

Мефістофель
(вертить)

Сейчас вам токай поплине.

Альтмаср

Ні, ні, пани, глядіть ми в очі!
Чи не жартуєте ви з нами?

Мефістофель
Е, з так шляхетними панами
Се був би надто смілий жарт!
Живенько! Прямо повідайте,
Яке вино давать на вашу парть?

Альтмаср
Яке там будь! Лиш довго не питайте! —

Коли вже дірки всі поверчені й позатикані,

Мефістофель
(з дивачними рухами)

Вино росте на лозі,
Роги ростуть на козлі!
Плин — вино, патик — лоза,
Стіл — патик, то ж дасть вина!
Природа — вічна чарівниця,
Глядіть і вірте — чуд сповниться!
Виймайте затички і пийте!

Всі
(виймають затички й кожному жадане вино плине до склянки)

О гарна ж нам тут б'є нора!

Мефістофель
Уважно лиш, нічого не розлийте!
(П'ють раз за разом).

Всі
(співають)
О благо, благо, нам
Як п'ятсот диким кабанам!

Мефістофель
Веселі й вольні,— в тім ціла їх сила!

Фавст
Я рад би вже ся віддалить.

Мефістофель
Пожди лишень, бестійська жила
Сейчас ся пишно проявить.

Зібель
(п'є неосторожно, вино розливаєсь по землі й бухає вознем)

Огонь! Рятуйте! Пекло! Пекло!

Мефістофель
(заговорює вогонь)

Вспокійсь, втипись, приязна сило!

(До товаришів).
Се лиш чистилище, не пекло ся палило.

Зібель.

А се знов що? Пождіть! Буде вам зимно й тепло!
Ви ще не знаєте, з ким маєте тут діло.

Фрош

На другий раз не важтесь нас дурить!

Альтмаєр

Я раджу го тихенько прич пустить.

Зібель

Що, пане,— мислите, се вільно
Нам тумани якісь пускати?

Мефістофель

Стара боклаго, мовч!

Зібель

Сухе поліно!

Ти ще нас смієш прозивати?

Брандер

Стій, меш ти наші руки знати!

Альтмаєр

(втягає затичку зо стола, вогонь бухає на нього)

Горю! Горю!

Зібель

Се чарів справа!

Ріж! Драб сей виїнятий з-під права!

"Добувають пожив і обступають Мефістофеля.

Мефістофель

(поважно)

Фальшиве слово й вид,
Щоб місце й мисль змінить,
Іх тут і там вчинить!

Вони стають здивовані й позирають один на другого.

Альтмаєр

Га! Де я! Що за гарний лан!

Фрош

Се винниця!

Зібель

І ягоди онтам!

Брандер

Тут в зелені листків, адить,
Що за лоза! І що за пук ягід!

Бере Зібеля за ніс. Другі роблять те саме один одному й підймають пожі.

Мефістофель

(як вперед)

Щезай із їх очей, полудо!
І знайте, як жартує біс!

Щезає з Фавстом. Товариші розскакуються.

Зібель

Се що?

Альтмаєр

Се як?

Фрош

А се твій ніс?

Брандер

(до Зібеля)

А твій у мене в жмені? Чудо!

Альтмаєр

То, наче грім, прошибло ми все тіло!
Стільця подайте, бо паду!

Фрош

Та ні, скажіть, що сталося тут!

Зібель

Но де той драб! Таж як го в руки йму,
То лиш му поти ся на світі й живогіло!

Альтмаєр

Я бачив сам, як він з пивниці
Верхом на бочці виїжджав.—
Ох, ноги ми здубіли, наче спиці!

(Обертаючись до стола).

Мой, може б відти ще вина дістав?

З і б е л ь

Все був туман, луда й мана.

Ф р о ш

А все ж ми чули смак правдивого вина!

Б р а н д е р

Но тих ягід собі я вияснить не вмію!

А л ь т м а е р

Тепер най скаже хто, що чуда ся не діють!

КУХНЯ ЧАРІВНИЦІ

На низькім припічку стоїть котел на вогні. З кітла бухає пара, а в ній показуються різні привиди. М а в п а сидить коло кітла, шумує го й пантрує, щоби не збігав. М а в п а з молодими сидить обіч, гріючись. Стеля і стіни обставлені дивовижною чарівничою посудом.

Ф а в с т і М е ф і с т о ф е л ь.

Ф а в с т

Противна ми безумна чарів власть!
Ти говориш, що поздоровію
В тім безпросвітнім божевіллю.
Що аж стара ми баба раду дасть?
Чи вариво її погане
Уйме ми тридцять літ віку?
О, горе, як нема вже ліпшого ліку!
Надія вся, мов свічка, тане.
Чи ж віщий дух або природні сили
Який бальзам на тебе не відкрили?

М е ф і с т о ф е л ь

Се, друже, знов ти мудро рік!
Щоб молодіти, є й природні способи;
Но се вже з іншої аптеки лік,
Та й дивні з ним робити б проби.

Ф а в с т

Скажи, які.

М е ф і с т о ф е л ь

Проч гроші, проч доктори,
Проч чарівниці на всю мати!
Іди сейчас в поля та в гори,
Почни орати та копати.

Держи себе і мпсль свою
В тіснім, якнайтіснішій крузі,
Жий простов, грубов стравою,
Мов віл з волами, в труді і патузі,
Сам хліб свій із землі збирай
І сам не брідься землю ту гноїти,—
Се спосіб найліпший, те знай,
На тридцять літ помолодіти.

Ф а в с т

Не звик я тому і не мій то пай
За плуг і за мотику братись,
В тіснім кружку томитися, як раб.

М е ф і с т о ф е л ь

Га, то до відьми мусиш вдатись.

Ф а в с т

Но чи ж не мож без ветхих баб?
Ти сам той вар не можеш зготувати?

М е ф і с т о ф е л ь

Ото б я мав чим гріти руки!
Я за той час мостів звезду зо сто.
Не лиш умілости і штуки,
Але й терпцю тра на тото.
Багато літ в тиші над тим ся пріє,
Заким напій прокисне і зміцніє,
І тисячі всіляких див
До нього треба доложити!
Чорт, правда, того ї навчив,
Но чорт не втне сього зробити.

(Побачивши мавпи).

Ади, що за красота, га!
Се служниця, а се слуга.

(До мавп).

А що, не дома господиня?

М а в п и

В гостині!
Варом хлюсть!
В комен шусть!

Мефістофель.
А довго вна світами фіє?

Мавпи
Допоки жар лапки нам гріє.

Мефістофель
(до Фавста)
А що, не гарні скотенята?

Фавст
Ледве що бридше в світі є.

Мефістофель
Ні, я волію надо все
З таков худобов розмовляти.
(До мавп).

Скажіть ми, опуди прокляті,
Що тут в кітлі тім варите?

Мавпи
Пісний розсіл для жебраків.

Мефістофель
Го, го, на те є моц ідців.

Мавп'як
(підповзує й леститься до Мефістофеля)

О, сидьмо до карт,
А ти грай на жарт,
Чей я вигравав би-м.
Бо тяжко так жить;
Коб грошей досить,
То й розум мав би-м!

Мефістофель
Щаслив би був мавп'як хоч в часті,
Щоб міг ще на лотер'ю класти.

Між тим молоді мавпенята бавляться великою кулею й викочують її
насеред хати.

Мавп'як
Так світ іде:
Знесесь, паде,

А все вертиться;
Дзвенить, мов скло:
Пусте цутро,—
Чи штука збиться?
Тут мов срібло,
А тут ото
Ще більш блищиться!..
Мій синку, ні,
Пантруйсь її,
Се куля з глини,—
Зіб'ш її,
То її сам загнеш!

Мефістофель
А се решето?

Мавп'як
(знімає решето)

Як злодій хто,
То гнеть го пізнати.

(Біжить до мавпи і каже їй дивитися крізь решето).

Поглянь в решето!
Так, злодій ото?
Лиш не смійш го назвати.

Мефістофель
(зближається до огню)
А сей казан.

Мавп'як і мавпа

Ото балван,
Не зна, що казан!
Ото му дивниця.

Мефістофель
Нечемна скотино!

Мавп'як
(дає му мітлу)

Се берло, возьми-но!
Сідай, ось столиця!

(Силує Мефістофеля сісти на кріслі).

Фавст

(котрий увесь той час столя перед дзеркалом, то наближаюсь, то відступаючи)

Що бачу? Чи краса ось всіх світів
В тім дзеркалі мені сь явила?
Ах, серце, дай ми найшвидшії крила,
Щоб я до неї долетів!
А як на іншій місці стану,
Зближусь, погляну з сторони,
То бачу лиш, мов мглу рум'яну,
Найкращий образ жінчини!
Чи є ж така краса на світі?
Чи в тім розкішнім тілі злиті
Найвищі розкоші небес?
Чи щось подібне на землі найдесь?

Мефістофель

Авжеж, як бог шість день томився,
І сам вкінці ще похвалився,—
То, певно, щось неспроста змайстрував.
Сим разом налюбуюсь доволі,
Но гнеть будеш таку вже чічу мав,
Що кращої повік не схоже долі,
Хто раз в обняттях і тримав.

Фавст раз у раз глядить у дзеркало. Мефістофель, протягуючись
в кріслі й помахуючи мітлою, говорить далі.

Ось тут сиджу, мов цар на троні,
І берло маю, лиш що-м не в короні.

Мавпята

*(котрі досі між собою розмовляли різними дивачними знаками,
принносять Мефістофелеві корону в великим криком)*

О, будь лиш деспотом,
І кров'ю і потом
Корону зліпи!

*(Сіпають корону незручно, розривають її на два кусні і скачуть
в ними довкола)*

Ми вчули, прозріли!
Ми слів ся дівмили
І ліпим стихи.

Фавст

(проти дзеркала)

Ах, в голові мені мутиться!

Мефістофель

(показуючи на мавпи)

Мені самому вже розходяться клепки.

Мавпи

А як пощаститься,
То можуть лучиться
В стихах і — думки!

Фавст

(як вперед)

Ах, жар якийсь палить ми душу!
Ходімо швидко відси геть!

Мефістофель

(як вперед)

Ну, те бодай признати мушу,
Що кожне справдішній поет.

Котел, від котрого мавпа була віддалплася, починає збігати, повстає
велика поломінь і бухає до каміна.

Чарівниця влітає крізь поломінь з страшним криком.

Чарівниця

Ай! Ай! Ай! Ай!
Проклята мавпо! О, чекай!
Чи так сидиш коло кітла?
Не бачиш, що-сь мене спекла?
Проклята твар!

(Побачивши Фавста і Мефістофеля).

А се тут що?
А ви тут хто?
За ним тут ви?
Чого прийшли?
Пекольний жар
Вам душу пар!

*(Зачирає варихою з кітла й бризкає вогнем на Фавста,
Мефістофеля і мавпи. Мавпи пищать).*

Мефістофель

*(обертає замітавку, котру досі держав у руці, і б'є по гориках
та пляшках).*

Тарах! Тарах!

Горшки на прах!
На прах все скло!
Се жарт, падло!
Се такт лишень
Твоїх пісень!

Чарівниця, люта й перелякана, відступається.
Не пізнаєш м'я? Черепа! Почваро!
Не пізнаєш царя і пана свого?
Лий ми ся руш, то б'ю, куди попало,
Здавлю тебе й тих твоїх мавп до того.
Про сей червоний кабат вже забулась?
Не знаєш вже косиць тих з когута?
Чи на моє лице хоч раз зирнулась?
Чи хочеш знать, яке моє ім'я?

Чарівниця

Ах! Ах! Простіть лихий привіт!
Но де ж копито ваше, пане?
І круків ваших так же ніт...

Мефістофель

Сей раз нехай на тім і стане;
Бо справді, купа вже часу,
Як ми не бачились з тобою.
Та й поступ, що весь світ попсув,
І чортові не дав спокою:
Старих страшилищ вже рогатих,
З хвостами, кігтями й за гроші не видати.
Щождо копита — того збутись годі,—
Але й воно тепер не в моді;
Тож я, як многі молоді панки,
Віддавна ношу вже ватовані литки.

Чарівниця

(підскакуючи)

Трохи з утіхи не скажуся,
Що сам пан чорт відвидів м'я.

Мефістофель

Ні, бабо,— я вже так не звуся.

Чарівниця

Чому? Що винно вам ім'я?

Мефістофель

Воно давно пустов вже казков стало!
Но люди тім не поліпшили ще:
Лихого збулися, але лихе зістало.
Тож ти бароном зви мене;
Я шляхтич і магнат, як всі магнати,
Шляхоцька кров у моїх жилах б'є;
А се мій герб, коли сь цікава знати.

(Робить неприличний рух).

Чарівниця

(безмірно регочеться)

Га, га! Така вже ваша вдача!
Ви, як були сміхун, так є.

Мефістофель

(до Фавста)

Мій друже, ось навчися, бачиш,
Як з відьмами заховуватись тре.

Чарівниця

За чим же ви, панове, загостили?

Мефістофель

Порядну чарку звісного пиття;
І то найстаршого! Літа
Подвоюють його чарівні сили.

Чарівниця

Охитно! Пляшка ось, адіт-ко,
З котрої п'ю й сама не раз —
І не смердить вам ні крихітку,—
То радо чарку дам для вас.

(Потихо).

Но знаєте, як вип'є ї сей пан
Без приготови — мусить згинуть.

Мефістофель

Се добрий друг, то шкоди му не вчинить;
Я сам ще сили му додам.
Обчеркуй круг, примову відчитай
І сміло повну чарку досипай!

Чарівниця з тасмичими рухами обчеркує круг на землі і вставляє туди дивовижні речі; між тим пляшки починають дзвеніти, котел дудніти, і творять музику. Вкінці чарівниця приносить велику книгу, ставить мавля в середині круга,— вони мусять піддержувати книгу і присвічувати похідною. Вона киває на Фавста, щоби ввійшов в обруб круга.

Ф а в с т

(до Мефістофеля)

Ні, що се все значить, скажи ми?
Безумні міни, глупа штука,
Ся найтупішая ошука,—
Давно їх знаю й бриджусь ними.

М е ф і с т о ф е л ь

Е, байки. Се ж усе на сміх!
Лиш ти не будь такий гнівненький.
То все лишень лікарські витребеньки,
Щоб ти напій поскуткувати міг.

(Силує Фавста вступити в обруб круга).

Ч а р і в н и ц я

(з великим запалом починає читати з книги)

Се знай: з одного
Зробити много,
А два — овва!
А три зрівняти,
То будеш багатий.
Чотири пусти.
З п'яти і шести,
Сім, вісім вкрути.
А дев'ять — одниця,
А десять — то нич,
Оце рахуба чарівниць!

Ф а в с т

Стара, здаєсь, в гарячці се мурчить.

М е ф і с т о ф е л ь

Се ще не швидко ся й скінчить!
Вся книга отаким набита;
Я ж сам ліпив ї довго, кожний стих!
Бо суперечність цілковита
Однако темна для розумних і дурних.

Мій друже, штука є стара й нова,
Лиш те однако від віків ведеться,
Що, вбрана в тасмичі слова,
Брехня за правду видається.
«Один во трех, а три в однім»
Плетуть і вчать безпечно всюди;
Люд слухає і мислить: Прецінь в тім
Щось трохи й правди мусить бути.

Ч а р і в н и ц я

Високий дар,
Науки чар
Закритий очем люду;
Не думай лиш,
А він, уздриш,
С а м дається ти без труду.

Ф а в с т

Що за безмислиці вна меле?
Сейчас ми пукне голова!
Здаєсь, що ляпають круг мене
Сто тисяч дурнів ті слова.

М е ф і с т о ф е л ь

(до чарівниці)

Досить, досить! Хороша з тя ворожка!
Давай напиток, наливай
Повніську чарку аж по край!
Для мого друга він не шкодить ані трошка:
Він много вже градусів перебув
І не одним ся варом захлиснув.

Чарівниця з многими перемопіями наливає напиток у чарку; коли Фавст підносить її до уст, повстає легка полемінь.

Лиш сміло пий. Раз, два, і вже!
Сейчас ти в серці мов розтає.
Хто з чортом за пан-брат живе,
Чей той огню ся не злякає.

Чарівниця розмикає круг, Фавст виходить.

Тепер тра руху. Живо геть ходім?

Ч а р і в н и ц я

Най вам з напиточком щаститься!

Мефістофель
А як би-м міг ти прислужитись в чім,
В Вальпургієву ніч впімнися.

Чарівниця

Ще на вам пісеньку. Порою
Співати — легко так стає.

Мефістофель

(до Фавста)

Ходи-бо лиш, ходи зо мною!
Тра продуху, щоб міць напою
Пройшла все тіло, все нутро твоє.
Відтак в шляхотній лінії засмакуєш,
А швидко радісно почувеш,
Як в серденьку любов росте. підфиркує.

Фавст

Стій, най ще в дзеркало хоч раз зирну
На ту пречудну жінцину!

Мефістофель

Ні, ні, таж живо ти правдиво
Побачиш і перед собов.

(Стиха.)

Як сей напій ввійде ти в кров,
Побачиш в кожній бабі диво!

ВУЛИЦЯ

Фавст, Маргарета переходить.

Фавст

Прекрасна пані, можу сміти
Вам супровід свій предложити.

Маргарета

Не пані я й не красна я,
Додому я зайду й сама.

Вишрочувсь і відходить.

Фавст

Йй-богу, красне се дитя!
Такого ще й не бачив я.

А звичайненьке, а учтине,
При тім крихітку й ущипливе.
Уст рум'янець і блиск лица
У тямці ми до днів кінця!
А як очниці хплить вділ,
Глибоко вбилось ми в серденько;
А як підв'язана купенько;
На се би я весь вік глядів.

Мефістофель надходить.

Фавст

Чу, дівку сю ти мусиш ми дістати!

Мефістофель

Котру?

Фавст

Що ось пройшла туди.

Мефістофель

Онту. Ся прямо від попа!
Гріхів ходилась сповідати.
Краї сповідниці я пропхавсь:
Дітвак зовсім невинний, милий, —
Так за ні за що й сповідавсь!
Над нею я не маю сили.

Фавст

Таж їй вже звиш штирнадцять літ.

Мефістофель

Говориш, як той Луць Ледащо,
Що мов то кожний гарний цвіт
І кожна ласка й кожна честь
Для нього тільки в світі й єсть;
Та ба, не все йде так гулящо!

Фавст

Мій пане отче катехито,
Покинь же ти плести мораль.
Кажу ти куцо й вузловито:
Коли ся любочка найдаль
Сю ніч ще не буде зо мною,
То ми розстанемся в ту мить.

Мефістофель

Що? Як? Подумай-бо лишень!
Тут треба би найменш сім день,
Щоб нагоду лиш висмотрить.

Фавст

Коб мні лиш сім годин спокою,
То й чорта б ми не тра з собою,
Щоби сю птичку уловить.

Мефістофель

Говориш, мов якій владика.
Но змилуйсь,— треба постривать!
Бо що в тім — прямо все дістать?
Та й розкіш то не так велика,
Як сли вперед і вскісь і всклись
Через усяку круцю-крацю
Переволочиш свою цяцю,
Як се у повістях ведесь.

Фавст

Апетит я й без того маю.

Мефістофель

Та ні, без жарту й без гніву,
Повір ми, швидко до ладу
З тов квітков не дійдем, те знаю.
Бо приступом тут годі взяти,
Тож тра на хитроці ся вдати.

Фавст

Дістань ми що з її майна!
Веди м'я, де живе вона!
Дістань хустинку з її груди,
Хоч підв'язку, любові для остуди!

Мефістофель

Нехай же! Знай, що твому лишку
Прислужний я і помічний,—
Тож днесь тя ще на кілька хвиль
Я заведу в її світличку.

Фавст

Побачу і? Дістану?

Мефістофель

Ні!

Вона пройдеться до сусідки,
Між тим ти можеш сам, без свідків,
В надії радощів будущих
Надихатись хоч воздухом її.

Фавст

Ну, то ходім.

Мефістофель

Ні, завчасу ще.

Фавст

А дар для неї зладь мені!

Відходить.

Мефістофель

Сейчас і дар? Красно! На щастя!
У мене в місці не однім
Заритий здавна скарб,— ходім
Та перегляньмо, чей що здасться.

ВЕЧІР

Невелика, чпста світличка.

Маргарета

(заплітає і підв'язує коси)

Що б я дала, коб хто сказав,
Що то за пан м'я днесь займав?
І що вже статний, смілий з ходу,
І видно, що з високог' роду;
Се так-таки з чола му світить,—
Бо де ж би інший міг се сміти?

Відходить.

Мефістофель і Фавст.

Мефістофель

Сюда. Тихенько лиш, тихенько!

Фавст

(помовчавши хвилю)

Остав м'я тут самого півхвилини!

Мефістофель

(нипаючи довкола)

Не кожна дівчина держить все так чистенько.

Відходить.

Фавст

(оглядаєсь кругом)

Прийми м'я, сумерку любимий,
Що тут вігаш в тій святині!
Най в серці защемить солодка біль любовна,
Що, ув'ядаючи, жис росов надії!
Як все вкруг сумирним чувством,
Довіллям дише тут й ладом!
В тій бідності що за багатства повня,
Що за рай в кліті тій тісній!
(Кидаєсь на шкіряне крісло коло ліжка).

Прийми м'я ти, що предків ще часом
Одверто в болях, радошах приймало!
Як часто сей батьківський трон
Дізей громадка шумно окружала!
Тут, може, й любочка частенько,
З дитячим, повним личком, веселенько
Дідуса в в'ялу руку цілувала.
Я чую, дівчино, — твій дух,
Ладу й достатку, віс тут вокруг.
Він, що навчає тя, мов мати,
Ковёрцем чисто стіл вкривати,
Піском поміст в узори посипати,
О; любі ручки, золоті,
Що творять рай в хатині тій!
А тут?

(Піднімає заслону ліжка).

Розкішний жах мене проймає.
Тут я б годинами сидів!
Ах, тут в повіттю чудних снів
Дівця-ангел доростає!
Дитя лежало тут, у серці
Спокійно тліла грань життя, —
І в чистім, тихім тім кубелці
Розвився образ божества!
А ти, що привело тебе сюда?
Як зрушена душа моя до дна!
Заям ти тут? Який у серці неспокій?

Нужденний Фавсте, ти мов сам не свій!
Чи чар який м'я обіймає?

Я прямо розкоші бажав,
І ось увесь в любовнім сні розтав!
Чи ж кожний повів вітру нас зміняє.

А як вона б ввійшла в тій хвилі,
О, як же б гріх тя твій вкарав!
Великий Фавст, немов хробак без спли,
Немов дитя до ніг би їй упав!

Мефістофель

Вона надходить! Проч, хутенько!

Фавст

Проч! Проч! Не вернусь тут вже я!

Мефістофель

Ось скриньочка, досить важкенька, —
Де-м взяв ї, — се вже річ моя.
Сюди до шафи встав ї живо!
Кленусь ти, їй аж дух запре;
Я там наклав таке вже диво,
Що й не таку, як ся, зведе,
Хоч то жарт жартом, а дитя дитятем.

Фавст

Чи класть, чи ні?

Мефістофель

Що? Ще питати?

Чи, може, скарб волиш для себе взяти?
Як так, то раджу скупості вашої
Часу си не теряти преці,
І труду лишнього мені не завдавати.
Я й не гадав, що ти скупого роду!
Я тут чоло тру, в голову заходжу —

(Ставить скриньочку в шафу й затручує дверці на замок).

Ходім, раз, два! —
Щоб любе, гарне дитя
Тобі до серця приєднати
А ти глядеш,
Мов на прелекцію в класу йдеш
І ось перед тобою жива
Фізика й метафізика!
Ходім!

Відходить.

Маргарета
(з лампою в руці)

Як душно, парно тут мені! (Відчиняє вікно).
А й не тепло так надворі.
Так якось ми, й сама не знаю!
Коб хоч прийшли матуся живо.
По тілі дроз ми пробігас! —
Дурна я дівка, боязлива!

(Зачинає роздягатись і співає).

Був в Тулі цар, що вірність
До смерті доховав,
Від вмершої коханки
Він злоту чарку мав.

Над все її цинив він,
Пив з неї щопиру;
А кільки з неї пив він,
Слезидось з віч йому.

А при смертній годині
Він царство поділив,
Усе лишив родині,
Лиш чарку не лишив.

На царський пир послідній
Зазвав всі лицарі
В високий двір прадідний
Над морем на скалі.

Там став старий і в чарку
Ще раз вина зачер,
І спорожнив, і шпарко
У море чарку верг.

Ще зрів, як вал її точить,
Як блисла, йшла до дна,—
Йому померкли очі,—
Не пив вже більш вина.

(Відчиняє шафу, щоби в неї скласти одезу, і надибає скриньочку).

Де тут та гарна скринька ся взяла?
Таж шафу певно я замкла.
Дива дивні!
Не знати, що там в ній?
Се, може, застав хто приніс,
Щоб в мамі грошенят позичить?..

Ось на шнурочку ключик висить.
Ану лиш, отвори, не біійсь!
Се що? Мамунцю рідна! Глянь,
Такого-м, як жню, ще не видала!
Се стрій! В такім найбільша з пань
В найбільше свято б ся не повстидала.
Чи гарно б в тім ланцку мені?
І хто се тут лишити міг?

(Пристроюєсь у клейноти і стає перед дзеркалом).

Коб ті ковтки були мої
Вже зараз подібніше в них.
Бо що нам молодість, краса найкраща?
Воно то гарно, добре з тим,
Та тільки ж бо й кінець за сим:
Хто похвалить, а хто й плечима стисне!
До золота тисне,
До золота висне
Ввесь світ! Ах, бідність наша!

ПРОХІД

Фавст проходжуєсь задуманий, Мефістофель приступає до нього.

Мефістофель

На всю погорджену любов!
На всю пекольную смолу!
Коби-м ще гірше що найшов,
Щоби-м лиш клясти мав кому!

Фавст

Ти що? Чи хто тя де шпигнув?
Таке лице, як жив, ще не видав я.

Мефістофель

Коли б я чортом сам не був,
Сейчас би чорту ся віддав я.

Фавст

Чи з глузду нині з'їхав біс?
Ялось тобі метатись, мов скажéний!

Мефістофель

Гай, гай. Стрій, що для Гретхен я приніс,
Тепер в поківській вже кишені!
Як скоро мати стрій узділа,
Сейчас аж дроз по ній пробігла:

В старій острій ніс на те,
Все в євангелію го цхає.
І зараз всяку річ пізнає,
Чи що безбожне, чи святе.
А стрій — проноухала наскрізь,
Що він з добром туди не вліз.
«Дитинко, — каже, — неправе добро
Мутить нам душу, сушить кров!
Віддаймо матці божій се,
Вна маннов з неба нас напасе».
Гретуся ротик скривила любий:
Дармому коню-ді не смотрять в зуби,
Авжеж безбожний той не був,
Хто так го гарно тут придув.
Стара сейчас попа призвала;
Той, скоро сю чудасію вчув,
То аж му слинка в роті стала.
«Так, — каже, — завсігди робить!
Бо той лиш переможе гріх,
Хто власну похить переміг!
А в церкві добрий є живіт;
Вона краї цілі пожерла,
А ще з перієду не вмерла;
Лиш церкві, любії народи,
Добро неправес не шкодить».

Ф а в с т

То так ся в світі скрізь провадить:
Царям, жидам також не вадить.

М е ф і с т о ф е л ь

Відтак скінчивши тую мову,
Згорнув клейноти, як полову,
Подякував не менш, не більш,
От, як би за горіхів кіш,
Прирік ім в небі нагороду,
А сам пішов, як камінь в воду.

Ф а в с т

А Гретхен?

М е ф і с т о ф е л ь

Біднятко сидить,
Не зна, що думать, що робить,
Дні й ночі думає про стрій,
Ще більш про того, хто дав го їй.

ФАВСТ

ТРАГЕДІЯ

ЙОГАН ВОЛЬФГАНГ ГЕТЕ

ЧАСТЬ ПЕРША

З німецького переклав і пояснив

ІВАН ФРАНКО

У ЛЬВОВІ

Заходом Редакції „Світа“

1882

Титульна сторінка видання «Фауста» Гете в перекладі І. Франка.

Ф а в с т

Жаль, що так тужить моє серденько!
Добудь їй стрій новий живенько;
Тамтой і так не много був варт.

М е ф і с т о ф е л ь

О так, для пана все те жарт!

Ф а в с т

Роби, як кажу! Ладь все чисто!
Д'її сусідці ми пристань.
Не будь-бо, чорте, як те тісто,
І швидко стрій новий дістань!

М е ф і с т о ф е л ь

Так, панцю любий, станесь так!

Фавст відходить.

Такий закоханий дурак
Готов вам сонце, місяць, зорі
Для втіхи любці потопити в морі.

Відходить.

ХАТА СУСІДКИ

М а р т а

(сама)

Прости біг муженькові мому:
Не добре він зо мнов зробив!
Пішов си в світ за очі з дому
І на соломі м'я лишив.
Та й чи ж то я му світ в'язала?
(Плаче).

Та й чи ж то я го не кохала?
А може, й вмер він! — О, терпіння! —
Коби-м лиш мала посвідчіння!

Маргарета приходить.

М а р г а р е т а

Пань' Марто!

М а р т а

Що таке, Гретуся?

Маргарета

Йой, ледве на ногах держуся!
Гляджу, а в моїй шафі знова
Такіська скриньочка кедрова,
А в ній клейноти — що я кажу! —
Ще кращі, як тамтого разу.

Марта

Лиш мамі не кажи ти ніч,
Бо занесе знов до попа.

Маргарета

Глядіте лиш! Смотріте лиш!

Марта

(пристроює її)

О, ти щасливе дитя!

Маргарета

Лиш жаль, в тім строю йти не можу
Ні вулицею, ні в церков божу.

Марта

До мене лиш частенько забігай,
Тут нищечком у стрій вберися,
Пред дзеркалом з годинку проходися, —
Самі мем любуватись знай.
А там при нагоді, при святі
Мож се й те звільна між людей вказати.
То раз ланцюк,
То знов з перел ковток, —
А мати — відки й як — сама не буде знати.

Маргарета

Хто ті скриньки приніс? Я й здумати не можу!
Знать в тім несамовите щось.

Хтось стукає.

Йой, чи не мама стучить осьь.

Марта

(визирає крізь заслінку)

Се пан якийсь незнаний. — Прошу!

Мефістофель входить.

Мефістофель

Ласкавих пань перепрошаю,
Що прямо так іду до хати, —
(Перед Маргаретою відступає з пошаною назад).

Пань' Марти Швертляйн я шукаю.

Марта

Се я. Що мають пан сказати?

Мефістофель

(стиха до неї)

Вже знаю вас, — се мні досить.
Тут гість високий в вас гостить...
Даруйте смілість ви мою, —
А я з полудня знов прийду.

Марта

(голосно)

Гретусю! Богоньки кохані! —
Пан мислить, що ти ясна пані.

Маргарета

Я бідна міська дівчина;
Спасибі панській доброті!
Се не мої клейноти ті.

Мефістофель

Тут не в клейнотах діло, ні;
Весь склад ваш... ви проймаєте очима...
Я рад, що мож остатися мені!

Марта

Що ж пан приносять? Рада б знати.

Мефістофель

Волів б я ліпшу звістку мати.
Но в гнів вам чей ся не подам —
Ваш муж умер, кланяєсь вам.

Марта

Вмер? Любчик мій! Ох, бідна я!
Мій муж вмер! Гину й я сама!

Маргарета
Ах, пані Марто, не сумуйте!

Мефістофель
Вже ж до кінця сумну вість вчуйте.

Маргарета
Я пок жию, нікого б не любила,
Бо страта б в гріб м'я положила.

Мефістофель
Утіха й смуток все йдуть в парі.

Марта
Ну що ж з ним сталось, мовте далі!

Мефістофель
Що ж? Вічним сном сопочивас
У Падуї, в італоськім краї,—
В святог' Антонія столиці,
Лежить в посвяченій землиці.

Марта
Чи більш не маєте нічого?

Мефістофель
Є, заповіт важкий, побожний!
Кажіть відправити три сотки служб за нього.
А впрочім мій кошіль порожній.

Марта
Що! Ні прігисника, ні дару дорогого?
Що кожний столярчук на дні мішка вкривас,
Домів на пам'ятку ховає,
І радше жебрав, а не діткнесь до нього!

Мефістофель
О пані, з серця жаль ми вас;
Но справді грішми надто не метав він,
Та й то гріхи свої оплакував не раз,
Но більше ще свою недолю проклинав він.

Маргарета
Ах, що ті люди так терплять недолю!
За упокій його не раз ся й я помолю.

Мефістофель
(до Маргарети)

Ви варті зараз найліпшого мужа,
Любеньке, гарнес дптя.

Маргарета
Ах ні, се ще завчасно дуже.

Мефістофель
А як не мужа, то хоч любаска.
Бо се ж найкращий дар небес,
Таку милу людину тулити до груді.

Маргарета
О, в нас воно так не ведесь.

Мефістофель
Ведесь, чи ні, а якось-то вже буде.

Марта
(до Мефістофеля)

Розкажуйте ж!

Мефістофель
Я був при нім, коли вмирав;
Не скажу, щоб на гною він лежав,
А так, на мерві... Но по-християнськи вмер,
Та й то, казав, що ще на гірше заслужив.
«Ах — зойкнув — сам себе ненавиджу тепер,
Що-м так заробок свій, що жінку так лишив!
Ах згадка та, то смерть моя!
Коб лиш вона м'я в сім життю простила!»

Марта
(плаче)

Мій добрий муж! Все му простила я!

Мефістофель
«Но видить бог, вна більш від мене завинила».

Марта
То бреше! Щò, брехать напів вже в гробі!

Мефістофель.

Він, певно, вже не тямив сам о собі,—
Се так і знать було по нім.
«Ой, тож-то — каже — празник з нсю мав я.
Спершу дітей, відтак хліб для дітей старав я,
Та й хліб не в значінню тіснім,—
Та й ще спокою й хвили не зазнав я».

Марта

Чи ж вже про вірність, про любов забув,
Про труд, старунок в дні і ночі?

Мефістофель

О ні, не раз сердешно вас спімнув.
«Коли — казав — я з Мальти плыв,
Моливсь за жінку і дітей щомоці:
І справді, небо нам сприяло,—
Наш корабель судно турецькеє зловив,
Що скарб великого султана в собі мало.
Тут дільність получила плату,—
І я дістав, як випадало,
Тож часточку, та й то багату».

Марта

Ой, ой! І де ж? Чи де зарив?

Мефістофель

Бог знає, де з вітрами і пустив!
Хороша панночка зуймила го собою.
Коли в Неаполі блукав він самотою:
Від неї він любові й добра зазнав,
Що аж до смерті споминав.

Марта

Опришок! Власні діти обікрасти!
І вся недоля, горе все
Від привичок гидких не здужало го спасті!

Мефістофель

Га, так за те ж він і помер.
А, бувши вами, я б тепер,
Як слід, в жалобі рочок походив,
Між тим тихцем за другим де смотрив.

Марта

О боже, як був перший мій,
Такого й не найду я вже.
Скрійненький, що баранчик твій.
Лиш що любив занадто мандрувати,
Жінок чужих, вино чуже,
І в ті прокляті кості грати.

Мефістофель

Ну, ну, чого ж ще й більш жадати,
Сли з свого боку й він на вас
Крізь пальці поглядав не раз?..
Йй-богу, на таке б я й сам
Віддав охітно руку вам.

Марта

О, пан ласкавій жартувати!

Мефістофель

(до себе)

Тра ж живо шмаття забирати!
Ся й чорта би могла за слово взяти.

(До Маргарети).

Що ж в вапім серденьку чувати?

Маргарета

Що пан хотіли тим сказати?

Мефістофель

(до себе)

Невинне, добреє дитя!

(Голосно).

Прощайте, пані!

Маргарета

Прощайте!

Марта

О, скажіть іще мені!

Я посвідчіння хтіла б мати:
Де, як, коли мій муж умер і погребен?
Порядок люблю я з давних давен,
То хтіла б смерть його й в газетці прочитати.

Мефістофель

Так, пані, свідків двох присяга
Ствердить всю чисту правду тут.
Є в мене ще кумпан добряга,—
З ним разом станемо на суд.
Я з ним, сюди прийду.

Марта

О, прошу.

Мефістофель

І дівчину сесю хорошу! —
Хлопак хороший і бувалий
З паннами чемний і удалий.

Маргарета

Я би пред ним встидалась стати!

Мефістофель

Ні, хоч би й пред яким царом!

Марта

В городці тут край мої хати
Панів мем ждати вечером.

ВУЛИЦЯ

Фавст і Мефістофель.

Фавст

А що? чи йде? чи швидко буде?

Мефістофель

А, браво! Бачу, ви в огні!
Живенько Гретхен ваша буде.
Ще днесь в сусідки ввидите її.
Це баба мов сотворена
На циганку та на звідницю.

Фавст

Се славно.

Мефістофель

Но й від нас жадає дещо вна.

Фавст

Ну, звісно, не буде ж служити нам за дармицю.

Мефістофель

Нам лиш присягою тра посвідчить,
Що труп її нетяги-мужа
В землі свяченій в Падуї лежить.

Фавст

Красно! Прийдесь вперед до Падуї чемшить.

Мефістофель

Sancta simplicitas!¹ О те не йде так дуже;
Лиш присягни, хоч і не знаєш, на що.

Фавст

Як ліпших ніт доріг, то весь твій план ні за що.

Мефістофель

Так ось се ти, угодниче святій!
Чи ж перший раз се в житні своїй
Фальшиво меш свідчити ти?
Чи ж ти про бога, світ і що движесь в нім,
Чи про людей, що в серці й мислі б'єсь їм,
Не плів премудрих дефініцій
Безстидно, сміло в очі всім?
А, розібравши все по нитці,
Скажи, чи знав ти більш о тім,
Як і о Швертляйновій смерті?

Фавст

Ти був і є брехун, крутар упертий.

Мефістофель

Ба, як би-м річ та трохи глибш не знав!
Бо завтра вп'ять, по щирій честі,
Будеш, щоб бідну Гретхен звести,
Любов їй вічну присягав.

Фавст

І то сердешно!

Мефістофель

Гарно й чисто!

Відтак про вірність віковисту,
Про всепотужнеє, єдине
Чуття — чи се тож з серця йтиме?

¹ [Свята простота].

Фавст

Мовчи ж! Ітима! — Що чувствую,
І те чувство, і бурю твою
Назвати — назви не находжу.
І всіми зміслами по світі броджу,
Всі найвищі слова хапаю,
І той пожар, котрим палаю,
Безмірним, вічним називаю —
Чи й се чортівська мана?

Мефістофель

А правда все-таки моя!

Фавст

Послухай — тям си те,
І прошу тя, щадн моєї груді —
Хто хоче мати верх, а язиком плете,
Той певно верх і мати буде.
І ну тебе! балакати дарма!
Твій верх, бо в мене виходу нема.

ОГОРОД

Маргарета поідруч з Фавстом, а Марта з
Мефістофелем проходжуються.

Маргарета

Я знаю, пан м'я лиш щадить,
Знижаєсь, щоб м'я завстидати.
То подорожній вже так звик
По доброті чим-будь ся вдоволяти;
Бо чи ж могла б моя убога мова
Панів так мудрих звеселять?

Фавст

Один твій погляд, одно слово
Більш веселить, ніж мудрість всього світа.

(Цілує її руку).

Маргарета

Не безпокойтесь! Як же ж мож і цілувать?
Така негарна, відробітна!
Що вже я ними отіпаю!
Бо мамця й хвильки не спускають.

Проходить.

Марта

А ви, мій пане, швидко знов в.дорогу?

Мефістофель

Повиннієть нас, заробок пре до того.
Не одне місце й жаль нам покидати,
Та що ж, дарма, не мож ся оетавати.

Марта

Ще в молодих літах воно ввійде,
Свобідно вшир і вздовж гулять світами;
Но як недужий вік прийде,
Ох, прикро ж то тоді, мій пане,
Самотньо плентатись д' могилі.

Мефістофель

З тривогов жду приходу тої хвилі.

Марта

Тож завчасу надуматися тре.

Проходять.

Маргарета

Так, з ваших віч, із ваших слів!
Все в вас укладне, чемне, вчене;
Но в вас досить приятелів,
Що розумніші від мене.

Фавст

О серце, вір! Що ся розумом величас,
Се часто лиш обмеженість горда.

Маргарета

Невже ж.

Фавст

Ах, що ніколи ж то невинність, простота
Святої свої вартості не знає!
Що скрійність, смирність, — найвищі дари,
Якими нас могла природа наділити.

Маргарета

Коб ви о мні лиш хвильку спогадали,
Я вже о вас буду нагадувать досить.

Фавст

А дома ти сама частенько?

Маргарета

Так, наше газдівство маленьке,
А все ж його доглянуть тра.
Слуги нема; вари, пери сама,
І ший і бігай день від дня,
А мамця ще за що-гідня
Такі остренькі!
Та й то не те, щоб конче нам хилитись,—
Ми скорш, як хто, могли б повеселитись!
Отець лишив добра чимало,
Домок, садок за міськов брамов.
Та вже тепер мені геть легше стало:
При війську служить брат,
Сестричку поховали.
Вже з тим дитятем ми грижі зазнали;
Но я б воліла й більше ще зазнать,
Так ми було дитя те миле.

Фавст

І ангел, сли таке як ти.

Маргарета

Я згодувала го,— як щиро м'я любило!
Вродилось вже по татовій смерті;
І мамця тяжко так тоді лежали,
Що ми й не думали, щоби ся ще підняли,
Вже аж геть-геть ставало ліпше їм.
То вже ж не їх була і сила в тім,
Щоб те малесеньке кормити.
То я сама го мусила живити
Водою й молоком, і так мов вно стало.
До мене перший раз ся усміхало,
У мене на руках трепалося, виростало.

Фавст

То ж то була для тебе розкіш чиста.

Маргарета

Но, певно, і важких годин чимало.
Вночі маленької колиска
Стояла коло мого ліжка;
Як тільки рушиться, а я вже тут:
То ї напою; д'собі покладу,
То, як не хоче втихнути, не кладуся,
Підгуцкуючи вдовж по хаті перейдуся;

А рано йди до річки прать,
Відтак на ринок, їсти ладь,
І раз у раз так день за дньом.
То, пане мій, не стане й сил часом;
Зате ж їда, зате спокій смакує.

Проходять.

Марта

Вже ж бідні ті жінки, бігмé!
Старий кавалер все си з них кепкує.

Мефістофель

Най лиш таку, як ви, найде,
А швидко в серці інший потяг вчує.

Марта

Скажіть одверто: ви найшли дещо,
Що ваше б серце д'собі притягло?

Мефістофель

Га, власна хата, добрая жонá: —
Над злото й перли їм ціна.

Марта

Ні, но чи де наймильш вам, найприємно?

Мефістофель

Приймали нас усюди дуже чемно.

Марта

Я не про те, а про правдиву щирість тую...

Мефістофель

З жінками я ніколи не жартую.

Марта

Ах, ви мене не поняли!

Мефістофель

Жаль дуже!

Но то-м поняв, що ви ласкаві дуже.

Проходять.

Фавст

Так ти м'я, ангеле, сейчас пізнала,
Як скоро я в город ввійшов?

Маргарета

Чи ж ви не виділи,— я очі вділ схиляла.

Фавст

І ти простиш, що, стрітившись з тобов,
Таким зухвалим я вказався,
Коли ти ген-то з церкви йшла?

Маргарета

Ніколи мні случай подібний не лучався,—
Я страх змішалася була;
Ніхто о мні не міг сказати ніч злого.
Ах, думаю, чи з ходу, складу мого
Він що безстидне міг, нечемне щось узнати?
Охота го взяла ні з сього ані з того
Так прямо з сею дівков починати!
Но щось — признатись, я й сама не поняла —
За вами стало гнеть у серці шевелитись;
Но знаю, що-м сама на себе зла була
За те, що не могла на вас ще дужче злитись.

Фавст

Солодка любочко!

Маргарета

Постійте ж!

(Зриває стокротку й обриває листочок за листочком).

Фавст

Що се? На букет?

Маргарета

Ні, іграшка така.

Фавст

Яка?

Маргарета

Ідіть-бо геть,

Не смійтесь!

(Обриває й шепче).

Фавст

Що ти шепчеш так?

Маргарета

(напівголосно)

Скажи мн, квіточко-сестричко,
Чи любить м'я? чи любить м'я?

Фавст

Тиг золоте, небесне личко!

Маргарета

(обриває далі)

Любить — не любить — любить м'я —
Не любить.—

(Вириваючи послідній листик з сердечною втіхою).

Любить м'я.

Фавст

Так, серденько! Най цієї квітки ворожба
Буде для тебе гласом бога!
Так, любить тя! Чи знаєш ти, як много
В тім слові: любить тя!

(Бере її за обі руки).

Маргарета

Дрож м'я пройма!

Фавст

О, не дужи!

Най погляд той, стиск рук най скаже ти
Те, що не мож сказати словами:
Віддатися зовсім і розкіш чути,
Що вічна мусить бути!
Так, вічна! Бо кінець її
Була б розпука! Ні,
Без кінця! Без кінця!

Маргарета стискає його руки, вириваєсь і втікає. Він стоїть хвилину в задумі, а відтак спішить за нею.

Марта

(надходячи)

Вже ніч заходить.

Мефістофель

Нам іти пора.

М а р т а

Я б вас просила довше тут остатись,
Но се така поганая нора,
Здась, немов ніхто не має чим зайнятись,
Ніщо творити,
Як за сусіда кожним поступом смотрити.
Ну, і обмовлять, хоч що дій.
А наша нарочка?

М е ф і с т о ф е л ь

Сев стежков фуркла десь.
Веселі пташки.

М а р т а

Він, здась, прихильний їй.

М е ф і с т о ф е л ь

А вона йому. Отак у світі все ведесь.

АЛЬТАНКА

М а р г а р е т а вбігає, ховається за двері, притулює палець до уст
і визирає крізь щілинку.

М а р г а р е т а

Ось він!

Ф а в с т

(надходить)

Ах, протнице, чи так дразниш ти м'я!
Чи тут ти? (Цілує її.)

М а р г а р е т а

(обнімає його і віддає поцілує)

Любий мій. Сердечно люблю тя.

М е ф і с т о ф е л ь стукає.

Ф а в с т

(тупаючи ногою)

Хто там?

М е ф і с т о ф е л ь

Свої.

Ф а в с т

Скотина!

М е ф і с т о ф е л ь

Час розстатись!

М а р т а

(надходить)

Так, панцю, пізно вже.

Ф а в с т

(до Маргарети)

Чи мож вас проводить.

М а р г а р е т а

Ні,— мамця би мене.— Прощайте!

Ф а в с т

Так, значить,

І розійдемсь? Прощай!

М а р т а

Здорово оставатись!

М а р г а р е т а

До звидання.

Фавст і Мефістофель відходять.

Мій милий боже,

Що чоловік такий та передумать може!

При нім з устидом стою я

І такаю на кожне слово.

Яке ж я бідне, глупеє дитя,—

І що він в мні найшов такого!

Відходить.

ЛІС І ЯСКНІЯ

Ф а в с т

(сам)

Потужний Духу, все ти дав мені,
О що-м просив! Недаром ти в огні
Лице своє вказав ми. Ти пречудну
Природу в царство дав мені, дав сили
І почувувати, любуватись нею,
І не лиш з дивом, холодно глядіти,—
Ти мні позволив в глиб її грудей,
Як в серце друга щирого, заглянуть.
Ти предо мною ряд живих істот
Ведеш і вчиш м'я бачити братів

У тихім дереві, воздусі, воді.
А як у лісі вихр шумить, скрипить,
І велет-дуб, падуци, пні сусідні,
Гілля сусіднє гнє і вниз друхоче,
А грохнув — горб аж глухо загримить,—
Тоді в безпечну м'я ведеш яскиню,
Показуєш менє мені самому,
І серця власного глибокі, тайні
Дива розвиднюються предо мною.
А вирне чистий місяць оку мому
В лагіднім блиску,— то з скалистих стін,
З вогких корчів ід мені виринають
Сріблясті появи віків минулих
І лагодять важку задуми розкіш.

Ох, що в людей нічо не досконале,—
Се чую днесь! До розкоші тієї,
Що до богів все ближче м'я зближає,
Ти мні товариша дав, без котрого
Вже й бути не міжу: він без серця, зимно
Низить м'я перед мнов самим і в ніщо
Одніським словом дар твій повертає.
Він роздуває пильно в моїй груді
Той дикий жар до гарного дівчати,
Так від жадоб до розкоші лечу я,
А в розкоші всихаю без жадоби.

Мефістофель надходить.

Мефістофель

Ще не доїло ти так жить?
Що в тім за смак і сам не знаю.
Раз стрібувати — ну, приймаю,
Але відтак за чим новим спішишь.

Фавст

От би-сь си діло краще де найшов,
Не мучив м'я в хорошу днинку!

Мефістофель

Ну, ну, я ти не перерву спочинку,—
На серйю того мні не мов!
Вже ж ти понурий, гострий, примховатий,—
Не горе ми покинуть тя сейчас.
Весь день для нього бігай, мов нанятый,
А що робити, що лишати,
Ніколи панові по носі не пізнаш.

Фавст

От так нівроку! Він ще й лаєсь!
Ще й дякуй му за те, що все ми наприкраєсь.

Мефістофель

І як же б ти, землі дитя нужденне,
Свій вік корбав був без мене?
Аж коло мене ти забув
Думками в власній рить утробі;
І коб не я, то ти б вже був
Хробаччя годував у гробі.
Чого по нєтрах та яскинях
Полошить сови ти повзеш?
З вогкого мху, підгнилого каміння,
Мов жаба та, поживу ссеш?
Хороша розривка, сказать нічого!
Ти ще не ввітрів з докторства свого.

Фавст

Чи знаєш, кільки сил нових
Дас мні побут сей в пустині?
Ні, як би ти се збагнуть міг,
Ти б того щастя ми не допустив й хвилини.

Мефістофель

Надземне щастя, що й казать!
Вночі в росі лежать на горах,
І небо й землю братнє обнімать,
І вище бога надувать свій порох,
В нутро землі чуттям пророцьким проникати,
Світу сотворення у серці відчувати,
В гордій потузі катзна-чим впиватись,
То в напливі любові у все переливатись,
Позбувшись людських пут тілесних,
В кінці той надмір розкошей небесних
Скінчить (*показує рухом*) нехай не кажу, як!

Фавст

Та тьфу на тя!

Мефістофель

Се вам не в смак;
Ви вправі сплюнути морально так.
Невинні слухи, бач, те ображає,
Чого невинне сєрденько бажає.

Вже ж я ти тої втіхи не бороню
Фальшивити часом з самим собою:
Но з тим далеко не зайдеш.
Ти знов лишася правую дорогу,
І швидко в давній сум, в безумство та тривогу
Зайдеш, безвихідно зайдеш.
Ти плюнь на те! Твоя голубка квилить,
Тісна їй хата, світ не милий,
О тобі тільки мислить, тужить,—
Так тебе любить вельми дуже.
То зразу бурхала твоя любов,
Як повень бурхає веснов;
Ти хвилию залляв її серденько,
Тепер у тебе знов мілкенцько.
Я б думав: замість по лісах блудити,
Воліли б чей вельможний пан
Бідненьку квіточку, чим стан,
За її любов надгородити.
Таж роком кожна її стає година,
Сидить в вікні, глядить, як хмари по лазурі
Повзуть понад старії міські мури,
Співає: «Ах, коб я була пташина!»
Ціліські дні, аж до півночі.
Часом всміхнесь, то знов без мови,
Часом заплачуть очі,
Відтак, здаєсь, жар гасне в крові,
А все з любові.

Ф а в с т

Гаде! Гаде!

Мефістофель

(до себе)

Ану, чи ми в руки не впаде!

Ф а в с т

Проклятий, проч іди відсіля!
Про гарний образ той не споминай,
В полубезумний мозок не вливай
Жадоб до ніжного їй тіла!

Мефістофель

Так що ж? Вна мислить, що її покидаєш,
А ти вже й справді пів-на-пів тікаєш.

Ф а в с т

Я все при ній, будь я й навкрай землі,—
Ні я забути, ні покинуть її;
Ба, завиджу вже евхаристії святій,
Коли її уста до неї ткнуться.

Мефістофель

Прекрасно, друже! Я тож завиджу тобі
Близнят-ягнят, що серед рож пасуться.

Ф а в с т

Проч, звіднику!

Мефістофель

Красно! Ви в кряк, я в сміх.
Таж бог, що хлопця сотворив і дівку,
Сейчас же дав і найкращу сказівку,
Бо сам ізвів докупя їх.
Ходім же ж бо! Чи ж не біду торочу!
Таж не на смерть вести вас хочу,
А в любочки покій.

Ф а в с т

Чим райська розкіш при її груді?
Дай мні огрітися при ній!
Чи ж я тоску по ній не чую все і всюди?
Чи ж не бурлака я бездомний,
Не нелюд без мети й спокою,
Що б'є о скали з скал, мов водопад, собою,
Рече, валиться в діл бездонний.
А обіч вна, дитя невинне
В хатинці на скалі стрімкій,
І все життя її дитинне,
Ввесь світ її в хатинці тій,
А я, богом проклятий,
Тим не вдоволивсь,
Що-м під скалу підривсь,
Розбив її на штуки!
Її, спокій її я мусив підкопати!
Ти, пекло, хтіло й твою жертву мати!
Га, чорте, помагай коротать той час муки!
Що статись мусить, най сейчас ся стане!
Нехай судьба її на мене гряде,
І вна пропаде враз зо мною!

М е ф і с т о ф е л ь

Як знов кипить, палає знов!
Спішиє, потіш її, дураче!
Така головка, де вже виходу не баче,
Там зараз думас: от тут кінець прийшов.
Нехай жис, хто сміло ся держить!
Ти ж чей вже почортивсь досить.
А в світі бридшого нема нічого мені,
Як чорт, що дресь з розпуки по стіні.

МАРГАРЕТИНА СВІТЛИЦЯ

М а р г а р е т а

(при кужильці сама)

Мій спокій пропав,
Нис серце в болі;
Вже ж не вернесь він
Ніколи, ніколи!

Де його лиш ніт,
Там мені могила,
Наче білий світ
Темна хмара вкрила.

У головці мні
Крутиться, мішавсь,
А серденько в мні
В штуки розривавсь.

Мій спокій пропав,
Нис серце в болі;
Вже ж не вернесь він
Ніколи, ніколи!

Лиш за ним, за ним
Крізь вікно гляджу я,
Лиш за ним, за ним,
Д'ньому з дому йду я.

Статний хід його,
Постать складна, мила,
Усміх уст його,
Ока чудна сила,

Бесіда його —
Шепт чарівних струй.
Устиск рук його,
Ах, і поцілуй!

Мій спокій пропав,
Нис серце в болі;
Вже ж не вернесь він
Ніколи, ніколи!

Грудь моя за ним
Рветься з сеї клітки.
Ах, обнять його,
І держать навіки!

Цілувать його,
Кілько серцю вгідно,
Сред обнять його
Згнути безслідно!

МАРТИН ОГОРОД

М а р г а р е т а і Ф а в с т .

М а р г а р е т а

Признайся ми, Генріх.

Ф а в с т

Все за весь мій вік!

М а р г а р е т а

Скажи ж, що про релігію гадасш?
Ти з серця добрий чоловік,
Та бачиться, о ню не много дбасш.

Ф а в с т

Покинь се, серце! Я ж тебе кохаю;
Я за коханих кров, життя віддам,
Но церкви, віри я нікому не внимаю.

М а р г а р е т а

Се не гаразд: ти мусиш вірить й сам.

Ф а в с т

Чи ж мушу?

Маргарета

Ах, щоб я могла вплинути на тебе!
Ти й не шануєш тайн святих.

Фавст

Шаную.

Маргарета

Но не чуєш їх потреби.
До церкви, сповіді давно не ходиш ти.
А віриш в бога?

Фавст

Кохана, хто ж сказати б смів:
Я вірю в бога!
Спитай попів, спитай мудрців,
Їх відповідь буде мов насміх з того,
Хто їх питає о те.

Маргарета

Так ти не віриш?

Фавст

Пійми ж бо м'я, ти личко золоте!
Хто сміє го звати?
І хто признати:
Я вірю в нього!
Хто, у кого чуття у серці скажеться,
Устами поважиться
Сказати: я не вірю в нього!
Всеобіймаючий,
Весь світ тримаючий,
Чи ж не обняв він, не держить
Тебе, мене, себе самого?
Чи ж небо там над нами не движить?
Земля під нами твердо не лежить?
Чи ж вічні зорі з неба того
Не шлють нам світлий свій привіт?
Чи ж не гляджу в твої я оченята,
І чи не тиснеш все
До серця й голови тобі,
І в вічній тайні не снує
Невидно, видно вколо тебе?
Тим наповни ти грудь свою до краю,
А як чувством зовсім будеш щаслива в собі,
Зви го по своїй уподобі,

Зви: щастя! серце! бог! любов!
Я назви жодної не маю!
Чувство — се все;
А назва — звук і дим,
Що жар небесний закривас.

Маргарета

Все те ся гарно й добре в'яже;
То само май і панотчик каже,
Лиш трошки іншими словами.

Фавст

Се кажуть усіма світами
Всі серця у небеснім дому,
А кожне своїми словами:
Чому ж би й я не мав сказати по-своєму?

Маргарета

Як так се чую, — то здаєсь, нічо,
А все ж стоїть ще косо діло:
Ти християнства не визнаєш, от що!

Фавст

Дитятко миле!

Маргарета

Се вже здавна м'я боліло,
Що ти в товаристві таким.

Фавст

В яким?

Маргарета

От того, що ти все при нім,
Я щось ненавиджу нутром усім:
Як дихаю, нічо м'я ще
Так не вколело в серце аж на дно,
Як те його противнеє лице.

Фавст

Кохана цяцю, не лякайся його!

Маргарета

Його притомність кров ми бурить в жилах.
Я ж впрочім всіх людей любила;
Но як тебе побачити бажаю,

Так перед ним тасмний чую ляк,
Та й ще лукавим го вважаю!
Бог ми прости, сли се не так!

Ф а в с т

Що ж, і таких кусік приходиться стрічати.

М а р г а р е т а

Но я б з ним не хотіла жить!
Як лиш коли ввійде до хати,
То так насмішливо глядить,
А сам мов злібний,
Так й видно, що нічо його не веселить;
Мов на чолі йому написано стоїть,
Що він нікого полюбить не здібний.
Мені так радісно при тобі все,
Так вольно, тепло грудь до груді висне,—
Його ж притомність, мов в кліщі м'я тисне.

Ф а в с т

Ти чиста, прочуваюча душе!

М а р г а р е т а

І так м'я тее розворушить,
Що скоро він ід нам прийде,
Здаєсь ми, що не люблю вже й тебе.
При нім й молитва ми з душі не йде,—
А се за серце м'я скребе;
Й тобі так, Генріх, бути мусить.

Ф а в с т

Така вже в тебе антипатя.

М а р г а р е т а

Мні час вже йти.

Ф а в с т

Ах, як би рад я
Ід тобі сам-на-сам хоч на часок тулитись,
Лицем д'лицю, душев з душею злитись.

М а р г а р е т а

Ах, коб лиш спала я сама!
Я радо б днесь вночі засувець відчинила;
Но мама спить не твердо; як би вна
Застала разом нас, то я
На місці таки би застила.

Ф а в с т

Мій ангеле, о те не бійсь.
Ось пляшечка. Три крапельки, не більш,
В її папій влий вечером,
Вона засне смачним, глибоким сном.

М а р г а р е т а

Що б я для тебе не зробила!
Но чей же не пошкодить її?

Ф а в с т

Чи ж я б тобі се й радив, мила?

М а р г а р е т а

Як гляну лиш на тебе, любку мій,
Не знаю, що мене по твоїй волі пре;
Для тебе я так много вже вчинила,
Що вже нічо мні більш вчинить не остає.

Відходить.

М е ф і с т о ф е л ь входить.

М е ф і с т о ф е л ь

А, мавпа! Вже пішла?

Ф а в с т

А ти підслухав знова?

М е ф і с т о ф е л ь

Я чув виразно все до слова.
Пан доктор тут були в катехізац'ї,—
Ну, гарно, видихай здоров!
Така красітка, бач, шукає рац'ї,
Щоб ти побожно, смирно йшов.
Подається-ді він тут, то й все ме йти за мнов.

Ф а в с т

Ти, потворе, не бачиш того,
Як щире, любе серце те
У своїй вірі, що для нього
Одна спасительна, само себе гризе,
Що наймильший дорогов згуби йде.

М е ф і с т о ф е л ь

Ти мій зальотнику змислово-надзмісловий,
Ся дівка водить тя за ніс!

Фавст

Ти, сміхоплоде, ти, з огню й багна готовій!

Мефістофель

А фізіономію так знає, що їй не бійсь.
При мні їй якось так, сама не знає — як?
Мабуть, укриту мисль вістить мій циферблат;
Вна певно почува, що геній я, як рідко,
А може, навіть сам пан дідько, —
Ну, днесь вночі?

Фавст

А що тобі до того?

Мефістофель

Я ж преці маю втіху з того!

КОЛО КРИНИЦІ

Гретхен і Лісхен зі збанками.

Лісхен

Не чулась нич про Варку Стефанову?

Гретхен

Ні слова. Мало між людьми буваю.

Лісхен

Так чуй! Сібіля днесь ми повідає,
Що вже й тота далася на підмову.
Що то пиха!

Гретхен

Та що ж?

Лісхен

Смердить, на злість!
Годує двоє, як тепер п'є й їсть.

Гретхен

Ах!

Лісхен

І добре їй вкінці ся стало.
Тож-то ся довго парубка держало!
То вкупі на прогульки,
В село на танці й гульки!
І всюди перша вна!

Він їй паптетиків, вина;
То сьосю красов пишалось,
Чола це мало, не встидалось
В його дарунки ся стройть.
Тото пестилось, цілувалось!
Ну, та їй вкінць вінок ф'юють!

Гретхен

Бідачка!

Лісхен

Жаль ти ще її!

Коли ми скубли куделі,
Нас вечір мама їй кроком не пускала, —
Вона ж голубилась з коханком;
У темних сінях, в брамі з ганком
Година мигом їм спливала.
Най же тепер під церквою, в клячниці
Покутує в волосяниці!

Гретхен

Він, певно, з нею шлюб возьме.

Лісхен

Хіба б дурний! Таж хлопець жвавий
Досить собі їй деінде втіх найде.
Він вже й поверг і.

Гретхен

То лукавий!

Лісхен

Хоч го й дістане, ганьби не уйде.
Вінок зірвуть із неї хлопці,
Ми січки їй насиплем пред воротці.

Відходить.

Гретхен

(ідучи додому)

Як сміло я вперед ганьбила,
Сли бідна дівчина зблудила!
Як на чуже я грішне діло
І слів досить не находила,
І чорне, я ще більш чорнила,
Та й ще не дость ся мов чорніло.
Сама гордилась і хрестилась! —
А от й сама я провинилась!
Но — все, що в гріх ввело м'я, боже!
Було так мило, ах, так гоже!

МІСЬКИЙ МУР

Вааглибині муру образ божої матері болізної, перед ним збанки з цвітами.

Гретхен

(вставляє свіжі цвіти в збанки)

Ах, склони,
Страждуща ти,
Лице милосердно на мій поклін!

Меч в серці двосічний,
Жаль в груді безлічний —
Глядиш на сина свого скін.

Д'вітцю глядиш ти,
Зітхання шлеш ти
За те, що ти терпиш і він.

Хто се чує,
Як лютує
В моїй груді біль страшна?
Як ся бідне серце крає,
Як тремтить, чого бажає —
Знаєш ти лиш, ти одна!

Куди поступлю тільки,
Як гірко, гірко, гірко
У груді тут мені!
Як лиш людей не бачу,
То плачу, плачу, плачу,
Аж пукає серце в мні.

Слізьми в городці своїм
Зливала я грядки,
Коли тобі раненько
Зривала ті квітки.

Коли в мое віконце
Сходяче блисло сонце,
Давно вже сон утік
З заплаканих повік.

Рятуй м'я! Не дай впасти в ганьбу і скін!
Ах, склони,
Страждуща ти,
Лице милосердно на мій поклін!

НІЧ

Вулиця перед Марґаретиними дверми. Валентин, воєк, Марґаретин брат.

Фавст і Мефістофель.

Валентин

Як так сидів я при п'ятиці,
Де кожний сим то тим хвалитьсі,
А хлопці голосно та гучно
Дівчат красу там вихваляли,
Вином похвалу підливали;
Розпершись ліктями бундючно,
Сидів я в повнім супокою
І слухав їх балаканину.
Всміхнусь, підкручу вус рукою,
О стіл скляницю повну гримну
І кажу: кожна свого роду!
Но чи є друга, хоч царівна,
Моїй Гретусі любій рівна,
Щоб варта хоч подать їй воду?
Стук-пук! Дзень-брень! склянки дзвеніли!
Часть крикнула: він правду мот,
Вона — оздоба всіх дівок!
То всі хвальки, мов поніміли.
Тепер же, — хоч волосся б рвати,
Хоч горі стінами сь би драти! —
То дотинками та смішками
Усякий дурень доїда ми!
То сиджу, рушитись не смію,
На кожний жарт случайний прію!
А хоч би-м міг їх порубати, —
Брехні не можу їм завдати.

Се хто надходить тут дорогов?
Коли не милиось, їх тут два є.
Сли він се, зараз го чіпаю,
Не пуцу відти го живого!

Фавст і Мефістофель.

Фавст

Як онде крізь вікно каплиці
Вгору блиск лампи вічної меркоче,
А слабо й слабше на боки блискоче,
І п'ятьма вкруг з боків тісниться:
Так в моїй груді тьмаво днесь.

М е ф і с т о ф е л ь

Мені ж, мов тій шмигленькій киці,
Що по драбині на дах пнесь,
Відтак тихісько по край муру тресь;
Мені при тім в душі уцтиво, свято,
Злодійкувато та розбійкувато.
Так по всім тілі ми бурлить
Вальпургієва ніч, моспане,
Що вже позавтру нам настане;
Там чоловік вже зна, за що не спить.

Ф а в с т

Чей скарб між тим в гору підійде,
Що палахкоче он в куті?

М е ф і с т о ф е л ь

Якраз та втіха ти надійде:
Котелик видобудеш кутий,—
Я ген-то в нього вспів зирнути,—
Самі дукати золоті.

Ф а в с т

А строю там нема якого
В дарунок мому ангелові?

М е ф і с т о ф е л ь

Я бачив тамка щось такого,
Неначе довгий шнур перловий.

Ф а в с т

Се й слід. Мені аж жаль, коли
Не маю що їй дарувати.

М е ф і с т о ф е л ь

Ну, не уймайся до пори
Й задармо дещо скоштувати.
Тепер, коли зір повно в небі сяє,
Прекрасну пісню чутимеш ти:
Я їй моральну пісню заспіваю,
Щоб тим певніше ї з розуму звісти.

(Співає, прибренькуючи на цитрі)

Що ти робиш, Катрусенько,
Так досвіта раніусенько,
Завчасною годиною

Перед любка світлицею?
Тікай, тікай швидюсенько!
Він тя випустить дівчиною,
А випустить молодницею!

Пантруйтеся, дівчатонька!
Гірка ж бо вам заплатонька!
Вінок зв'яне, плач настане,
А невірний не спом'яне,
Як си любиш власну долю,
Не піддайся коханцеві,
Не чини му його волю,
Хіба з перснем на пальцеві!

В а л е н т і н

(виступає)

Кого тут бавиш? Стокrotь мати твою!
Проклятий щуролове!
Вперед струмент до чорта шлю!
За ним то са́мо й співакові!

М е ф і с т о ф е л ь

Трах! Вже по цитрі! Но се нич.

В а л е н т і н

Тепер возьмусь до ваших мозгівниць.

М е ф і с т о ф е л ь

(до Фавста)

Ану-ко, пане доктор! Сміло!
Держись при мні, як я керую!
Шпажину з піхви,— то ми діло!
Ти лиш го дзигнеш,— я відпарирую.

В а л е н т і н

Відпарируй осе!

М е ф і с т о ф е л ь

Чому ж би ні?

В а л е н т і н

І се!

М е ф і с т о ф е л ь

Давай!

Валентин

Чи чорт по твоїй стороні?
Но що се? Вже рука ми слабне!

Мефістофель

(до Фавста)

Шмагай!

Валентин

(паде)

Ай-ай!

Мефістофель

Тепер запалько сей озябне!

Но ми проч, проч! Щезаймо живо!
Вже гвалт страшний здіймаєсь тут:
З поліцією ще б дійшов я до ладу,
Но суд кривавий,— то вже інше пиво.

Марта

(у вікні)

О, гвалт! О, гвалт!

Гретхен

(в вікні)

Світить сюди.

Марта

(в вікні)

Тут сварка, бійка, крик і брязк!

Народ

Ось вже один лежить мертвий!

Марта

(виходячи)

А вбійці чи втекли гаразд?

Гретхен

(виходячи)

Се хто тут?

Народ

Твої мами син.

Гретхен

Всевишній, що ж ся стало з ним?

Валентин

Вмираю! Легко се сказати,
А легше ще зробить відразу.
Дарма, баби, стояти тут й ричать,—
Ходить сюда, послушайте, що скажу!

Всі обступають його довкола.

Гретусю, бач, ти молода ще,
Ума досить в тебе нема ще,
Сама ся преш у власну згубу.
Тобі я щиро скажу, серце:
Слись стала курвою тепер вже,
То будь же курва на всю губу.

Гретхен

Мій брате! Боже! Сю неславу...

Валентин

Лиш бога не мішай в сю справу!
Що сталось, те ся не відстане,
Що має статись, те ся й стане.
З одним ти почала украдкою,
Гнеть кілька їх прийде припадком,
Як десять-двадцять учащає,
То вже й тя кожний в місті має.

Коли ще погань лиш ся родить,
То потаємно в світ приходить,
Йй і на голову йй на очі
Накидують заслону ночі;
Ба, навіть вбити б ї хотіли.
Но вна пишніє, чим росте,
І відкривається в день білий,
Хоч краща не стає проте.
Ні, чим поганьшою стається,
Тим більш на світло денне преться.
Прийде той час і ждати не купа,
Коли всі чесні люди, свати,
Мов від зараженого трупа,
Від тебе, нешто, муть тікати.
Най серце в груді ти тремтить,
Як хто ти в очі поглядить!
Вже не тобі в злотім ланцючку
В церкві пред вітварем видніти,

Ані з коронками сорочку
При танцях радісно леліти!
У темні норі горя вгната
Крийсь між калік, старців обдертих,
А хоч ти бог простить по смерті,
Тут, на сім світі будь проклята!

М а р т а

За себе волитесь молити,
Ніж перед смертю ще хулити.

В а л е н т і н

Коб ще я міг тя в руки взяти,
Звіднице, скіпо ти проклята,
Чей заслужив би я з-за того
Гріхів всіх прощення у бога!

Г р е т х е н

Мій брате, що за допуст божий!

В а л е н т і н

Я ж кажу ти: покинь ті сльози!
Коли єсь честі ся позбула,
Сама-сь тим ніж ми в серце пхнула.
Пред богом я крізь смерті браму,
Як чесний вояк, сміло стану.

Умирає.

КОСТЕЛ

Служба божа, органи і спів.
Грєтхєн серед багато народу. З л и й д у х за нею.

З л и й д у х

Чи так то, Гретхєн, бувало,
Коли ти ще невинна
Тут перед вівтар ступала,
І з книжечки старої
Молитви слєбізувала: —
Напів гра дитинна,
Напів бог у серці!
Гретхєн!
Де голова твоя?
А в серці твоїм
Яка провина?

Чи молишся за душу мамі,
Що через тебе на довгу, довгу муку вснула?
На твоїм порозі чия се кров?
А під серцем твоїм
Чи ж не движесь вже, наливаєсь,
Тебе й себе чи не тривожить
Присутністю страшнов?

Г р е т х е н

Горє мені! Горє!
Коб тих думок позбутись,
Що сюд і туд у мні ширяють,
На мене б'ють!

Х о р

Dies irae, des illa
Solvat saeculum in favilla¹.

Муанка органів.

З л и й д у х

Страх тя проймає!
Труба гримить!
Гроби дрижать!
І серце твоє
Із смерті сну
Для мук огненних
Розбуджене знов,
Тремтить!

Г р е т х е н

Коб геть лиш відси!
Здась ми, що органи в мні
Дух запирають,
А пісні серце мні
На штуки крають!

Х о р

Judex ergo cum, sedebit,
Quidquid latet, adparebit,
Nil inultum remanebit².

¹ [День гніву, пей день зруйнує світ, перетворить його на попіл].

² [Коли возсяде судія, то відкриться все таємне і ніщо не зали-
щиться без кари].

Г р е т х е н

Як тісно мені!
Філяри грізні
Тіснять мене!
Склепіння важні
Давлять мене —
На воздух!

З л и й д у х

Укрийся! Ганьба і гріх
Не вкриссь ніколи!
На воздух? На світло?
Горе ти, горе!

Х о р

Quid sum miser tunc dicturus,
Quem patronum rogaturus,
Quum vix justus sit securus?¹

З л и й д у х

Лице відвертають
Праведні від тебе.
Тобі руку подать
Здригаються чисті!
Горе тобі!

Х о р

Quid sum miser tunc dicturus?

Г р е т х е н

Сусідко! Де ваша плящина?
Омліває.

ВАЛЬНУРГІБВА ПІЧ

Гори смолисті (Harzgebirg). Околиця Шірке і Еленду.

Фавст і Мефістофель.

М е ф і с т о ф е л ь

Ви б на мітлі проїхались не хтіли?
Я б найкращого цапа мати рад.
Туди іще не близько нам до цілі.

¹ [Що я скажу тоді, нещасний? До якого покровителя припаду я, коли навіть праведник буде тремтіти?]

Ф а в с т

Докіль ще ноги ми не дплькотять,
Досить ми й цей костур сукатий.
Та й що дорогу вкорочати?
Долин закрутами чемпить,
То дертись горі сев скалою,
З котрої джерело бурлить стрілою,—
Се радість, що такі стежки нам солодять!
Весна — в березах вже нуртує,
Ба і сосна її вже чує,—
Чому ж не мала би на нас подійствовати?

М е ф і с т о ф е л ь

А в мене і сліду весни нема ще!
В нутрі мені зовсім зима ще:
Та й рад я, що й кругом мороз, сніги лежать.
Як сумно лізе, мов розбите решето,
Червоний місяць в сумороці
І світить лихо так, що май на кожнім кроці
О пень, о камінь гримнеш, о що-то!
Позволь, сейчас блудний огонь запрошу!
Он власне бачу блимавку хорошу.
Гей, гей, мій друже, зволь-ко ближче д'нам!
Що дурно меш палахкотіти сам?
Будь лиш так добрий, тут, в гору нам посвітити.

Б л у д н и й о г о н ь

Про чемність, може, й вдам вам те зробити —
Перемогчи свою воздушну вдачу:
Бо я звичайно лиш в зигзаги скачу.

М е ф і с т о ф е л ь

Е, е! Він щось на людську моду дмесь.
Йди ж бо право, в ім'я чорта кажу!
Бо зараз твому блиманню кінець.

Б л у д н и й о г о н ь

А, бачу, вам тут до розказу,
Тож вашу волю вчиню рад.
Но зважте, що тут днес за стиск несамовитий,
А як блудний огонь ме в путі вам світити,
То я не ручу вам, чи вийде з того лад.

Фавст, Мефістофель, Блудний огонь співають напереміну.

Чи в країну сну чарівну
Ми ось разом надіспіли?
Вкажуй стежку пряму, рівну,
Щоб досягли ми до цілі
По пустині тій широкій!

Корчі дерева, опокн
Мчать повз нас, мов сонні змори,
Крижі горблять чорні гори,
А довжезний скал посище
Як хропе і дме і свище!
По камінню, по дернині
Скаче потік ід долині.

Шум шумить? чи спів леліс?
Тихий, тужний шепт кохання,
Звук тих райських днів зарання?
Звук любові, звук надії!
А луна лунає-мліє,
Вість мов про часи старії.

Гу! пугач пугукнув вдалі!
Чайка, каня і шуліка
Чи сю ніч зовсім не спали?
Що се в корчах за кусіка?
Грубий вантюх, довгі клюки!
А коріння, мов гадюки,
В'єсь з-між скал, піску та глини,
Сторчить дивні вузловини,
З лап живих, ціпких, мов лікті,
Випручають довгі кігті
За проходжм. Миші сірі,
Наче прах, в безмірній мірі
Вкрили поле, скали й кручі,
А мушки тоті блискучі
Хмаров тягнуть, надлітають,
Нас стісняють, отружують.

Но скажи, чи стоїмо ми,
Чи наперед спішимо ми?
Все, здаєсь ми, все ся крутить,
Скали й древа, що ся глумлять,
Блудні світла, що ся тлумлять,
Дмуться, тиснуться докупц.

... Мефістофель

Міцно ми поли держись!
Тут вікно таке в горі в,
Де здивованій уздриш,
Як мамона в бездні тліє.

Фавст

Як дивно меркотить у глибині
Мутній поранній блиск рожевий!
Аж в гирла пропасті лячній
Він капле, наче град спіжевий.
Тут ся клубить, там пасмом пнесть,
Тут з мряки й мгли, мов жар жариться.
То мов тоненька пилка в'єсь,
То водопадом вниз валиться.
Тут тисячними жилочками
Снуєсь долинов довгий час,
А тут в куті між беріжками
Нежданно ось зливаєсь враз.
Тут іскри пирскають, немов
Дрібний пісок ся злотий сіє,—
А тамка, глянь! цілов стінов
Скала високая яріє.

Мефістофель

Ну, що, хіба ж не пишно освітив
Пан Мамон к празнику свою палату?
Но щастя, що-сь поглянуть вспів!
Валять вже, чую, наші гості в хату.

Фавст

Що се за вихор воздухом реве?
Як люто в плечі, в карк м'я б'є!

Мефістофель

Хапайсь ребер відвічних скал,
Щоби тя буря в бездну не скотила!
Вже мряка ніч згустила.
Трощить ліси скажений вал!
Налякані перхають сови...
Чу! грохотять підпори
Вічних, зелених палат...
Гілля друхочесь, скрипить,
Пні п'ятсотлітні хрумтять,

З ломотом вгору коріння летить!
Масов безладнов посполу
Грохнуло все те додолу...
А понад звалища дикі
Вихор і свище і вис і ричить.
Чуєш високо ті крики
Вдалі і туй над собою?
Се над усею горою
Спів чарівниць скаженіс-хрипить.

Ч а р і в н и ц і
(хором)

Ой, пац — то кінь, мітла — то терх;
Відьми летять на Лисий Верх.
Летять як птах, женуть як хорт,
А на версі сидить сам чорт.
Летять, біжать, куди видать;
Відьми п — дять, цапи с — дять.

Г о л о с

Стариця Бавбо пре сама,
Під нев хрунчить пацна свиня.

Х о р

Честь, кому честь! І тій також!
Стариця Бавбо будь наш вожд!
Пацна свиня, стара на ній,
Відьми за ними, наче рій.

Г о л о с

А ти відки, мала?

Г о л о с

Через Ільзенштайн шла!
Заглянула сові в гвіздо,—
Тó витріщила сліпаки!

Г о л о с

О, чорт ти в нутро!
Що йдеш так швидко?

Г о л о с

Здерла ми шкіру з руки;
Ще рани видко!

Ч а р і в н и ц і

(хор)

Широка путь; пляцу досить;
Чого ж ся тлумить і давить?
Впльми колить, мітлов гребить.
То пукне мати, здохне плід.

Ч а р і в н и ц і

(півхору)

Мов слимаки повзем ми враз,
Баби усі поперед нас.
Бо баба, як до злого лет,
Летить сто кроків наперед.

Друга половина.

Не много се уймає нам:
Нехай сто кроків тра бабам;
Но хоч ся й квалять,— один скік,
А перегнав їх чоловік.

Г о л о с

(угорі)

Ходіть, ходіть, ви з Скальних Ям!

Г о л о с

(удоліні)

Ми раді б злинуть вгору д'вам,
Ми мисмось, ми вже як люстро чисті,
Але бо й вічно неплодністі.

О б а х о р и

Померкли зорі, вітер втих,
За хмари місяць вліз з ляку;
Відьми лиш сиплють у лету
Мільйони іскор огняних.

Г о л о с

(удоліні)

Постій! Постій!

Г о л о с

(угорі)

Хто се пищить у ямі тій?

Г о л о с

(удолни)

Мене, мене з собов возьміть!
Я друсь вгору вже триста літ,
Но до вершка тяженька путь!
Я ж між рівнею рада б бути.

О б а х о р и

Мітла несе, вилки летять,
На ожіг сядь, на цапа сядь;
Хто піднестись не може днесь,
Той довіку не піднесесь.

П о л у в і д ь м а

(надолни)

Я пішки йду за вами вслід;
Заждїть на мене, о, заждїть!
І дома я не маю сну,
І тут на час не наджену.

Х о р ч а р і в н и ц ь

Чарівна масть відваги дасть,
Вітрилом буде шмати часть,
Човен — хоч нецки, хоч валів;
Не злетить ввік, хто днесь не вспів.

О б а х о р и

А як облетимо шпиль ми,
О землю черкнемо крильми,
Довкола весь простір займем
Безмірним відьмівства росм.

Усідають на землю.

М е ф і с т о ф е л ь

І, то давить, мете і топче й клепче!
Сипить, бурлить, волоче, шепче!
Блищить, тріщить, смалить, смердить!
Правдива чарівницька давка!
Держись мене, бо тут не тяжко ся згубить!
Ти де?

Ф а в с т

(уже далеко)

Тут!

М е ф і с т о ф е л ь

Що! ти вже аж тамка?
О, тра хіба поставитись по-своєму.
Набік! Пан Волянд йде! Набік пред паном
дому!

Ось, Фавсте, ймись мене! і ну, в один лиш сус
Лишим збіговище се навіжєне.
Тут надто глітно, навіть і для мене.
Там в боці бачу ватерку якусь,
В он ті м'я корчі щось мов тягне.
Ходи, ходи в гуцавину лиш шусь!

Ф а в с т

Веди м'я, де ти ся забagne!
Здась, ми мудро робим крем:
В Вальпургівву ніч на Лисий Верх ідем,
І тут ажень собі самотньо блудим.

М е ф і с т о ф е л ь

Глянь лиш, що тут ярких огнів!
Веселий клуб круг них засів:
Кумпанья хоч мала, та все ж самі не будем.

Ф а в с т

Но я б волів вже лізти до вершка!
Там бачу жар он, дим клубиться,—
Ввесь здвиг там к Сатані тісниться,
Чей там розв'яжесь загадка яка.

М е ф і с т о ф е л ь

Но не одна й зав'яжеться наново.
Най там собі великий світ шумить,
А ми держімося малого.
Се ж давній так звичай велить:
В великім світі все малі світки робить.
Ось тут малі відьмята, голі геть:
А тут старі, в куртках і черевиках.
Примилуєсь їм, вподобасш їх гнеть!
Малий се труд, а забавка велика.
Ов, чую, тут уже якась музика!
Проклятий скрип! з ним звикнутися тре.
Ходи! ходи! сього не переіначиш!
Зближїмся, я впроваджу тут тебе,—
Полюбшїх їх, як зблизька їх побачиш.—

Що кажеш, друже? що тут тісно?
Гляди лиш, і кінця їм не видать!
Не сто вогнів тут в ряд горять.
Тут скачуть, плещуть, люблять, п'ють, варять,
Скажи ж ми, де ти що ще ліпше звісно?

Фавст

Ну, а щоб тут нам виробить кредит,
Чи виступиш як чорт, чи яко чарівник?

Мефістофель

Се правда, я ходить incognito привик;
Но тра в празничний день свій ордер причепить
Медалів, правда, в мене ніт,
Но кінському копитку тутка честь.
Бач сього слимака! Ід мені він приліз,
Наставив свій слизистий ніс,
І вже відай пронюхав, що в мні єсть.
Не відкриюсь тутка, хоч би й рад.
Ходім від ватри д'ватрі мандрувать!
Ти будь зальотник, а я сват.

(До кількох, що сидять довкола погасаючого вугілля).

Старі панове, ви що тут самотні нині?
Таж краще б вам було де в самій середині,
Серед молодіжі шумної;
Таж дома сидите аж надто самотою.

Генерал

Що днесь в народів ласк глядіти!
Для них трудись, роби їм лад,—
Коли ж народи, як кобіти,
Все наймолодшого волять.

Міністер

Тепер і право топчуть люди,
Покори давньої нема й на лік,
Тоді, як наш був верх усюди,
То був правдивий злотий вік.

Доробкевич

Ми теж були не дурні на свій вік,
Хапали чисте і брудне руками,
Но днесь якраз, коли вже повний наш сусік,
Бавх! все валиться догори ногами.

Писатель

А книгу б чи читав хто днесь,
Що змістом лиш середньо мудра!
А люба молодіж, здаєсь,
Ще не була ніколи так премудра.

Мефістофель

(нараз робиться дуже старим)

Послідній день настане вже в сих днях,
Бо мні последній раз на Лисий Верх ся драпле,
І позаяк порожній мій боклаг,
То й світ ввесь не тече, лиш капле.

Відьма-перекупка

Панове, не миніть м'я скорим кроком!
Хорошу нагоду не залишіть!
На мій товар уважно киньте оком!
Яка тут всячина стоїть.
Бо прецінь в світі другого такого
Склепку нема, не здиблеш в нім нічого,
Що в свій час гарну б не зробило шкоду
Хоч простим людям, хоч народу.
Сей кожний ніж пролив чимало крові,
Ся кожна чарка в організм здоровий
Вливала жар гризущої отрути,
Сей кожний стрій хорошу жінку з путі
І з честі звів, сей кожний меч зламав
Присягу й підступом противника вбивав.

Мефістофель

Тітусю, зле ти поняла наш час!
Що сталось, те пропало, та й по справі!
Ти новинки збирай для нас,
Лиш новинок теперка ми цікаві.

Фавст

Дива й дива на кожному кроку!
От тут ми ярмарок, нівроку!

Мефістофель

Ввесь здвиг д'вершкові намагає,
Здаєсь, похнеш його, а то тебе він пхав.

Фавст

Се хто?

Мефістофель
Як? Ся тобі не знала?
Ліліт!

Фавст
Хто?

Мефістофель
Перша жіночка Адама!
Пантруйсь її хорошого волосся,
Що ввесь її, єдиний стрій!
Кого їх в сіть тоту зловить вдалося,
Той вже не скоро вирвавсь їй.

Фавст
Ось дві їх, молода й стара!
Ті вже си дещо підгуляли.

Мефістофель
Ну, нині їм сидіти не пора!
Ану, хапаймо й ми, та й далі!

Фавст
(танцюючи з молодою)

Раз гарний сон мені приснився:
На яблінку я задививсь!
Рум'яні яблочка блищать,
І виліз я, щоб їх зірвать.

Красавиця
На яблочка ж то ласі ви,
Так як і в раю ще були.
Я дуже рада, що ви тут
І в мойому садочку суть.

Мефістофель
(зо старою)
Раз дикий сон мені приснився;
В вербу дуплаву я вдививсь,
В ній була.
Хоч, в смак мені прийшла.

Стара
Найкращий, панцю, вам поклін!
Готуйте живо
Готуйте живо, хоч би й днесь,
Коли не боїтесь.

Дерев'яний ясновидець
Проклята зграє! Що се? А то страх!
Чи ж не доказано вже всюди,
Що духи не стоять порядно на ногах?
А ви й танцюєте зовсім, як люди!

Красавиця
(танцюючи)
А сей за чим стає нам в путі?

Фавст
(танцюючи)
Е, сей усюди мусить бути.
Що хто танцює, мусить він цінити;
Як крок який не може обсудити,
То крок той мов і не зроблений крем.
Найдужче злить го, що вперед ми йдем.
Коли б ще хтіли в крузі ви крутитись,
Як він в млині своїм старім,
Тоді би похвалив вас він,
Коли б за те му ще ви хтіли поклонитись.

Дерев'яний ясновидець
Ви все ще тут? Ні, се ми вже над сили:
Щезайте ж бо! Таж всіх ми просвітили!
Чортівська дрань, смісь із правил наших!
І мудрі ми, а страх у Теглю страшить!
Мету я та й мету ті забобони пріч,
А годі вимести! То нестерпима річ.

Красавиця
Покинь нас нудить сеї ночі!

Дерев'яний ясновидець
Кажу вам, духи, прямо в очі:
Всеволодства духів не терплю я,
Бо й мій дух над ніким не запанує.

Танець іде далі.
Днесь, бачу, дармо я говорю.
То хоч опишу подорож сесю.
Но надіюсь, поки ще вмру,
Що всіх поетів і чортів поборю.

М е ф і с т о ф е л ь .

Він гнеть в багно сідати буде,—
Се лік єдиний на його ту лють:
І як п'явки му ззаду кров зісуть,
То гнеть і духа й духів ся позбуде.

(До Фавста, котрий перестав танцювати).

Що, вже до танцю ти пройшла охота?
Пощо ж ти гарну дівчинку поверг?

Ф а в с т

Ах! серед співу її ось-ось тепер
Червона мишка вискочила з рота.

М е ф і с т о ф е л ь

От так! Та хто ж на те зважа, мій милий,
Та й ще до того в ідилічній хвилі?
Досить ти, що не сіра миш!

Ф а в с т

Та й ще я...

М е ф і с т о ф е л ь

Що?

Ф а в с т

Мефісто, погляди ж,
Що за красітка он бліда, самотня, збоку,
Повзе так звільна крок по кроку,
Немов ураз її скуті ноги.
Мені здавалось, признаюся,
Що се моя кохана Гретуся.

М е ф і с т о ф е л ь

Покинь тото! Сей вид не добрий ні для кого!
Се лиш мана, мертвий ідол.
З ним стріча завсігди погана;
Недвижний взір його морозить людську кров,
Так ти би й скаменів до рана!
Таж про Медузу ти чував що-мана?

Ф а в с т

Так так! її мертві се очі,
Котрих люб'ячі руки не замкли!
Її се груди, котру я цілував щоночі!
Її уста, з котрих слова любові пилили!

... М е ф і с т о ф е л ь

Се чарп, безуме! Що се тобі верзєсь?
Вна кожному коханкою здавсь!

Ф а в с т

О, що за розкіш, що за білы
Від неї ока не звезу я геть!
Як дивно гарну шийку її
Красить червоний шнурок сей,
Не ширший, як ножа хребет.

М е ф і с т о ф е л ь

Так! І я бачу ї в тім строю.
Вна може голову носити й під пахою,
Бо ген-то ї відтяв Персей! —
Все лиш та склонність до самоошук!—
Ходи лишень на сей горбок!
Тут гарно, мов малий райок;
А як не милося, то тутки
Й театр є, даю ти слово. *(До прислужника).*
Се що тут?

П р и с л у ж н и к

Зараз розпічнешь наново.

Новенька штучка, сьома вже в ряді,—
Тут сім штучок нараз все представляють,
Аматор написав її,
І аматори відиграють.
Простить, панове, я щезаю,
Бо з аматорства я куртину підтягаю.

М е ф і с т о ф е л ь

Всі аматори, всі сюда, к чортам
На Лисую гору! Бо тут і місце вам!

СОН ВАЛЬПУРГІВОЇ НОЧІ

або

ЗОЛОТЕ ВЕСІЛЛЯ ОБЕРОНА Й ТІТАНІ

ІНТЕРМЕЦЦО

Д и р е к т о р Т е а т р у

Днесь спокій мені, не тра
Ні сцени, ні куртини;
Сцена — Лисая гора,
Куртиною — долини.

Герольд

Золотим звесь весілля,
Як літ півсотки вчімше;
Но як сварка промине,
Те в мене золотіше.

Оберон

Духи, що всегда зо мною,
Вкажіться в тій годині!
Цар ваш і цариця знов
Ось побднались нині.

Пук

Пук біжить, круть-верть кругом,
В танечнім пестрім строю,
Сотня йде за ним слідом
Втішатися з тобою.

Аріель

Аріеля спів дзвенить
В небесній, чистій музиці;
Всяка бридь за ним спішить,
Но йдуть і красавиці.

Оберон

Як годитись жінці з мужем,
Ось на нас наука;
Щоб знов полюбилась дуже,
Єдиний лік — розлука.

Тітанія

Як лиш дусь чоловік
І фиркаєсь кобіта,
Живо лиш їх розімчіть
На різні кінці світа!

Оркестра Tutti
(fortissimo)

Чорна муха й комарі
І їх рідня велика:
Жаба в листю, сверщ в траві,
Осе ціла музика.

Solo.

Бачте, ось і дуда йде,
Се банька миляная;
Чуйте, що за марш утне,
Як вам крізь ніс заграє.

Цікавий подорожній

Чи се лиш не масковий сміх?
Чи се в очох світа ми?
Оберон, прекрасний біг,
Також тут між чортами!

Ортодокс

Ані рогів, ні хвоста.
Но прецінь, бог ми свідком,
Так як і грецькі божества,
Так саме й він є дідьком.

Північний артист

Що зачну днесь, то хоч б'юсь,
Ніяк скінчить не могу;
Но я швидко виберусь
В Італію в дорогу.

Пурист

Ах, чи біда м'я тут знесла!
Калічать слух цимбали!
А з чарівниць тих без числа
Лиш дві ся впудрували.

Молода чарівниця

Спідниці й пудри най старі
Баби таскають сиві;
Я сиджу гола на козлі —
Хто хоче, най ся дивить!

Стара

Сваритись не будем з тобов
За те, що так ся в'єш ти,
Но чей ще з своїов молодов
Красою зогниєш ти!

Капельмейстер

Чорна муха й комарі,
Круг голої не спуйте!
Жабо в листю, сверщ в траві,
Ви такту ми не псуйте!

Хоруговка

(в один бік)

Товариство, що хоч куди!
Дівчата — чудні квіти:
Молодці всі — що хоч іди,
Таких зо свічков глядіти.

Хоруговка

(в другий бік)

Як не розступиться земля
І не пожре ту зграю,
То гнеть з-між них щодуху я
Аж в пекло утікаю.

Ксенп

Комашки дрібнії ми,
Малі в нас, гострі щипці;
Ми чортам-братам прийшли
Вклонитися по дрібці.

Геннінгс

Гляньте, як той клятий рій
Забавно в купу сперся!
Ще громаді скажуть всій,
Що в них уцтиві серця!

Музагет

В тій сутолиці чарівниць
Я блуджу радо дуже,
Бігме, тих легше назгонить,
Ніж ті прокляті музи!

Небіжчик „дух часу“

В кумпанії славній і на нас
Тож слави часть спливає,
Ану ж за мнов! Німецький Парнас
Вершок широкий має!

Цікавий подорожній

Ей, се що за бузько тут
Талапле поміж квіти,
Нипа, нипа в кожний кут:
«А де тут взуїта?»

Журавель

В чистій чи в мутній воді
Ловити — я однаків;
Тож ось побожний брат в Христі
Вмішався й між чортяків.

Профан

Ну, для побожних — знаєм всі —
Всі средства рівно здалі,
Тож і на Лисій ось горі
Вони табором стали.

Танечник

Гей, музики йдуть нові!
Десь бубон вдалі стука!
«Де там ні! Се в тростині
Ревучий голос гука!»

Вчитель танців

Ногами кожний дрига тут,
Викручусь потішно:
Грубий гуп! кривий штильгук!
І не пита, що смішно.

Насмішник

Не любиться сей збрід, сейчас
Ту й жерлись би без квест'ї,
Лиш дуда їх з'єднала враз,
Так як Орфееві бест'ї.

Догматик

Не схиблю свою я путь,
Хоч най кричать чимало:
Чимось чорт же мусить бути,—
Інак чортів б не стало.

Ідеаліст

Щось днесь фантазія моя
Попсула ми всі шики!
Бігме, коли усе це — я,
То я — дурак великий.

Реаліст

Ох, собі на гризоту
Поперсь я з тов юрбою!

Перший раз на власних тут.
Ногах не твердо стою.

Супернатураліст

Тішусь я, хоч і не все ж
Тут веселить ми слухи,
Бо як є чорти, то вже ж,
Що є і добрі духи.

Скептик

За вогником женуть, мов хорт,
І думають: се скарби!
Сірий сумнів, сірий чорт —
Оба одної фарби.

Капельмейстер

Жабо в листю, сверщ в траві,
Прокляті дилетанти!
Чорна мухо й комарі,
Ви таки музиканти!

Удальці

Весело, безжурно жить!
Щодень новії моди!
Годі ж на ногах ходить,
Тож ми на головах ходим.

Нездарі

Колись-то празник був і в нас,
Днесь — «чи опихане просо!»
Чобіт здерсь, відпав обцас,
Прийдесь ходити босо.

Блудні вогні

Ми прямісінько з болот,
Де йно що сьмо розтліли;
Но в товаристві ми от
Найкращі каваліри.

Падуча зізда

Із небес злігала я
У блиску, світлі, злоті,
Ах, і тутка впала я,
Та й гасну ось в болоті.

Грубаси

Проч, хлистки! Набик і проч!
Бо топчем, мов по зрубі!
Духи йдуть, а духи тож
Потрафлять бути грубі.

Пук

От, як замашисто йдуть,
Немов слон найміцніший!
Но днесь таки грубий Пук
Буде найзамашніший!

Аріель

Гей, кому природа ненька,
Кому дух дав лет,
Враз за мною, а злегенька,
Геть, до сонця, геть!

Оркестр

(*pianissimo*)

Чарп! Хмари й срібна мгла
Розжіврілася д'горі!
Тростю, листям дроз пройшла
І щезло все в просторі.

ПОНУРНИЙ ДЕНЬ

Поле.

Фавст і Мефістофель.

Фавст

В недолі! В розпуці! Нужденно по світі довго блукала,
а тепер в тюрмі! Як переступниця у льох на страшенну муку
замкнута, щира нещаслива душа! Аж так! так! Зрадливий
підлий духу,— і ти укривав се передо мною! Стій лише, стій!
Двигай чортівськими очима з лютістю в голові. Стій і дразни
мене своєю невиностою присутністю! В тюрмі! В безвихідній
недолі! Злим духам покинута і судачій, безсердечній люд-
ськості! А мене туманиш між тим огидними розривками, укри-
ваш передо мною її більшаюче горе і давш їй безпомочно
пропадати!

Мефістофель

Вона не перша.

Фавст

Собако! Почваро скажена! — Переміни його, безконечний духу, переміни цього черва знов у песю постать, в котрій не раз нічною порою любив валіндатись поперед мене, буркнутись спокійному прохожому клубаком в ноги і падучому впилитись у рамена. Переміни його знов в його любиму постать, щоб передо мною по піску повз на животі, а я копав його ногами, проклятого! — Вона не перша! — Горе! горе! незглибиме ні одною людською душею, що більш як од н о сотворіння втонуло аж на дно такої недолі, що вже тото перше не відпокутувало за гріхи всіх прочих своєю в'ючою смертною мукою перед очима всепрощаючого! Мені випалоє шпик і життя недоля сеї одної: ти холодно регочешся над долею тисячів!

Мефістофель

Ось ми знов на границі нашого дотепу, де вам, людям, звичайно голова крутиться, Чого ж лізеш в кумпанію з нами, коли її не можеш додержати? Летіти хочеш, а світ тобі завертається! Чи ми накидувались тобі, чи ти нам?

Фавст

Не скали так на мене ті свої ненажерливі зуби! Мене брідь бере! Великий потужний духу, що удостоїв мене свої з'яви, що знавш моє серце і мою душу, пощо ти прикував мене до того огидника, що горем радуєсь і погібллю скріпляється?

Мефістофель

Скінчиш ти раз?

Фавст

Рятуй її! або горе тобі! Найстрашніше прокляття на тебе на тисячі літ!

Мефістофель

Я не можу розпутати пута месника, відсунути його засуви! — Рятуй її! — А хто ж се довів її до погібелі? Я, чи ти?

Фавст глядить дико довкола.

Шукаєш грому? Добре, що вам, нужденним смертникам, не уділено його! Невинно відказуючого розгрохотати, се якраз тиранський спосіб радити собі в клопотах.

Фавст

Веди мене до неї! Вона мусить бути вільна!

Мефістофель

А небезпеченство, на яке наражуєшся? Знай-бо, ще висить над містом кривава провина твоєї руки. Над гробом убитого літають духи-месники і чатують на повертаючого вбійцю.

Фавст

Ще й те від тебе? Смерть і убійство цілого світу на тебе, потворо! Веди м'я до неї, кажу ти, й увільни її!

Мефістофель

Я заведу тебе, і що можу вчинити, слухай! Чи ж маю я всю владу на небі і на землі? Змисли тюремщика я заморочу; ти добудь ключі і виведи її людською рукою! Я ждатиму, чарівні коні наготові. Се можу.

Фавст

Ну, і в дорогу!

НІЧ

Чисте поле.

Фавст і Мефістофель курбелять на чорних конях.

Фавст

Що ті там свують круг шибениць?

Мефістофель

Не знаю, що творять, партолять.

Фавст

Зносяться, низяються, хиляються, клоняються,

Мефістофель

Се чари якісь.

Фавст

Кадять і святять.

Мефістофель

Минай! Минай!

ТЮРМА

Фавст

(в зв'язкою ключів і лампою, перед залізними дверцями)

Давно не чута дрозж мене проймає.
Все горе людськості стає передо мнов.
Тут в мурах тих вогких вона перебуває,
А вся вина її була — любов!
Ти вагаєшся пред нею стануть?
Ти лякаєшся на ню поглянуть?
Живіш! Проволока й смерть приволикає.

(Бере за замок).

ВСЕРЕДИНІ

(співає)

Мої мама, курва,
Зарізали м'я!
А мій тато, злодій,
Поснідали м'я!
Моя сестричка мала
Кісточки поховала
В долині
В вільшині,
Під тінь —
І я пташкою стала:
Тілілінь! Тілілінь!

Фавст

(розмикаючи)

Вона й не думає, що любко тут,
Соломи чує шум і брязкіт лут.

Входять.

Маргарета

(ховаючись на постелі)

Ой, ой! Вже йдуть! Вже смерть іде!

Фавст

(стиха)

Цить, цить! Я йду, щоб увільнити тебе!

Маргарета

(котиться йому в ноги)

Сли-сь чоловік, чуй біль мою страшну.

Фавст

Цить, цить! Бо варту викличеш зо сну!

(Бере за пуга, щоб їх розімкнути)

Маргарета

(на колінах)

Хто міг ти, кате, власть ту дати
Над мойов головою?
В опівніч вже на смерть м'я рвать?
О, змилуйся, остав м'я ще живою!

Таж час ще й завтра пораненько!

(Встає).

Бач, я така ще молоденька!
І вже в могилу!
І гарна я була, та се мене згубило.
При мні був друг, тепер десь вдалі,
Розірваній вінок, квітки пов'яли.
Ох, не тисни! Рука твоя так зимна!
Вважай на м'я! Що ж я ти винна?
Най дармо пред тобов не плачу!
Я ж перший раз в життю тя бачу!

Фавст

Чи ж горю тому сил я встатчу?

Маргарета

Твоя тут надо мною сила!
Дай ми дитя ще накормить!
Цілу сю ніч го я тулила!
Взяли ми го, щоб більш ми доскулить,
І кажуть, що-м го вбила.
Ні, не мені вже радість, ні!
Поганий люд! вже й піснь співа о мні.
Так казка кінчиться стара:
Но чи ж до мене прикладать ї тра?

Фавст

(кидаєсь перед нею на коліна)

Коханок пред тобов клячить,
Щоб пуга ті тяжкі розбити!

Маргарета

(кидаєсь обіч нього)

О так, клячїм, молимо бога!
Глянь, як та низь ціла,
Тут, з-під порога
Пекло пала.
Почвари вогняні
Люто
Грозять мені!

Фавст

(голосно)

Гретхен! Гретхен!

Маргарета

(уважно)

Се любка голос чути.

(Схватуєсь, пута опадають з неї)

Де він? Його я голос чула.

Я вольна! Пута вже не тиснуть!

Йому на груді полечу я,

В його обняттях я повисну!

Він звав м'я: Гретхен! Стояв на порозі!

Почерез пекла рев і грюк,

Почерез люті чортівські погрози

Пізнала я милий, кохаючий звук!

Фавст

Се я!

Маргарета

Ти? О, скажи ми се ще раз!

(Бере його за рамена).

Се він! Се він! Пропали муки,

Пропали хвилі пут, тюрми, розлуки;

Се ти! Прийшов ті пута розімкнути!

Так, ти м'я спас! —

Ось вулиця знов,

Де перший раз я бачилась з тобов;

Ось любий той садок,

Де я на тебе з Мартов ждала.

Фавст

(хоче її вести)

Ходи ж бо! Лиш крок!

Маргарета

О, стій!

Я ж радо так при тобі все стояла. *(Голубить його).*

Фавст

Мерщій!

Хвилинку не вспієш,

І справа пропала!

Маргарета

Що? Цілувати вже не вмієш?

Коханий, лиш трошки зо мною не був,

І вже-сь цілувати забув?

Чого се при тобі м'я ляк огорнув?

Коли вперед із твоїх віч, із слів

Рай тихий проникав м'я,

І ти цілував м'я,

Мов удушить хотів —

Цілуй мене!

Бо я поцілую тебе!

(Обіймає його).

Ах, та уста твої так зимні,

Німі!

Де, де твоя любов?

Чи вже відняли мні

Й її?

(Відвертаєсь від нього).

Фавст

Отямся, серце! Лиш ходи зо мною!

Буду голубить тя сто раз жаркіше,

Лиш прошу тя, ходімо відси!

Маргарета

(обзираючи його)

Но чи се ти? Чи певно ти?

Фавст

Я, я! Ходи!

Маргарета

Ти пута зняв,

Мене знов на коліна взяв.

Чи ж ти мене ся не лякаєш?

А знаєш, друже мій, кого ти увільняєш?

Фавст

Ходи! Ходи! Гнеть ніч глуха мене!

Маргарета

Я маму вбила,

Дитя втопила.

Чи ж не було воно твоє й моє?

Твоє також! — Се ж ти! Хоч увірять не можу
цілком.

Дай руку! Так, воно не сон!

Твоя се любая рука!

Ах, а чому вона вогка?

Обітри її! Здасть,
По ній кров ллєсь.
О боже! Що се ти зробив?
Сховай шаблюку,
Будь милостив!

Фавст

Не згадуй про минувшу муку!
Не добивай мене зовсім!

Маргарета

Ні, ти живий останься!
Я ти про гроби розповім,—
О них старайся
Сейчас!
Матусі щонайкращий пляц,
Мій братчик ту ж при ній,
Я трошки в стороні,
Лиш не далеко дуже!
Малесеньке при моїй правій груді;
А більш ніхто при мні не буде! —
Поруч з тобов лежати, друже,
Було би солодке, безмірне щастя!
Но се ми не вдасться!
Мені здасть, що тиснусь десь ід тобі,
А ти тручаш м'я кудись,—
А прецінь горнеш м'я так щиро д'собі...

Фавст

Таж бачиш, що се я,— ходи, спішись!

Маргарета

Куди?

Фавст

На волю!

Маргарета

Сли там гроб на волі,
І смерть жде, то ходи!
Відсіль до могили тісної,
Відсіль до смерті! —
Ти йдеш вже, Генріх! О, коб я могла з тобою!

Фавст

Таж можеш! Лиш хоти! Вихід отвертий..

Маргарета

Ні, ні, не мож! Пропала вся надія.
Та й що тікать? Вни мусять м'я зловить
А як то тяжко — хліба в них просять,
Та й то ще з муками сумління!
А як то тяжко в чужині блудить;
А вни м'я таки мусять ізловить.

Фавст

Я все буду з тобою.

Маргарета

Бігай! Бігай!
Бідне дитя спасай!
Живо! Доріжкою
Горі потоком,
Кладкою хисткою
В гай,
Вліво, де тин під опоків,
В ставку!
Лиш зараз хапай!
Воно піднімаєсь,
Тріпочесь, пручаєсь:
Рятуй! Рятуй!

Фавст

Отямся! Ти туй,
Лиш крок один, меш вільна бути!

Маргарета

Коб лиш сесю гору минути!
Там мамка моя на камінню сидить!
Дрож потрясає мною!
Там мамка моя на камінню сидить,
Хитає головою!
Не гляне, не стане, тяжить голова!
Ех, спала ж бо довго, не встала вона!
Для нашої втіхи заснула, для нас.
То був щасливий час!

Фавст

Дарма благать, дарма просити,—
То мушу тя на силу виносити.

Маргарета

Пусти м'я! Ні, не неси м'я на силу!
Не хапай так убійчо мене!
Я ж із любові для тебе все робила.

Фавст

Світає, любко! День іде!

Маргарета

День! Так, вже двіє послідній день!
То мій весільний день мав бути!
О, не кажи лишень
Нікому, що ти був уже зо мною!
О, мій віночку з барвінку і рути,
Прощаюсь з тобою!
Ми побачимось ще,
Але не при музиці.
Народ валить, народ гуде;
Пляци, вулиці
Всіх не вміщають.
Дзвоник дзвенить, прутки ламають.
Як мене в'яжуть і рвуть!
Кривава колода вже тут.
Вже грізно на всіх заблистіло
Те вістря, що вп'єсь в моє тіло.
Весь світ німий, як могила.

Фавст

О, щоб м'я мати не родила!

Мефістофель

(з'являється знадвору)

Ну же, пора минає!
Гуторять, буторять, дармо сидять!
Мої коні дрижать;
Вже день світає.

Маргарета

Се хто виринає тут з полу?
Той! той! Най геть біжить!
Чого він хоче у місці святому?
Він тут по мене!

Фавст

Ти будеш жити!

Маргарета

Суде господній! На тебе вповаю!

Мефістофель

(до Фавста)

Ходи ж, бо з нею тут тебе лишаю!

Маргарета

Твоя я, отче! Спаси мене!
Ви, ангели, небесні власті,
О; заступіть м'я, не дайте пропасти!
Генріх! Я боюсь тебе!

Мефістофель

Вна осуджена!

Голос згори

І спасена!

Мефістофель

(до Фавста)

Сюда, до мене!

Щезає з Фавстом.

Голос

(зсередини, німіючи)

Генріх! Генріх!

Кінець першої часті.

ФЕРДІНАНД ФРЕЙЛІГРАТ

СПОМ'ЯНІТЬ!

Чи хто молотом важким кує,
Чи хто в полі жито жне;
Чи хто в ямі трудиться й скорбить,
Щоб на страву заробить;
Хто гребе на кораблях веслом;
Хто за пряжею — і льном
При верстаті ткацькім заробля,
Щоб жила його сім'я:

Честь, поклін усім робітникам,
Мозолистим всім рукам!
Кожній каплі поту, що паде
В труді, честь нехай буде!
Всім, що орють, коплють і садять,
Всім, котрих держить верстат!
Честь і тим, що, хоч в біді самі,
Мислі сіють в голові!

Чи то по бібліотеках тісних —
Гніль та пиль лиш коло них;
Чи ж книгарням на зиск вони
Драми пишуть, романи;
Чи для грошей мусять, для скупих
В глупствах бабраться чужих;
Чи учену павщину робить,
Греку та латину вчить:

Кожний з них — убогий пролетар!
Нужда — пан їх, голод — цар!
Кожного грижа до костей жре,
Бідність в тихий гріб кладе!
Власть, системи, глупий пересуд
Їх, як кожного, гнітуть.
О, і їм кров теплу з серця, бач,
П'є дітей голодний плач!

Не одного то я знав колись:
З серця пісні би лились
А недолі, бідності огень
Пік і гриз його день в день.
Мов у клітці птах, метався,
Мов у колесі пицав,—
Недостаток день за днем змагався
Просвітку в грижі не знав.

Але хоч блідий, слабкий,— не впав,
Працював, учив, писав;
Хоч здоров'ям пахли на дворі
Цвіти, чари весняні...
Соловія розлягався спів...
Підпідьомкав перепів...
Він, зарібник духа, тим часом
Сліпав в кліті над письмом.

І хоч дух надвір, на волю рвався,
Він усидів, не подався.
«Адже й се поезія! Таж се
Людське нам життя несе!»
А як часом замагас біль,
Говорив він сам собі:
«Будь-що-будь,— я честі не скаляв,—
Для людей я працював!»

Но вкінці не стало сили вже,—
Впав, як в бою муж паде.
Лиш часом в гарячці уставав,
Давні пісні споминав:
В тиху ніч мов молодів він знов,
В серці живо грала кров,
І свобідно дух його злітав,
Земні пута з крил скидав.

Вже давно в могилі він лежить —
Вітер понад ним шумить
І бур'ян поріс, й хреста нема
Де він, бідний, спочива.
Жінка й діти між людей пішли,
Горе й сльози понесли;
Бідні! Їм лишилось від вітця
Чесне лиш його ім'я!

Честь, поклін усім робітникам,
Мозолистим всім рукам!
Кожній каплі поту, що паде
В труді, честь нехай буде!
Всі, що орють, сіють і садять,
Всім, котрих держить верстат!
Честь і тим, що, хоч в біді самі,
Мислі сіють в голові!

ГЕНРІХ ГЕЙНЕ

ОСТОРОГА

Щось такого друкувати!..
Ну, пропав ти, любий друже!
Хочеш честь і гроші мати,
Треба плазом, та й то дуже!

Я не раджу теж, коханий,
Людам правду говорити,
Сипати попам пригани,
А то ще й царів корити.

А то згинеш, наче муха!
Руки-бо в царів великі;
Довгі-бо в попів язики,
А у люду довгі вуха!

РОЗМОВА ЦАРЯ З ШВАБОМ

«Не стану я, як фараон,
Дітей в ріку метати,
Ані, як Ірод-поганин,
Впень бідняток рубати.

«Я рад забавиться з дітьми,
Як той Христос-спаситель.
Пустіть і до мене дітей. Нехай
Прийде тут шваб-урвитель».

Так цар сказав: Слуга побіг,—
Вернув, а з ним явилось
Велике швабське хлоп'я й до ніг
Цареві поклонилось.

І мовить цар: «Ну, що ж, ти шваб,
Лиш сміло, синку, сміло».
«Вгадали,— відмовляє шваб,—
І швабське лихо мене їло!»

«Ти, певно, з роду „сімох швабів“»,—
Спитав цар. «Ні, мій царю.
Один лиш батько зродив мене,—
За більше я не знаю».

«А що,— спитав цар,— у Швабії
Сей рік вдаються квидлі?»
«Біг заплать,— каже шваб,— увійдуть.
Лиш щось роки обридлі».

«А бувають великі люди ще в вас?»—
Спитав цар. «Не чувати
Великих,— на те відповів йому шваб,—
Найбільше лише череватих».

І мовить цар: «Ну, бачу, ти
Не дурень, мій небоже,—
Як кажуть про тебе!» А на те
Шваб каже: «Бути може».

Цар мовить: «А то звичайно шваб
Пантрує свої хати.
Скажи лише, що то поперло тебе
Йти в чужину блукати?»

Шваб мовить: «Лиш борщ та буряки
День в день варила мати;
Якби хоть трохи м'яса, то
Не був би я рушився з хати».

«Проси, чого хочеш у мене»,— рік цар.
Шваб бух цареві в ноги.
«О царю, віддай нам свободу назад,—
Весь люд тебе просить убогий».

«Адже для свободи, а не задля пут
Створила нас природа.
О царю, дай нам той скарб дорогий,
Которий зоветься свобода».

Глибоко зворушений, випрямивсь цар,—
Картина — милій боже.
А шваб рукавом собі сльози втирав,—
Ну, скажіте, на що се похоже.

Вкінці мовить цар: «Чудовий сон.
Бувай здоров. Май розум.
Ти, видно, трошки не в своїм умі,—
Тож велю відвезти тебе возом».

І ще двох товаришів дам я тобі,
Двох щирих жандармів. Граніця
Не дуже далеко... Прощай, я спішусь,
Бо йду на муштру дивиться».

Се чулої бесіди чулий кінець,—
І вірте мойому слову:
Ніколи вже цар не кликав дітей
До себе на розмову.

ГРІШНІ ДУШІ

Крізь шпари вітер холодний свистить,
А в бідній, темній хатині
Дві «грішні душі» бік о бік лежать,—
Їх лица нужденні, аж сині.

І мовить одна з тих грішних душ:
«До своєї тули мене груди,
Уста свої до моїх уст притисни,
А гей нам легше буде».

Відказує друга з тих грішних душ:
«Гляджу в твої очі, о милий,
То й голод, і холод забуду, і всю
Недолю, що ми пережили!»

Вони цілувались з сльозами на очах,
В сердечних обіймах сумніли,
Всміхались потім, затягали пісень,
А далі зовсім зацімліли.

А рано комісар із суду прийшов,
А з ним заприсяглий цирулик,
Оглянули трупи і в свій протокол
Все благополучно втягнули.

Цирулик сказав: «Оцей гострий мороз,
А ще й порожнеча жолудка,—
Причини їх смерті, ще диво й так,
Що швидше не вмерли тутка».

Додав ще, що скоро потисне мороз,
То конче потрібна перина
Вночі, а при тому поживна їда —
Найліпше печена свинина.

ВІЧНЕ ПИТАННЯ

Плюнь на всяку таємницю,
Всякі «але», всякі «може»,—
Розкажи нам чесно, ясно
Щиру правду, мій небоже.

«Чом у нужді, чом у крові
Чесний гине, пропадає?
Чом підлець живе, панує,
Спишна, згорда походжає?»

«Хто тут винен? Чи бог стратив
Власть, чи йому все обридло?
Чи він сам ті збитки робить?
Ах, та се було би підло!»

Вічно, вічно так питаєм,
Поки глиною сирою
Всім нам рота не заткають,—
Тільки й відповіді всьої!

ПОСТУПОВИЙ РАК У ПАРИЖІ

«Здоров, здоров, поступовий раче!
Що чувати в нашій стороні?
Чи ще все за мною мати плаче?
Чи вже вільний рідний край, чи ні?»

«В ріднім краю все там добре маєсь,
Прощає чеснота, мораль,

Все легально, мирно розвиваєсь,
Все порядне, чисте, мов кришталь.

«Не, як Франція, зверху блищиться,—
Тут свобода рунтає життє!
Наша вільність в глибині таїться,
Так глибоко, що й не спіймете!»

«Он собор у Кельні хтять кінчити,—
Пруський цар до того запалав,—
Мав щось і австрійський доложити,
А баварський шибн надіслав.

«Конституцію, свободні права
Хтять нам дати,— слово нам дали!
Царське слово,— ну, то не отава,
То мов скарб, закопаний в землі.

«Вільний Рейн, вітця старого твого,
Вороги лукаві не візьмуть,
Бо голландці зв'яжуть йому ноги,
А швейцарці голову припнуть.

«Буде й флота в нас, господь ласкавий,
Зберемо датки! Англічани в кут!
На галери замість в кримінали
Скуті переступники підуть.

«Будем мати й свободу печаті,
Най часи лиш ліпші надійдуть,—
Як зовсім закажуть друкувати,
То тоді й цензуру вже знесуть».

ТАРГАН

На мідянім крейцарі чорний тарган
Сидів, розпершися, як пан,
І каже: «В кого лиш гроші єсть,
Той має в світі повагу й честь»;

Він любий старим, любий теж і малим,
Жінки та дівчата дуріють за ним.
Вони зараз бліднуть і дроз їх бере,
Як скоро де в шпарці побачуть мене.

Я навіть в дворі королівським бував
І в ліжку одним з королевою спав,—
Та вона качалась всю ніч у перині
І шкрабалась раз в раз по спині,
Бо їй мій свояк, цар блощиць, докучав»

Веселий шпак чув тарганову
Смішну та самохвальну мову,
І гнів, і сміх його забрав,
І пісню смішную про нього він склав.

Помстився на нім гидкий тарган,
Як мститься звичайно багатий пан:
Сказав, що шпак з ним тому нехороший,
Бо він не хотів йому зичити грошей.

Ну, а мораль? Дарма, брати!
Боюся її сказати.
Хай вчує який тарган багатий,
Потому ще й пеню плати!

КОНСТИТУЦІЯ

Ми з ласки господа начальство,
Мов батько, хочачи добра
Підданам всім, повелівав
Оце від нинішнього дня.

Всім звісно, що агітатори
Бунтують смирний наш народ
І проповідують повстання,
Різню, пожар, переворот.

При тім вони безбожні люди,—
А хто вже бога ся відрік,
Той швидко й земну власть відкине,—
Значить — паскудний чоловік.

А власті слухать — обов'язок
Найперший і святий для всіх,
А скоро змріє — все замикати,
Щоб бог від злодія стеріг.

Три люди скоро вкупі стануть,
Сейчас їх треба розігнать,

А нічю хай ніхто не сміє
Без світла вулицю топтати.

Хто пістолети, стрільби має,
Сейчас поліції віддати,
І порох, кулі — все те справно
В цісарський магазин сховати!

Хто про політику заїкнесь,
Сейчас до фурдигарні з ним!
І всякого в тюрму, хто власті
Спротивиться слівцем одним.

Всі здайтесь на начальства волю—
Що мов отець вас береже!
До решти зась вам раз назавше
Morda на guzik, та й уже.

1649—1793—???

Не гарно зі своїм монархом, мій пане,
Колись обійшлися тугі англічане.
Король їх Карло усю нічку не спав,
Як смерті свої в Уайтчепелі ждав;
Прокльони народу гриміли кругом,
Майстри ж будували шафот під вікном.

Не краще й французи зі своїм зробили:
На простий візок Людовіка всадили,
Повозів крілівських йому не дали,
Як під гільйотини ніж його везли.

Ще більше Марі-Антуанет потерпіла:
В драбиннику простім бідачка сиділа,
А замість придворних, постронних дам,
Якийсь її шевчик на смерть проводжав.

Ну, певне! З природи французи, англійці
Не мають чуття, чуття мають лиш німці.
Вони ще й тоді, певно, чулі будуть,
Коли терористи і в них ся знайдуть.
О, німець хоч навіть на бунт ся відважить,
Ніколи монарха свого не зневажить.

У пишлій кареті, ще й кіньми шістьма,
Всі коні в жалобі з чорного сукна,
Заплаканий фірман сидить на козлі
В жалобі, жалібний батіг у руді,—
Ось як колись пімці царя повезуть
І всепокірніш йому голову втнуть.

СВОБОДА ДРУКУ

«О люба свобода печаті!
Ото ж то нам радість тепер!
Що хочеш, давай друкувати!
Поскрипують тисячі пер.

«Тепер-то наш геній крильми
Обгорне весь край і огріє!
Лиш хто не так мислить, як ми,
Нехай той і писнуть не сміє!»

ПОХОРОНИ

Старі, недобрії пісні,
Злі мрії навісні
Похороню я! Дайте
Великую труну мені!

Кладу в ній, що таке?
Сказати ще не пора,
А труна, браття, більша,
Як Зелемінь-гора.

І велетів дванадцять
Шукайте — в височінь
Як ті, що з скал здвигнули
Високий Зелемінь.

Нехай візьмуть ту труну
І зложать у моря глиб:
Такий великій труні
Великий належиться гріб.

Що ж так важке й велике
Зложив я в ній з журбов?
Зложив я в ній, о браття,
Свій біль, свою любов.

ТЕСТАМЕНТ

Ось і смерть вже за плечима,
Тре тестамент написати
І, як бог велів, тре навіть
Ворогів обдарувати.

Я лишаю тим «підпорам
Вітчини, добра й порядку»
Всі мої тяжкі хвороби,
Все каліцтво і гарячку.

Най ся ділять по-братерськи
Моїми всі чиряками,
Най мої кольки зітруть їх
Із сухотов з болячками.

Най мій корч нутро їм тисне,
Най мій біль їм ломить кості,
Най у костях шпик їм висхне,
Всього їм лишаю доста.

Ось печать, а ось і підпис:
Най вас господь бог провадить,
Най зітре вас всіх на порох,
Вашу пам'ять з світу згладить.

БАБУСЯ ГРИЖА

Коли мое щастя, мов сонце, сіяло,
Роївся круг мене комариків рій;
Усьо м'я кохало, усьо ми сприяло,
Усякий і брат, і приятель був мій,
І кусника хліба я з'їсти не міг,
Щоби не ділять го помежи усіх.

А нині і щастя й достатки пропали,
Приятелів моїх не бачу,— нема!
Комарики пезли і рожі зів'яли,
І сонце не гріє,— настала зима.
Приятелі наші, то ті комарі,
Приходять і гинуть у щастя весні.

Тепер коло мене зимової ночі
Засіла невсипна бабуся Грижа,—

Вся в лахах... Тускляють запалії очі,
І колють, і ріжуть мене без ножа.
Над мене схилене погане лице,
А з носа,— аж гидко,— табака тече...

Нараз мені сниться, що знов повертає
І щастя, і життя чудова весна,
Приятелі йдуть, рій комариків грає,—
Втім скрип! — табакерка, і баба страшна
Тобаки зажигє,— падає мене лице
Нахилить, а з носа табака тече.

СКІН БОГІВ

Весна прийшла, світ золотом облила,
Повила в легіт, запахом натхнула;
Всіх кличе либо там, де розпустила
Свій білий цвіт черемха, розвернула
Мільйони чарів по лугах; укрила
Привіт солодкий в цвітах; обгорнула
Все світлом сонця й ранньою росою,
І кличе всіх людей: «Ходіть зо мною!»

Дурний народ біжить на перший клик!
В літнії блузи чоловіки вбрані,
А на жінках невинно-білий шлик,
Молодці крутять вусики зарані,
В дівчат повненькі груди і цвітник
На головах, поети, наче п'яні,
Біжать за місто,— в кишені забрали
Папери, оловці і окуляри.

З веселим гомоном ось поспішає
За рогачки та пестрая товпа,—
На шовковій мураві он сідає
І чудуєсь, що як то дерева
Ростуть так пильно, як то ся пишає
Цвіток так ніжно і м'яка трава,
Як тут співають пташки так пречудно,
І як то в місті пусто, важко, нудно.

До мене тож прийшов в гостину май,—
Три рази чемно стукнув коло клямки
І каже ми: «Я — май, ну отвирай,
Блідий пустиннику, придверні замки!»

ДУМИ І ПІСЬНІ

НАЙЗНАТНІШИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПОЕТІВ.

I.

Вибрав і видав

Іван Франко.

Ціна 10 кр.

ЛЬВІВ, 1879.

З друкарні Товариства імені Шевченка,
під заряд. К. Беднарського.

Титульна сторінка збірки перекладів І. Франка «Думи і пісні
найзнатніших європейських поетів».

Вставай і виходи сюда, нехай
Утисну тя! Ходи зо мною тамки!..»
Но я ще ліпше замок затискаю
І кажу: «Дармо, дармо звеш м'я, маю!»

Я знаю тя, я знаю світа склад,
Замного бачив я і заглибоко,—
Тепер я світу і тобі не рад,—
Болить душа, сльозов заходить око!
Я бачу все крізь камінний насад
Тих мурів грубих — ясно і широко,
Я бачу серця людські в людській груді,
А в них брехню і фальш і горе всюди.

На лицах мислі їх гидкі читаю,
В стидливім рум'янці дівчат я все
Жадобу скриту й страсність замічаю;
На молодці, що гордо ся несе,—
Каптур блазенський з дзвіночками скраю;
Гидкі почвари, мари, що їх ссе
Змій скритий,— ось що бачу в світі сім!
Чи се шпиталь, чи варіатів дім?..

Я виджу землю всю наскрізь студену,
Немов вона зо скла,— і виджу страх,
Котрий надармо в опанчу зелену
Прибрати хоче май; в тісних ямках
Я виджу всіх мерців поміть довженну...
На груді руки, в білих сорочках,
Одверті очі, в лицах ще слід злости,—
А з уст на лица лізуть жовті хроби,—

І бачу: син із любкою сідає
Для розривки опе на гріб вітця,—
І пісню насмішки їдку співає
Над ними соловій,— всіміхаються
Злорадно цвіти у траві,— здригає
Старий у гробі й обертається
На другий бік,— і мати земля тремтить,
Бо біль відвічний її проняв і встид.

О мати земле,— знаю я твій біль,
І бачу жар, що в груді ти лютує,
І бачу кров, що ллється з жил тобі,
І чую стон, котрого люд не чує,

І бачу рани, що мов в серце стріль,—
Такі глибокі,— і в них смерть почус,
Вни невлічимо,— з них день в день, з норв мов,
Ллєсь кров твоя з огнем, пожаром, димом.

Гордих синів твоїх, гігантів бачу,—
Твій перший плід: з безодень темних вни
Встають, і кожний похідню гарячу
В руках несе; залізні драбини
Приставили і, як колись, грозячу
Потужну руку д'небу підняли:
Штурм! Штурм! А чорних карлів тьма за ними!
Дійшли! Всі звізди в небі погасили.

Безбожними руками розривають
Пред тронем бога золоту заслону.
Пищать, падають, руками закривають
Лице всі ангелята коло трону.
На троні бог сидить блідий,— хапають
Його тремтячі руки за корону,—
Він зірвав її, верг проч, волосся рве,
А дика чернь зближаєсь і реве.

Гіганти мечуть похідні криваві
Кругом по небі,— жгучими бичами
Б'ють в плечі ангелів карлі плюгаві,—
Ті в'ються з болю, мпоються сльозами,
Но годі, бо наїзники лукаві
Шпуряють ними, мов женці снопами,
Волочать за волосся, розшибають,
І о кришталні зорі розбивають.

І мого бачу ангела між ними,
З волоссям золотим, лицем чудовим,
З блискучими, мов небеса, очима,
З устами, втіхи повними й любові,—
Я бачу го між чорними, гидкими
Кобольдами,— ось з них один го ловить,
Рве д' собі мого ангела блідого,
Регочучись, придивлюсь до нього—

З жадобою у очках олов'яних
Глядить на чудну красоту його,—
Вкінці до своїх го грудей поганих
Притис,— мій ангел похилив чоло,—

Втім, крик страшний, нечуванний, незнаний
Нїраз розлягся на весь світ,— усьо
Здрижало,— грохнули стовпи,— звалилась
Земля і небо,— пїтьма все покрила.

ПОЕТОВІ

Співаш, як колпсь Тіртей
Співав, герой свободний,
Та публіку найшов ти злу
І час невідповідний.

Прихпльно слухають вони,
Хвалять і плещуть, братку:
А то високії думки,
І форму має гладку!

А як засядуть при вині,
Тобі п'ють многа літа,
Відтак почнуть твої пісні,
Горлаючи, ревіти.

Раб любить вольний спів співать
В шинку, підпивши живо:
Від співу легше на живіт,
Смакує ліпше пиво.

МАНДРУЮЧІ ЩУРИ

Двоєкі в щурі на світі:
Голодні й ситі.
Сидять спокійно ситі дома,
У світ голодна йде сірома.

Миль тисячі вони мандрують,
Не спочивають, не ночують,
Прямисько йде юрба їх люта,
Не спинить вітер їх, ні плюта.

Вони спинаються на гори,
Перепливають синє море;
Хто там втоне, хто карк зламає,
Жива орда мертвих лишає.

А мають тії люті орди
Страшенні морди,
Лоби обстрижені рівненько,
Геть радикально коротенько.

Ся радикальна чернь премнога
Не знає ббга,
Дітей хрестити не гадає,
Жінок за спільну власність має.

Оцей змісловий тлум щуровий
Лиш їсти й пити все готовий,
Лиш їсть і п'є і не гадає,
Що не смертельну душу має.

Таким шурам їдким нітрішки
Не страшно пекла, ані кішки,
Не мають грошей, скарбу свого,
І хочуть світ ділити наново.

Ой, ой, шурів мандрівних тічка
Вже недалічка!
Біжуть, вже чуть їх свисти, стони,
А їх число є легіони.

Ой, ой, пропали ми з дітками,
Вони вже коло брами!
Тремтить бурмистр, кряхтять сенати,
Ніхто не знає, що й почати.

Міщанство хаплась за оружжя,
Попи на гвалт б'ють в дзвони дуже:
Загрожена найвища святість
Морального устрою — власність.

Ні дзвони, ні попів молебні,
Ані декрети превелебні,
Ані гармати самі грубі
Вам не допоможуть, діти любі.

Безсильні нині хитрі ключки,
Старі байки й словесні штучки;
Щура не вловиш в силогізми,
Він перескочить всі софізми.

Живіт голодний внесок з юшки
Пійме і докази з галушки,
І аргументи лиш з печені,
В додатку й ковбаси копчені.

Німпії піджаренній линище
Переконає тлум сей швидше,
Ніж Мірабо могучим тоном
І мовці всі враз з Ціцероном.

ОСЛЯЧІ ВИБОРИ

Навкучилась врешті свобода усім,
Звіряча республіка скрутно
Забагла, щоби самовладний король
У ній панував абсолютно.

Всі роди звірячі ну збори збирать,
Виборчії карти писати;
Страшенні партійні спори пішли,
Інтриги веліся завзяті.

Ослячий також зав'язавсь комітет,
Старі Ухачі в нім верх мали,
На голови чорно-червоно-золотні
Кокарди собі припинали.

Була там і партія кінська мала,
Та писнуть не сміла буквально,
Бо знала, що люті Старі Ухачі
Її закличать моментально.

Та хтось в кандидати поставив коня.
Як скочить 'один із «порядних»
Старих Ухачів, як не крикне йому
З могучої груді: «Ти зрадник!»

«Ти зрадник, ослячої крові й цяті
Не мають, мабуть, твої жили;
Ні, ти не осел, я гадаю, що ти
Волоської син є кобили.

«А може, ти зебри потомок. А во,
Які маєш паси зебрєйські!
І в ніс так говориш, акценти твої
Доволі єгипто-гебрєйські.

«А хоч не чужий ти, то все ж ти лишень
Холодний осел розумовий,
Не знаєш ослячої вдачі глибин,
Ії таємничої мови.

«Та я усю душу свою заглибив
В сей сутінок любо-добрячий...
Осел я, і кожний отут волосок
У моїм хвості є ослячий.

«Ні я римлянин, ані я слов'янин,
Німецький осел я завсіди,
Такий, як батьки мої чесні були,
Вдумчиві, святі хоптоїди.

«Не знали вони галантерій, забав,
Розпусних гулянок не знали;
Поважно день-денно фрїш-фром-фрелїх-фрей¹
У млин із мішками манджали.

«Та ні, не померли батьки ті! Лежать
В гробах лиш смертельної шкіри,
Іх земні Адами. А з неба на нас
Іх очі ззираються щирі.

«Блаженні ослове у сяйві небес!
Ви будете все нам взірцями,
Щоб з стежки своїх обов'язків набік
Не збігли на півстебельця ми.

«О, що за розкіш та бути ослон!
Таких Довговухів онука!
Я рад би з найвищих дахів прокричать:
Я з прадида, діда ослика!

«Осел той великий, що сплотив мене,
Був щиронімецькая сила;
Німецьким ослячим мене молоком
І мати ослиця кормила.

«Осел я і вірно до смерті хочу
Предківське держати багатство,
Коханую, давню ослятину всю,
Старе, правовірне осляцтво.

¹ [Буквально: бадьорий, благочестивий, життєрадісний, вільний.
Тут вжито іронічно].

«А яко осел я вам раду даю
Осла¹ королем вибирати;
Ослячу державу собі оснуєм,
Осли будуть нами владати.

«Усі ми осли! Тож кричимо: і-а!
В нас кінських рабів і заводу
Немає. Проч з кіньми! Нехай нам жпє
Король із ослячого роду».

Отак говорив патріот. І кругом
Осли йому «Славно!» ревіли.
Ім ріднії святощі мплі були—
Копитами всі тупотіли.

І мовці на вуха вложили вони
Вінок із дубового листя;
Він з щирої втіхи хвостом замахав
І скромно громаді вклонився.

КОРОЛЬ ДОВГОВУХ І

Царя раз звірі вибирали,
Осли, звичайно, більшість мали;
Ну, і осел на царство захопивсь.
Ось що о нім рече літопись:

Осел в короні в себе впер,
Що він правдивий лев тепер,
Вбравсь в кожух з львниної шкіри
І наче лев ричав без міри.
Раз в раз лиш з кіньми заходився,
За те ослам він не злюбився,
З вовків мав гвардію й з собак він,
Тим розізлив ще гірш осляк він.
А як вола поклав міністром,
Ослів мов хто пошпигав вістрьом:
Взяли ревіти і казитись
І революц'єю грозитись.
Почув се цар і гнеть на вуха
Натяг корону, а щоб духа
Набрать, ослячі плечі духом
Окрив льва смілого кожухом.
І перед трон свій у столицю

Кликнув осяччу опозицію,
І так промовив їм тоді:

«Вельможні ослове, старі й молоді!
Ви мислите, що я осел є,
Як ви? Неправда! Я вже лев є!
В дворі мені се всякий каже,
Шляхетні дами й гарні пажі.
Поет надворний склав поему
На мене на такую тему:
«Як з роду є верблюд горбатий,
Так з роду є твій ум багатий,
Такий львиний у тебе дух є,
І серце в тебе без довгих вух є!»
Так сказано в однім куплеті,
Котрий найкраще вдавсь поеті.
Тут всі м'я люблять; горді пави
У мене ськають між вухами.
Іскуство радий підпірає я;
Ураз Август і Меценат я.
К театру в мене страсть велика;
Героїв ролі гра Мурлика;
Мімі, акторка геть не глупа,
І двадцять молсів — ось вся трупа;
Малярську академію маю,
В ній геніальних мави збираю.
Директор має в ній зістати
Гамбурзький Рафаель пейзаий,
Леман фон-Дрекваль; він, як вміє,
Портрет мій робить на олії.
Є в мене опера з балетом,
Де напівголі, з скочним летом,
Пісні співають пташки милі
І скачуть блохи талантливі.
Капелі містром Меєрбер є,
Він музикант і мільйонер є:
Тепер той славний Меєрише
На шлюб мій компонує грище.
Я й сам потрохи теж музика,
Як Фрідріх Другий, Прусс владика;
Він дув у флейт, я б'ю в цимбали.
Та й гарні ж очка позирали,
Не раз на мене так тужливо,
Як я баламкав там чутливо.
Отож колись моя цариця

Мовою грою звеселиться!
Вона кобила є вартовна,
Високородна, чистокровна,
Походить прямо, зірка злата,
Від Росінанта Дон-Кіхота;
Її родободу корона
Є Баярд, кінь дітей Гаймона.
Чимало коней з того ж дому
Було з Готфрідом з Буїльону
У тих полках, що були годні
Завоювати гріб господній.
Та надо все — вона вродлива!
Як затрясесь у неї грива,
Як крізь рожеві храпи форкне,
Аж серце в мні розкішно дзоркне.
Вона всіх шкап корона й цвіт є,
І вродить принца нам в насліддя.
Тож зв'язок з нею, кажуть коні,
Вгрунтує ввесь мій рід на троні.
Ім'я моє не щезне марно,
Його запише Кліо гарно
В свої скрижалі й скаже всюди:
«Мав серце льва в осяччій груді,
І панував як мудрий валах,
Ще й грав чудово на цимбалах».
Тут форкнув цар, та швидко знову
Провадив так свою промову:

«Вельможні ослове, старі й молоді!
Я буду ласкавий на вас лиш тоді,
Коли побачу в вас покору.
Платіть податки точно впору!
І будьте в чесноті постійні,
Як ваші родичі покійні,
Старі осли! Пороз чи парно —
Носили в млин мішища гарно,
Як їм релігія веліла;
До бунтів не було їм діла.
Кричать, бурчать вони не вміли,
Спокійно сіно смирне їли
Із жолоба святої звички.
Той давній час — пішов на прічки!
Нові осли, хоч є ослами,
Та скромності нема між вами.
Хвостами круть-верть по-жебрацьки,

Та дух під ними гайдамацький.
За ваші глупі міни всякий
Гада, що чесні ви осяки,
Та ви нечесні, ще й злосливі,
Хоч так на вид — осли учтиві.
Ну, лиш під хвіст насип вам перцю,
То ревете, аж гірко серцю
Від криків тих! Ввесь світ порвати
Хтіли б, а вміють лиш кричати.
Безмисна лютість, безпровідна!
Безсильна злоба, сміху гідна!
Ваш глупий вереск, то лиш знак їх—
Тих ваших хитроців усяких,
Знак, що за підлеє ледарство,
Тупе та низькеє коварство,
І скільки злоби, трути, жовчі
В осячій шкірі крилось мовчки».

Тут форкнув цар, та швидко знову
Так далі вів свою промову:

«Вельможні ослове, молодші і старші,
Я знаю наскрізь вас! Я лютий! Монарші
Слова говорю вам виразно,
Що так безстидно, несуразно
Зганьбили ви мій уряд до шпунту.
З свого осячого питандпункту
Куди вам льявчі заповіти
Мого правління зрозуміти!
Вважайте лиш! В моїй державі
Ростуть дуби й буки браві.
З них шибениць прекрасних зладжу
Й палок досить. Одно вам раджу:
В уряд мій носа не втиркайте!
Мовчіть та диште, не брикайте!
Хто перебендює й балака,
Того прилюдно кат прошвяка,
А потім впре в тюрму довічно.
А хто про бунт озвесь публічно,
Задума класти барикади,—
Той гнеть повисне без пощади.
Се мав я вам на ум сказати,
Тепер же марш, осли, до хати!»

Почувши ті слова монарші
Усі осли, молодші й старші,

Ревнули враз: «І-а! І-а!
Хай цар живе! Ура! Ура!»

ВХІД ДО НЕБА

Лежало тіло вже на марах,
Вспокоївшись по земних чварах,
А бідна душенька в ту пору
Неслась до неба просто вгору.

А там стук, стук в високі брами,
Зітхнула й мовила словами:
«Свят Петре, вийди рай відперти!
Життя втомило м'я до смерті —
Чень хоч у небі я спочину,
Заляжу на м'яку перину,
З святими втішно погуляю,
Спокою й щастя раз зазнаю».

Шлап, шлап! Пантофлі чути в ганку,
Ключі калатають при замку,
Крізь отвір в брамі з-поза ґрати
Святий Петро став визирати.

І рік: «Ідуть тут волоцюги,
Ляшки, цигани і драбуги,
І злодіяки й голопуци,
Ідуть одинцем і йдуть їх купи,
А всі у рай хочуть вкрутитись
І з ангелами веселитись.
А гов! А гов! Для талалайства,
Такого підлого гільтяйства,
Не відчиняю райські брами —
Усім вам місце там, з чортами.
Геть відси, геть! Махай, ледащо,
У вічне пекло, в чорну пашу!»

Отак бурчав старий, та звільна
Покинув гримать: стала скрійна
І добродушна мова в нього;
«Ти, бідна душко, не такого,
Мабуть, гатунку, як та псарня,
Ну, ну, сповню твої бажання,
Се ж днесь мій празник припадає,

І серце любий жаль проймас.
Скажи, з якого міста йдеш ти,
З якого краю? А нарешті,
Чи був жонат, чи вільно плигав?
Хто хрест подружний в світі двигав,
Той і найтяжчу грішну змазу
В житті спокутував доразу;
Жонатим злишні пекла ями,
Не ждять їм в небі коло брами».

Душа рече: «Пруссак я бідний,
Берліном звесь мій город рідний.
Дзюрчить там Шпрея, а до неї
Дзюрчать кадетики з-над Шпреї;
Вона й бурлить, шумить, як слітно,—
Берлін ввесь вигляда привітно.
Там я приватним був доцентом
І філософію студентам
Читав, женивсь на пенсіонерці,
Та часто гризла м'я по серці,
Як хліба в нас не був і зрізчик —
Потім я вмер і став небіжчик».

Петро сказав: «О бідний, бідний!
Та філософ'я — хліб послідний.
Не розумію я, признаться,
Чом люди філософ'ї вчаться.
Нудна вона, не люкративна,
А врешті ще й богопротивна;
Живеш — біда тя й сумнів топить,
А врешті чорт тебе ухопить.
Там десь кляла твоя Ксантіппа,
Сли на обід лиш борщ до хліба,
А не всміхалися ніколи
До неї очка із розсолу!..
Ну, тіпся, душенько небого!
Хоч то мені велено строго,
Щоб всіх, хто за життя на світі
Вмотавсь в філософічні сіті,
А особливо в те поганство —
Німецьке гегеліянство,
Тих відси геть зо стыдом гнати,—
Та, як кажу, моє днесь свято.
То вже тебе не запроторю,

До раю вхід тобі отворю.
Ну, живо, шмиг усередину!

«Тепер ти вже безпечний, сину!
Ввесь день від ранку аж до ночі
Гуляй по небі, скільки хочеш,
І волочися по бульварах,
По брильянтових тротуарах,
Та знай, ввесь крам філософічний
Тут треба кинуть навік-вічний,
А то б у бога м'я ді-правди,
Страшенно скомпрометував ти.
Як ангеляток спів учуш,
Чинись, мов страх їх адміруш.
А як архангел заспіває,
То в тобі най аж серце тає,
Скажи, що й Малібран самая
Такого сопрана не має.
Плещи все, як співають з ними
І Херувими й Серафими,
Рівняй їх з тенором Рубіні,
Із Маріон і Тамбуріні,
Давай їм титул експелеңцій
І підсидай їм реверенцій!
Бо співаки, небесні й земні,
Всі люблять компліменти чемні.
Ба й сам наш капельмістр предивний
Похвальні також любить гімни,
Як всі світи і всі безодні
Діла виспівують господні,
Як в честь його прикмет всесильних
Псалми дзвенять в димах кадильних.

«А не забудь про мене, друже!
Коли часом навкучать дуже
Тобі небесні палати,
Приходь до мене в карти грати.
Я знаю всякі гри: пікета
І фараона і лабета.
По чарці вип'єм... Слухай, братку!
Якби часом ти богу батьку
Де стрівсь, а він почне питати:
„Дитя кохане, відкіля ти?“
Не мов, що ти з Берліна птах є,
Скажи, що з Відня чи з Монах'ї».

ДИСПУТА

В славі авлі у Толедо
Загрімилі труби й сурми,
На духовній турнірі
Йдуть народу пестрі гурми.

То не світський бій, не блисне
Тут залізо насталене —
Копією буде слово
Схоластично нагострене.

А борці не дамські слуги,
Не укладні паладини,
Інші лицарі тут стануть:
Капуцини і рабини.

Не шоломи в них на лобах,
А капузи і ярмурки,
Замість панцирів блискучих,
Шкаплірі й святії шнурки.

Чий є правдивіший бог?
Чи жидів понурій старець
Самовладний, що за ним
Рабин Юда є, наварець?

Чи се, може, триєдиний
Бог любовний християнський,
Що його борець брат Хозе,
Гвардіян є францісканський?

Ваготою аргументів,
Силою ключів логічних
І цитатами з авторів
Безперечно автентичних

Хоче кожний з них врага
В міх абсурду зав'язати,
І правдиву божественність
Свого бога доказати.

Поставлено: що кожний,
Хто програ сей бій завзятий,
Буде мусив віру свого
Супротивника прийняти.

То значить, що жидовина
Жде хресту святого баня,
А натомість християнну
Не минути обрізання.

З кожним лицарем ще другів
Одинадцять йде до бою,
Що у щастю й горю хочуть
Поділять ватажка долю.

Певні свого є монахи,
Гвардіянові кумпани,
Для хресту води святої
Вже готовлять повні ванни.

Вже кропила сквапно ладять
І кадильниці залізні
А противники тимчасом
Гострять ножики обрізні.

Вже обі готові роти
Край решітки стали в залі,
А народ нетерпеливо
Стійжбився і жде сигналів.

Під парчевим балдахіном,
У дворацтва пишнім колі,
Сів король і королева
Молоденька ще доволі.

Ніс кирп'атенький, французький,
Дітська хитрість в очах сяє,
На вусточках рубінових
Все чарівний усміх грає.

Гарна, пустотлива квітка...
Жалься бог її уроди!
З-над веселої Секвани
Тут прийшла над Ебру води.

В край іспанської грандеци —
Мусить з неї бути іспанка.
Звалась ген-то Бляш де-Бурбон,
Нині зветься Донна Блянка.

А король зоветься Педро,
Ще й по прозвищу Жорстокий.
Але нині він лагідний,
Всім жорстокостям дав спокій.

В добрім розмовля гуморі
З шляхтою і двораками,
Розмовляє і жартує
Також з маврами й жидами.

Ті обрізані герої —
Любі короля трабанти,
Завідателі фінансів,
Навіть війська коменданти.

Аж нараз заграли сурми,
Знак дає трембіта дута,
Що почався бій словесний
Двох борителів диспута.

Перший в лютості побожній
Гвардіян до штурму випав:
Він то гримав по-простацьки,
То погано якось хлипав.

Во ім'я отця і сина
І святого духа в тім'я
Він екзорцизмує жида,
Якова прокляте сім'я.

Бо не раз в таких диспутах
В тім'я жида чорт запхаєсь,
Бистрість, докази і дотеп
Жидові піддять стараєсь.

А як чорта вже прогнала
Дивна сила екзорцизму,
Гвардіян почав торочить
Догми з свого катехізму.

Розказав, як бог один
Три особи має в собі,
Та всі три вони, як треба,
Сходяться в одній особі.

Є се тайна, і лиш той
Вникне в глиб її криниці,
Хто розбив ума кайдани,
Вирвався з розуму в'язниці.

Розказав, як пана бога
В Вифліємі породила
Дівка, що дівочтва свого
З роду-віку не згубила.

Як лежав пан всього світа
В яслах, а при нім телятко
І покірливе ослятко
Гріли хуханням дитятко.

Розказав, як бог утік
Перед Іродом поганим
До Єгипту, а потому
Хресну смерть прийняв і рани

При понтійському Пілаті,
Що віддав його на муки,
Перед збором фарисеїв
І жидів умивши руки.

Розказав, як бог по трьох
Днях устав із свого гробу
І як видимо до неба
Він возніс свою особу;

Але як часи сповняться,
Він на землю знов прибуде,
На Сафатовій живих
І мертвих судити буде.

«Трепещіть, жиди! — кричав
Монах, — бога ви не знали,
Терням, буками його
Ви на смерть закатували.

«Боговбійці, плем'я пімсти,
Ось хто ви! Народ проклятий,
Що мордує все Месію,
Що прийшов його спасати.

«Гей, жидівство, ти падло,
У котрім сидять демони;
В ваших тіл брудних кошарах
Все чортів є легіони.

«Се Фома з Аквіно мовить,
Що зовесь волом великим
Богословія, він є
Світ і розкіш католикам.

«Гей, жида, ви є гієни,
Ви шакали, що то в злості
Із гробниць волочуть трупи,
Обгризають вмерших кості.

«Гей, жидюги, ви є свині,
Павіани, роґоноси,
Що їх звать ріноцери,
Крокодили й кровососи.

«Ви сичі є, сови, круки,
Пергачі, смердячі дудки,
Чорна галич, василиски,
Черви, хроби — все ви тутки.

«Веретільниці й гадюки,
Скорпіони й рапавкі ще
Й ящірки — Христос розтопче
Вашу кляту головуще.

«Хочете, прокляті, спасти
Ваші вбогі душі нині?
То біжіть з божниці злоби
До побожності святині,

«У костел любові світлий!
Жде вас там в свяченій ванні
Ласки джерело, — туди
Впхайте голови погані!

«Змийте древнього Адама,
Всі гріхи його з утроби,
Позмивайте з своїх серць
Застарілу плісень злоби!

«Ви глухі на Спасів голос?
Хоче взять вас на коркоші!
Нуте ж, на Христовій груді
Вбийте гріховні воші!

«Бо наш бог, то є любов,
Він рівнясь баранцеві!
Щоб сплатить провини наші,
Він умер на хреснім дереві.

«Бо наш бог, то є любов,
Звесь Ісус в рятунку скорий,
І ми йдем в сліди його
Терпеливості й покорі.

«Тим-то ми такі лагідні,
Тихі, людяні, м'якії,
Не сварливі, на подобу
Спаса нашого Месії.

«Та за те ми будем в небі
Ангелятами яснїти
І гулять побожно й мати
У руках лілеї квіти.

«Замість ряс тих грубих будем
Сукні чистїї носити
З шовку, мусліну й сатти,
Та ще золотом нашиті.

«Щезнуть лисини! Пов'єсь
Золотистеє волосся,
А прекрасні дівчата
Заплітать нам будуть коси.

«І вино там будем пити
Із чарок геть-геть широких,
Не з таких дрібних, як тут
На землі п'ють винні соки.

«Та за те геть-геть тісніші,
Нїж жінок туземних губки,
Будуть гарніі усточка
Нашої у небі любки.

«Швидко нам мине вся вічність
При вині і поцілуях;
Радісно співати будем
Кір'слейсон, алілуя!»

Так скінчив борець християнський.
Черзі певні, що вступило
Світло у жидівські душі,
Тягнуть воду і кропило.

Та жиди води не любять,
Брр! стряслись, та з уст ні пари,
І почав тепер промову
Рабин Юда із Навари.

«Щоб під засів свій згноїти
Мого духа перелога,
Ти тачками гною-лайки
Обметає мене якмога.

«Що ж, як здавна хто привик,
Так свої справляє скиби,—
Я за се тебе не лаю,
Але ще кажу спасибі.

«Ваша формулка про трійцю
Для жидів не є придатна;
Regula de tri¹ у нас ще
З малку кожному понятна.

«Що у вашім бозі три,
Три особи є при купі,
Мало ще; богів шість тисяч
Мали, бач, поганці глупі.

«Я не знаю того бога,
Що Христом ви звикли звати;
Панни матері його
Тож не маю честі знати.

«Що в Єрусалимі тому
Літ дванадцять сот, спіткало
Неприємне щось його —
Жаль мені, та що ж, пропало.

¹ [Догмат трійці].

«Чи жиди його убилл,
Не дійти тепер нівідки,
Бо, як кажеш сам, за три дні
Щез кудись corpus delicti¹.

«Чи він був який свояк
Бога нашого, чи рідний,—
Теж навряд; оскільки знаєм,
Бог наш є зовсім бездітний.

«Бог наш не вмирав ніколи,
Як біднесенкпй баранчик
За людей, наш бог не є
Філантропчик, ні романтик.

«Бог наш, то не є любов,
Цілуватись він не любить,
Бог наш, то є пімсти бог,
Що могутим громом губить.

«Всіх злочинців без пощади
Грім гніву його вбиває,
За батьківській провини
Пізніх внуків він карає.

«Бог наш, то живущий бог.
У небесних своїх дворах
Житиме вовік, хоч сонце
І земля розпадець в порох.

«Бог наш, то здоровий бог,
То не привидець безтільний,
Не блідий, тонкий оплаток,
Не кусіка замогильний!

«Бог наш сильний. У руках
Сонце, місяць, зорі носить;
Трони ниць, народи гинуть,
Як бровами він стермосить.

«Він великий бог. Давид
Мовить: Не зглибити ніже
Змірять велич сю; земля
Ніг господніх є підніжжє.

¹ [Предмет злочину].

«Любить музику наш бог,
Бренькіт струн, пісні празничні,
Та мов свинський квік для нього
Гуки дзвонів неприличні.

«Лев'ятан зветься риба,
Що по морським дні гуляє,
З ним щодня одну годину
Бог наш і господь іграє —

«Крім дев'ятого денька
В місяцеві Аб, коли то
Спалено його святиню,—
В той день він бурчить сердито.

«Лев'ятан той сто миль має
Довготи; мов Ок з Васану,
Так його поплавні довгі,
Хвіст мов кедра із Лівану.

«Та смачне у нього м'ясо,
Краще геть, як черепаше;
В день воскресний бог посадить
За столом все плем'я наше.

«Всіх ізбраних і побожних,
Правих, мудрих без похиби,
І з'їдять вони все м'ясо
З богом любленої риби.

«Часть у білім часниковім
Совсі, часть в вині з компотом
Із коріння і родзинків—
Щось таке, як з мателотом.

«В білім совсі часниковім
Редьки плавають кавальці;
По тій рибці, брате Хозе,
Певно аж оближеш пальці.

«Та і винний совс не згірший,
А й з родзинків що компотик!
Брате Хозе, смак небесний
Взнає в той день твій животик.

«Що бог зв'ярить, добре зв'ярить!
Черче, слухай мого гласа:
Посвяти старий нашірок,
З Лев'ятана вкусиш м'яса».

Так манить та вабить рабин,
Додає оскомп, просить,
А прицмокують жиди...
Кожний ножик вже підносить,

Щоб побореним обрізати
Тої шкірки одробинку —
Справжні spolia opima
В тім кумеднім повдинку.

Та черці держалпсь твердо
Свої прадідної віри,
Не дали собі відрізати
Ні крихітки своєї шкіри.

По жидах промовив знов
Католицький мних побожний;
Лась знов, а кожне слово,
То нічник, та й не порожний.

Потім рабин реплікує,
Здержано, щадить особу;
Хоч кипить у нього в серці,
Він ще гне у собі злобу.

Він покликав на Мішну
Коментарі і трактати.
З Таусвес-Йонтофа приводить
Доказові цитати.

Але що за богохульство
Францісканець ригнув грубий!
Той говорить: «Таусвес-Йонтоф
Хай іде до чорта в зуби!»

«Ну, тут все кінчиться, боже!»
Сверкнув рабин ужалений;
Тут терпцю йому не стало,
Він зметався, мов скажений.

«Таусвес-Йонтоф вже не важкий?
Що ж ще важне? Горе! Скруто!
Господи, помстись за гріх сей,
Покарай злочинців люто!

«Боже, адже ж Таусвес-Йонтоф
Се ти сам! Скарай же строго,
Таусвес-Йонтоф, зневажців
За образу ймення твого!

«Хай безодня проковтне їх,
Як Датана й Авірона,
Що повстали против тебе,
Против Мойше й Агарона.

«Загрими могучим громом,
Попали їх в сюю ж пору!
Таж ти мав смолу і сірку
На Содому і Гоморру.

«Вдар на капуцинів, боже,
Щоб їх клятий рід погіб тут,
Так, як фараон, що гнав нас,
Як тікали ми з Єгипту.

«Обпаковані, що влізлось,
Бігли в ніч навікача ми,
А нам вслід сто тисяч люда
В сталі, з гострими мечами.

«Але ти простер, о боже,
Руку—й вся орда завзята
З фараоном потопилась
В морі, як сліпі котята.

«Порази ж так капуцинів,
Най пізнає рід сей підлий,
Що гніву твого громи
Ще не зглухли і не зблідли.

«А тоді я звеличаю
Славную твою побіду,
І, як Міріам над морем,
При музиці в танець піду».

Мову перебив йому
Монах лютий і завзятий:
«Хай тебе поб'є господь,
Ти засуджений, проклятий!

«Не боюсь твоїх чортів,
Твого злого Мухогуба,
Люцифера й Беліала,
Астарота й Бельзебуба.

«Не боюся твоїх духів,
Чари пекла топчу сміло,
Бо в мні є Ісус Христос,
Бо його снідав я тіло.

«Так, Христос моя є страва,
Ліпша, ніж ті риби встеклі
З білим совсом часниковим,
Що варив сам чорт у пеклі.

«Ах, замість диспут я б радше
Спик тебе на шкрум, на шкварок
На горючому кострі,
І тебе й оцих прочварок».

Так гуде, бурлить, клекоче
Боротьба за бога й віру,
Та борці надармо лають,
Лютяться й вищатъ над міру.

Вже годин дванадцять свари
Протяглися безконечні,
Ввесь народ втомивсь, жінки
Попотіли всі, сердечні.

Двір знетерпівся, одна
Й друга дама позиває.
Врешті к гарній королеві
Обернувшись, кріль питає:

«Ну, скажіть, як вам здається,
Хто з них правий, а хто в блуді?
Чи признали б ви побіду
Гвардіянові, чи Юді?»

Глянула на нього Блянка,
Ніжні пальчики ламає,
І чоло в долонях стисла
І вкінці так промовляє:

«Хто з них правий, я не знаю,
Лиш одне тут ясно видно,
Що жида і християни,
Що оба смердять огидно».

ЦАР ДАВИД

З усміхом вмирає деспот,
Знає, що, як він застине,
Самоволя в інші руки
Перейде, та не загине.

Бідний люд! Як ті воли
Вічно в ярмах, з тілом, з духом,
А чий карк в ярмо не гнеться,
Того грюк! в чоло обухом.

При смерті Давид мовля
Соломону: «Синку любий,
Не забудь же про Йоава,
Що мене спасав від згуби.

«Той хоробрий генерал —
Здавна гнув на нього гнів я,
Та ненависного спрятать
Якось, синку, не посмів я.

Ти ж побожний, синку, мудрий,
Богобязний на славу,
Маєш силу, й легко зможеш
Карк скрутить тому Йоаву».

ENFANT PERDU¹

Пропавший вояк в бою за свободу,
Я вірно тридцять літ стояв ось тут
Боровсь я без надії на перемогу,
Знав, що здоров додому не прийду.

¹ [Дослівно — загублена дитина. Так називали вартового на передньому посту в армії під час французької революції 1789 р.]

Я день і ніч не спав, — не міг я спати,
Так як в шатрі товариші мої —
(Та ще й хропив дехто із тих завзятих
Так, що я все будивсь, як був при сні).

Не раз нудьга мене по ночах бралась,
Ба й страх (страху не знають лиш дурні);
Щоб їх прогнать, не раз знімав я галас,
Свистав, співав юнацькії пісні.

З ружжям на рамені стояв я чутко,
А як підліз непевний драб який —
Стріляв я добре і пускав му хутко
Гарячу кулю в сам живіт гидкий.

Та ба, бувало й так, що драб поганий
Не раз стріляти вмів, та й то досить
Незгірше. Ах, дарма скривати! Рани
Глибокі в мене — кров моя дзюрчить.

Мій пост порожній! — Ран на тілі много,
Та непоборений вмираю я!
Один паде, другі стають місць нього...
Ружжя ціле, зламалась жизнь моя.

НІМЕЧЧИНА

Змова казна

Від'їзд з Парижа

Прощай, Парижу любий мій,
Розстатися мусимо нині!
Лишаю тебе і розкоші твої,
Забави й утіхи єдині.

Німецькеє серце у мене в грудях
Враз так заболіло, що годі!
Один лише лікар втишить його біль —
Живе він там дома, на сході.

Він швидко зціляє, не дармо хвала
Про вмільсть його скрізь лунає;
Та тільки ж від гострих мікстур його вже
Тепер аж мороз м'я проймає.

Прощайте, веселі французи мої,
Любили мене ви, як брата;
Безумна м'я туга жене з-поміж вас,
Та чень ще я верну на свята.

Подумайте: тужно болюче мені
За запахом торфу гнилого,
За рідним багном, буряковим борщом,
Капустою люду сільського,

За димом люльок, за гофратами тож,
За поліцайниками,
За шваркотом мови, книшем разовим
І за попадянками.

Та й ще, скажу вам правду, рад
І маму б я уздріти,
А то ж я старушки не бачив, уже
Минає тринадцяте літо.

Прощай і ти, жінко хороша моя,
Не знаєш ти мого болю!
Ходи, най до серця притисну тебе,
Заким розійдуся з тобою.

Пекучая мука мене заставля
Найбільшого щастя рішиться:
Я мушу німецьким повітрям дихнуть,
Щоб тут не задушиться.

Та мука, тривога, жадова ота,
Мов корч, мені шарпає жили.
Аж ноги тремтять, чи вже швидко топтатъ
Ім ґрунт німецький милий.

Перед новим роком я верну назад
Здоров як горіх, моя рибко,
А вже ж понавожу гостинців тобі,
Що аж не буде видко.

I

Сумний падолист був, коли вже деньки
І сльотаві й млисті бувають,
З дерев опадали листки, коли я
Прибув до німецького краю.

А як я на границі став,
Міцніше щось забилося
У груді, і, бачу, щось мокре з очей,
Мов перли, покотилось.

А як я німецькую мову почув,
То так щось зробилося дивно,
Немов мені з серця любісінько кров
Кудись впливала невпинно.

Дівчина арфістка співала там щось
З глибоким чуттям і правдивим;
І дуже зворушив мене її спів,
Хоч тоном співала фальшивим.

Співала про горе кохання, про біль
Розлуки, про жертву й спіткання
Там вище, в тім кращому світі, в котрім
Щезає усяке страждання.

Співала про «земну долину плачу»,
Про втіху, що бистро минає,
Про «той світ», де вічно блаженна душа
В розкошах ясніє, ширяє.

Се жертви й відречення пісня стара,
Небесне люлі-люлі,
Вколисують нею народи, коли
Заплачуть, щоб смирно заснули.

Я знаю сю пісню, і нуту й слова,
І тих, що її змайстрували:
Самі вони нищечком пили вино,
А вірним пить воду казали.

Та нобую, кращую пісню вам я,
О браття, заспіваю!
Ми насадім тут на землі
Розкоші і радощі раю.

Ми хочемо щастя отут на землі,
Проч горе і голод неситий!
І годі вже всім тим гнилим черевам
Робучих рук працюю жити.

Таж хліба доволі росте на землі,
Що стає всім людям потроху,
І квітів і міртів, утіхи й краси
І цукрового навіть гороху.

Егеж, буде всім нам цукровий горох,
І щастя досить і любові,
А в небі хай собі сидять
Лиш ангели та сови.

А як нам грішним конче вже
По смерті та виростуть крила—
Полетимо в гості до неба: оттам
Нам буде гостина премила

Гей гарна то пісня, гей пісня нова.
Дзвенить, мов флюяри та скрипки!
Замовкло навік «miserege»¹ сумне,
І дзвони східусні похрипли.

Се ж панна Європа до шлюбу стає
З прекрасним генієм Волі:
Обнявшись міцно, вони перший раз
Впились поцілуєм любові.

А хоч при їх шлюбі не буде попа,
То шлюб буде важний протев.
Нехай же живуть молодий, молода
І їх покоління новее!

Весільний спів співаю я —
Гей д'горі серця, д'горі!
У моїй душі піднімаються вже
Вітхнення високого зорі.

Вітхненні зорі пожаром горять,
В потоки огнисті розлиті —
І силу безмірну я в собі почув,
Здається, й дуби б міг трощити.

Як лиш на німецьку землю я став,
То в крові мов чар якийсь грає —
Се велетень матері знов доторкнувсь
І давня сила вертає.

¹ [Католицька молитва].

II

Співає й дренькає мала
Про втіху й розкіш раю,
А пруські митники в той час
Мій куфер розглядають.

Обнюхали все, перерили до дна,
Штани, сорочки і онучі,
Коронки, клейнотів, мабуть, та книжок
Заказаних глядючи.

Дурні небораки! Глядіть, не глядіть —
Що там я мати можу!
Усю контрабанду, що є при мені,
У голові я вожу.

Тут в мене коронки, що в кут проти них
Ті з Мехельна й Бруксели,
А як їх колись розпакую, ото
Заколе вас се, приятелі!

Є в мене й клейноти, будучини є
Коронний алмаз, краще сонця
Засяє він в бога нового храму,
Грізного незнайомця.

А скільки-то в мене книжок в голові!
Йй-богу, що птахів безжурних
У лісі по гніздах, то в мене книжок.
А самих нецензурних.

Клянусь вам, і чорт із страшніших книжок
Не править свій молебен!
Та де, бунтівніших не пише і сам
Гофман фон-Фаллерслебен!

Якийсь подорожній край мене стояв
Та й каже до мене: «Се, пане,
Наш пруський цольферайн, кордон
Німецької дуани.

«Кордон той народність німецьку здвигне,—
Мені він, навчаючи, каже,—
Роздроблену нашу Германію він
В суцільну єдність зв'яже.

«Се внішня єдність буде нам,
Сказати би—матеріальна,
А внутрішню єдність цензура нам дасть
Правдиво ідеальна.

«Ах, панцю, роздрібність велика біда,
Вчуває се всякий з нас нині.
Один для Німеччини нашої лік—
Се єдність ізвні й всередині».

III

У Ахені в церкві Великий Карло
У гробі спочиває;
Не є се те саме, що Маєр Карло —
Той в Шваб'ї проживає.

Не хтів би я в гробі мертвий спочивать,
Хоч будь се й гріб цісарський;
Волів би я жить як найменший поет
І їсти хліб писарський.

У Ахені нудяться й пси дворові,
Самі додають вам охоти:
«А ко́пни ж нас, най гавкнем раз,
А то поздыхаєм з нудоти».

Годиночку по вкучнім тім
Гніздищу походив я,
Побачив пруське військо — ну,
В нім змін не дослідив я.

Усе ще ті самі сіренькі плащі,
На них ті ж вилоги червоні —
(«Червоні вилоги—французькая кров»,
Так Кернер співав во дні оні).

Усе ще той сам дерев'яний народ,
Що вбік повернутись не вмів,
І зарозуміість на лицах все та ж
Немов примерзла тлів.

Так твердо ще все походжають вони,
Так прямо і сердито,
Немов проковтнули ту палку, котров
Недавно ще їх бито.

Егеж, не пропала ще палка зовсім,
Стримить вона в їх середині;
Куди ж! Хто ще вчора «скотиною» звався
Той «братчиком» кличеться нині.

А довгі вусища, се бачу гарпап
Старий в новім форматі:
Ті ж косп, що висіли ззаду колись,
Тепер під ніс припняті.

Та що як що—новий мундир
Кінноти варт похвали,
Найпаче ж ота пікельгауба: шолом,
А зверху шпіц зо сталі.

Се так по-лицарськи нагадує нам
Старий романтизм з-перед віка,
Панянку Жанну з Монфокоп,
Фуке, Уланда й Тіка.

Нагадує гарно середні віки
І джурів і пажів громаду,
Що вірність у серці носили, а герб
Носили—от вибачте—ззаду.

Турніри нагадує, війн хрестових
Завзяття, любовні пригоди,
Час віри, коли без друкованих книг
Жили й без газет ще народи.

Так, так, мені дуже сподобавсь шолом
З тим гострим, ясним шпіцом;
Се, певно, король сам придумав своїм
Пренайяснішим віцом.

Боюсь лиш, як буря прийде, то щоби
У шпіц той романтичний
Не вдарив грім і щоб не стряс
Ваш мозок поетичний.

Та й знов до війни вам на голову слід
Щось легшого придбати,
Бо в тих шоломках із середніх віків
Вам потяжко буде тікати.

У Ахені в брамі на пошті є шільд —
Там пруський орел розпростерся
І злобно так глипав на мене. От ще
Кого не люблю з всього серця!

Пожди лишень, пташу поганий, колись
Тебе ще я в руки спіймаю!
То я з тебе пір'я живцем обскубу
І кігті тобі обрубаю.

На жердку тя довгу прив'язку відтак
І вивішу світу на славу,
І скличу веселих прирейнських стрільців
На любов стрілецьку забаву.

Хто в самеє серце сю птицю встрільне,
Той берло дістане й корону.
Гей, стрільби до ока! Гей, музика, грай
Віват королю курковому!

IV

Вже вечір був пізній, як в Кельні я став,
Шум Рейну там чути сонливий;
Повітря німецьке мене обдало:
Збудили як стій його впливи

У мене апетит. Яечниці там
Поїв я й соленую шинку!
На спрагу ж є славне рейнське вино,
То я його й випив плящинку.

А рейнське в тих римських зелених склянках
Усе ще мов золото сяє,
А вихилиш лишнюю чарку, другу,
То в голову знай підступає.

І в носі солодко так шипле, вертить,
З розкоші не знаєш, де й дітсья!
В ніч темну я вийшов, по тих вулицях
Лунаючих прохолодиться.

Ззирались на мене доми кам'яні,
Мов правду хотіли ретельну
Сказати про давні, замерклі часи,
Історію города Кельну.

Егеж, тут попівство побожне колись
Нишалося між людом закутим,
Тут царство було темнолюбців, котрих
Списав так докладно фон-Гуттен.

Гуляв тут черців і черниць хорівід,
Крутивсь у канкані завзятім,
Тут й Менцель колонський доноси свої
Писав—інквізитор Гохштратен.

Костри огнянії людей і книжок
Пожерли тут немало;
А в дзвони дзвонило попівство при тім
І «кіріелейсон» співало.

Колись глупота тут і злоба, як пси,
За дня парувались прилюдно;
Іх правнуків по фанатизмі сліпім
Ще й нині пізнати не трудно.

Та глянь! там у місячнім світлі який
Се велетень став колосальний!
Чорніє мов чорт і здвигається вверх—
Се кельнський собор кафедральний.

Бастіллею духа він статися мав,
І хитрі папісти гадали,
Що в тій величезній тюрмі вже навік
І розум німецький приспали.

Та Лютер крикнув: «Стійте! Гов!»
І ось зупинилась в тій хвилі
Будова: собора грізного майстри
Ще й досі не скінчили.

І добре так сталося. Власне ота
Нескінчена древня будова,
То пам'ятка сили німецьких думок,
Печать протестантського слова.

Гей, бідна голото, соборні попи!
Руками слабенькими нині
Вам хочесь перерване діло скінчить,
Будову старої твердині!

Сліпі та безумні! Волочаться скрізь
По краю з пушками, мов трястя,
Та жебрають гроші в сретиків, ба,
В жидів! — Се ні на що не здасться.

Хоч в користь будови великий Франц Ліст
Даватиме концерти,
Хоч талановитий король на ту ціль
І задекламує до смерти, —

Не зможете ви докінчити її!
Хоч швабські якісь там цимбали
Повніське судно камінняччя на ту
Будову надіслали.

Не будь їй скінченою, хоч там і як
Скиглять галки та сови:
Любительки древності, в вежах старих
Вони все ховатись готові.

Ба ні, ще час такий прийде,
Що з сього старого собору
Ми зробимо стайню і коней у ній
Поставимо повну обору.

«Що? Стайня з собору? А де ж тоді дить
Ті моці знамениті,
Святих трьох царів із востоку, що там
Лежать в капліці скриті?»

Так дехто питає. Та нам собі ще
Тим мозок клопотати?
Відправмо царів тих восточних, нехай
Глядять собі іншої хати!

А ні, то ще ліпше, спакуйте всіх трьох
У тії три клітки залізні,
Що в Мінстрі на Ламберта висять вежі —
Се славні готелі заїзні!

А якби не стало котрого з мертвих,
Ну, то й живий пригідний, —
Замість восточного царя
Придатися може й західний.

Пішов я на великий міст,
Оперся о поруччя, —
Долом мій батько Рейн плпве,
До місяця блискучий.

«Здоров був, Рейне, батьку мій!
Як жив ти тут довпні?
Гей, тож-то думає я не раз
Про тебе на чужині!»

Так мовив я. Втім, у воді в глибині
Почулися дивнії тони,
Мов кашляння діда старого, якісь
Мов воркоти її тихії стони:

«Здоров був, мій спнку! Се гарно, що ти
Мене не забув, моя зірко;
Тринадцять ми літ не видались! Мені ж
Було тут і солоно й гірко.

«Я в Біберіх мусив каміння ковтати,
Що й досі ще коле м'я колька!
Та сто раз іще несмачніші стихи,
Що виписав Беккер Миколка.

«Він так описав мене, начеб я був
Якась непорочна дівчина,
В котрої віночка невинності ще
Ніякий не рушив муцина.

«Коли я сю глупую пісню почув,
То мало не скрутився!
Аж бороду микав, аж мало, бігме,
Сам в собі не втопився.

«Що я не дівчина невинная, се
Французи давно вже пізнали!
Вони в мої хвилі так часто свої
Побіднії води вливали.

«Ех, пісня дурна, й співачина дурний!
Мені тільки стыду завдати!
Ба, ще й в політичному згляді прийдесь
Очей у Сірка позичати.

«Бо най-но повернуть французи тепер,
Яким я чолом перед ними
Покажусь? Та ж я о прихід їх не раз
Молився сльозами рясними!

«Я все так широ їх любив,
Кохані, дрібні французятка!
Чи все ще співають, гуляють вони?
Чи носять ще білі штанятка?

«Бажав би я ще раз побачити їх,
Та страшно за пісню прокляту:
Вже ж певно, що сміху, шпигання досить
Посиплеться, дій його кату!

«А ось іще, може, й Альфред-де-Мюссе,
Вуличник, приплентаєсь з ними,
І бубнить почне мені вірші свої
І дотепи злобні і клини».

Так жалувавсь бідний мій батенько Рейн
В великому своїому горю;
Я взявся його потішати, як умів,
І так йому говорю:

«Не бійся, Рейне, батьку мій,
Смішлого жарту французів!
Не ті вже вони, що колись-то були,
Не носять вже й білих рейтузів.

«Червоні вже носять, не білі штани,
При них навіть гудзики інші,
Уже не співають, не скачуть вони,
А ходять, чоло похиливши.

«І філософують. Про Гегеля, знай,
Про Фіхте та Канта щось бають,
Як німці, п'ють пиво і курять люльки
І навіть в круглі грають.

«Філістрами стались зовсім, як і ми,
Безбожні забулися герці,
А з вольтеріанців поробляться ще
Заваяті Генгстенберці.

«Щоправда, Альфред де-Мюссе не змінився,
Як був, так і є ще вуличник,
Та ми його скрутимо! Ти не лякайся
Ідких його стріл поетичних!

«Як він які рифми пробубнить тобі,
Йому ми відсвиснем ще з совсом,
Просвиснемо, як то від гарних жінок
Часом він вертається з посом.

«Вспокоїся, мій батеньку Рейне! Наплюй
На всі ті бездарні складання!
Швиденько почувш ти крапі пісні —
Добраніч, старий, до звидання!»

VI

Старий Паганіні де йшов, усе з ним
Був spiritus familiaris¹,
Раз псом прикидався, то знов виглядав
Як німець Юрій Гарріс.

Кривавого мужа видав Бонапарт
При кожній важнішій оказ'ї,
Мав демона свого й Сократ, і не був
Се витвір його лиш фантаз'ї.

І я, сидячі при писемнім столі,
Частенько видав серед ночі
Якусь таємничую постать, в її
Насунена маска на очі.

Ховав він під полою щось —
Часом лиш воно вихилялось
І мигало дивно — на катів топір
Похожим мені видавалось.

Здавалося — присадкуватий був муж,
А очі горіли звіздою.
Мене не займав він при писанню, все
Стояв супокійно за мною.

Давненько товариша дивного вже
Не бачив я на очі,

¹ [Домовик].

Аж ось його в Кельні нараз я зустрів
При місяці тихої ночі.

В задумі по вулицях плентався я,
Втім, бачу: іде він за мною,
Мов тінь моя; всякий раз він зупинявсь,
Як бачив, що я стою.

Ставав, наче ждав чогось, а як я йшов
Знов далі кроком скорим,—
Він далі за мною. Отак ми оба
Спинились аж перед собором.

Не стало терпцю мені, я обернувся
І мовив: «Тепер я з тобою
Тут сам, то скажи мені, чом ти крок в крок
Плетешся поночі за мною?»

«Я все тебе бачу в ту мить, як душа
Чуттям увесь світ обіймає,
А дума за думою в мозку моїм
Мов блискавка перелітає.

«Ти вперто так, твердо на мене глядиш —
Скажи мені, що ти ховаєш
Отут під полою блискуче таке?
Хто ти й чого бажаєш?»

А він мені сухо відмовив, і був
Терпкий його голос незначно:
«Вгамуйся, будь ласка! Чого розкричавсь?
Мені екзорцизмів не страшно.

«Не привид минувшини темної я,
Не дух, що лишив свою яму,
Я ворог реторики, бесід пустих
І філософічного краму.

«Я дух наскрізь практичний, все
Держусь мовчазливо, спокійно.
Та знай, що ти видумав духом, те я
Сповню і зроблю невідмінно.

«А хоч там і роки минуть,
Спочити я не смію,
Аж все зроблю, що вдумав ти —
Ти мислиш, а я дію.

«Суддя ти, я твій урядовий слуга,
Послушний як раб і терпливий,
Сповняю твій засуд, хоч засуд би той
І був несправедливий.

«Колпсь перед консулом в Римі топір
Несли — не було се грізбою
Пустою; і в тебе є ліктор, лиш що —
Топір він несе за тобою.

«Се я твій ліктор. День і ніч
Іду за тобою я сміло
З одним блискучим топором,
Я — мислей твоїх діло.»

VII

Прийшовши додому, заснув я, немов
При ангельських співах дитина,—
В німецькому ліжку так м'яко заснуть,
Бо в ньому пухова перина.

Як часто тужив я по любій отій
По рідній німецькій перині.
Коли на твердих матрацах лежав
Безсонні ночі в чужині.

В німецьких перинах чудово так спать
І сні такі сняться чудові!
Тут чується вольним німецький наш дух,
Зриває всі земні окови.

Він чується вольним і бистро летить
В найвищі простори небесні.
Яка ж ти гордая, німецька душе,
Як всі поважають тебе — в сні!

Де ти наближаєшся — бліднуть боги!
Як гордо простреш свої крила,
То звізди згасають! О, скільки вже звезд...
Ти ними погасила!

Земля французам і Москві,
А море належить англійцям,
Повітря наше, в царстві сну
Без спору владати лиш німцям.

Тут ми верховодимо, тут наша власть
Судільна, безгранична.
Хай другі народи повзуть по землі,
Що чорна й прозаїчна.

А як я заснув, то приснилось мені,
Що в місячну сутінь субтельну
Я йду по безлюдних, дзвінких вулицях
Старезного городу Кельну.

І знов невідступно за мною іде
Мій чорний, тасмний товариш.
Я втомлений, мало що з ніг не валюсь,
Та ми все вперед подавались.

Все далі йдемо. І у серці мені
Глибока розкросна рана,
А з рани сердечної звільна кап, кап!
Спливає кров рум'яна.

Я пальці мачаю в рум'яную кров,
А, йдучи, діткнуся часами
Одвірка якого,— від крові на нім
Червоні лишаються плями.

І все, коли тільки я так назначив
Одвірок тим пальцем кривавим,
Далеко, далеко східусний дзвінок
Озався риданням сльозавим.

А місяць на небі поблід і погас,
Склепіння небесні стемніли,
А хмари, мов чорнії коні по них
Сполохані, бистро летіли.

І раз у раз за мною йшов
Товариш мій незримий
І під полою ніс топір,—
Так добру хвилю йшли ми.

Йдем, йдемо, аж знов собор
Вчинився перед нами.
Всі двері одчинені, й ось ми оба
Ввійшли в його темнії брами.

В огромнім просторі густа темнота,
Тиша і смерть засіла,—
Де-де лиш, щоб п'їтму вказать виразніш,
Маленька лампа тліла.

Повз темних філярів іду я та йду,
І чую раз в раз за собою
Важкий хід товариша,— він і сюди
Зайшов невідступно за мною.

Аж ось перед нами блиск, ясність, свічки
І злото й клейноти палають:
Се тая каплиця, що в ній три царі
З востоку спочивають.

Святі три царі, що тут досі усе
Лежали спокійно—о диво!
Тепер на своїх саркофагах вони
Сиділи прямисінько, живо.

Се три кістячеська у строях чудних,
З коронами всі на трухлявих
Пожовклих вже черепах, берла старі
Держали в ручищах кістлявих.

Немов розкоріки скрипіли вони
Старими кістками, аж мило;
Столітною гніль було чути від них
І ще й учорашнє кадило.

Один навіть ротом беззубим мені
Прогугнявив довгую хрію,
А все толкував, що з трояких причин
Його зневажають я не смію.

По-перше, тому, що небіжчик він є,
По-друге—король з орієнту,
По-третьє—святий. Але докази ті
Мене не торкнулись ні щенту.

І я розсміявся й відмовив йому:
«Шкода, діду, горла і співу!
Вже ж видно, хоч відти, хоч відси гляди:
Пора вас зложить до архіву.

«Проч відси махайте! Глибокi гроби,
Се вашi властивi столицi!
Живiї на дiло живе заберуть
Всi скарби сiєї каплицi.

«Весела кiннота будучини тут
В соборi квартирою стане,
Марш відси, царi! Хто не вступиться сам,
Той колькою в плечi дiстане».

Отак я сказав; обернувся, аж глянi!
Так гризно заблис під полою
В нiмого товариша мого топiр—
I вiн зрозумiв мою волю.

Прискочив нараз i гризним топором
Тарах! Скинчилися звади.
Старi кiстяки забобону розбив
Без жаху, без пощади.

I вiдгук ударiв, мов грому луна,
По темних склепах розходився,
I з грудi моєї знов бухнула кров,
I втiм я нараз пробудився.

VIII

До Гагена з Кельна за пошту я дав
П'ять талерiв з лишком — то байка,
Та от що: вiз повний вже був, i менi
Лишилась некрита традайка.

Був ранок осiнний, мрячний та вогкий,
Болотом традайка плелася,
Та хоч зла дорога й сльота, то в душi
Солодка жага розлилася.

Та ж се мов рiдне повітря! Лице
Палаюче чує його то!
А розкаль ота i вибоїни тi —
Се ж рiдного краю болото!

I конi так щиро махали хвостом,
Мов здавна знайомiї франти,
А їх бульбашки менi крашi здались
Вiд яблук Аталанти.

Минали ми Мiльгайм! Ось чистий куток!
Робочi та тихi тут люди.
Як я тут був останнiй раз —
У маю п'ятнадцять лiт буде.

Квiтками все вколо пишалося тодi,
Всмiхалося сонце, спiвали
Всi пташки так тужно, i люди iще
Чогось сподiвались, гадали...

А ось що гадали: «Лицарство хуже
Пiде собi гнеть к чорту в зуби,
Ось-ось на прощання заграють йому
Залiзнi, огнистiї труби.

«I воля при спiвах i танцях приїде,
I стяг бiло-синьо-червоний,
А може, й з могили старий Бонапарт
Повстане, мертвець негмомонний».

Та де там! Лицарство ще й досi в тут,
А многi, що голi й голоднi,
Мов скiпи сухi приплелися сюди,
Тепер ходять грубi, як боднi.

Блiдi хлистки, що мали вид,
Мов вiра, любов i надiя,
Тепер спанюшiли на нашiм винi,
Лиш нiс їх рубiном яснiс.

А воля десь ногу зломила собi,
Скакать їй, нi бiгать не хочесь,
I стяг трибарвний сумно так
На вежах паризьких трiпочесь.

Воскрес був, то правда, старий Бонапарт,
Та хроби англiйські сточили
Його та приборкали, а в гробi оп'ять
Французи його положили.

Я сам його похорон бачив: ввесь вiз
Аж капав вiд злата! Як нинi
Дивлюсь, золоту домовину держать
Золотiї Побiди-богинi.

Здовж біль Єдісейських помаленьку так
І ген попід Лук тріумфальний
Крізь млу й сніговійницю йшов без кінця
Довжезлий похід погребальний.

Нестрійно, аж лачно музика гула,
Бо всі музикацти дрожали
Від зимна. З промоклих нас стягів орли
Цісарські так сумно вітали.

І люди мов привиди сонні йшли,
У давніх згадках потонувши,
Таким то їх чаром могучим обдав
Імперії привид минувший.

І я тоді плакав. З очей моїх дощ
Гарячих сліз поллявся,
Коли нараз оклик любовний, старий:
«Vive l'Empereur!»¹ роздався.

IX

Раєнько я виїхав з Кельна, було
Три чверті на восьму, не далі;
На третю годину, в сам час на обід
У Гагені ми стали.

Вже стіл був накритий. Отут уже все
По-старонімецьки варене.
Вітай мене, кисла капуста! Якній
Присмний твій запах для мене!

Зелений з каштанами прілими кель —
Колись його їв я у мамі!
Вітай мене, штокфіше! Мудро ж бо як
Ти плававш в маслі з грінками.

В кім чуле серце, той повік
Свій край у тямці носить —
І я тож селедці копчені люблю,
На яйцях піджарені досьть.

В тріскучому смальцю шип'ять ковбаски,
А омелюхи, мов невинні,

¹ [Хай живе імператор!]

Присмажені ангели в кóмпоті так
Здається й цвірінькали д' мені:

«Здорав був, земляче! Довгенько щось ти
Гуляв по далеким митарствам,
І, певно, там близьке знайомство водив
З заморським всяким птаством».

І гуска стояла отут на столі,
Істота так тиха, так мила —
Колись, як оба ми молодші були,
Вона мене, може, любила.

Так якось значучо, так щиро вона
Гляділа на мене й тужливо!
Без сумніву, гарна була в ній душа,
Та дуже тверде м'ясино.

На місці цинової внесли поросю —
Над всім воно царило;
А в нас поросятам усе ще кладуть
Лавровес листя на рило.

X

За Гагеном смерклося швидко. В кишках
Змлоїло м'я щось, мов зимниця:
Аж в Унну прибувши, в гостиниці я
Зміг дещо покріпитися.

Застав я там гарну дівчину, що понч
Мені налила так услужно;
Мов шовк, її кучері жовті вилісь,
Очиці світилися тужно.

Із уст її любо, розкішно так плив
Вестфальський акцент шепелявий.
І понч, наче згадка солодка, куривсь,
Згадавсь народець мені бравий,

Кохані вестфальці, з котрими не раз
Ще в Геттінген ми напивали,
Аж поки в обійми сердечні собі,
А потім під лаву не впали.

Я все так сердечно любив їх, отих
Коханих, почитливих вестфальців:
То крепкий і вірний і певний народ,
Без підлизнів та самохвальців.

Як пишно стоять на мензурі вони,
Мов льви, повні сили і гарту!
Як прямо, від щирого серця валять
Усякую терцю та кварту.

Січуть вони гарно, гарніше ще п'ють,
А як в чуття приливі —
З всіх сил обіймуть тя, то плачуть самі —
Попросту — дуби се плаксиві.

О гарний народ, спаси тебе бог!
Най будуть плідні твої ниви,
Най війни і слава минають тебе,
А будеш ти жити щасливий.

А твоїм синам нехай бог посила
Все дуже легенький екзамен,
А твоїх дочок хай швиденько веде
Під шлюбний вінець усіх! Амен¹.

XI

А ось і Тевтобурський ліс,
Що Тацит списав так пречудно,
Ось те класичне багно,
Де Варус застряг так паскудно.

Тут Герман, могучий херусків вожак,
Побив його й геть передужав,
Німецьку народність спасла отсеся
Бездонная калюжа.

Коли б отут Герман не був переміг
І жовтоволосі германи,
То й «волі німецької» вже б не було,
І всі ми були би римляни.

У нашій Німеччині римський язик
І римські б звичаї пишались,

¹ [Аміль].

Весталки б у Мюнхені навіть були,
І шваби б квіртамп звались.

Гаруспексом Генгстенберг був би, мабуть,
В кишках би талапавсь волових;
Неандер авгуром би був і глядів,
Куди літають сови;

Бірх Пфейфер пила б терпентину — була
В дам римських до неї охота,
Від неї в них пахла урина, хоча
Мабуть, вонало з рота.

І Раумер не був би німецький вже «люмп»,
А був би він римський «люмпаций».
А Фрейліграт вірші б без рими писав,
Як ген-то Флакк Горацій.

А батько Ян, той грубий дід,
Він звався б Грубіянус.
Ме Hercule!¹ Масман латину б умів,—
Марк Тулліус Масманус!

Апостоли правди вмирали б тепер
Від львів та гівн та шакалів
В кривавих аренах, не від дрібних псів,
На шпальтах газет та журналів.

Намість тридцяті і шесті князєнат
Одного Нерона ми б мали.
А якби нам сприкрилось гнету ярмо,
Ми жили б собі протинами.

Із Шеллінга був би Сенека якраз
Скінчив би подібним конфліктом,
Корнеліус тож зрозумів би тоді:
Casatum non est pictum².

Та господу слава, що Герман спроміг,
Римляни у дурні пошились,
А Варус пропав з легіонами тут,
І німцями ми полишились.

¹ [Мій Геркулес].

² [Маганина — не малярство].

Ми — німці, німецька мова у нас,
Римлян не лишилось і лаби.
Осел звесь осел, не asinus¹,
І шваби звуться шваби.

І Раумер є німецький люмп,
За те має й ордер на груди,
І Фрейліграт пише римовим стихом,
Горацій із нього не буде.

І Масман латини не знає, як не знав.
Бірх Пфейфер пише драми,
А вже ж терпентини гідкої не п'є,
Як римські модні дами.

О Германе, все те заслуга твоя!
За те ж і детмольдські херуски
Будують пам'ятник тобі —
Я сам дав штири шустки.

XII

Нічною порою по лісі гурчить
Традайка. Втім, раптом як хрясне —
Зламалося колесо. Мусили статъ.
Се діло не дуже-то красне.

Поштар із воза зліз, біжить
В село, а я сам серед ліса
Лишаюсь опівночі. Слухаю — вкруг
Щось вить почина! Що у біса?

Ага, се вовки! Вони люто скиглять
Голодними всі голосами,
Немов свічки блищать в темі
Їх очі огнисті між пнями.

Ті bestії, певно, почули, що я
Приїхав, і в честь мою скоро
Зробили сю ілюмінац'ю в гаю
І тут співають хором.

А так, се мені серенада! Сесю
Понявши виття їх основу,

¹ [Осел].

Я виправивсь гордо, рукою махнув
І ось яку втяв їм промову:

«Вовки, брати, я дуже рад,
Що міг вас тут нині зуздріти,
Де тільки сердець благородних мені
Любовнії виє привіти.

«Що чую в тій хвилі, не виразить се
Ніякими словами!
Повік не забуду тих радісних хвиль,
Прожитих тут між вами.

«Я вдячний вам, що ви о мні
Не тратили доброї віри,
Хоч поза очі вороги
Чорнили м'я без міри.

«Вовки, брати! Ніколи ви
Не вірили тим, що о мені
Плели вам, немовто я вирікся вас
І псом став на чужині.

«Що я перекинчик і в гофрати гнеть
Ускочу в отарі овечій;
Мені моя честь не веліла таким
Безглуздим обмовам перечить.

«Овечий кожух, що я в нього часом
Вдягався, щоб кості огріти,
Ніколи на думку мене не навів,
За щастям овечим дуріти.

«Я не овечка, я не пес,
Ані не гофрат грубий,
Я вовк, і вовче серце в мні,
І вовчі в мене зуби.

«Я вовк як був так є, і все
По-вовчому витиму тоже!
Я з вами! Самі помагайте собі,
То й бог вам допоможе!»

Таку я без наміслу мову сказав,
Свій ум нагостривши мов в леті;
Відтак її врїзану Кольб друкував
В «Загальній Авгсбурзькій газеті».

Ось сонечко близ Падерборна зійшло —
 Страх кислую міну зробило;
 Бо й справді, на глузу сю землю світить,
 Мабуть, не вельмі йому мило.

А як один освітить бік
 І швидко свій вид поломінний
 Спішить також другій вказать стороні —
 То перша знов тоне у тіни.

Як Сізіфів камінь все котиться вниз,
 Як вічно вода витікає
 З педра Данаїд, так і сонце на світ
 Від віку дурно сяє.

А скоро розвіялась ранішня мла,
 Край шляху у світлі рожевім
 Побачив я образ того, що погіб
 Прибитий на хресному дереві.

Мені стає важко, коли погляджу
 На тебе, мій бідний свояче,
 Безумна, святая душе, що взялась
 Людей спасать плем'я ледаче.

Ні, не делікатно високий совіт
 Жидівський рішив твою справу!
 Та хто ж тобі гостро казав говорить
 Про церков і державу?

На лихо тобі ще не знали тоді
 Друкарства твої всі ровесні,
 А то би ти книжку був надрукував
 Про тайні питання небесні.

А цензор був би вичеркнув,
 Що тут на землі не пригоже,
 Любісько спасла би цензура тебе
 Від хресної смерті, небоже.

Ах, чом же на інший ти текст не сказав
 Нагірню промову, соколе?
 Таж мав ти і ум, і талант, і міг знать,
 Що правда в очі коле.

Міняйлів, банкірів ти навіть бичом
 З святині прогнав. Сіромахо,
 Фантасте! За те всім подібним на страх
 Ти вступи край битого шляху.

Край голий і рівний, і вітер вогкий;
 Болотом візок наш нещасний
 Плетесь, та в душі щось дзвенить і бринить:
 «О сонце, ти меснику ясний!»

Се з пісні одної старої слова,
 Що нянька співала — ми, діти,
 Аж дух заіррали, а голос лунав,
 Мов відгук далекий трембіти.

Се пісня про вбійцю, що в щасті, парах
 Жив, наче пан великий,
 Вкінці його висячим в лісі найшли
 На конарі оспки.

Смертельний був засуд прибитий до пня
 Осики, де висів нещасний;
 То суд йому тайної феми зробив —
 О сонце, ти меснику ясний!

А сонце оскаржило вбійцю, бо в нім
 Збудило голос власний;
 Оттілія гинучи скрикнула, бач,
 «О сонце, ти меснику ясний!»

Про пісню спімнувши, я враз нагадав
 І няньку, старушку кохану,
 Так живо, мов ось в її жовте лице,
 Пооране зморшками, глянув.

Вона десь від Мюнстера родом була
 І знала тьму-тьменну народних
 Казок про страховини дивні, байок,
 Билиць і пісень різнородних.

Як билося серце мов, як стара
 Про тую царівну казала,
 Що в полі саміська сиділа день в день
 І злотую косу чесала.

День в день вона мусила пасти гусей —
Остання між служками,
А вечір, пригнавши ті гуси домів,
У гору ставала край брами.

Над брамою кінська була голова
Прибитая цвяхом к деліні,
Се того коня, що так вірно її
Носив по далекій чужині.

Зітхаючи важко, царівна мовля:
«О Фалада, висип так стятий!»
А кінська на те голова відрекла:
«О горе, що з дому пішла ти!»

Зітхаючи важко, царівна мовля:
«Якби моя мама се знала!»
А кінська на те голова відрекла:
«Вона би з турботи сконала».

Та серце у мні завмирало, коли
Стара про предивні пригоди
Царя почала, що заклятий живе,
Звесь Фрідеріх Рудобородий.

Вона запевняла, що він не помер,
Як звикли учені твердити,
А з всею дружиною й досі живе
В нутрі гори укритий.

Гора та звесь Кіфгейзер, є
У ній величезна яскиня,
В кімнатах високих мигтячі лампи
Освітлюють темні склепіння.

У першій кімнаті царські стайні,
Там тисячі коней рядами
При жолобах в упряжі ясній стоять,
Покриті усі чепраками.

Осідлані всі, позаховстані всі,
Та тільки не чути, щоб ржали,
Не рушаєсь жаден, не тупне ногов,
Стоять мов улиті зо сталі.

У другій кімнаті на сні лежить
Лицарство рядами німими;
Іх тисячі там, бородатий народ,
Із лицами буйно-грізними.

Всі в зброях від голов до ніг,
Та всі вони тут спочивають,
Ніхто не кивнеться, ніхто не рухнесь,
Всі сном богатирським дрімають.

У третій кімнаті на купі лежать
Мечі, топори та сулиці
І шоломи, панцирі з сталі й срібла
І старофранконські рушниці.

Гармат небагато, та й того досить,
Щоби з них трофеї зробити;
Стяг чорно-червоний і ще й з золотим
Над всім тим високо розвятий.

Сам цісар в четвертій кімнаті живе,
Вже довгі століття сидить він
На каміннім троні, на камінний стіл
Оперті лікті держить він.

Його борода до землі доросла,
Червона, аж жаром палає;
Часами він брови наморщить грізні,
Часом знов очима моргає.

Чи спить він, чи тільки задумався так?
Напевно се знати нездужно;
Та як настане слухний час,
Тоді стрепенесь він потужно.

Свій славний стяг розверне він
І крикне: «На коні! На коні!»
Лицарство прокинесь і з грохотом враз
З постелі ширветься до зброї.

І кожний до свого допаде коня,
А коні топочуть, іржають!
При брязкоті зброї, при гримоті труб
Вони в світ широкий рушають.

Вони летять і б'ють-валять;
Гей, то ж бо проспалися славно!
А цісар засяде на суд свій страшний
Убийців каратиме явно —

Убийців, що скрито душили наш люд,
Що мучили гарний, щасливий,
Пречудний наш німецький край —
О сонце, ти меснику ясний!

Ой-ой, не один, що на правду плював,
Сховавшись за мури і-фоси,
Тепер не уйде він гіллі й мотузка
Гнівної руки Барбаросси.

Як любо дзвенять ті старії казки,
Який іде радісний, страсний
Із серія могó забобонного крик:
«О сонце, ти меснику ясний!»

XV

Легенький дощ почав кропить,
Холодний, мов коле шпильками,
А коні зопрілі в болоті бредуть
І сумно махають хвостами.

Поштар затраракав на трубці — давно
Траракання се мені звісно —
«Ой, ідуть три кінні із брами»... Мені
Зробилось дрімотно і млісно.

На сон м'я склонило, я швидко заснув,
І ось мені сниться, що стою
В чудовім Кіфгейзері, в залі отій,
Де цісар з рудов бородою.

Уже не сидів він на троні, о стіл
Опертий, мов камінна брила,
І з виду не був він поважний такий,
Як нянька говорила.

Він по кімнатах шкандибав
Зо мною в розмові любезній,
Показував, мов антикварій, мені
Всі скарби й забутки старезні.

В збройні почав пояснити мені,
Як гримають бардою в мури,
А потім іржу став з мечів обтирати
Полою своєї пурпури.

Потому він павляче взяв помело
І порох почав обмігати
Із панцирів ясних, з шоломів сталєних
І з пікельгауб рогатих.

І стяг також витріпав з пороху він
І мовив: «Се ще моя слава,
Що шовку тут міль ані раз не погриз
І жердочка ще й не трухлява».

А як ми у тую кімнату ввійшли,
Де вся на помості дружина
Готова до бою рядами лежить,
Старий усміхнувся, як дитина.

«Тут треба тихенько балакати і йти,
Щоб моїх хлоп'ят не збудити,
Ось власне сто літ проминуло якраз
І „ленунг“ їм треба платити».

І бач, потихесеньку цісар почав
Всіх сплячих вояк оглядати,
І кожному з них у кишеню вложив
Легенько одного дуката.

Та, вздрівши, що дуже дивуюся я,
Всміхнувся він і каже словами:
«Дуката на мужа за кожних сто літ,
Така вже угода між нами».

В кімнаті, де коні довжезним рядом
Без гласу стоять, мов застїлі,
Він тішився дуже і з радості аж
Засукував руки щохвилі.

Почав рахувати коня за конем,
Хребет поплескав не в одного,
Рахує й рахує, тривожно вуста
І швидко рушаються в нього.

«Нема іще тільки, що треба мені!»—
Аж скрикнув, і жаль йому стало.
«Вояків і зброї у мене досить,
А коней ще замало.

«Тож конюхів я на весь світ
Післав, щоб купували
Найкращі коні для мене, і вже
Прекрасне тут стадо пригнали.

«Ще жду, аж прибуде їх, скільки нам тра,
Тоді піднімусь, освободжу
Свій край і свій вірний німецький народ,
І зломлю всю силу ворожу».

Так цісар балакав, а ж кликнув на те:
«Повстань, старий рубачу!
Повстань, а як коней не маєш досить,
То я хоч ослів вам достачу!»

Всміхнувся і сказав Барбаросса: «Ну, ну,
З повстанням не квапно ще дієсь!
Та ж не в один день побудовано Рим,
Не завтра збересь, що днесь сієсь.

«Хто днесь не прийшов, певно завтра прийде,
Дуб звільна росте на мураві,
А „chi va piano, va sano“¹ — таке
Прислів'я є в римській державі».

XVI

Туркотання воза збудило мене,
Та швидко оп'ять я склонився,
І злиплись повіки й заснув я, і знов
Мені Барбаросса приснився.

І знов у розмові я з ним походжав
Почерез дудняці кімнати;
Питав він про се, то про те, а вкінці
Просив, щоб йому розказати,

¹ [Італійська поговорка, що відповідає нашій «тихше ідеш — далі будеш»].

Що робиться в напому світі, а то
Роки вже сотня минає,
Іще від війни семилітньої він
Ніякої звістки не має.

Питав, що там робить Мойсей Мендельсон,
Каршиха? Не без інтересу
Питав про мадам Дюбаррі, короля
Французького метресу.

«О цісарю, — рік я, — як ти запізнився!
Мойсей твій давно вже в могилі,
А також Ревекка його, і синок
Абрамко, усі вже погнили!

«Абрамко той з Лесю сплотив синка,
Звесь Фелікс, живе він філістром,
І вже в християнстві по вуха, і став
Найбільшим капельмістром.

Старої Каршихи вже також нема,
І Кленке, дочка її, в гробі,
Лиш внучка Гельміни Шезі ще чомусь
Не кличе бога ід собі.

«Допоки п'ятнадцятий жив Людовік,
Жила й Дюбаррі мов в святині,
Аж поки на старість їй не довелося
Скінчить на гільйотині.

«Спокійно п'ятнадцятий ще Людовік
Умер на крілівській перині;
Шістнадцятий враз з Антоніною вже
Погиб на гільйотині.

«Відважно ішла королева, як се
Й прилично так славній княгині,
Та вереск і крик підняла Дюбаррі,
Побачившись при гільйотині».

Тут цісар нараз зупинився, зирнув
На мене скляними очима
І мовив: «Свят, свят! А се що ти таке
Торочиш раз в раз: гільйотина?»

«Ну, що ж, гільйотина, — пояснюю я, —
Се в нас найновіша метода,
Котрою в момент фабрикують мерців
З живучих усякого рода.

«В тій цілі вмисне зладжена
Така нова машина,
Зробив її пан Гільйотен,
То й зветься гільйотина.

«Ось тут тя до дошки прив'яжуть, кладуть
Відтак підсунуть швидко
Між стовпчики два, а між ними вгорі
Топір тригранний видко.

«Потягнуть за шнур, а топорик шургуць!
Любісько летить удолину —
При тій же спосібності впаде якраз
Твоя голова у торбину».

Тут цісар розмову мою перервав:
«Мовчи! Нехай чорт побере і,
Машину твою! Щоб не чув я о ній!
Най бог сохранив ми від неї!

«Король і королева! Га!
Прив'язані! До дошки!
А де ж етикет! Для священних осіб
Респекту нема в тім нітрошки!

«А ти, ти хто, що смієш так
Мов з рівними тикать зо мною?
Постій лишень, пташку, я зараз тобі
Зухвалії крила підкрою.

«Аж жовч у мні кипить! Чого
В мою ти влазиш хату?
Таж сам твій віддих — зрада вже
Й образа маєстату!»

Коли так на мене старий розкричавсь
І розрешетивсь, аж скрипіло, —
Я тож впав у лютість і бухнув йому,
Що в серці мені накіпіло.

«Ей, ей, Барбароссо! — я крикнув йому, —
Та ти є лиш марево з казки!
Иди, лягай спати! Самі ми себе
Спасемо без вашої ласки.

«Ще й республіканці би викпили нас,
Коли б нас таксе страшило —
В короні — до бою за волю вело,
Повік би нас се осмішило.

«І стяг одеї собі сховаї,
В нас інша чень барва найдеться!
Ся чорно-червоно-золотистая вже
Нам аж вухами ллється.

«Сиди тут у своїм Кіфгейзері! В світ
Рушати тобі не спосібно,
Бо як розміркую докладно сю річ —
Царів нам зовсім не потрібно».

XVII

Агу! Я з цісарем сваривсь!
У сні, у сні то звісно, —
Наяві з такими особами ми
Не смієм балакать так злісно.

Лиш в сні, у ідеальнім сні
Посміє їм німець сказати
Всю правду, що в вірному серці за два
Глибоко привик він ховати.

Коли я збудився, минали ми ліс,
І вид дерев безлистих,
Ота дерев'яная дійсність тверда
Із снів мене вирвала мгlistих.

Розважливо дуб головою хитав,
Берези зловіщо різками
На мене махали, і скрикнув я враз:
«Прости мені, царю коханий!

«Прости, Барбароссо, вразні слова!
Та й що там вражатися твар'ю
Такою, як я! Ти ж мудріший від нас —
Лиш швидко явився, мій царю!

«Коли гільйотина тобі є не в смак,
То можна карать по-старому:
Мечем шляхтичів, а на стрічок міщан
Та й мужиків сірому.

«Хоча для відміни не вадить часом
І пана на мотуз надіти,
А хлопів, міщанство стинать топором —
Таж всі ми божі діти.

«Введи, коли хочеш, тортурі назад
І п'ятого Карла порядки,
Народ весь на цехи, на гільди й стани
Назад розташуй, мов в шуфлядки.

«І давнюю римську державу святу
Усю воскресі нам, все дрантя
Старе поверни нам назад і пристрій
Весь світ у прогниле фурфанта

«З середніх віків! Пристаємо на се!
Усе середньовіцтво
Правдиве могли б ми знести, лиш змети
Те нинішнє каліцтво,

«Лицарство безпортке, ту суміш гидку
Готицької сліпоти
Й нової брехні, що раз се, а раз те,
Про ні то пси, ні коти.

«Замкни всі ті буди і геть розжени
Ту комедіантську зграю,
Що тільки осмішує давні часи!
Лиш швидко явися, мій царю!»

XVIII

У Міндені кріпость здорова: і мур
Могутній і добрая зброя:
Та пруських кріпостів чомусь
Вже зроду не люблю я.

Прибули ми там уже пізно під ніч.
Так лячно під нами стогнали
У зводженім мості фортечнім дошки,
І темні рови позівали.

Високі башти з погрозою так
І квасно на мене глипіли;
Відомкнено з дренькотом браму, і знов
Заперто й замки заскрипіли.

Ах, сумно зробилось мені на душі,
Так як Одиссею й дружині,
Коли Поліфем каменюкою їм
Закупорив вихід з яскині.

Ось капрал до нашого воза зблизивсь
І «як ми зведемо?» питає.
«Я звуся Нікто і я є окуліст,
Що велетням більма знімає».

В гостинниці ще мені гірше було,
Була мені й страва немила.
Я швидко ляг спати, та вснути не міг,
Важка м'я перина душила.

Перина широка була, пухова,
Завіски з червоного шовку,
Вверху полиняний з парчі балдахін
Вниз звисив кутас, мов головку.

Проклятий кутас! Він цілісіньку ніч
Не дав мені й хвили спокою!
Так грізно, мов Дамоклів меч,
Він висів надо мною.

Здавалось часом: се змії голова
Й сичить мені стиха те слово:
«А, пташку! Ти тутка! Вже кріпость оця
Не пустить тя звідси живого!»

«О щоб я, — стогнав я, — о щоб я тепер
Був дома, не в ямі сій мерзкій,
А там у Парижі, при жінці моїй,
На вулиці Пуассоньєрській».

Я чув, як поперек могого чола
Часом щось черкало студене,
Мов цензора зимнії пальці, і враз
Всі мислі щезали від мене.

Жандарми в смертельних полотнах росм
Круг ліжка мойого скакали,
Я бачив ті білії мари, і чув,
Як цута-кайдани бреньчали.

І вверглись на мене і геть потягли,
І, поки я здужав очутись,
Вже був я високо на голій, стрімкій
Скалі до граніту прикутий.

А клятий, поганий кутас був оп'ять
Мені над головою:
Тепер виглядав він, як чорний орел,
Що шибавсь от-от надо мною.

Пізнав я його! То був пруський орел!
Ударив і кігтями впився
У тіло, нутро моє шарпав й жре —
Стогнав я і з болю аж вився.

Я довго стогнав, поки півень запів,
І з сну я страшного з трудом встав.
Я в Міндені знов у перині жаркій,
І знову орел кутасом став.

Як стій екстрапоштою виїхав я
Та так відітхнув, мов сто фунтів
Із груді скотилось, коли опинивсь
Аж на бікебурському ґрунті.

ХІХ

Великий Дантоне, ти геть помиливсь,
За те й наложив головою!
Ні, можна забрати свою вітчину
На ходаках з собою.

Бач, з півкнязівства Бікебурга мені
Прилипло до чобіт он!
Таких болотистих гостинців я ще
Не бачив як світ світом.

Оглянув я Бікебург город, і в нім
Мій замок родинний — ліп'янку,
Де родився дід мій; бабуню я мав
Із роду гамбуржанку.

Вполудне в Ганновер прибув я і дав
Почистити чоботи швидко,
А потім у місто поплівся, — люблю,
Щоб їздити не без пожитку.

Мій боже! Отут краса, чистота!
Болота на вулиці й трішки
Не видно, будинки величні такі,
Поважні, зовсім не пасмішки.

Найбільше сподобався ринок мені:
Довкола будинки здорові,
Між ними й той двір, де король проживав
Він гарної дуже будови —

(Говорю про двір). Перед брамою є
Дві будки, в них рано і пізно
Сторожа в червоних мундирах стоїть,
Глядить вона дико і грізно.

«Живе тут, — сказав мені мій провідник, —
Король Ернст Августус, англійський
Лорд, шляхтич і торі по поглядах, ще
Досить кремізнний як на вік свій.

«Живе ідилічно-безпечно він тут,
Бо краще, ніж варта ледача,
Хоронить його наших любих міщан
І люду трусливая вдача.

«Не раз з ним видаюся, він жалусь все,
Що так його нудить страшенно
Уряд королівський, в Ганновер його
Немов на заслання зіпхнено.

«Він звик на великобританське життя,
А тут йому тісно і гидко,
Ще й сплін його мучить. «Й-богу, — мовля, —
Мабуть, я повішуся швидко!»

«Позавчора рано застав я його,
Як, сумно зігнувшись, при кухні
Варив власноручно клістір для своїх
Собак, що з хвороби попухли».

XX

Із Гарбурга в Гамбург година їзди.
Прибув я, уже вечоріло,
Зірки мене з неба вітали усі,
Повітря тепленьке леліло.

А як я до мами у хату ввійшов,
З утіхи вона аж злякалась
І скрикнула: «Синку мій!» і мов дитя
В долоні обі заплескала.

«Мій синку! Вже тринадцять літ
Минуло, від тебе ні вісті!
Ти, певно, дуже зголоднів —
Скажи, що будеш їсти?»

«Є в мене риба, гуска є
І славнії бросквині».
«Давай же і рибу і гуску сюди.
І славнії бросквині».

А як я з великим смаком заїдав,
Мамуня в утіхи приливі
Питала про се, то про те, а часом
Про речі доволі дразливі.

«Мій синку, ну як там в чужині тобі?
Чи жінка твоя господарна?
Заходить тя добре? Латає тобі
Чулки й сорочки усе гарно?»

«Незгірша в вас риба, матусю моя,
Та рибу все мовчки тра їсти,
А то, говоривши, легенько б могла
У горло остина залізти».

А як я ту рибку незгіршую зів,
То гуску внесли прямо з печі.
Знов мати пита то про се, то про те,
Часом про дразливі речі.

„Мій синочку, де ліпше жить
По-твому: в нашім краю,
Чи в Франції? Де ліпший люд
По вдачі і звичаю?»

«Німецькая гуска, матусю моя,
Є добра та в Франції й досі
Начинюють гуску смачніше, ніж ми,
І роблять ліпші совси».

А як уже гуски не стало, тоді
Бросквині на черзі нам стали,
Солодкі такі та сочисті вони,
Предивно мені смакували.

А мати на радощах знов почала
Питати про всякі приватні
Й публічні справи, а інколи й про
Питання досить делікатні.

«Мій синку, а погляди в тебе які?
В політику бавишся ти ще?
З яким сторонництвом держиш, і котре
Ти ставиш над всіма найвище?»

«Предобрі бросквині, матуся моя,
І маю в тім розкіш єдину,
Коли висисаю солодкий їх сок,
А геть відкидаю лущину».

XXI

До пів погорілий наш Гамбург тепер
Здвигасться звільна з руїни,
Глядять сумовито, мов пудель отой,
Обстрижений до половини.

Багато вулиць пощезало мов дим,
І дуже за ними жалію.
Де дім, у котрому я вперве кохав
І першую стратив надію?

Де тая друкарня, що в ній друкував
Свої «Подорожні картини?»
Пивниця, що вперве в ній устриці їв
З приятелями молодими?

А Дрекваль, де Дрекваль жидівський подівсь?
Червоне телятко злизало!
Де будка періста, в котрій ще малим
З'їдав я цукерків чимало?

Де ратуш, в котрому премудрий сенат
І бюргери в раді сварились?
Вогонь все пожег! Найсвятіші місця
Від нього цілі не лишились.

Налякані люди ще охали все,
Усе ще тужливі, сумні,
Мені повідали про лютій пожег,
Страшенні події.

«Відразу на всіх нам рогах занялось,
Дим з полум'ям всюди посполу!
Церковні вежі горять, мов свічки,
І з хряском валяться додолу.

«Згоріла і біржа стара, де здавен
Батьки ще й діди торгували,
І сотнями літ, як лиш мож, пайчесніш
Взаїмно себе шахрували.

«Лиш банк, тота срібна душа містова
І книги, де кожного з нас вся
Записана вартість в монеті — наш банк
З пожегару, хвала́ богу, спасся.

«Спасибіг і тим, що з найдальших країн
Складки для нас збирали —
То добрий інтерес, з отих ми складок
Щось з вісім мільйонів дістали.

«А заповоговую касу вели
Правдиві побожні християни,
Повік не довідалась ліва рука,
Що права загарбала, пане.

«З усіх країв спливавсь гріш
У наші одвертії жмені,
І страви ми брали, приймали усе,
Що слали нам люди хрещені.

«А слали нам одіж, ліжка, подушки,
Хліб, м'ясо, розсолу і фляків,
А пруський король нам хтів навіть прислать
Два відряди своїх вояків.

«Гу, матеріальні страти ще нам
Вернулись, ті мож оцінити —
Та страх наш, перестрах! За нього ніхто
Не здужас нам заплатити».

Щоб духа додоть їм, сказав я: «Ну, ну,
Не плачте, краєце, мов діти!
Он Троя був город май ліпший, піж вап,
А мусив до ґрунту згоріти.

«Наново доми відбудуйте свої
Та висушіть тії баюри,
І ліпші справте закони собі
Та ліпші пожегарніі рурп.

«Не спите каснського перцю в розсіл
Так много, се шкодить здоров'ю,
І коропп ваші не стравні, ви їх
У товщі печете з лускою.

«Не дуже вам шкодять одні каплуни,
Та лиш не спіймайтесь на штуці
Зозульки, що хитро поклала яйце
Якраз у бурмистра перуці.

«Що се за погана зозуля, про те
Казати вам більш не впадаєсь,—
Кели спогадаю про неї, то все
Внутрі мені перевертась».

XXII

Ще більш, ніж в городі, вбачив я тут
У людях, переміни:
Всі ходять сумні та прибиті такі,
Немов живі руїни.

Худії вихудли ще більш,
Товстії ще більш потовстіли,
Постарілись діти, а старші якраз
Всі майже здитиніли.

Багато, котрих я телятами знав,
Застав я волами тепера,
З не одної гусочки гуска тепер
Зробилась пишнопера.

Рум'яниться Гудель стара, чепурить,
Сірена мов, корпус свій грубий,
На лисину чорнії коси чіпля
І вставила білії зуби.

Ще може найліпше держиться з усіх
Папірник, старий мій віритель:
Пожовк його волос і в'ссь над чолом —
Достоту Іван мов Хреститель.

А Адольфа Галле мельком я зуздрів —
Шмигнув попри мене десь в ганку;
А чую, що дотеп його погорів,
Та був забезпечений в банку.

І цензора свого старого я знов
Подибав. У мряці, похилий,
На гусячим ринку на мене наткнувся,
Важкі його думи гнітили.

Ми руки сердечно собі подали,
Аж сльози заблисли в старого...
«Як рад я, що ще раз вас бачу!» Була
Се чулая сцена, їй-богу.

Не всіх застав я. Не один
З сим світом попрощався.
Ах, навіть Гумпеліно мій
Мене не дочекався.

Той праведник дух свій великий спустив,
Зо мною не ждавши розмови,
І певно, тепер він, новий серафим,
Літає при троні Єгови.

Я дармо й горбатого діда шукав,
Адонісом ми його звали,
Що завше по місті на продаж носив
Тапки, мисочки й уринали.

Чи ще животіє малий Мейерець,
Бігме, я не можу сказати;
Рад був його бачить, та якось забув
В Корнета про нього спитати.

І Саррас, вірний пудель, здох.
Ось шкода! Заложуся тут я,
Що Камне б хоч копу постів волів
Утратить, ніж свого пудля.

Гамбурзькая людність складається — так
Було знать з починну самого —
З жидів і християн; і в останніх також
Без грошей не купиш нічого.

Християни всі добрі і чесні май-май,
Обідають сито і смачно,
І векслі виплачують справно на час,
І все поступають обачно.

Жиди знов діляться на дві
Відрубніі громади:
Старі в синагогу день в день, молоді
Йдуть в темпель лиш празника ради.

Свинину їдять молоді, на закон
Мойсеїв підсвистують з злості
Усі демократи; противно, старі
Всі більше аристокорості.

Люблю я старих і люблю молодих,
Та бог мені свідок, охоти
Ще більш почувую до певних рибок,
Зовуться копченіі шпроти.

XXIII

Наш Гамбург в республік ряді не яснів
Отак як Венец'я, Флоренц'я,
Та устриці ліпші в Гамбурзі, а вже
Найліпші в пивниці Лоренца.

Був вечір чудовий, коли я туди
Враз з Кампом потяг напивати:
На устриці й рейнське, ну, звісно, не хто,
А Кампе мій мав фундувати.

Товариство гарне застали ми там,
Старих побратимів чимало
Вітав я там втішно, наприклад, Шофньє,
Нових теж досить ся набрало.

Був Віллє між ними, котрого лице
Було мов альбом, де студенти
Всіх таборів шпагами виразно так
Вписали свої компліменти.

Був Фукс там, завзятий язичник старий
І враг особистий Єгови,
Що вірить лиш в Гегля та надто хіба
Ще тільки в Венеру Канови.

А Кампе був Амфітріоном моїм,
І усміх щасливо-бездонний
Яснів на лиці і світився в очах,
Мов ясність в обличчю Мадонни.

Я їв з апетитом, вино попивав
І все міркував собі в гадці:
«Мій Кампе — великий, бігме, чоловік
І цвіт усіх накладців.

«Хто зна, може, з іншим накладцем би я
Був з голоду досі загинув,
А сей м'я годує, ба й поїть іще —
Ніколи його не покину.

«Я дякую богу во вишніх, що се
Вино сотворив нам на спрагу.
А також за те, що в накладці мені
Дав Юлія Кампе, добрягу.

«Я дякую богу во вишніх, що він
Лиш здвигом всесильної волі
Ті устриці в морі на дні сотворив,
Вино те на земнім падолі.

«Що також цитринам рости наказав,
Щоб устриць отих покропити —
Тепер же дай боже сю нічку мені
Твій дар оцей переварити!»

Вино мене м'яко настроює все,
Роздвоєння всяке у моїй
Душі заспокоює й будить у ній
Потребу любові людської.

І з хати геть мене жене,
Я мушу блукать вулицями,
Душа душі шука, глядить
За білими все спідницями.

Я таю тоді, паче віск від огню,
Від туги і бажань таємних,
Котів усіх чорними бачу, в усіх
Дівчаток — красавиць надземних.

А як на Дребан я прийшов,
Побачив при місяця блиску
Предивную жінчину, даму якусь
Чудово високо-грудисту.

Лице її кругле й здорове було,
А око, мов синій туркусик,
А щоки, мов рожі, мов вишні вуста,
І крихту червоненької носик.

Вкривала голову її
Крохмальна наміточка біла,
Поскладана так, що корону з стрільниць
І баштів і мурів творила.

А біла спідниця на ній
Кісток не досягала.
А що за литкї! Се святиня на двох
Дорійських колонах стояла.

Наскрізь природну людськість знать
З очей, з лица і з рота,
А лиш надлюдський зад свідчив,
Що се якась вища істота.

До мене вона підійшла і мовля:
«Вітай же над Ельбою, серце!
Тринадцять ми літ не видались, та ти,
Як бачу, той сам, що був перше.

«Ти, певне, шукаєш красавиць отих,
Що тутка не раз тя стрічали
І в тих закамарках хороших з тобов
Всю ніч барашкували.

«Життя-прочвара зжерло їх,
Та гідра стоголова;
Що було — минуло, сучасниці ті
Розвіялись, наче полова.

«Квіточків тих гарних немає вже тут,
Що лип колись серцем до них ти;
Цвіли, процвітали й зів'яли давно,
І вітер оббив їх до крихти.

«Зів'яли, обпалі, столочила їх
Зла доля важкими стопами.
Ой, так то, мій друже, вся розкіш, краса
Такими проходить стежками».

«А хто ж ти? — сказав я — На мене глядиш.
Мов сонна поява старої
Минушини! Де ти, прекрасна, живеш?
Чи можу піти я з тобою?»

Вона усміхнулась і мовить на те:
«Ні, ти помиливсь, я моральна,
Прилична і чесна особа зовсім,
Не оттака звичайна...

«Ні, ні, не така я мамзелька мала,
Що нипає тутка, мов курка!
Тож знай: я богиня Гаммонія б,
Опікунка міста Гамбурга.

«Ти стрепенувсь, ти налякавсь,
Співак, що так смілий був доти!
Ну, хочеш зо мною іти? То ходім!
Чи, може, не маєш охоти?»

Та вголос я розреготавсь
І скрикнув: «Що й думати много!
Я йду за тобою! Веди м'я де хоч,
А хоч би й до пекла самого!»

XXIV

Як виліз я вгору по сходах вузьких,
Сього я не тямлю й донині;
Мабуть, на руках мене винесли там
Якісь-то духи незримі.

Отут у кімнатці Гаммонії нам
Спливали години крилатії,
Богиня призналась, що здавна була
Для мене вже повна симпатії.

«Послухай,— сказала,— давніш над усіх
Любила я того піта,
Що виспівав в довгих гексаметрах нам
Всю муку спасителя світа.

«Отам на комоді ще й досі стоїть
Шановного Клопштока бюст, бач!
Та довгі літа вже він служить мені
За стовпчик до вішання хуст, бач.

«Коханок мій — ти тепер. Он твоїй портрет
У головах моїх прибитий.
Над ліжком, і свіжим, як бачиш, вінком
З лаврового листа обвитий.

«Лиш те, що так часто ти моїх спнів
Підщипував, правду сказавши,
Не раз мене дуже боліло. Закинь
Той звичай поганий назавше!

«Таж надіюсь, час тебе вже відучив,
Щоб другим псот не править,
І більш толерантним зробив тебе він
Для самої глупості навіть.

«Та що се ти здумав, скажи-но мені,
До нас тут на північ гостити
В так пізнюю пору? Ти ж бачиш, у нас
Морозець вже тисне сердитий!»

«Богине кохана,— відмовив їй я,—
Глибоко в людській груді
Дрімають думки і бог зна що часом
Якраз їх не впору розбудить.

«Поверху глядівши, я мався не зле,
Та гризало щось в серці мойому,
В'ялило, мулило щодень усе гірш —
Попросту, тужив я додому.

«Французьке повітря, так легке колись,
Важким почало враз робиться;
Німецьким повітрям я мусив дихнуть,
Щоб там не задупитися.

«За запахом торфу почав я тужить,
За видом німецької хати.
Аж ноги у мене тремтіли, щоб
Німецькую землю топтати.

«По ночах зітхав я, за дня тоскував,
Щоби побачити пеньку,—
При Дамторі тутка старушка живе,
І Лотхен живе там близько.

«І вуйка старого я вздріти бажав,
Добрягу, що все мене лаяв,
І щирим усе порятівником був,
Якхалепа вийшла яка.

«Так дуже хотілось оп'ять з його вуст
Почути: «От глупий хлопчисько!»
Слова ті, мов музика, в серці мені
Дзвеніли тринадцять літ близько.

«Я рад був побачити синій димок,
Що з коминів рідних злітає,
Почуть соловіїв саксонських, пройтись
В буковому тихому гаї.

«Тягло мене навіть до місць тих, де я
Всі муки пройшов невимовні,
Де двигав я хрест в молодечих літах,
Ходив у терновій короні.

«Хотілось поплакати там, де колись
Лив сльози гарячі... Не знаю,
Здається, що глупе чуття се зовесь
Любовою до рідного краю.

«Я й згадувать навіть про се не люблю,
Бо все ж воно — слабість, а стидно
Показувать публіці власне нутро,
Де всякі рани видно.

«Я бріджуся тою голотою, що,
Щоб людські зворушити купи,
Свій патріотизм на показ виставля,
Непаче жебрак свої струпи.

«Безстидні, драптиві оті жебраки
За датком, як дід, ідуть, голії:
«Подайте за гріш популярності і
Для Менцеля й швабської школи!»

«Богине кохана, якесь мене днесь
Чуття опановує ревне;
Я трошечки хорій, та я бережусь,
І швидко подужаю певне.

«Так, хорій я, й дуже б ти серце моє
Скріпила, зів'яле за домом,
Якби мені чашечку чаю дала,
Та з ромом, голубочко, з ромом».

XXV

Богиня зготовила чаю мені
І рому домішала.
Сама ж вона сам чистий ром
Без чаю попивала.

Головку схлила мені на плече,
Хоч трохи їй башти в короні
Крохмальній пом'ялись, і річ повела
Помалу в сердечному тоні:

«Не раз мені страшно робилось, коли
Згадаю, що ти без призору
Живеш в тім безбожнім Парижі, в гнізді
Розпусти, мов човник на морю.

«Волочишся там, а при тобі нема
Хоч вірного накладця,
Статочного німця, щоб був би тобі
Мов Ментор і дорадця.

«А, кажуть, покуси там много кругом,
Там многі, премногі сільфіди,
Не надто й здорові, і легко вони
Спокій твій прогонять навсігди.

«Не їдь до Парижа, лишися у нас,
Тут скромність панує, ще й віра,
І радощі тихі, родинні цвітуть,
І приязнь неложна та щира.

«Лишися в Німеччині! Ліпше тепер
Ти тут, як колись, засмакусш.
І ми ж поступасм, і певне й ти сам
На собі той поступ почувш.

Не так уже гостра й цензура тепер,
Наш Гофман здобрів, старовина,
Не черкас люто, як черкав колись
Твої «Подорожні картини».

«Та й ти постарівся, податливий став,
Погодишся де з чим конечно,
А навіть минуле покажесь тобі
Не так-то вже злим, небезпечно.

«Бо щоб в нас так страх було лихо колись,
Се вже перебрехано дійсно!
Таж мож було й в нас, так як в Римі, уйти
Неволі через самовбійство.

«І вільність думок мав німецький народ,
Всі вільність думки мали —
Крім тих немногих, що книжки
Й газети друкували.

«Безправності та самоволі також
У нас не бувало, небоже;
Без суду й найгірший, було, демагог
Повішений бути не може.

«Ні, ні, хоч які були кепські часи,
Так зле не було в нас, мій сину!
Ніколи ніхто ще в німецькій тюрмі
Із голоду нагло не згинув.

«За те, бувало, в нас цвіли
Покора й віра й сердечність,
Тепер же розвелись на зло
Невірство, пиha й суперечність.

«Гай, гай, незабаром захочуть усі
Практичної, зверхньої волі,
Не тої, що в серці носили батьки,
Пречисту, як квіточка в полі.

«І наша поезія гарна, мабуть,
Завмре вже й тепер — божа воля —
На ладан ось дише, не стане царів,
Не стане й Атти Тролля.

«Дочка буде їсти і пити досить,
Та вже не так скромно, як мама;
Скінчилась ідилля, на сцену вже йде
Грізна, бурлива драма.

«О, якби мовчати ти міг, я б зняла
З призначення книги печаті,
В чарівному дзеркалі прийдишь усю
Могла би тобі я вказати.

«Чого ще на світі не бачив ніхто,
Тобі б я хотіла вказати:
Будущину рідного краю твого —
Та ах, ти не вмієш мовчати!»

«Мій боже, богине! — я втішно скричав, —
Я був би щасливий безмірно!
Вкажи мені рідного краю судьбу —
Я муж і мовчатиму вірно.

«Я зараз готов присягнути тобі
На все, що захочеш, без зваги,
Щоби запевнить, що мовчатиму. Ну,
Якої ж жадаєш присяги?»

Вона ж мені мовила: «Ну, присягни ж
Старих патріархів звичаєм,
Як клявсь Єлізар Аврааму, про що
В святому письмі ми читаєм.

«На бедра мої ти долоню покладь,
Піднявши вгору шати,
І присягни повік у всім
В письмі й словах мовчати!»

Врочистая хвиля! На мене немов
Минувшини нахнуло раєм,
Коли я велику присягу складав
Старих патріархів звичасм.

На бедра богині я руку поклав,
Піднявши вгору шати,
Й поклявся, що буду незламно усю
В письмі й словах мовчати.

XXVI

Пашіло богині лице рум'янцем
(Здась, що їй ром у короні
Шумів), і до мене вона почала
Балакати в тужливому тоні:

«Стара вже я. Родилась я того дня,
Як Гамбург сей багатий
Заложено. Сильна цариця плотиць
На Ельбі була моя мати.

«Мій батько монарх був могучий — Карло
Великий, німецько-французький
Володар, мудріший і дужчий іще,
Ніж Фрідріх Великий, кріль пруський.

«Той стіл, на котрім він в короні сидів,
У Ахені є ще в музеї,
Столець же, що нічю на нього сідав,
Лишився у мамі моєї.

«А мама мені полишила його —
Се мебель не так-то й хороший,
Та я б не дала його, хоч би ось тут
Давав мені Ротшільд міх грошей.

«Поглянь, онде стільчик стоїть у куті,
Старенький, подерсь на заплічку
Саф'ян, і подушку бог зна ще коли
Погризла міль на січку.

«Та підійди і підійми
Подушечку з стільця ти,
Побачиш круглий отвір в нім,
Під ним горнець крисатий.

«Се горщикок є чародійський, у нім
Магічні плини киснуть;
Як голову в отвір той вложиш, тобі
Будущини шляхи розблиснуть.

«Побачиш Німеччини прийдіть усю,
Мов бовдурі диких фантазмів,
Та лиш не лякайся, як із плину підуть
Тумани вонючих міазмів».

Сказала се й дивно всміхнулась вона,
Та я не злякався нічого,
Як стій поспішився, щоб голову впхати
До отвору в кріслі страшного.

Що там я побачив, не можу сказати —
Присяги повинен я слухати,—
Заледве сказати мені вільно лиш те,
О боже, що мусив там нюхати!

З обридженням досі нагадую я
Той вступний смід, о браття,
Проклятий, огидний, мов змішана гниль
Старої капусти й шкургаття.

Та ще страшніший смід відтак
Піднявся — мій боже небесний!
Мов з тридцяти шести стайнів
Враз виметено весь гній.

Я знаю, що мовив колись-то Сен-Жюст
До революційної ради:
На гостру хоробу тра гострих ліків,
Не з рожі олійку й помади.

Та смід той німецької прийдісті всю
Перевершив надію

Мойого носа, я почув,
Що вже ось-ось зомлію —

І справді зомлів. А як очі відкрив,
Сидів при богині любезній,
І голову схилену я опирав
На груді її широчезній.

Блищать її очі, палають уста,
Ніздрі її дроз роздвигас,
І, страшно, обнявши поета, вона
В нетямі сю пісню співає:

«Є в Тулі король, в нього чарочка є,
Над все йому мила здається,
А як підп'є собі з неї досить,
То зараз сльозами заллється.

«Тоді йому всячина лізе на ум,
Хто зна, до чого воно й відки,
Ухопить папір і підпише указ:
Тебе запроторить до клітки.

«Не їдь ти на північ, пильнуйсь короля
У Тулі і тих, що довкола
Його: се жандарми й поліція, бач,
І вся історичная школа.

«Лишись тут зо мною! Тебе я люблю,
Ми будемо устриці їсти
І пити вино теперішніх часів,
Забудьмо будучі висті.

«Накрій отой отвір! Щоб вона гидка
Нам втіхи не псувала!
Тебе я люблю, як ніколи іще
Поета жона не кохала.

«Тебе я цілую і чую, як твоїй
Мене підносить геній,
Чудовий хміль якийсь шумить
В душі моїй вітхненій.

«Мені вдалось, що город весь
Лунає сторожі піснями —
Що се гіменей, весільні пісні,
Що вже є по шлюбі між нами.

«На конях прислуга гарцює кругом,
З огнистими все похіднями;
На нашу се честь той огнистий танок
Несеться і в'ється за нами.

«А ось виступає премудрий сенат
І всі містові потентати;
Покашлиє бурмистр і хоче, мабуть,
Врочистую мову сказати.

«В блискучих уборах зближаєсь оце
Кружок дипломатичний
І в імені наших сусідніх держав
Поклін нам складає величний.

«А ось і духовні процесії йдуть,
Пасторк та рабини —
Та ах! Ось і Гофман, твій цензор страшний
Скрадається за ними.

«Він ценькнув ножицями — ой!
Дібрався вже до тіла —
Шасть-прасть, і найкрасніша часть
Відтята відлетіла!»

XXVII

Що більше в ту чудову ніч
Там сталося зо мною,
Повім вам іншим разом, як
Бог дасть дождать весною.

Щезають уже, хвала богу, старі
Брехливі покоління,
Помаленьку чахнуть, хиріють вони
І мруть на сухоти сумління.

Нове покоління росте, підраста,
Без фальші, не бите у тім'я,

З думками свобідними, з вільним чуттям,
Йому то усе розновім я.

Росте уже молодіж, що зрозуміть
Поетову гордість зуміє,
При серці поета, мов в сонці літнім,
Вона своєю душою оگریє.

Коханням, мов світло, те серце горить,
І чисте, вогонь мов з ефіру,
Самі благородні Грації мені
Настроїли віщуюю ліру.

Се ліра та сама, котрою гримів
Мій батько з афінської сцени,
Блаженної пам'яті Арістофан,
Котрого любили Камени.

Се ліра та сама, що нею колись
Про діла дзвонив Пейстетери,
Котрий Базілею за жінку дістав
І взнісся у вищій сфери.

В останній главі стрібував я також
Наслідувать трошки, по-свому,
Закінчення «Птахів», — ся штука вдалась
Найліпше знать батькові мому.

І «Жаби» прекрасні. В Берліні тепер
В німецькім переводі
Їх грають на сцені, і ними, мабуть,
Любуєсь король сам добродій.

Він любить сю штуку. Се, певно, свідчить
Про смак до поетів класичних;
Небіжчик старий король більше любив
Новіших жабок поетичних.

А сесь любить «Жаби». Та якби ще жив
Їх автор сиротина,
То я би нізащо не радив йому
Являтись до Берліна.

В Берліні би дійсний був Арістофан
Безпечний, мов муха в окропі;
Швиденько направо й наліво, мов хор,
Він мав би жандармів по копі.

Глоті, що тепер лиш хвостами маха,
Тоді було б вільно ревіти;
Поліція зараз дістала б указ
Заперти поета до кліті.

Королю, тобі я бажаю добра
І дам тобі щирую раду:
Шануй собі вмерших поетів, та вже ж
Не входи і з живими у зваду.

Не муч ти поетів живих, бо у них
Є також огненні стріли,
Страшніші геть-геть від Зевесових стріл,
Котрого вони ж сотворили.

Ображуй богів і старих і нових,
Увесь олімпійський теметів,
В додатку й Єгову старого, як хоч,
А лиш не ображуй поетів.

Щоправда, кріпкенько карають боги
За всяке грішне діло,
Пекельний огонь припікає май-май,
В нім пражуть і душу і тіло.

Та є святі, що вимолять
Із пекла, дар багатий,
Відправи церковні тож можуть душі
Чималенький відпуст з'єднати.

А як на остатку прибуде Христос,
Він брами пекельні зламає;
Хоч гостро він буде судить, не один
Проте прошмигнеться до раю.

Та є такі пекла, з котрих тя повік
Ніхто не відкупить, небоже;
Ні жодна молитва, ні навіть Христос
Нічого тобі не pomoже.

Чи ж Дантове пекло не звісне тобі,
Страшливі оті «терцаріме»?
Кого в таке пекло внакує поет,
То й бог його відтам не вийме.

Ні бог, ні Месія не збавить його
Від тої співучої муки.
Вважай же, королю, і ти там підеш,
Як впадеш постові в руки.

ПРИМІТКИ

СТАРОГРЕЦЬКА ПОЕЗІЯ

Гомер

Щит Ахілла. Уривок з поеми «Іліада», пісня XVIII, рядки 469—608. І. Франко зробив цей переклад 1913 р. для порівняння з поемою Гесіода «Щит Геракла». Друкується вперше за рукописом (архів І. Франка, № 520).

В перекладеному уривку з «Іліади» мова йде про богомайстра Гефеста, що, на прохання матері Ахілла, богині Фетіди, виковує в своїй кузні зброю для героя.

Сапфо

Пісні. Переклади надруковані вперше в «Літературно-науковому віснику», 1908, т. XLII, кн. 5. Друкуємо за цим видапним. До перекладу уривків І. Франко додав коротеньку передмову.

«Найдавніша поетеса Греції — Сапфо вродилася й жила на острові Лесбосі коло р. 600 перед Хр. Про її життя знаємо дуже мало понад те, що подав Геродот, який називає її батька Скамандроніма і її брата Харакса й оповідає про сього останнього, що, піддавшись намовам гетери, викупленої ним невольниці Родопіди, подався з нею до Наукратіса та, прогайнувавши тут з нею весь свій маєток, вернув назад до рідного дому, «і Сапфо докоряла йому за се в одній своїй пісні». Випадок подав нам одну пісню Сапфо про Харакса, писану перед його поворотом із Наукратіса, отже, очевидно, не ту, про яку згадує Геродот; вона була віднайдена 1897 р. на однім папірусі, відкопанім у долішнім Єгипті, і я подаю далі її переклад.

Далі знаємо, що Сапфо була замужня й мала одну дочку, про яку згадується в однім уривку з її пісень. Швидко розвелася вона із своїм мужем чи, може, якось інакше втратила його. В молодих літах вона разом із іншими членами свого роду в якійсь боротьбі місцевих партій була прогнана з Лесбосу й жила в Сіцилії, та по кількох літах могла назад вернути

до Мітілени. Тут здобула вона собі значення, заснувавши в своїм домі щось на подобу жіночої школи, де обік жіночих робіт плékано також поезію. Тут розвинувся й власний поетичний дар Сапфо й розширився по всій Греції. Двісті літ по її смерті Платон називав її десятою Музою. Та знайшлися між афінськими комедієписами й такі, що підняли її пам'ять про неї на кпини, скомпонували її любові з якимось Фаоном, задля якого вона нібито втопилася в морі, підсунули її поезіям пропаганду т. зв. лесбійської любові і т. д. Все те, очевидно, були видумки пізніших афінських жартунів, яким ближча знайомість зі свідцтвами сучасників (прим., славного її земляка і поета Алкая), що говорять про неї з великою повагою, відіймає всяку підставу. Сапфо вмерла в пізній старості, а малюнки на грецьких вазах рисують її звичайно в крузі молодих дівчат з лірою або з табличкою до писання. По її смерті Мітілена в признанні її заслуг увіковічила її лице в медальйоні, який доховався до нашого часу.

На жаль, із постичного скарбу Сапфо, яким любувався і Платон і ще пізніше Страбон, дійшла до нас тільки маленька частина — кількадесят дрібних уривків, цитованих у різних письменниках, та три майже повні гімни, між якими згаданий уже гімн про брата Харакса віднайшовся аж в останніх роках XIX віку. В тих же єгипетських папірусах відчитав німецький учений Шубарт і ще два більші уривки (в одному 8 строф по три рядки, в другому п'ять таких же строф), та їх належність до Сапфо ще непевна, то й ми тут не даємо їх перекладу.

Судячи по уривках, захованих нам із її поезії, вона обіймала своєю творчістю досить широку сферу тем. Були між ними пісні весільні, близькі до наших весільних ладканок, були гімни й пісні міфологічного змісту, задля яких деякі пізніші грецькі вчені цитують її свідцтва як авторитетні для старої міфології, та певно найкращі з її віршів були ті, що малювали моменти з її власного життя та її почуття. Які живі й гарячі були ті почуття, бачимо з пісні «Товаришці на прощання», де Сапфо з нагоди виходу заміж своєї улюбленої учениці дає прецікаву психологічну картину того враження, яке робив на неї сам вид і голос її товаришки. Так само прекрасний гімн до Афродіти вводить нас у ту незрозумілу для нас тепер атмосферу близькості й інтимності між людьми й богами, що належить до характерних рис найстаршої грецької поезії, епопей Гомера та т. зв. гомерівських гімнів.

У нашій письменстві була досі лиш одна спроба перекладу Сапфо, доконана д. А. Кримським у його збірці «Пальмове гілля», ст. 57—58. На жаль, д. Кримський, як сам зазначає

в нотатці, держався в своїм переспіві не стільки грецького тексту, скільки вільного переспіву акад. Хв. Корша, хоч десь куди його переклад ближче підходить до грецького, ніж Коршів. Певна річ, тексти Сапфо, писані еолійським діалектом, насувають не малі труднощі для передачі, і того методу «вільного перекладу» держаться інші відомі мені перекладачі (із німецьких — Мелі та Штайпер, з польських — Шуйський та Губек); і в усіх таких перекладах пісні Сапфо являються блідими та розводненими, без тої пластички й колоритності, що надає їм найкращу поважність. Чи моя проба буде щасливіше?»

В 1913 р. І. Франко видав ці переклади окремою книгою, з додатком уривків із поезії іншого старогрецького лірика Алкая (теж VI ст. до н. е.) з історико-літературним вступом: «Алкай і Сапфо. Тексти й студія д-ра Івана Франка. З подобиною старинних портретів обох».

Софокл

(496—406 до н. е.)

Едіп-п-а-р. Перекладено в 1894 році. Вперше переклад пісі трагедії Софокла, поставленої в афінському театрі 429 р. до н. е., був надрукований в журналі «Життя і слово», 1894, т. 1, книга 3, і т. 11, книги 4—5. Того ж року переклад вийшов окремим виданням: «Софокл. Едіп-п-ар. Переклав з грецького Іван Франко. Літературно-наукова бібліотека, нова серія, кн. 2», звідки й передруковуємо.

До перекладу Франко додав примітки:

Пеан — назва бога Аполлона, а також назва пісні на його честь.

Кадмос — основатель Фів; дід Кадма — Фівп.

Сфінкс — дивовижна казочна потвора з головою жінки, тілом пса, крильми, кігтями льва, хвостом дракона і людським голосом. Вона появилася була на горі коло Фів і кожному прохожому завдала загадку; хто не відгадав, того вона вбивала. Аж Едіп відгадав її загадку; тоді Сфінкс кинулася в море, а Едіп унаслідив царський престіл у Фівах і руку цариці Іокасти.

Ринок круглий. Статуя Артемиди стояла серед круглого ринку в Фівах.

Ложе Амфітрити — море.

«Від них пішло й ім'я твоє...» Едіп по-грецьки значить слухлоногий.

Кіллена — гора в Аркадії, де мав уродитись Гермес.

СТАРОРИМСЬКА ПОЕЗІЯ

Квінт Горацій Флакк

(65—8 до н. е.)

Всі переклади з Горація надруковані вперше в збірці «Взори поезії і прози для п'ятої класи середніх шкіл», Львів, 1894, звідки й передруковуємо. Тексти подаємо у тому порядку, в якому звичайно твори Горація подаються у виданнях оригіналу.

До корабля. Переклад XIV оди першої книги од (Carmina). В оригіналі оди не мають назв; ця ода в деяких виданнях має назву «До

держави) (Ad Rempublicam), оскільки під «кораблем» поет розуміє тут римську республіку і боротьбу в ній політичних партій. Початок в оригіналі: «O navis referent in mare te novi».

До Арістія Фуска. Переклад XXII оди першої книги од. Початок в оригіналі: «Integer vitae sceleris que purus...»

До Аполлона. Переклад XXXI оди першої книги од. Початок в оригіналі: «Quid dedicatum poscit Apollinem...»

Город і село. Сатири. Переклад VI сатири другої книги сатири. Початок в оригіналі: «Hoc erat in votis: modus agri non ita magnas...»

До мові книжки. Послання («Epistolae»; у I. Франка — «Листи»). Переклад останнього послання (XX-go) першої книги. Початок в оригіналі: «Vertumnum, Janumque, liber, spectare videris...»

«До Януса й Вертумна» — вказується на місце в Римі поблизу храмів бога Януса і Вертумна, де знаходилась книжкова крамниця Соцієв, про яких згадується в 3-му рядку.

«Як Лоллія товаришем став Лепід...». Лепід був разом з Лоллієм консулом Рима в 21 році до н. е.

Публій Овідій Назон

(43 р. до н. е. — 18 р. н. е.)

Переклади віршів Публія Овідія Назона були надруковані вперше в збірці «Взори поезії і прози...», 1894, звідки й передруковуємо.

Прощання. Переклад III елегії з книги «Сумних поезій» («Tristia»). Початок оригіналу: «Cum subit illius tristissima noctis imago...»

Овідій розповідає про останню ніч, яку він провів у Римі перед від'їздом на заслання за наказом імператора (цезаря) Августа наприкінці 8 р. до н. е.

Невірному другові. Переклад III листа з четвертої книги збірника «Послання з Понту» (тобто — з берегів Чорного моря). Початок оригіналу: «Conquerat, an taceam? rogam sine nomine crimen». Писано в часі заслання Овідійового (приблизна дата написання «Послання з Понту» — 12—16 рр. до н. е.).

ІНДІЙСЬКІ ЛЕГЕНДИ

(Із «Махабхарати»)

«Махабхарата» — величезна (з 18 книг або парв, б. 200 тисяч віршованих рядків) давньоіндійська поема. Цей героїчний епос, ускладнений вставними легендами, казками, філософськими та моральними міркуваннями та ін., — важливе джерело історії давньої індійської культури. Обробка і зведення різноманітного матеріалу почалися в V—VI ст. до н. е., в добу кризи рабовласницького ладу і поширення в Індії буддизму. Цей час, як каже I. Франко в статті «Короткий нарис історії стародавнього (санскритського) письменства»¹, був також часом великого розвитку індійської епіки:

¹ [«Цар і Аскет». Індійська легенда. 1910 р. Передмова].

«Облік богів і святих героями робляться королі і їх династії, а прастарі міфічні традиції так чи інакше персоніфікуються й відбиваються в ніби історичних подіях межплеменних і династичних війн. На тім тлі постають дві великі епопеї індійської літератури, Махабхарата і Рамаїяна, що, крім чисто епічного змісту, містять у собі найрізноманітнішу масу навчального догматичного та моралізаційного матеріалу. Та й сама епічна канва поем раз у раз переривається більшими або меншими епізодами, що самі собою творять іноді окремі поеми. Досить буде назвати доволі простору поемі «Наль і Дамаянти», вставлену разом з іншими подібними в одну пісню «Махабхарати» («Ванапарван»), що сама одна заповняє досить великий том. Нема ніякого сумніву, що обі ті епопеї зразу були далеко коротші і тільки з часом розросталися під руками пізніших редакторів».

Ману і потопа світу. Уривок з III-ої книги «Махабхарати» — «Ванапарван» («Книга лісу»), одне з оповідаць, що розказує Маркандею в лісовій пущі (за його ім'ям ця частина III-ої книги має назву «Markandeyasamsya» — Зустріч з Маркандеєю).

Як джерело свого перекладу I. Франко вказує: Albert Hofer, «Indische Gedichte in deutschen Nachbildungen», Leipzig, 1844, 1ter Theil, 31—42¹.

В німецькому перекладі назва: «Die Fischgeschichte aus dem Mâhabhârata».

Гімаван — Гімалаї.

Сунда і Упасунда. Уривок з I-ої книги «Махабхарати» — «Adiparvan» («Початкова книга»).

Як джерело Франко вказує на книгу: Franz Bopp, «Ardschuna's Reise zu Indra's Himmel, nebst anderen Episoden des Mâha-Bhârata. Aus dem Sanskrit im Unversmâsse übersetzt». Zweite durchgesehene Ausgabe, Berlin, 1868, 36—45².

Назва в німецькому перекладі: «Sundas und Upasundas», 1ter Gesang. I. Франко в своєму перекладі відтворює розмір оригіналу, змінений німецьким перекладачем.

Подаємо примітки I. Франка до перекладу «Сунда і Упасунда»:

Ансараси — женські духи, нижчі від богів.

Яма — бог смерті.

Шідді і Ріші — духи, нижчі від богів.

Агни — бог огню.

Обидві легенди надруковані вперше в журналі «Життя і слово», 1897, т. VI, звідки й передруковуємо.

ІЗ СТАРОАРАБСЬКОЇ ПОЕЗІЇ

Частина віршів («Фаталізм», «Краса дівчини», «Вродина героя», «П'яна», «Чорні очі», «Ії листок», «Розлука», «Посланець», «Його освідчення», «Ії відмова», «Його репліка») перекладено 8 квітня 1912 року і

¹ [Альберт Геффер, «Індійські легенди в німецьких переспівах». Лейпціг, 1844, 1-ша частина].

² [Франц Бопп, «Подорож Арджуни до неба Індри та інші епізоди з Махабхарати. Перекладено з санскритського», 2-е перероблене видання, Берлін, 1868].

надруковано вперше з передмовою І. Франка в журналі «Неділя», Львів, 1912, № 15, під назвою «Староарабські поезії».

Решту віршів («Судьба», «Щирі слова», «Бідність», «Бездольний», «Серенада», «Признання», «Похвала голяра», «Саге діем»¹, «Амогоса»², «Старість не радість», «Похвала щедрості», «Будь щедрим», «Горе нашому часові», «Зажди хвилину») перекладено 20 жовтня 1912 року і надруковано з приміткою І. Франка в журналі «Неділя», 1912, № 42, під назвою «Із староарабської поезії». Подасмо зразки староарабської поезії. Друкуємо за текстом журналу «Неділя».

В передмові «Староарабські поезії» Франко писав:

«В р. 1905 почала виходити у Львові накладом «Українсько-руської Видавничої Спілки» славна збірка арабських казок «Тисяча й одна ніч...» Ся збірка появилася в Західній Європі ще в другій половині XVIII в., насамперед у свобідній і значно скороченій переробці на французьку мову Галланда, з якої переклади та ще коротші переробки швидко потім пороблено майже у всіх європейських краях; у числі переробок була також одна на польську мову.

Від того часу збірка «Тисяча й одна ніч» стала улюбленою книгою всієї освіченої людськості, але тільки при кінці XIX в. французький учений Мардрі (Mardrus) dokonав переклад одної з найповніших редакцій арабського тексту сеї збірки, що обняв 10 спорих томів друку. Трохи пізніше видано ще повнішу редакцію, в перекладі на німецьку мову, і сей останній переклад послужив основою перекладу на українську мову...

Що думка видавання сеї величезної й одинокої в своїм роді збірки казок у перекладі на нашу мову не була нещасливою, доказує те, що вже в початку минулого року наклад першої часті був вичерпаний і запотребилося друге видання, яке й вийшло сими днями.

До властивостей просторої редакції «Тисячі й одної ночі» належить те, що в ній прозове оповідання густо пересипане віршами, переважно безіменних авторів, ліричного або моралізаційного змісту. Перекладання тих віршів насуває далеко більші труднощі, як перекладання прозових оповідань, і тому не диво, що в німецькім, а тим більше в дослівнім, декуди аж надто дослівнім (українськім) перекладі... вони не роблять такого враження, яке повинні робити ті справжні перли староарабської поезії, якими редактори арабської збірки, а може, й самі автори оповідань, пересипали їх певно для окраси оповідань, а не для відстрашення читачів. Тому-то, коли запотребилося друге видання першої часті «Тисячі й одної ночі» в перекладі на нашу мову, я, за порозумінням з дирекцією

¹ [«Лови день»].

² [«Рохана»].

«Видавничої Спілки» взяв на себе труд перекласти поміщені в ній поезії на нашу мову відповідно до вимог поетичної техніки. Всіх поезій у першій часті вийшло 70. Тепер, перед виданням до друку четвертої часті, я dokonав перекладу тих поезій, що містяться в ній, і вважаю незайвим подати се за посередництвом «Неділі» до відома ширшої публіки, а також подати тут невеличкий вибір тих поезій у моїм перекладі, аби показати публіці, як виглядала староарабська поезія і чого може надіятися від читання самої збірки».

СТАРОГЕРМАНСЬКА ПОЕЗІЯ

Із „Пісні про Нібелунгів“

«Пісня про Нібелунгів» — німецький епос кінця XIII століття. Поданий тут уривок є переспів із першої пісні від слів: «Was man von Wunder saget, von Sturmen und von Streit».

Друкуємо вперше за автографом № 487/8. До перекладу Франко написав невеличку передмову:

«Знайомий іще з гімназійних часів зі старонімецькою рлицарською епопеєю «Das Nibelungenlied», я не раз пробував перекладати дещо з неї на нашу мову. Ті проби з літами розгубилися, та в р. 1891, зробивши пробу з переробкою старонімецької поеми Гартмана фон дер Ає «Der arme Heinrich»¹ у коротшій формі, за прикладом німецької переробки А. Шаміссо, я подумав про можливість переробити так само й «Пісню про Нібелунгів», подаючи епічну основу в коротшій та свобіднішій формі. Тоді була написана оця проба, яку я опісля, занятий іншими працями, не брався продовжати, а тепер, переглянувши та подекуди справивши рукопис, подаю до своєї збірки перекладів.

Писано д. 5 мая 1915 р.»

В архіві І. Франка (автограф № 263) зберігаються два уривка «Із співу про Нібелунгів»: «Пісня про Кримгільду» з першої частини («Wie Kriemhilden träumte») та «Як Гаген і Фолькер сторожу держали» з другої частини («Wie Hagen und Volker Schildwacht standen»).

Франко хотів перекласти весь спів про Нібелунгів, про що свідчить напис в кінці перекладу: «У слідуєчих випусках дальше буде».

БАЛАДИ

В 1914 році Франко підготував великий збірник під назвою «Балади», куди ввійшли переклади балад і пісень різних народів (автограф № 466).

І. Франко вільно перекладає балади різних народів, часто надаючи їм колориту народної української пісні. Деякі балади Франко скорочує, деякі зовсім перероблює, знімає рефрен, який часто не має відношення до змісту балади. Іноді Франко замінює рефрен своїми віршами, в кожній строфі іншими (напр., в баладі «Морський пар і Газмо»).

¹ [«Бідний Генріх»].

В баладі «Заклята» Франко замінює героїню — багату, горду панну («Die reiche stolze Jungfrau») — на «сиротину», «панну Інґеборгу закліту». Пан Пер (Herre Per) у Франка просто — Петро.

Першу частину збірника складають «Староанглійські балади» («Смерть із кохання», «Король Лір і його дочка», «Сповідь королеви Еллінори», «Королівська заздрість», «Венецький жид», «Розамунда», «Нелюбу до шлюбу», «Лондонський розбійник»). Після англійських балад у збірнику йде «Альканзор і Заїда» (Маврська романса). Збірник цей досі недрукований. Не маючи змоги вмістити всі перекладені І. Франком балади, ми подаємо з кожного розділу невелику їх частину. Друкуємо за автографом № 466.

ІЗ СТАРОШОТЛАНДСЬКИХ БАЛАД

Друкуємо вперше за автографом № 466. Франко переклав велику кількість шотландських балад, об'єднавши їх під назвою «Старошотландські балади». До перекладу старошотландських балад Франко додав передмову, в якій писав:

«Оця збірка старошотландських балад узята з німецької публікації О. Л. В. Вольфа (O. L. V. Wolff, «Halle der Völker, Sammlung verenglischer Volkslieder der bekanntesten Nationen, grösstenteils zum ersten Mal, metrisch in das Deutsche übertragen», Erster Band. Frankfurt am Mein, 1837)¹, у якій вони поміщені в першій групі п. з. Grossbritannien², ст. 3—65, 93—99...

Старошотландські балади, подані тут у перекладі на нашу мову, се, без сумніву, зразки народної творчості, хоч і не в такому роді, який ми привикли бачити у нас та в інших слов'янських народів; вони витвори не селянської, навіть не міщанської, а тільки лицарської верстви. Їх героями являються майже виключно королі та лорди й члени їх родин. Можна би сю народну поезію назвати вповні аристократичною в протиставленню до демократичної народної поезії слов'янських народів. Деяку подібність до тої аристократичної поезії старих шотів можна бачити хіба в великоруських билинах, яких героями являються переважно князі та їх «богатири», та подібність не повна вже тим, що деякі з тих богатирів, а особливо найважливіший з них Ілля Муромець, походять із селянського роду, а інші являються багатими купцями або навіть «каліками перехожими» та розбійниками. Авторами старошотландських балад треба вважати міністрелів, людей лицарського походження, що бували звичайними гістьми при пирах та забавах королів і можних лордів, мандрували від двора до двора як співаки й музиканти і,

¹ [О. Л. В. Вольф, Галерея народів. Збірка народних пісень найвідоміших народів. Здебільшого перший раз перекладено в віршах з англійської на німецьку мову. І том. Франкфурт на Майні, 1837].

² [Великобританія].

правдоподібно, мали свою окрему організацію та проходили певну школу, поки не ставали майстрами в своїм ремеслі.

Невважаючи на те, що майже всі старошотландські балади говорять про королів або королівських дітей, вони, проте, майже всі неісторичні, се значить оповідають про події загальнонародські, яких не можна напевно приложити до жодної особи, згаданої в історії Шотландії. Одиноким винятком можна вважати хіба гумористично-сатиричну пісню про «англійського героя сер Джона Соклінга», що відноситься до події 1639 р. «Коли в тім році, — читаємо про се в історії Англії, — шотландські союзники (covenants) збунтувалися й наперли на границю Англії, старалися деякі члени англійського двора та англійські багаті приподобатися англійському королеві й вряджали для війни полки своїм коштом. Між ними визначився особливо сер Джон Соклінг, що врядив відділ кінного війська коштом 12000 фунтів стерлінгів (коло півмільйона корон). Ся великодушна жертва зовсім не великодушного багача викликала в англійського короля жарт, що шоти вже з огляду на багаті одяги тих лицарів будуть битися хоробро, аби дістати їх у руки. І коли дійшло до бою, держався відділ Джона Соклінга зовсім ганебно» (O. L. V. Wolff, Op. cit., 256—7). Маємо підстави вважати сю гумористично-сатиричну баладу одним із пізніших витворів шотландських міністрелів; майже всі інші, подані в оцій збірці, належать до давніших часів, XV—XVI віків, хоча деякі з них дожили в устах шотландського народу ще до XIX в., а може, живуть і досі.

Що поперед усього вдаряє нас у отих старошотландських баладах, се їх повна об'єктивність та безособовість, а при тім майже гарячкова драматичність оповідання далека від того спокою та тої широкої плавності, якою визначаються не тільки старинні грецькі епопеї, але також такі твори середньовікової епіки, як старофранцузька «Chanson de Roland»¹ та ще пізніші юнацькі пісні болгар, сербів та наші пісні турецького циклу, зложені майже рівночасно з отими старошотландськими баладами в XV—XVI вв. Особливо гідна подиву композиція тих балад, у яких оповідання не починається звичайно викладом про початки та обставини головної події, але зовсім незамітно впадає in medias res², а дуже часто лишає найважливішу подробицю, вияснення конфлікту та ключ події на самій конець. Із того погляду майже кожна наведена тут балада являється твором незрівнянного майстерства, блискавкою, що нагло освітлює найглибші тайники людської душі, найстрашніші тайни людського життя.

¹ [«Пісня про Роланда»].

² [В суть справи].

Розуміється, що сей малий вибір не дає поняття про багатство шотландського скарбу народної, чи радше національної, поезії. Вона звернула на себе увагу в чесних і просвічених любителів старовини ще в початку XVIII в. і зробилася першим у Європі товчком для збирання народних пісень та переказів, що протягом XIX в. розширилося по всьому цивілізованому світі, дало початок окремій галузі історичної науки, що зветься німецьким терміном *Volkskunde*, а англійським *Folklore* (народознавство), яка своєю чергою мала великий та добродішний вплив на такі давніші науки, як історія й міфологія, і на такі новіші, як лінгвістика й соціологія. Всі ті науки разом причинилися безмірно до розбудження, піднесення та скріплення національної свідомості та людського почуття у всіх державних і недержавних народів, до зросту їх освіти, цивілізації та свободи...

При кінці XIX в. шотландські та англійські балади дочекалися монументального видання Чайда в Америці в шістьох великих томах або в 12 півтомах, у яким зведено докупи весь величезний засіб пісень та їх варіантів із усіх попередніх видань та майже до кожного нумеру додано багатий бібліографічний покажчик паралелей та аналогій із пісенного скарбу всіх європейських народів, не виключаючи й слов'янських, у тім числі й нашого українського. Се многоцінне видання, в яким із особливою старанністю визискано шведські, норвезькі та інші північногерманські збірки народних пісень, являється необхідною основою для кожного вченого, що хотів би зайнятися порівняним дослідом народних пісень баладового змісту.

Криворіччя, д. 15—16 липня 1914».

Далі Франко пише:

«При своїм перекладі на українську мову я, розуміється, держався тих самих, наукою признаних та випробуваних поглядів, хоча декуди, в другорядних подробицях, дозволяв собі трохи свободніше поводитися з текстом для ліпшого передання людського тону або для виразнішого відтінювання змісту даної поезії. Де в шотландських баладах трапляються рефрени, що звичайно не мають ніякого значення (се відноситься до чисел II, ...¹), там я пропускав їх, аби дармо не забирати місця. В значній часті пісень я змінив також титули, кладучи в титулі основну тему замість імен власних.

Криворіччя, д. 15—25 липня 1914».

¹ [В автографі тут пропуск; Франко мав пізніше заповнити його переліком тих балад, в яких пропустив рефрени].

Шотландська відвага й англійська зручність. Перекладено 7—8 липня 1914 року.

Помста одуреної. Перекладено 12 липня 1914 року.

Англійський герой сер Джон Соклінг. Перекладено 14 липня 1914 року.

Дивні дива. Перекладено 8 липня 1914 року.

Смерть лорда Дугласа. Перекладено 18 липня 1914 року.
До цієї балади Франко подає таку примітку:

«Оригінал цього оповідання міститься в збірці Вальтера Скотта II, 218 та Метервелля ст. 188. Невважаючи на історичний характер оповідання, не вдалося дійти часу, до якого воно відноситься. Місцеві перекази в графстві Сельльокшайрі, які, по вказівкам Вальтера Скотта, зв'язують деякі руїни та камені з подіями цього оповідання, не дають нічого для означення часу, коли вони сталися і могли виникнути а post¹ на основі готового вже оповідання. Дві передостанні строфи сеї пісні нагадують закінчення нашої пісні про тополлю, в яку лиха свекруха перемінила невістку. Син її, дізнавшись про се, став явором, а їх гілки сплелися разом як свідчення вірної любові».

Крім вміщених тут балад Франко переклав: «Королівна слугою», «Коханок чи син», «Жорстока мати», «Убитий рицар і його вірна любка», «Убитий рицар і невірна любка», «Братовбійця», «Материне прокляття», «Мертвий коханець», «Зрадник Фудредж», «Зрадливий сер Джон», «Пригоди на ложах», «Убитий жених», «Сер Патрик Спенс», «Брат убиває сестру», «Чорт і стара баба», «Батьковбійця», «Морська панна», «Дівчина з Лочрорану», «Могила».

ІЗ СТАРОІСЛАНДСЬКИХ БАЛАД

Франко в 1914 році підготував два збірники перекладів ісландських балад. Перший, приєднаний до загальної збірки балад (автограф № 466), має назву «Із староісландських пісень», другий (автограф № 410) має назву «Із староісландських народних балад». Друкуємо зразки балад, вибраних з обох збірок. До збірки «Із староісландських народних балад» Франко додає посилання на джерело перекладів: «*Altisländische Volksballaden und Heldenlieder der Färinger. Zum ersten Mal übersetzt von P. I. Wilatzen*». Bremen, 1865, erste Abteilung, ст. 39—43².

Сестра сестру топить. Перекладено 28 листопада 1914 року.

Пісня про Рібальда. Перекладено 29 листопада 1914 року.

Трісла тетива. Перекладено 5 грудня 1914 року.

Пісня про Асберна. Перекладено 4 серпня 1914 року.

Живий мерць — назва І. Франка. В оригіналі — «*Das Lied von Martin*». Перекладено 19 серпня 1914 року зі збірки «*Norwegische Isländische, Färöische Volkslieder der Vorzeit*» von Rosa Warrens, Hamburg, 1866³.

¹ [Пізніше].

² «Староісландські народні балади і героїчні пісні фарерців. В перший раз переклав П. І. Вілатцен». Бремен. 1865, перша частина].

³ [«Норвезькі, ісландські, фарерські народні пісні старих часів» Роси Варенс. Гамбург, 1866].

Балада «Живий мрець» записана в автографі окремо після порвезьких балад, але належить до ісландських.

Крім вміщених тут балад Франко переклав: «Як Христина книгнула стала», «Муж, убитий в день шлюбу», «Отець пробує дочку», «Підглядів», «Рипар Штіг», «Морський див», «Лиха мачуха», «Оклеветана швагром», «Закоханий позаочі», «Між двома жінками», «Смерть Тристама», «Два супірника», «Мати-отруйниця», «Купці на морі», «Пісні про Ботільду», «Минулася жура моя».

ІЗ СТАРОНОРВЕЗЬКИХ БАЛАД

Старонорвезькі балади друкуємо вперше за автографом № 466.

Свідок танцю ельфів. Назва І. Франка. В оригіналі — «Der junge Bursch und die Elfen». Перекладено 26 липня 1914 року.

Морський цар і Гаємо. Назва оригіналу — «Der Nix und Heiemo». Перекладено 29 липня 1914 року.

Заклята. Назва І. Франка. В оригіналі — «Jungfrau Ingeborg in Hinden — und Vogelgestalt». Перекладено 29 липня 1914 року.

Король Гаральд і молодий Гемінг. Назва І. Франка. В оригіналі — «Jung Heming». Перекладено 31 липня 1914 року.

Старонорвезькі балади перекладені із збірки: «Norwegische, Isländische, Färöische Volkslieder der Vorzeit» von Rosa Wargens. Hamburg, 1866.

Крім зазначених балад Франко переклав: «Пан Ольоф і дочка короля ельфів», «Урфар і Зільберклара», «Крук послом», «Лиха мачуха», «Рипар Тінне», «Морська покуса», «Вісім літ у кардів», «Танець ельфів», «Зачарований кінь», «Суперечка загадками», «Жоновбійця», «Дочки мстять смерть вітця», «Смерть через кохання», «Гра в кості».

ІЗ АЛБАНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ

Албанську народну пісню друкуємо вперше за автографом № 466.

Смерть Скандер-бега. Перекладено 16 жовтня 1914 року.

Крім цієї пісні Франко переклав ще: «Константин і Гарятина», «Димитрій і Анджеліна».

ІСПАНСЬКІ РОМАНСИ

Добра дочка, Вірна жінка. Перекладено 20—22 липня 1914 року. Друкуємо за автографом № 466. В примітці до цих перекладів Франко зазначає, що вони зроблені за текстом збірки О. Л. Б. Вольфа «Halle der Völker», т. II¹.

Крім вміщених в нашому томі іспанських романсів І. Франко переклав: «Невірна», «По страті милої», «Сердита королівна», «Засуджений», «Нещаслива з мужем», «Зачарована», «Одурена», «В'язень».

ІЗ ПОРТУГАЛЬСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ

Португальські народні пісні друкуємо вперше за автографом № 466.

Дівчина воячка. Назва оригіналу — «Das Fräulein, das in den Krieg zieht»: 1. Граф Дарос — «Graf Dargos», 2. Дон Іоао — «Don Joao». Третьої частини цього циклу пісень «Дівчина воячка» («Donna Leonor») не друкуємо. Перекладено 7 жовтня 1914 року.

¹ [«Народні пісні», т. II.].

Три замки. Назва оригіналу — «Drei Schlösser». Перекладено 18 жовтня 1914 року.

Португальські народні пісні вільно перекладені з збірки «Volkslieder der Portugiesen und Katalanen» von Max Waldstein. München, 1865¹.

Крім вміщених тут пісень Франко переклав: «Згорів інфант», «Поворот», «Пілігрим», «Почала без мужа».

ІЗ ІТАЛІЙСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ

Смерть вояка, На послугах у сусідів. Перекладено 17 жовтня 1914 року. Друкуємо вперше за автографом № 466.

Крім вміщених тут пісень Франко переклав: «Гарна ломбардка».

СТАРОКИТАЙСЬКА НАРОДНА ПІСНЯ

Дівчнна воячка. Перекладено 20—22 липня 1914 року. Друкуємо вперше за автографом № 466.

ІЗ НІМЕЦЬКИХ НАРОДНИХ ПІСЕНЬ

Пісня про кравців. Вперше надруковано в «Літературно-науковому віснику», 1903, т. XXI, книжка 3-я, з такою приміткою Франка: «Середньовікова цехова організація втворювала між цехами добру конкуренцію, але також обопільні передирки та насміхи, що відгукалися і в народній поезії. Як зразок таких насміхів подаю тут перекладом пісню про кравців, друковану в гарній збірці Арніма й Брентано «Des Knaben Wunderhorn»². Се також непоганий образець стародавнього німецького гумору».

Утека французів із Росії 1812 року, Слюсарський челядник, На одно виходить. Вільно перекладено 23 жовтня 1914 року із збірки «Deutsches Liederbuch» in Leipzig. 1843³. Друкуємо за автографом № 466.

Крім вміщених тут німецьких народних пісень Франко переклав: «Королевич і королівна», «Сестра-служниця», «Бабуся-отруйниця», «Вояк на нічлігу», «Швейцарець-дезертир», «Відважні кравці», «Чудасії», «Рипар і служниця».

РУМУНСЬКА НАРОДНА ЛЕГЕНДА

Майстер Манолє. Назва І. Франка. В оригіналі — «Das Kloster von Argis». Перекладено 10—11 червня 1912 року. Вперше надруковано в журналі «Неділя», 1912, № 33. Передруковується з тексту, вміщеного в роботі Івана Франка «Студії над народними піснями», Львів, 1913. Досить вільний переклад цієї легенди зроблений Іваном Франком, як він зазначає, не з оригіналу, а з німецького перекладу, вміщеного в збірці «Rumänische Volksprosa». Deutsch von W. Kotzebue. Berlin, 1857⁴.

Перекладаючи легенду, Франко, за його словами, замінив «написану фразеологію» німецького автора простішими висловами в душі народної поезії.

¹ [«Народні пісні португальців і каталонців» Макса Вальдштейна. Мюнхен, 1865].

² [«Чарівний ріг хлопчика»].

³ [«Німецька книга пісень», Лейпціг, 1843].

⁴ [«Румунська народна поезія». Німецький переклад Коцебу. Берлін, 1857].

Колн босурманн забрали Аккопу. Перший рядок в оригіналі: «When Acre yielded to hostile host». Переклад цього старо-французького фавль зроблений Іваном Франком з тексту, який наведено у Клоустона («Popular tales and fictions, their migrations and transformations by W. A. Clouston»). Переклад Франка був надрукований вперше без підпису в книжці: Клоустон В. А. «Народні казки та вигадки, їх мандрівки та переміни», з англійської мови переклав А. Кримський, Львів, 1896. Друкуємо за цим текстом.

ГАРАЛЬД ГАРДРАДІ

Пісня про дівчину з руської країни. Назва І. Франка. Початок вірша: «Am weiten Sizilien flog vorbei der Kiel». Надруковано вперше з передмовою Ів. Франка в «Літературно-науковому віснику», 1907, т. XXXVII, книга 2. Подаємо за цим джерелом.

В передмові до перекладу «Пісні про дівчину з руської країни» Франко писав:

«Гаральд Зігурдзон Гардраді, один з визначних норманських героїв, член норвезького королівського роду, належав до тих варягів, що на поклик князя Ярослава Мудрого прибули з-за моря до Новгороду й визначилися в службі у руського князя. Гаральд був не лише смілим воївником, але також славним у своїм часі „скальдом“, себто поетом, і головні відомості про його життя маємо власне в його віршах, які заховалися до нашого часу. З них дізнаємося, що, маючи 15 літ, він перший раз брав участь у битві: се була кривава битва з д. 29 липня 1030 р. під Стікляштадом, у якій погіб Гаральдів брат, король Оляф, прозваний святим. Гаральд, поранений, мусив утікати до Швеції і подався до Новгороду, де став на службу в Ярослава. Тут він здобув собі таку славу й повагу, що міг осмілитися просити в Ярослава руки його дочки Блिसавети, яка по матері була норманкою. Та Ярослав якось вимовився від того сватання і Гаральд покинув руську службу 1033-року й поїхав до Константинополя на службу до грецького імператора. І тут визначився смілими воєнними вчинками та хитрощами, про нього подають відомість, що він здобув одно місто в Сіцилії саме такими хитрощами, як Ольга здобула деревлянський Іскорость, тобто замість окупу зажадав голубів, які потім із запаленими льонтами випустил на місто. В р. 1040 він брав участь у здобуттю афінської пристані Пірея і записав своє ім'я норманськими рунами на мармуровім ліві, якого в р. 1687 венецький полководець Морозіні перевіз до Венеції, де він стоїть і досі. Та при Константинопольським дворі збудилися проти Гаральда якісь підозріння та інтриги і 1043 р. його всаджено до темниці. Та, змовившись зі своїми товаришами, він утік із тюрми, забрав свою багату добичу й захопив у пристані два кораблі, один із них, розірвавши лан-

пюг, яким була замкнена пристань, пішов на дно, а на другім Гаральд із товаришами втік на Русь. У тій утечі він по десятилітній службі в Візантії згадав свою любку «дівчину з Гардаріки» (руського краю) й уложив на її честь оцю пісню. Певна річ, пісню мусили співати на Ярославовім дворі в Києві, при тім голосна слава й багата добича Гаральда приєднала йому не лише серце дівчини, але також прихильність батька, який віддав Гаральдові свою дочку за жінку. Про кінець його життя не знаємо нічого. Матеріали про те життя, а також вірші Гаральдові зібрав шведський учений Рафн і помістив у другім томі своїх «Antiquités russes»¹, де уміщена також у латинським перекладі оця пісня. Оці звістки і німецький переклад пісні поміщено в інтересній розвідці Рудольфа Абіхта «Das südrussische Igorlied und sein Zusammenhang mit der nordgermanischen Dichtung»², уміщеній у «Jahresbericht der Schlesischen Gesellschaft für vaterländische Cultur»³ за 1906 р.»

До перекладу Франко додав примітки:

«Впав у бою юний наш король...» — натяк на згадану в нотатці битву з 1030 р. Король, що пав у тій битві, був рідний брат Гаральдів.

«На свідочтво своїх діл...» Натяк на здобуття Пірея в р. 1040. Гаральд покликається на свідочтво жінок і дівчат, бажаючи тим дати знати, що мужі (грецькі) всі були побиті і тому не можуть засвідчити сеї правди.

ДАНТЕ АЛІГІЄРІ

(1265—1321)

Пекло (перша пісня). Франко переклав першу пісню Дантового «Пекла» (In ferno. Canto prima). Початок в оригіналі: «Nel mezzo del cammin di nostra vita...». Переклад зроблено приблизно в 1878 році. Друкуємо вперше за автографом І. Франка № 405. В 1913 році Франко видав окрему книжку: «Данте Алігїєрі. Характеристика середніх віків. Життя поета і вибір його поезій. Українською мовою зладив І. Франко. Львів».

ВІЛЬЯМ ШЕКСПІР

(1564—1616)

ІЗ СОНЕТІВ

«У мові пані очі...» Сонет СХХХ («My mistress' eyes are nothing like the sun...»), «Тиранкати, отак, така твоя вже вдача...» Сонет СХХХІ («Thou art as tyrannous, so as thou art...»), «Сі говорять: твоя хиб а...» Сонет ХСХІ («Some say, thy fault is youth, some wantonness...»). Всі три сонети надруковані вперше в передмові І. Франка до книги «Вільям Шекспір. Антоній і Клеопатра», Львів, 1901. Друкуємо за цим виданням.

¹ [«Російські древності»].

² [«Південноросійська пісня про Ігоря й її зв'язок з північнонімецькою поезією»].

³ [«Річний відчит шлезького товариства вітчизняної культури»].

«І як же щастя знов мені зазнати...» Сонет XXVIII—
«How can I, then, return in happy plight...» Друкуємо вперше за автографом № 402.

«У твоїй груді всі серця заперті...» Сонет XXXI—
«Thy bosom is endeared with all hearts...» Друкуємо вперше за автографом № 417.

«Неласкаві на мене щастя й люди...» Сонет XXIX
(«When in disgrace with fortune und men's eyes...»), «Колі в солодкій тиші любих дум...» Сонет XXX («When to the sessions of sweet silent thought...»), «Не раз я кличу смерть, бо нудно бачить в світі...» Сонет LXVI («Tir'd with all these, for a restful death I cry as, to behold desert a beggar born...»). Ці три сонети вперше опубліковані в «Літературно-науковому віснику», 1907, т. XXXVI, книга I, під назвою «Три сонети». Друкуємо за цим виданням.

В архіві І. Франка зберігаються переклади сонетів: «Очей твоїх небесна перепона...», CXLIІІ, LXXVI, XIV, кілька варіантів перекладу LXVI сонета, а також переклад «Короля Ліра».

РОБЕРТ БЕРНС

(1759—1796)

Вільні переклади з Бернса були надруковані в журналі «Житє і слово», 1896, т. 5, стор. 144—146, 232—233, 306—308, в статті К. Федерна «Роберт Бернс», з приміткою І. Франка: «Оцю гарну статтю віденського вченого д-ра Карла Федерна, написану з нагоди сотих роковин смерті знаменитого шотландського мужика-співака і уміщену в н-рах 178 і 179 додатку до монахійської «Allgemeine Zeitung»¹ подаємо в перекладі, додаючи до неї деякі наші переклади з Бернса». Передруковується з журналу «Житє і слово».

Надгробний вірш. Назва І. Франка. В оригіналі — «On the author's Father».

Парубоча пісня. Назва І. Франка. Вільний переспів вірша «Though fickle fortune has deceived me».

Молитва пастора. Назва І. Франка. В оригіналі — «Holy Willie's Prayer».

В своєму перекладі, який, фактично, є переспівом, Франко випускає рефрен і взагалі скорочує вірш Бернса.

Пісецька про чорта й акцизника. Назва оригіналу — «The deil's awawi the exciseman».

Трагічний уривок. Назва оригіналу — «Tragic Fragment».

«A man's a man for a'that». Назва оригіналу — «Is there, for honest poverty». Друкувано вперше в збірці «Думи і пісні найзнатніших європейських поетів», 1879.

ПЕРСІ БІШІ ШЕЛЛІ

(1792—1822)

Звільнений Прометей (уривки). Переклавши уривки (перший — з 3 акту, другий — з'єднані два уривки з 4 акту) з поеми «Prometheus Unbound», Франко дав їм назву: 1) «Будущий золотий вік. Нове чоловіцтво» і 2) «Обновлена земля». Обидва уривки друкуємо вперше за

¹ [«Загальна газета»].

автографом І. Франка № 575, приблизно 1888, 1889 років. Франко в своєму перекладі в основному додержується оригіналу, але іноді замінює абстрактні образи Шеллі більш конкретними. Так, наприклад, у Шеллі — дух часу пливе до землі, у Франка — дух часу каже: «І зпов на рідну землю я ступив», а, ступивши на землю, насамперед заглядає до людських хат.

Царниця Меб (уривки). Назва оригіналу — «Queen Mab, a philosophical poem». Переклади з «Царниці Меб» Шеллі зроблені І. Франком у 1879 році. Близько 1914 року Франко відібрав частину цих перекладів і переробив. Виправлення цього перекладу, як і інших, йшло головним чином по лінії очищення мови від діалектизмів і провінціалізмів. Друкуємо вперше за автографом № 398. Виправляючи переклад, Франко надав окремим його частинам свої назви: 1) «Смерть дівчини», 2) «Старі культурні осередки», 3) «Красивд», 4) «Смерть безбожника». Перші 24 рядки четвертого уривку «Смерть безбожника» були друковані в збірці «Думи і пісні найзнатніших європейських поетів», 1879.

В кінці кожного уривку є примітка Франка останніх років життя: «Писано літом 1878, досі не друковано». Але Франко, мабуть, помилився, назвавши цю дату. На підставі деяких листів Франка (напр., до О. Рожкевича від 15. I. 1879 року) ми датуємо цей переклад 1879 роком. В архіві Франка є інший варіант перекладу «Царниці Меб» (автограф № 405).

Озімандіас. Назва оригіналу — «Ozymandias». Перекладено 1878 року. Друковано вперше в збірці «Думи і пісні найзнатніших європейських поетів», 1879. Друкуємо за автографом № 398, виправленим І. Франком в останні роки життя.

ДЖОРДЖ ГОРДОН БАЙРОН

(1788—1824)

Новогорьцька пісня. Назва І. Франка уривку з поеми «Дон Жуан» — «The Isles of Greece». From «Don Juan», Canto III. Перекладено в 1895 році. Надруковано вперше в журналі «Зоря», 1894, № 21. Друкуємо за автографом № 398, виправленим І. Франком у 1914 році.

Каїн. Надруковано вперше окремим виданням: «Байрон Гордон. Каїн. Містерія в 3-х діях, переклав Іван Франко». Львів, 1879. Друкуємо за цим виданням.

В замітці до перекладу «Каїна» Франко писав:

«Хотючи зрозуміти основну думку «Каїна», треба зважити його з двох боків: з психологічного й історичного. Мислячий, бажаючий знання й правди дух людський, поставлений серед таких людей і таких обставин, котрі ніяким способом не можуть придати йому сили і спосібності до дальшого розвитку, серед людей або надломаних горем, як Адам та Ева, або вихованих у смирності та безмисній улягності авторитетам, як Авель та Цілла, — такий дух конечно мусить обриднути собі життя, запираючи перед ним вхід до знання, обриднути собі людей, будь вони й найближчі йому й найдобродушніші, мусить рватися думкою в безмір, мучитися всіми тими важкими питаннями, котрими від віків мучиться все чоловіцтво. Традиції релігійні, з котрими стрічається на кожному кроці, драз-

нять його, побуджують до безплідного мислення про рай та смерть, но при тім він невпинно розкривав всі їх суперечності й мучиться ними, не маючи ні сили, ні вміння настільки, щоб їх відкинути зовсім, а це можучи в них ніяким способом знайти заспокоєння.

А тепер подумаємо собі, що станеться з тим чоловіком, коли нараз отвориться перед ним вхід до пожаданого знання і він в одній годині зуміє обняти оком безмір світової, зуміє вияснити собі минулість і теперішність. Безконечний прилив нових вражень і понять оголомшить його. Він видить докладно, що се справді з а н и я, котрого так бажав, — але він розчарований: знання того вказує йому тільки ф а к т и, голі, мертві факти, добуток потужних сил і вплив, котрим він підлягає, як найменший атом і як безмірне світове тіло. А він ждав вказівок, успокоєння. Він не знає, що воно лежить у фактах, що поза ними його нема, що треба тільки скласти їх, щоб почути в душі убагороднююче, піднесле впливання правди. Його дух, вирослий під гнітом авторитету, мислить дедуктивно, шукає насамперед «принципів», «основ», з котрих би мож усе виводити, а факти не дають їх, вони домагаються мислення індуктивного, до котрого він ще неспосібний. Се доводить його до розпуки, до проступку. Проступок надломить його тіло, затемнить його думку, але не зломить його духу, не вгне його під ярмо авторитету. Ось психологічне, глибоко правдиве й людське значення «Каїна».

Але при тім усім «Каїн» — проява історична. Це мислячий чоловік двадцятих років нашого століття. Велика політична реакція того часу, страшний суспільний і умисловий гніт — се ґрунт, на котрім він виріс. Найважливіші, найпіднесніші духові потреби чоловіка старанно придавлювались, а найслабше їх заявлення вважалось гріхом, проступком. Думка, скована кайданами «Святої спілки царів», не могла розвиватись вільно і проганялась, мов дикий звір...

А побіч сього болючого, вічно бажаного й вічно невдоволеного духу як же ж пречудово ясніє звізда нової надії, ідеал жінчини, ідеал нової людськості — Ада. Любов до людей у неї безгранична, і тога любов, мов чудодійна ласка, рішає й розпутує всі труднощі, в котрих путається й мучиться Каїн. Мисль її, правда, не зовсім ще розвита, але сила любові додас мислі крил. «Хоч бог тебе покине, — я буду любити тебе!» — ось тот вершок, до котрого підносить її безгранично ніжне чуття. Любов одним проблиском стрясє з неї пута авторитету, в котрих виросла і за котрими стоїть в початку драми, вона при кінці — тільки ч о л о в і к, вона не стане ніколи викидати Каїнові його діло, не стане винити його за його і своєю

недолю, як Адам винить Єву, — вона радше підопре його в дальшій праці думок і своєю щирістю постарасться загоїти, бодай почасти, глибоку його рану».

ТОМАС ГУД

(1799—1845)

Пісня про сорочку. Назва оригіналу — «Song of the shirt». Перекладено 1878 року. Друковано вперше в збірці «Молот», 1878. Друкуємо за автографом № 398, виправленим рукою Франка в останні роки життя.

Сон вельможної пані. Перекладено в 1878 році. Друковано вперше в збірці «Думи і пісні найзнатніших європейських поетів», 1879. Подаємо за автографом № 398 з поправками Франка. Один рядок: «Ті погляди, в просьбі не смілі», пропущений в автографі, писаним не рукою Франка, подається за першодруком.

ТОМАС МУР

(1779—1852)

Тебе забути? Переспів вірша Томаса Мура «Remember thee». Перекладено 1878 року. Друковано вперше в збірці «Думи і пісні найзнатніших європейських поетів», 1879. Друкуємо за автографом № 398. Вірш цей присвячений Ірландії, вітчизні поета, поневоленій капіталістичною Англією.

ВІКТОР ГЮГО

(1802—1885)

Nox (Ніч) та «На острові Джерсеї» є перекладами частин поезії Nox із збірки «Карі» («Les châtiments»), написаної після від'їзду В. Гюго як активного борця проти захоплення влади у Франції Луї-Бонапартом, що проголосив себе імператором Наполеоном III.

Nox — назва, яку зберіг І. Франко для перекладу першої частини (від рядка: «C'est la date choisie au fond de ta pensée...» — кінчаючи рядком «Noirs canons, crachez lui vos boulets à la face...»).

На острові Джерсеї — це сьомий розділ тієї ж поезії (початок: «Toi qui bats de ton flux fidèle...», кінець «Couvres leur cri désespéré...»)

Перший переклад (Nox), зроблений 1882 р., надруковано вперше в журналі «Культура», 1925, № 2, звідки й передруковується. Другий («На острові Джерсеї») надруковано вперше в журналі «Зоря», 1886, № 19.

Nox — ніч на 2 грудня 1851, коли Луї-Наполеон захопив верховну владу у Франції (див. К. Маркс, «18 брюмера Луї-Бонапарта»).

Харліє — згадка про короля Карла X, скинутого революцією 1830 р.

Мага — назва одної з в'язниць Парижа.

Боден і Дуссуб — загинули на барикадах 2 грудня, повставши проти перевороту Луї-Наполеона.

До народу. Назва оригіналу — «Au peuple». Переклад із збірки «Les châtiments».

Згадка з ночі 4 грудня 1851. Назва оригіналу — «*Souvenir de la nuit du 4*». Переклад із збірки «*Les châtements*».

Обидва вірші надруковані вперше в «Літературно-науковому віснику», 1902, т. XVIII, книга 4. Друкуємо за цим виданням.

4 грудня 1851 року Луї-Наполеон жорстоко придушив спробу демократичного протесту проти захоплення ним верховної влади.

«Раз бог батько й Асмодей...» Переклад із збірки «*Les châtements*». Назва оригіналу — «*Chanson*» («Пісня»).

Мастай (власне *Мастаї*) — прізвисьце римського папи Пія IX, сучасника і прихильника Наполеона III.

Сон консерватиста. Переклад із збірки «*Les châtements*». Назва оригіналу — «*Paroles d'un conservateur à propos d'un perturbateur*». Надруковано вперше в журналі «Життя і слово», 1894, т. II, під назвою «Із чужих квітників»: «Вулкан Момотомбо», «Раз бог батько й Асмодей», «Сон консерватиста». Всі зазначені вірші подаємо за цим виданням.

Вулкан Момотомбо. Переклад поезії «*Les raisons de Momotombo*» із збірки «*La Légende des siècles*». Надруковано вперше в журналі «Життя і слово», 1894, т. II.

Гостія — причастя.

Що таке штука? Назва оригіналу — «*L'art et le peuple*». Переклад із збірки «*Les châtements*». Перекладено 1885 року. Надруковано вперше в журналі «Глобус», 1926, № 11, як оригінальний твір. Друкуємо за автографом № 415/VIII.

В архіві І. Франка зберігаються переклади вірша Гюго «Де самітка? Деся пропала» і частини драми «Торквемада».

ГОТГОЛЬД ЕФРАІМ ЛЕССИНГ

(1729—1781)

Притча про три перстені. Назва І. Франка уривку з драми «Натан Мудрий» («*Nathan der Weise. Ein dramatisches Gedicht in fünf Aufzügen*») від слів: «*Tritt näher Jude—Näher!—Nur ganz her!*»

Надруковано вперше в «Літературно-науковому віснику», т. XXVIII, 1906, книга 3, звідки й передруковуємо. Переклад з «Натана Мудрого» Франко розпочав ще в 1884 році. Про це він пише в листі до Уляни Кравченко від 17. VII 1884 року (архів І. Франка, копія): «...більше не робив нічого крім пари віршей для «Зеркала», 3 статей для «Діла» і перекладу одного акту Лессінгового «Натана Мудрого», котрий мене віддавно зацікавив і котрого я хотів би видати з обширною передмовою та поясненнями».

ЙОГАНН ВОЛЬФГАНГ ГЕТЕ

(1749—1832)

Прометей. Назва оригіналу — «*Prometheus*». Перекладено 1876 року. Друковано вперше в збірці «Думи і пісні...», Львів, 1879. Друкуємо за автографом № 398, виправленим І. Франком в 1914 році.

Рибак. Назва оригіналу — «*Der Fischer*». Надруковано вперше в журналі «Неділя», Львів, 1912, № 47—48. Передруковуємо звідти.

Остання строфа у Франка зовсім далека від оригіналу.

Фауст. Трагедія, ч. I. Назва оригіналу — «*Faust, eine Tragödie*». Передруковуємо з видання: «Фауст» Гете, з німецького перекладу і пояснив І. Франко, Львів, 1882.

Франко почав роботу над «Фаустом» ще в 70-х рр. В 1875 році в журналі «Друг» за № 17 з'явився переклад пісні з «Фауста» «При кужіліці» — перший переклад Франка, що появився друком. Франко продовжує певпинно працювати над перекладом «Фауста» і в 1879 році доводить його до «Кухні чарівниці». Початок «Фауста» до сцени «Перед містом» був надрукований в журналі «Правда», 1880, випуск I—II—III, стор. 21—24. Дальша частина, включаючи сцену у Ауербаха, хочі була вже надрукована, але не вийшла в світ тому, що журнал припинив своє існування. Ця сцена з'явилася в 1884 році в літературному збірнику «Правди» за редакцією Ів. Франка. До тексту були додані примітки «Уваги до перекладу «Фауста», зроблені за Дюпценом («*Goethes Faust. Erläutert von Heinrich Düntzer*». Leipzig, 1879¹). «Вступні уваги» були надруковані в журналі «Правда», випуск I—II—III за 1883 рік. В 1881 році Франко писав до М. Драгоманова, що закінчив переклад першої частини «Фауста» (уривок з листа до М. Драгоманова, вміщений в збірці «В поті чола», 1890, стор. 13).

В серпні 1881 року Франко, закінчивши першу частину «Фауста», зняв питання перед Ів. Білесом, який у відсутності Франка керував редакцією «Світа», про видання «Фауста» окремою книжкою. 10 вересня в № 8—9 журналу «Світ» в розділі «Вісті літератури» було поміщено оповістку, в якій редакція повідомила читачів про закінчення перекладу «Фауста» та закликає тих, хто хотів би допомогти Франкові у виданні «Фауста» і «тим зрештою прислугу нашій літературі». В «Світі» 1882 року, за № 2, 25 лютого з'явилася повідомлення про те, що «Фауст» в перекладі Франка вийшов з друку і розісланий передплатникам.

В 1899 р. Франко переклав 3 акт з другої частини «Фауста», який був надрукований в «Літературно-науковому віснику», 1899, кн. X—XII. До першої частини «Фауста» Франко написав передмову, яку ми друкуємо в XVIII томі нашого видання, а тут подаємо лише її кінець, де Франко говорить про свої методи роботи над перекладом.

«...Перекладаючи «Фауста» на нашу мову, я старався передовсім про те, щоб зробити його приступним для нашої письменної — чи, сказати правду, малописьменної — громади. Я поклав головно вагу на зрозумілість і ясність бесіди, уникаючи по зможі менше вживаних провінціалізмів, окрім хіба тих небагатьох місць, де того вимагало окремішне забарвлення в самім оригіналі (напр., Пісня селян під липою). Правда, братів наших в закордонській Україні, може, разити будуть деякі „галицизми“ (як, напр., в 6 пад. форма на о в зам. о ю: руков, тобов; уживання ся перед словом, до котрого належить; уживання скорочених форм ми, ти зам. мені, тобі і щоби-м, щоби-сь зам. щоби ти і т. д.). Не знаю, яка будучність тих форм в українській мові, але думаю, що на тепер вони, живучі в устах значної часті нашого народу, мають право домагатися горожанства і в літературі, а особливо в поезії, де на них іменно полягає значна частина краси і багатства нашої ритміки².

¹ [«Фауст» Гете. З поясненнями Генріха Дюндера. Лейпціг, 1879].

² [Згодом Франко змінив цю думку. Про це свідчать його переклади пізніших часів, зокрема переклад 3 акту з другої частини «Фауста», майже вільні від подібних «галицизмів»].

А по-друге, я старався переводити «Фауста» вірно, оскільки мож дословно, подавати кожну думку автора по змозі в такій самій формі, як сам автор, — наскільки се було згідне з духом нашої мови. Я майже всюди задержував таке саме метрум, яке було в оригіналі, дозволяючи собі хіба декуди замість 4-стопового ямбу ужити 5-стопового, замість 5-стопового — 6-стопового, і навідворіт, і то лиш там, де в самім оригіналі такі, не однако довгі, стихи помішані. Де приходили у автора штучні комплексії стихів (октави, як в приспівці та в першій прологу, терчини і др.), то я старавсь їх в такій самій формі передати. Вільнішого перекладу і значніших ритмових відступлень допускався я тільки там, де в оригіналі стихи різноритмові або де таке відступлення потрібне було для вірнішого перекладу (напр., в пісеньці «Що ти робиш, Катрусенько?»).

Початок перекладу «Фауста» (аж до сцени «Кухня чарівниці») був уже печатаний 1880 р. в першій і другім випуску часопису «Правда». Ті уступи перепечатаються тут з деякими поправками, оскільки вони були потрібні для загладження форми, або оскільки тодішнє моє розуміння тексту опісля змінилось.

В своєму перекладі Франко майже завжди додержується оригіналу і лише в деяких місцях дає вільний переспів в дусі народної української поезії, наприклад, хор жінок, хор ангелів, хор учнів, майже всі пісні. У «Вальпургієвій ночі» репліки відьм і духів даються Франком у власній інтерпретації. Франко часто надає своєму перекладу українського колориту. Наприклад, баба-ворожка показує дівчатам їх суджених не в кристалевій кулі, як у Гете, а на фігурах, вилитих з воску. Вілчар у пісні селян під липою виступає вбраний як гуцул. Сільф, ундін і кобольдів Франко перетворює на літавиць, водяниць і хованців.

Загалом точно передаючи зміст «Фауста», Франко іноколи робить пропуски в перекладі, зокрема пропускає два рядки з першого монологу Фауста та дві строфи з «Вальпургієвої ночі».

До свого перекладу Франко додає примітки, значну частину яких подаємо тут:

Приспівка, в котрій поет передає свого «Фауста» читаючій громаді, написана літом 1797 р., с. є. звиш 20 літ по розпочаттю самої драми. Багато приятелів та свояків, що радісно вітали початок «Фауста», лягли в могилі, не діждавши його кінця, як ось сестра поета, Корнелія, приятелі Мерк, Вагнер, Ленц. Беручись наново до праці над «Фаустом», поет нагадує про них, — ся згадка навіває на нього сум і через те скріпляє в нім охоту заглибитись в таємничий світ духів, казок та повірок, — в світ, звичайно непринадний для його живої, реалістичної вдачі. Та тепер він не може устоятись перед заманливими привидами і збирає свою силу, щоб ухватити їх, видобути на світ і оживити новим, людським життям.

Пролог в театрі. Сей Пролог написаний, здається, того самого літа, що й приспівка. Після пояснення Г. Дюнцера¹, поет хотів в нім виразити, що «Фауст» не є звичайна драма театральна, така «штука в кусниках», така «командована поезія», якої жадає директор, але що тут «поет хотів в найчистішим світлі показати той образ, який носить в його душі». Нам таке пояснення видається невластивим, тим більше, що «Фауста»

¹ Goethes Faust. Erläutert von Heinrich Düntzer. Leipzig, 1879.

справді можна уважати «штукою в штуках», а не правильною драмою. Адже тут (в обох частях) подана, так сказати, ціла життєвля в драматичній формі, показаний повільний і поступовий розвиток особи, а не якесь одно, в собі скінчене дійство... Біблійні і символічні збочення, полеміка і сатира на сучасні події і сучасних людей, різкі контури фігур в стилі старонімецьких дереворитів, занехання (в першій часті) поділу на акти і сцени, недостача властиво драматичної зав'язки і тісного зв'язку поєднаних сцен, невинна простота, з якою світське мішається з божественним, інтермеццо, властиве давнім містеріям, — все те прямо впливає з раз прийнятої форми, котра попри ідеалізування і символізування предмету допускає введення якнайбільшого багатства подрібностей і окремішностей. А позаяк в «Фаусті» все полягає на особинках, позаяк вчинки і пілі тих особинків безпосередньо і живо поставлені нам перед очі, то й є він чистою драмою; а не діалогованою повістю. А хоть помпмо введення всяких надземних і пеземних сил не зістала порушена особистість людська, свобода волі і застанови дійсуючих осіб, і хоть особисті типові, — ми все-таки чуємо добре, що се людські особи, не алегорії. Основою цілості не є міф, не є божественна повість ані казка, в котрій би свободна воля осіб могла бути знищена, а тільки легенда, чисто людська повість, людська подія¹.

Думку про пролог Гете переняв з драм індійських («Сакупталя»); подібні прологи, де перед починном самої штуки директор бесідує з актором чи то про предмет штуки, чи то про принцип штуки, стрічаємо в середньовікових європейських драмах. «Пролог в театрі» впрочім не є коначною частю штуки так, як слідуєчній «Пролог в небі»².

«Весельчак» — також звичайна фігура в давніх релігійних містеріях (в німецькім звичайно під назвою «Hegel», «Hanswurst» і т. д.). Тут під весельчаком треба розуміти актора, що в директоровій трупі звичайно грав такі ролі (Лепер).

Крем — дійсно, справді (allensfalls).

Пролог у небі. І сей пролог написаний літом 1797 р. ...Основою сей пролог на переказах староюдейських, а також середньовікових, після котрих злим духам поруч з добрим мож було являтися перед лицем господнім, Гето однако ж стоїть заразом і на ґрунті новішим, на ґрунті раціоналізму XVIII віку; його архангели в своїм співі про все-світній лад виголошують чисто світську похвалу творцеві, голосять похвалу сонця, з в і з д і с н л п р о д и, показуючи таким способом і космогонічний напрям цілої драми³. Сей пролог (переважно партія Мефістофеля) держиться також в гумористичнім тоні, так як і попередній, через що Гете іменно осягнув те, чого не осягнув Клопшток в своїй Месіаді, с. є. надав людську міру і людську вдачу надприродним істотам і саме через те зробив їх поетичними, близькими до людей і розбуджуючими людське співчуття. «Пролог в небі» і закінчення другої часті «Фауста», — се немов рами, серед котрих звершується ціла подія трагедій. Думка, котру в прологу висказує Господь до Мефістофеля:

Як довго ходить по землі,

Так довго спокушай го ти, —

Усякий блудить, доки правди ськає, —

та думка стається оцею, коло котрої обертається ціла драма і котрої розв'язку становить закінчення другої часті, хоч впрочім дуже неподібно до сього пролога під зглядом оброблення предмету.

¹ G. v. Loerer у вступі до Гемпелевого видання «Фауста», стор. XXXIII—XXXV.

² Там же, стор. XLIV.

³ Там же, стор. XLIV—XLVII passim.

«Розстайна дорога» — зборище злих духів, після людської повірки. «Старий цап, летячи з Лисої гори» — після людської повірки їздить чарівниця на папах (і на всякій другій худобі, навіть на людях) на Лису гору на свої північні гульки. Ізда, розуміється, іде воздухом, від того тут «летячи».

«Реброломи» — так я позволив собі перелицювати німецьке Rippach, містечко біля Липська; через те перелицювання й гадка змінилася супротив оригіналу. Фрошова залуфала пагадка про Реброломи має (після мого переведення) натякнути Мефістофелю, щоб не говорив так дуже гордо і з таким легковажливим про щипок і товариство, бо вони вмюють не так розуму навчити, с. с. «ребра поламати», що — бачиться мені — відповідно і брутальному характерові Фроша і основній гадці цілої сцени, котра трохи що не скінчилася ламанням ребер. Натячкою про свідання у «кріля Цвочка» висміває Фрош оп'яте високопанський тон, з яким Мефістофель зразу обізвався о товаристві. Тільки се останнє значіння мають відповідні слова німецького тексту. «Кріль Цвочок» — назва, уживана в приказці «Се ще було за кріля Цвочка» — т. с. се брехня, — виражає отже цю фантастичну, безпідставну (як горойжність Мефістофеля) і zarazом згідну, як і всяке надування своїм поваги понад аристократію, і, думаю, таким робом сяк-так підходить під значіння «пана Ганса» Гетевого тексту, позаяк, по словам Дюнцера, Hans Arsch von Rippach¹ означав в Липську дурного і разом з тим гордого блазня.

Сцена під написом «Кухня чарівниці» написана 1788 р. в Римі в огорді Villa Borghese². Гетева чарівниця показується тут в зовсім не таким страшним, таємничим виді, якими являються чарівниці в Шекспіровім Макбеті, — противно, чарівниця в «Фаветі» се чиста пародія тамтих. Але іменно таким способом Гете здужав і тут надприродне і таємниче зробити природним, і хоч з одного боку сама повість про Фавста наказувала йому не залишити її представлення чарівниці, так з другого боку спосіб представлення показав в авторі чоловіка зовсім новіших понять. Чари, котрим піддається Фавст, се пуста формальність; вони не змінюють ані його внутрішньої особи і вдачі, ані не усувають його вольної волі, як се показується іменно в слідуєчих сценах з Маргаретою.

Опис кухні. Основою сього опису кухні служили образи Брейгеля і Теніса. В поняттях середніх віків «чорні котли» і «гидкі мавпи» були невідлучними атрибутами чарівниць.

«Проглядання крізь решето» була дуже люблена в середніх віках чарівницька штука; при її допомозі чарівники мали пізнавати злодіїв і вбивць. Вже давні греки знали сю штуку і звали її ворожбою з решета — *κωσκίπομαντίεю*. Цікава річ, що між українським народом живе ще перероджений останок тої ворожби: «Коли мерця виносять з хати, всі домашні глядять за ним крізь сито, щоб за помершим надто в тугу не вбиватися» (с. Нагуєвичі, Дрогобицького пов.).

Круки вважались невідлучним атрибутом чорта, — вони справді являються до Мефістофеля в другій часті (акт IV) «Фавста». Повірка, що чорт кривий і має замість одної ноги кінське копито, осталась ще з прастарої скандинавської міфології.

«...темна для розумних і дурних...» Засадою було в давній магії, що незрозумілі слова мають більшу силу, ніж зрозумілі. Вже Пліній казав: *Minorem fidem homines adhibent iis, quae intelligent*³ (Лепер). «Thule» — казочний край на найдальшій кінці світу (проти «ultima Thule»). Римляни думали, що се такий острів на найдальшій північно-західній кінці Європи (нинішня Англія).

¹ [Ганс Арш з Риппаху].

² [Вілла Боргеа].

³ [«Найменшу віру люди дають тому, що вони розуміють»].

Під «потуржним Духом» розуміється тут безперечно Дух Земний, що в першій сцені являвся Фавстові; йому Фавст приписує не тільки прислання Мефістофеля, але також проясненій, живій погляд на природу, котрого так бажав в першій сцені.

Близнята-ягнята. «А груди твої суть як двох молодих ягнят-близнят, що пасуться між ліліями» — Соломонова «Пісня пісень», 4, 5.

Генріх. Правдпве ім'я Фавста було, здається, Георг; перекази звуть його однако ж Іваном. Ім'я те змінив Гете самовільно на Генріх, не знати, з якої причини.

Скарб. Після загальної повірки, де запала блудний огонь, там має в землі знаходитися заритий скарб, котрий саме тоді підходить вгору.

«Щуролов» — німецька казочна фігура Rattenfänger von Hameln, котрий своїм співом виваблював щурів, миші, а також і дітей і провадив їх за собою.

«Вальпургієва ніч» або «піч святої Вальпурги» зветься ніч перед 1 маєм, котрий в німецьких календарях посвяченій пам'яті тої святої. Як у нас в ночі перед Купалом і перед Зеленими святами, так в повірці німецького люду в ночі перед Вальпургою збираються всі чарівниці і всякі пещисті духи на Лису гору на гулятику. Такіх Лисих гір багато, — найзатішша з-між усіх в Німеччині гора Брокен або Блоксберг в Горах Смолистих, на котрій і відбувається слідуєча фантастична сцена. «По мимовільнім убійстві Валентина, — каже Лепер, — Фавст утікає з Мефістофелем сюди, в Мефістофелеве царство». Представлення цілої дикої оргії чарівниць і злих духів на Лисій горі хотів Гете крім того символічно показати цілий безконечний вир грубих, зміслових розкошей, в котрі Мефістофель старається втягнути Фавста, щоб, з одного боку, зламати силу його тіла і духа, а з другого боку, щоб відтягнути його любов до Маргарети. Ся любов вже з самого початку не подобалась Мефістофелю, яко прояв чисто людського, убагороднюючого чуття. Тепер, погубивши Маргарету, Мефістофель уводить від неї Фавста, щоб довершити її згубу, а перед Фавстом старається укривати, що з нею діється. Але іменно в тій сцені на Лисій горі і показується в повній силі живість і сила людського чуття у Фавста. Таємничий і до л поражав його до глибини душі своєю подобою до Маргарети і будить в нім безконечний біль і тугу за покинутою коханкою. Наразі ще вдається Мефістофелю відтягнути Фавста від тої прояви, але ненадовго. Уривки другої часті «Вальпургієвої ночі», що мала прийти по «Інтермеццо», показують нам, що Фавст таки дізнався про долю Маргарети і ся вість вирвала його з усіх хитрих пут Мефістофеля, — він спішить з нараженням власного життя, щоб рятувати улюблену дівчану з тюрми і муки. Сцена ся написана була, здається, 1801 р., а сцена з Валентином — 1800.

Шірке і Еленд — два села під горою Брокен (Лепер).

Блудні огні вважались демонічними істотами, котрі путника люблять звабити і завести в непроходиме багно або в пропасть (Лепер).

«Як хроче, і дме, і свище...» Дві високі гранітові скали біля Шірке називаються Хропуни (Schnarcher) (Лепер).

Мамон (з жидівського) — золото, тут персоніфікований «чорт золота» (Лепер).

Бавбо — постать з грецької міфології (мамка-розпусниця богині Деметер); Гете зробив з неї провідницю німецьких чарівниць замість німецької Голле або Берти (Лепер).

Ільзентайн — скала над рікою Ільза з противного боку Брокена (Лепер).

Чаріана масть. Після повірки середніх віків, чарівниці варили таку масть (Salbe), котрою опівночі приснувши на себе або обмазавшись нею,

могли летіти на Лису гору. Порівняй також в «Кухні чарівниці» слова мави «Варом хлюсть, в комен шусть!»

Пан Волянд. — У середньовікових поетів чорт зветь дуже часто Voland, Valant, Foland. Се ім'я давнього скандинавського бога тьми, Льокі (Лспер).

Рум'яні яблучка. Яблучка й рожі в символіці майже всіх народів, а особливо греків, суть знаками любові. Снити о яблучках — віщує любовне щастя. Ця символіка знаходить тут свій найреальніший вираз (Лспер).

Дерев'яний ясновидець. Так я позволив собі по-нашому передати грецьке слово «Проктофантазмист», котрим Гете назвав виступаючу тут особу, берлінського книгаря і писателя Христіяна Фрідріха Ніколаї. Ніколаї був противником літературним Гете і Шіллера, за що оба писателі старались йому, де можна, відплатити. І так на нього зложена більша часть ідких Гете-Шіллерівських «Ксеній», а також в «Фавсті» Гете не залишив спосібності, щоб не ущипнути його. Назва «Проктофантазмист» (ясновидець від задниці) відноситься до того, що Ніколаї, хоч поборник раціоналізму і твердої, а властиво сухої освіти (Aufklärung) — через те я й назвав його «дерев'яний» — вірив в привиди духів і терпів галюцинації, від чого лічився п'явками.

Під «старим млином» треба розуміти многотомовий і дуже пухлячий журнал Ніколаї «Die allgemeine deutsche Bibliothek»¹ (1765—1798), а відтак її продовження «Neue allgemeine deutsche Bibliothek»² (до 1806) (Лспер).

Тегель — хутір родниці Гумбольдів близь Берліна. В своїх писаннях Ніколаї подрібно описав, як в тім Тегелю 1797 року щось страшило (Лспер).

«Опиши подорож...» Натякнено на обширне діло Ніколаї «Beschreibung einer Reise durch Deutschland und die Schweiz»³, в котрім-ді Ніколаї опише і те, що видів і чув на Лисій горі (Лспер).

Медуза Горгона, котра після грецького переказу кожного, хто на ню глянув, перемінювала в камінь.

Персей відрубав Медузі Горгоні голову, а з її крові повстало гаддя. Повість про Персея в християнських часах зістала перероблена о тільки, що з Персея зробився св. Юрій, котрий також вбиває почвару-змію. Сим міфологічним порівнянням хоче Мефістофель відвернути увагу Фавста від привида, котрий йому показує правдиву будучність засудженої вже Маргарети, — як се видно з сліду топора на шиї, скованих ніг і назад зв'язаних рук в дальшій уривку.

В уривку тім, котрий мав слідувати за Інтерменцом, являється оп'ять той «ідол» в з'яві «кровавого суду», «тіло голе, руки зв'язані назад» — оттак стоїть він на «горючій помості». Сцена того кровавого суду не була однако ж викінчена. Дальший хід її Гете натякнув лиш тими словами: «Голова відпаде. Кров бухає і гасить огонь. Ніч. Шум. Шепотання страччуків (нехрещених дітей). Відси Фавст дізнається» — іменно про долю Маргарети і про те, що її чекає, о чім уже з боку натякнув і Мефістофель перед убійством Валентіна, говорячи про «щось, мов довгий шнур перловий» (Лспер).

Інтермецо, гра між актами, звичайно забавна, котрою лагодилось представлення сумних подій в трагедіях або містеріях, уживане було дуже часто в давніх театрах чи то світських, чи й релігійних. В таких «вставках», не зв'язаних з головною подією драми, звичайно висміювалися якісь сучасні справи і люди. Так само зробив і Гете, згромадивши тут

¹ [«Загальна німецька бібліотека»].

² [«Нова загальна німецька бібліотека»].

³ [«Опис подорожі по Німеччині й Швейцарії»].

ряд заміток про сучасних людей і сучасні напрями різнорідних думок і вірувань. Само «Золоте весілля», се тільки немов покривка, — вона полягає головою на танечнім хороводі Пука і других духів, за котрими тиснетесь громада всякого зброду, неначе весільних гостей, в масках і без масок. Основа взята з Шекспірового «Сну літньої ночі», відки також взяті й постаті Оберона, Титанії, Пука, Аріеля. Також Віланд в звітній своїй поемі «Оберон» звів докупі казки про ті духи. Оберон — се цар ельфів, духів посередніх між злими і добрими. Його сварка з Титанією описана обширно в Віландовій поемі, — а по поводу їх переписки і відбувається оце «Золоте весілля».

Цікавий подорожний — знов той же Ніколаї, котрий всюди пхасться.

Пурист — очевидно, якийсь любитель моди, а не пурпст язиковий, уважаючий на чистоту бесіди.

Тота сама *хоруговка* (очевидно, маска, знаменуюча змінність людських уподобань) говорить обі строфи.

Ксенії — під таким написом видали Гете і Шіллера 1797 р. збірник острих епіграм, котрі свого часу наробили багато куряви в німецькій літературі. Тут ті ненависні «ксенії» виступають як щипавки, цілою гурмою, і добродушно признаються до своєї з чортами.

Геннінгс — видавець збірника поезій п. н. «Музагет» і журналу «Геній часу», належав до завзятих противників Гете і Шіллера, і за те й йому дісталось в ксеніях, котрі йому й на Лисій горі не дають спокою.

Музагет — дослівно «згінщик муз», висказує, що чарівниця далеко легше назганяти, аніж муз, т. є. ніж уложити збірник правдиво гарних поезій, котрих іменно в збірнику Геннінгса не було.

Небіжчик «Дух часу», в котрім, як і тепер ще в многих журналах, фабрикувалася маса безсмертних і геніальних писателів, виступає гордо, розуміючи під славною кумпанією іменно себе і свої свіжосфабриковані знаменитості, і закликає всіх чортів, щоб ішли до нього в співробітництво, а він їх усіх помістять на вершці німецького Парнасу.

Журавель Свуйт — се звісний фізіогноміст Ляватер, котрий на старість попав в релігійний містицизм.

Гук — водняний птах, Rohrdommel.

«Колі усе це — я...» Натякнено на звісну тезу ідеалістів: «всі внішні явища, се вишлий внутрішньої істоти чоловіка, се явища, існуючі тільки в уяві, в мозку чоловіка, — значить: світ, се тільки я».

Удальці — се люди, що з переверотом цілого ладу також перевертаються і ходять на головах, с. є. радикально змінюють свої переконання і свою вдачу, щоб тільки вдержатися наверху.

Понурий день. Сю страшенно сильну прозаїчну сцену продиктував Гете своему секретареві Рімерові аж 1803 р. (здається, після давніших записок).

Ніч. Чисте поле. Ся маленька сцена вночі в чистім полі належить до найпізніших вставок в «Фавсті». Критики ще й досі не поєдналися, як її розуміти. Одні під духами, що «снують круг шибениць», розуміли злих духів; зате з другого боку піднесено, що се повинні бути іменно добрі духи, котрі посвячують місце, на котрім завтра має згинуть Маргарета.

Тюрма. Послідня сцена «Фавста» здавна була предметом подиву. Пісня, котру співає Маргарета, основана на німецькій казці про святий боз, під котрим ніби дівчина поховала свою сестричку, вбиту лютю-мачухою; з кісток похованої сталася гарна пташка. Закінчимо сю замітку випискою з Вайсе¹: «Сцена в тюрмі, се майстерський твір, вищий над

¹ Weisse. «Kritik und Erläuterung des Goetheschen Faust» (Вайсе. «Критика й пояснення «Фауста» Гете»).

усяку похвалу, найпотужніше з усього, що наш поет здужав досягнути в патетичнім, трагічнім виразі. Було се завдання гідне найвищої поетичної сили, завдання, на котре не зважився й сам Шекспір; в божевільстві ума, розшарпаного страшенною мукою душевною, мимовільної вбійці власної матері і власної дитини показати моральну шляхетність, сердечну чистоту, і те завдання сповнив Гете якнайдоскональше. Йому удалось в страшенній глибокій тих суперечностей, в які моральна провиня вкидає душу людську, в яснім, пориваючім образі показати вибавлення і душевне викуплення невинної простушніці, так що голос, котрий при кінці каже, що вона спасена, видобувається немов з власного серця читача чи слухача. Поезія, котра се може зробити, показує через те виразніше, ніж через всяке друге поетичне діло, що вона походить з найвищих висот людського духу, що вона споріднена, ба навіть внутрішньо тотожна з найвищими людськими святощами, котрі одні тільки всякому людському ділу надають стійність і піднеслість».

ФЕРДИНАНД ФРЕЙЛІГРАТ

(1810—1876)

Спом'яніть! Назва оригіналу — «Requiescat!». Перекладено в 1878 році. Друковано вперше в збірці «Думи і пісні найзатніших європейських поетів». Друкуємо за автографом № 398 з поправками І. Франка 1914—1915 років. В своєму перекладі І. Франко іде в основному за оригіналом, але в деяких місцях робить певеличкі зміни, загострюючи соціальну спрямованість цього вірша.

ГЕНРІХ ГЕЙНЕ

(1797—1856)

Частину перекладів з Гейне — 16 віршів, що ввійшли до збірки «Думи і пісні найзатніших європейських поетів», — Франко близько 1914 року переглянув і вніс в них поправки. Якщо в 70-х роках Франко припускав в мові своїх перекладів деякі діалектичні особливості, то пізніше він прагне до створення єдиної літературної української мови. В усуненні діалектизмів і полягало, головним чином, виправлення Франком своїх ранніх перекладів.

Треба відзначити, що всі переклади Франка з Гейне мають вільний характер, іподі не навіть не переклади, а переспіви. Зберігаючи основну думку Гейнівських поезій, Франко часто змінює ритм, розмір, систему образів, надаючи цим віршам українського народного колориту. Часто Франко перепосить дію віршів із пімецького чи французького міста в українське село, наприклад, у віршах «Грішні душі» і «Бабуся Грижка». Ми зазначаємо в примітках лише деякі суттєві відхилення в перекладах Франка від змісту оригіналу.

В архіві І. Франка зберігаються переклади віршів Гейне: «Любці», «Любив хлопець дівку», «Над морем темним і пустим», «Страх смерті», «Серед стін — серед мурів», «Прокліп», «Богг-Греції».

Осторога. В оригіналі — «Warnung» із збірки «Zeitgedichte». Вперше надруковано в збірці «Думи і пісні...», під назвою «Заказані книжки». Пізніше друкувалось в збірці «Вибір поезій Генріха Гейне», 1892. Передрукувалось з автографа № 398 з поправками Франка. В автографі цей вірш має назву «Добра порада». Зберігаємо назву «Осторога» як відповідну оригіналу.

Розмова царя з швабом. Назва І. Франка. В оригіналі — «Die Audienz. Eine alte Fabel» із збірки «Letzte Gedichte». Перекладено в 1878 році. Друковано вперше в збірці «Думи і пісні...» Друкуємо за автографом № 398, виправленим рукою Франка.

В перекладі цього вірша Франко допускає деякі зміни і пропуски.

Грішні душі. Назва І. Франка. В оригіналі — «Jammerthal» із збірки «Letzte Gedichte». Перекладено в 1878 році. Друковано вперше в збірці «Думи і пісні...». Друкуємо за автографом Франка № 398, виправленим в останні роки життя.

Додержуючись в основному змісту оригіналу, Франко надає віршеві народного колориту. Так, в оригіналі дія відбувається в мансарді (Dachstube), у Франка — в бідній, темній хатині і т. ін.

Вічне питання. Назва І. Франка. Вірш із збірки «Letzte Gedichte. Zum Lazarus». Перший рядок в оригіналі: «Lass die heil'gen Parabeln». Перекладено в 1878 році. Друковано вперше в збірці «Думи і пісні...» Друкуємо за автографом № 398, виправленим рукою Франка.

Поступовий рак у Парижі. Назва І. Франка. В оригіналі — «Bei des Nachtwächters Ankunft zu Paris» із збірки «Zeitgedichte». Перекладено 1877 року. Друковано вперше в журналі «Громадський друг», 1878, книга I, пізніше — у збірці «Думи і пісні...», 1879. Друкуємо за автографом № 398, виправленим рукою І. Франка.

Тарган. Назва І. Франка. В оригіналі — «Der Wanzerich» із збірки «Letzte Gedichte». Перекладено 1878 року. Друкуємо вперше за автографом І. Франка № 398. Вірш «Тарган» є вільним перекладом першої частини Гейнівського вірша, який складається з двох частин.

Конституція. Назва Франка. В оригіналі — «Aus Krähwinkels Schreckenstagen» із збірки «Letzte Gedichte». Перекладено 1878 року. Друкуємо вперше за автографом І. Франка № 398.

1649—1793—??? В оригіналі назва та ж сама. Із збірки «Letzte Gedichte». Перекладено 1878 року. Друковано вперше в 1925 році. Подаємо за автографом І. Франка № 398, виправленим в останні роки життя. 30 січня 1649 р. — дата страти англійського короля Карла I (під час революції в Англії).

21 січня 1793 р. — дата страти французького короля Людовіка XVI (під час французької революції).

«???» — невідома Гейне дата майбутньої революції в Німеччині.

Свобода друку. Перекладено 1879 року. Друкуємо вперше за автографом І. Франка № 398.

Похорони. Назва І. Франка. Вірш із збірки «Lyrisches Intermezzo». Початок в оригіналі: «Die alten, bösen Lieder». Перекладено в Підволочиську 14 жовтня 1883 року. Друковано вперше в журналі «Зоря», 1883, № 22. Друкуємо за автографом № 398, виправленим рукою Франка.

В цьому загалом точному перекладі є деякі відмінності проти оригіналу (пропуск однієї строфи, зміна образів та ін.).

Тестамент. Переспів вірша Гейне «Vermächtnis» із збірки «Romanzero», II Buch. «Lamentationen. Lazarus». Друкуємо вперше за автографом № 405.

Бабуся Грижка. Назва І. Франка. В оригіналі — «Frau Sorge» із збірки «Romanzero» «Lamentationen. Lazarus» Надруковано вперше в журналі «Друг», 1877, № 5. Друкуємо за цим виданням.

Скін богів. Назва оригіналу — «Götterdämmerung» із збірки «Buch der Lieder» («Die Heimkehr»). Перекладено близько 1879 року. Надруковано вперше в 1925 році. Друкуємо за автографом Франка № 575.

Поетові. Назва оригіналу «An einen politischen Dichter» із збірки «Zeitgedichte».

В 1892 році Франко видав збірку «Вибір поезій Генріха Гейне, переклав і пояснив І. Франко». Крім «Німеччини», сюди ввійшли переклади поезій Гейне під назвою «Байки для дітей».

До своїх перекладів Франко додав передмову, в якій писав:

«Генріх Гейне належить до тих заграничних поетів, котрих у нас найбільше перекладають, хоч досі якось односторонньо. Маємо вже чимало творів цього поета, перекладених на нашу мову, а цього року, різночасно з оцею книжкою, виходить і друга книжка його віршів по-нашому, іменно один із найкращих циклів його ліричних творів — «Ліричне інтермеццо»... Та, як сказано, наші перекладачі досі хапалися виключно тільки за його дрібні, ліричні твори, за «Buch der Lieder», «Junge Leiden», «Heimkehr» і т. ін. При всій свіжості, оригінальності і красоті тих дрібних перлин німецької поезії не можна сказати, щоб вони ще й нині мали таку перворядну стійність, яку мали колись, в часі боротьби з романтизмом і псевдокласичною надутістю. Натомість ті твори, в котрих нинішня критика бачить головний титул Гейне до безсмертної слави, його поезії з останньої доби життя («Zeitgedichte», «Atta Troll», «Deutschland, ein Wintermärchen» і «Romanzero») досі якось не нашли перекладачів. Оцей томик має хоч вчасті поповнити сю недостачу і вказати нашій громаді Гейне вже не як закоханого трубадура, не як автора любовних поезій, але як борця за широку свободу людської одиниці, її громадського ділання, її думок, переконань і сумління...»

Перекладаючи Гейне, я дбав про те, щоб передати якомога вірно не тільки думку, але також форму, тон, розмір первотвору. Відси пішли трохи незвичайні куплети в перекладі «Німеччини». Гейне написав сю поему не кільким розміром, утвореним на подобу греко-римського, а тонічним музикальним. В його куплеті перша і третя стрічка складається з 4 арзісів (слогів, на котрих тон підноситься); між одним і другим арзісом буває один або два тезиси (слоги, на котрих тон понижується); друга і четверта стрічка має 3 арзіси з так само довільним числом тезисів, напр.:

Im traurigen Monat November war's
Die Tage wurden trüber,
Der Wind riss von den Bäumen das Laub
Da reist'ich nach Deutschland hinüber.

Щоби хоч трохи наблизитися до цього розміру, що надає оновданню велику свободу і натуральність, а не втомляти уха одностайним амфібрахічним розміром, як се бачимо, напр., в російському перекладі Засзжого, я зважився перемішувати стрічки амфібрахічні з ямбічними. При перекладі і пояснюванню я користувався виданням Липського Бібліографічного інституту, що зладжене Ернестом Ельстером; з огляду на наших читачів я вважав потрібним під текстом «Німеччини» дати значно більше пояснюючих приміток, ніж се зробив Ельстер.

В додатку до «Німеччини» подаю групу віршів епічних, перемішаних з ліричними, а вибраних із «Zeitgedichte», «Nachlese» та «Hebräische Melodien», що становлять частину «Romanzero». Я дав їм, може, трохи самовільно титул «Байки для дітей» для того, що між ними є кілька байок, котрі Гейне справді написав був для дітей свого накладця Кампе.

Вірш «Поетові» друкується за збіркою «Вибір поезій Генріха Гейне».

Мандрюючі щурі. Назва оригіналу — «Die Wanderratten» із збірки «Letzte Gedichte». Передруковуємо із збірки «Вибір поезій Генріха Гейне».

Ослячі в борі. Назва оригіналу — «Die Wahlesel» із збірки «Letzte Gedichte». Передруковуємо із збірки «Вибір поезій Генріха Гейне».

Зберігаючи в основному зміст оригіналу, Франко вносить в свій переклад деякі зміни. Напр., другий рядок 5-ої строфи — «Як скочить один із «порядних», доданий перекладачем.

Король Довговух І. Назва оригіналу — «König Langohr I» із збірки «Letzte Gedichte». Друковано вперше в збірці «Думи і пісні найзнатніших європейських поетів», Львів, 1879. Передруковуємо із збірки «Вибір поезій Генріха Гейне».

Вхід до неба — вільний переклад вірша Гейне «Himmelfahrt» із збірки «Letzte Gedichte». Передруковуємо із збірки «Вибір поезій Генріха Гейне».

Диспута. Назва оригіналу — «Disputation» із збірки «Romanzero». Друкуємо за збіркою «Вибір поезій Генріха Гейне».

Франко вносить в свій переклад деякі зміни, так, наприклад, 77 строфа в оригіналі:

Und am Tag der Auferstehung
Wird der Herr zu Tische beten

(В день воскресіння господь запросить до столу),

у Франка — «В день воскресний бог посадить
за столом все плем'я наше».

До перекладу Франко додає примітки:

Педро Жорстокий панував від 1350 до 1369 року.

Мателом — смаковита страва з риб, котру особливо люблять французькі моряки.

Spolia optima — у римлян називалося оружжя, відібране побороному противникові.

Мухомуб, а дословно бог мух (Baal — seub), те саме, що Бельзуб, або по-церковному Вельзевул, Беліал (Baal) бог.

Астарот — число множинне від Астарт, женське божество, Вси вони — божества семітських народів: вавілонян, сірійців, фінікійян і первісно, мабуть, також жидів, і тільки пізніше з них пороблено апліх духів.

Ц а р Д а в и д. Назва оригіналу — «König David» із збірки «Romanzergo». Подаємо за тією ж збіркою.

E p f a n t r e g d u. В оригіналі назва та ж сама, із збірки «Romanzergo». Друкуємо за збіркою «Вибір поезії Генріха Гейне».

Н і м е ч ч и н а. З и м о в а к а з к а. Назва оригіналу — «Deutschland. Ein Wintermärchen». Дата закінчення перекладу — 15 грудня 1891 року. Друкуємо за збіркою «Вибір поезії Генріха Гейне».

Переклад Франка «Німеччини» цілком відповідає оригіналу. Лише в деяких місцях Франко надає віршу Гейне українського колориту, іноді вносить від себе пятаки на сучасні йому політичні обставини та деякі зміни в окремі строфи. Так, наприклад, перекладаючи 14-у пісню, Франко замінює «Sonne, du klagende Flamme» (сонце, ти жалібний вогонь), що повторюється подібно рефрену, на: «О сонце, ти меснику ясний». У передостанній строфі 16-ої пісні Франко додає рядок, що надає Гейнівському віршу більшої політичної остроти: «І стяг оцей собі сховай, в нас інша чень барва найдеться» та ін.

«Від'їзд з Парижа». Поетична передмова не находилася в перших виданнях поеми, а була найдена в паперах, що лишилися по смерті поета, і додана до пізніших видань.

До перекладу «Німеччини» Франко додав примітки, більшу частину яких подаємо тут:

Фаллерслебен. Знатний німецький поет і вчений Гофман фон-Фаллерслебен видав в р. 1841 другий том своїх «Неполітичних пісень», за котрий його відставлено від кафедри на вроцлавському університеті й видалено з декількох німецьких дрібних держав.

Пруський цольферайн. «Німецький митовий зв'язок», зав'язаний за почином Прусс, був справді в 30-х і 40-х роках такою несмілою проявою з'єднання Німеччини хоч економічно.

Маєр Карло — поет із т. зв. швабської школи, з котрою Гейне воював завзято. Маєр, ур. 1786, ум. 1870 р., писав гарні образки природи й т. ін.

Пікельгауба заведена в пруським війську від р. 1840.
Жанна в Монфоко. Гейне натикає на драматичну драму А. Коцебу «Joanna von Montfaucon, romantisches Gemälde aus dem 14. Jahrhundert, in fünf Aufzügen». Leipzig, 1800¹, що в своїм часі дуже подобалася німцям.

Фуке і Тік — видні німецькі поети з т. зв. романтичної школи. Барон де Ля Мотт Фуке уроджений 1777 р., ум. в 1813 році, вславився головню своєю фантастичною казкою «Undine». Людвік Тік родився 1773 р. в Берліні, писав дуже багато в усіх родах поезії, голосною була його фантастична драма «Der gestiefelte Kater»². Уланд (родився 1787, ум. 1862) не належав властиво до романтичної школи, а шукав у середніх віках основи для свого німецького патріотизму. Його лірика держиться тону поезії народної, але є притім консервативно-національна щодо змісту.

«Король сам придумав...» Пруський король Фрідріх Вільгельм IV любив, щоби його вважали дотепним чоловіком.

¹ [«Joanna von Montfaucon, romantische Gemälde aus dem 14. Jahrhundert, in fünf Aufzügen». Leipzig, 1800].

² [«Kot в сапогах»].

Гуттен. Мова тут про знамениту книжку «Epistolae obscurorum virorum»¹, де висміяно кліку попів псевдовчених. Книжка та вийшла в р. 1515 і була збіркою працею кількох німецьких гуманістів. Гуттен (уроджений 1488, ум. 1523) був автором тільки одної часті сеї книжки.

Йоганн Гохстратен (Hoogstraaten) — кельнський інквізитор, за намовою вихрещеного жиди Пфефферкорна домагався в р. 1513 спалення гебрійського тексту письма св. і всіх інших гебрійських книжок. Із-за сього вийшла суперечка між кельнською інквізицією і вченим гуманістом Рейхліном. В сю суперечку змішався Гуттен і другі гуманісти, і справа скінчилася їх перемогою... Менцель — критик і історик німецький, сучасний Гейне, відносився до сього останнього зразу прихильно, але пізніше вдарив на нього грубіянським топом і допосами в ім'я тісного німецького патріотизму і довів до того, що найбільша часть дрібних німецьких правительств, ураз із пруссами, заборонила у себе всі писання Гейне й інших ліберальних і радикальних писателів із т. зв. «Молодої Німеччини».

Талановитий король — баварський король Людвік, гарячий католик, завзятий поет без крихти таланту, такий же декламатор — і такий же пануючий.

Висять везці. В Мінстері на полудневому боці вежі св. Ламберта висять і досі три залізні клітки з кістками анабаптистів: Яна Лейденського, Кніппердоллінга і Крехтінга, котрі 1535 р. щипані були розпаленими кліщами і відтак вивішені в тих клітках на позорище, поки не померли.

«Се славні вогні заїгні...» Після сеї строфи в деяких виданнях є ще ось які:

Тут кравчик король і два радні його
Та мусили муку терпіти,
Тепер нам для інших величеств якраз
Здадуться тії клітки.

Направо повисне судар Балтазар,
Наліво цар Мельхіор бравий,
А посередині цар Гаспар — бог зна,
Як в світі вони царювали.

Хто зна, може, східний священний союз,
Що тутка тепер присвятився,
Не все так побожно і гарно в життю
З народом обходився.

Хто зна, може, Мельхіор і Балтазар
Були два пройдисвіти куції,
Що своїм народам в біді прирекли
Надати конституції.

І слова не вдержали. Може, й оцей
Цар Гаспар, король чорношкірий,
Невдякою чорною все відплатив
Народу, що няв йому віри.

¹ [«Листи темних людей»].

«В Біберга мусив каміння ковтати...» Судно з камінням, котре вплали шваби на будову кельнського собору, затонуло коло Біберіх.

Ніклас Беккер, німецький поет дуже певної стійності (родився 1810, умер 1845), вславився і здобув багато ордерів та урядових нагород одною-однією піснею «Das Rheinlied»¹, написаною в р. 1840 проти забавань французьких шовіністів — захопити лівий беріг Рейну. Пісня починалася словами: «Sie sollen ihn nicht haben, Den freien deutschen Rhein»² і відразу стала дуже популярною.

«Французи пізнали!..» — У відповідь на пісню Беккера скomпонував Альфред де-Мюссе пісню, що зачиналася словами: «Nous l'avons eu votre Rhein allemand»³.

Ернст Гензтенберг (1802—1869) — правірний лютеранський богослов, прихильник консервативного протестантизму.

Юрій Гарріс, рождений 1780 р. в Ганновері, де він 1831 р. видавав часопис «Die Posaune». Писав також комедії. Багато подорожував і довгий час їздив ураз із знаменитим скрипачем Паганіні й провадив його касу. Пречудове оповідання про Паганіні й його гру гляди у Гейне «Florentinische Nächte»⁴. Гарріс виведений там також з додатком, що се тільки його тіло, в котрому сидить чорт, що законтрактував собі душу великого скрипача.

Аталанта, одна з героїнь грецьких, дочка короля Схенея зо Скірос, славилась не тільки своєю красою, але й силою. Вона не хотіла ні за кого йти заміж, тільки за такого, хто потрафив бігти так швидко, щоб вона не могла його догнати, коли ж вона догнала його, то ззаду проколвала його списом. Багато королевичів погинуло таким способом, поки один із них Гіппомен не поборов Аталанту. Вчинив він се при помочі богині Афродіти, котра дала йому кілька золотих яблук. Біжучи передом, Гіппомен що кілька хвиль кидав по дорозі одно яблуко. Аталанта не могла опертися покусі, щоб не схилитися по них, так що Гіппомен усе випереджав її й добіг до мети.

«Як я тут був останній раз...» В перших днях травня 1831 року покинув Гейне Німеччину й емігрував до Франції.

Воскрес Бонапарт. Тіло Наполеона I спочивало на далекому острові Св. Єлени, поки 15 жовтня 1840 уряд французький за дозволом Англії не велів його вирити й перевезти до Парижа, де його врочисто поховано в соборі Івалідів.

Герца на кварти. — Так називаються певні удари шпагою при поєдинкуванні, котре між «буршами» німецькими ще й досі не перестало бути якимось обов'язковим спортом.

Шарлотта Прейфер, за мужем Бірх, родилась в р. 1800 з заможних родичів, вступила до театру і довгі літа була одною з найліпших акторок у Німеччині. В пізніших роках писала багато штук драматичних, котрі заповнили 13 томів збірного видання її творів. Надто написала чимало новел (3 томи). Умерла 1868 р.

Фердінанд Фрейліґрат, один з найбільших німецьких поетів XIX віку, родився 1810 р. Умер перед кількома роками⁵. Його твори (між котрими важніші «Soziale Gedichte»⁶, «Са іга», і переклади з поетів англійських, американських та французьких, як Віктор Гюґо, Томас Гуд, Феліція Геманс, Броунінґ і др. (визначаються енергічною мовою, огнистою фан-

тазією, котра радо послугується картинами орієнтальної природи, та шумною формою і дзвінками, добірними римами, але грішать подекуди надто шумною фразеологією й риторикою, котру Гейне делікатно висміяв у своїй гумористичній поемі «Atta Troll»¹.

Квінт Гораций Флакк, один з найбільших поетів старого Риму, родився в р. 65 перед Христом, боровся разом з Брутом і Кассієм за республіку проти Августа, втік з битви при Філіппі, пізніше в Римі познайомившись з Мепенатом, приятелем Августа, став співаком цезаризму. Найвартніші його «Сатрири». Умер р. 8, пер[ед] Хр[истом].

Петро Корнеліус — знаменитий німецький малляр, головний представник романтизму в малярстві, родився в р. 1783, ум. 1867 р.

Густав Кольб, приятель Гейне, видавав знамениту в тих часах «Augsburger allgemeine Zeitung»²; у котрій Гейне друкував свої кореспонденції з Парижа.

Сіаїф, міфічний князь (грецький, син Еола й Еварети, основатель Ефірп (Корінфа), мав бути найхитрішим з усіх людей і зрадити план богів, за що по смерті покараний був тим, що в Тартарі мусив котити усе на гору тяжкий камінь, котрий завсіди близько верху впривався йому з рук і скочувався вниз. Данаїди — дочки міфічного аргоського короля Данаоса, числом 50, побравшись з 50-ма синами свого стрия Айгілоса, під час шлюбної ночі на розказ батька порізали всі своїх мужів, крім одної Гіпермнестри, котра спасла Лінкея. По смерті покарані були тим, що в Тартарі мусили раз у раз наливати воду до дірявої посудини, котра зараз же випорожнявалася.

Суди феми, звані також, хоч не зовсім справедливо, тайними судами, існували в Німеччині, а особливо в Вестфалії, ще від часів Каролінґів аж до нашого століття. Були се в значній мірі суди народні й мали від царів привілеґію видавання засудів на смерть. Ті суди були часто однією обороною бідного народу проти самоволі лицарів-рабівників, не вживали тортури й поручали виконання своїх вироків або охочим, або вибраним жеребом з-поміж себе.

Фрідріх I Рудобородий (Барбаросса), цісар німецький з роду Гогенштауфів, родився в р. 1132, погіб 10 червня 1190 р. під час хрестового походу, потонувши в конем у ріпі Салефі коло Селевкії. Повість про його внука, цісаря Фрідріха II, невмираючого безбожника, тільки пізніше в часах упадку Німеччини перенесена була на нього в іншій значенні, з надією на його поворот і на відновлення давньої величі Німеччини.

Кіфгейсер — гора в Тюрингії.

Мойсей Мендельсон, німецький філософ, родився в Дессаві 1729 р. в бідній жидівській сім'ї, здобув собі величезним трудом початкове знання, пізніше став домашнім учителем у багатого фабриканта жида Бернарда, котрий, умираючи, зробив його спільником своєї фабрики. Мендельсон жив у приятні з Лессінґом, котрий вивів його в своїй знаменитій драмі «Натан Мудрий» як Натана. З його філософічних і естетично-психологічних писем найголовніше, хоч далеко не найвартіше, було «Phädon oder über die Unsterblichkeit der Seele»³ (1767)...

Анна Луїза Карш, звичайно звана Каршихою (Karschin), писателька німецька, родилась 1722 р. Батько її був шинкарем і звався Дюрбах. У молодості була служницею по містечках, а навіть пастушкою по селах. Вийшла заміж за ткача Гірзекорна, з котрим розвелася по 11 літах, а потім за кравця Карша, котрого покинула, коли барон Котвіц звернув увагу на її талант поетичний. Спроваджено її до Берліна, де занялася

¹ [«Рейнська пісня»].

² [«Вони не будуть його мати — вільний німецький Рейн»].

³ [«Ми його мали, ваш німецький Рейн»].

⁴ [«Флорентійські ночі»].

⁵ [1876 р.].

⁶ [«Соціальні вірші»].

¹ [«Атта Тролль»].

² [«Аугсбурзька загальна газета»].

³ [«Федон чи про безсмертя душі»].

нею найвища аристократія, а навіть король пруський дарував їй домік. Її поезії мають дуже певельку вартість:

Марія Жанна графиня Дюбаррі, ославлена метреса Людовіка XV, короля французького, дочка поборця акцизового Гомара де-Воберіс...

Фелікс Мендельсон-Бартольдї, син Авраама Мендельсона, знаменитий композитер музикальний, родився в Гамбурзі 1809 р., умер 1847 р. Славні й досі його «Lieder ohne Worte»¹.

Кароліна Луїза Кленке, дочка Каршхи, писала вірші, пини зовсім забуті, і видала вірші та біографію своєї матері в р. 1796.

Вільгеміна Кленке, за мужем Шезі, родилась 1783 р., розвелася з мужем, заслуженням французьким орієнталістом, в пізніших літах писала багато віршів у дусі романтичної школи, оповідань і новел. Умерла в р. 1856, проживши останні літа в сліпоті.

Поліфем у Гомеровій Одиссеї (IX, в. 366 і д.) представлений як однокий Циклоп-велетен. Коли Одиссей з кількома товаришами зайшов у його яскнию, він замкнув вихід величезним каменем і почав тих людей одного за другим роздирати й їсти.

Ніхто. В Одиссеї розказано далі, як Одиссей підпоїв Поліфема, хочачи його осліпити. Коли Поліфем запитав його, як він називається, хитрий Одиссей сказав, що називається Ніхто. Гейне, натякаючи на сю повість і ставлячи себе в положення Одиссея, в противенстві до сього Гомерового героя, котрий мав намір осліпити Поліфема, приписує собі намір знімати більма, просвічувати велетнів, т. є. народи.

Дамокл, дворак сиракузького тирана Діонісія старшого, велпчав раз свого пана як найщасливішого з людей. Діонісії предложив йому помінятися з ним на годину й посадив його на престолі, над котрим, саме над головою Дамокла, висів гострий меч на тоненькій волоску. Се так поцсувало Дамоклові гумор, що він не міг видержати умовленої години на престолі й не міг за той час думати ні про що інше.

«Дід мій...» Гейне не знав свого діда ані баби. Дід Гейман Гейне умер в 80-тих роках минушого століття й походив з неможливої жидівської родини, баба Мата Сва з дому Попперт походила з багатого роду й умерла в р. 1799.

Ернест Август, король Ганноверський, князь Кумберляндський, був сином англійського короля Джорджа III, родився в р. 1771, умер 1851 р.

Півегорілий Гамбург. Гамбург був до половини знищений великим пожаром, що лютівся від 5 до 8 травня 1842 року.

«Подорожні картини» («Reisebilder») друкувалися в двох друкарнях: першій і другій том у Лангоффа, а третій у Міллера, обі вони згоріли в 1842 р.

Дрексаль. Була се вулиця, на котрій жили переважно жиди.

Складки на погорільців Гамбурга винесли не сповна пів'ята мільйона марок банку; шкоду, зроблену пожаром, оцінено на 90 мільйонів марок, значить, інтерес не був такий добрий, як тоді загалом говорено.

Зозулю прозивали в непруських краях пруського орла, яйце, котре поклала та зозуля в бурмистровій перуці, се пруські запросини, щоб Гамбург приступив до пруського митового зв'язку.

Гудель, маюча жидівка, жила на вулиці Дрексаль і користувалась не найкращою славою.

Папірник — Едуард Міхаеліс, торговець паперу, високо шанований гамбурзький міщанин, умер в р. 1847, маючи 76 літ.

Галле Адольф. В оригіналі назва ся не прописана, а означена тільки ***; впорядчик творів Гейне, др. Ельстер, дійшов, що мова тут про д-ра Адольфа Галле, зятя поетового вуйка, банкіра Соломона Гейне.

¹ [«Пісні без слів»].

Цензор. Др. Фрідріх Людвік Гофман (1790—1871) був від марта 1822 до марта 1848 цензором у Гамбурзі.

Банкір *Лазарус Гумпель*, котрого Гейне списав у книжці «Die Bäder von Lucca»¹ під назвою Гумпеліно, умер 9 падоліста 1843 р., якраз коли Гейне прибув до Гамбурга.

Малій Майерец — А. І. Генріх Мейер (1788—1859) — критик театральний у Гамбурзі, мала, поламана постать, знайома тоді в широких кругах Гамбурга.

Юлій Корнет (1794—1860) — добрий співак, а від р. 1841 до 1847 директор міського театру в Гамбурзі.

Юлій Кампе — шеф знаменитої книгарської фірми, накладець усіх писань Гейне.

Герман де Шофнь — гамбурзький лікар.

Др. Франсуа Вілле — гамбурзький журналіст, редактор часописів «Literarische und kritische Blätter»² і «Hamburger Börsenhalle».

Др. Фр. Авг. Фукс (1812—1856), був якийсь час публічним учителем у Гамбурзі, потім задля слабого здоров'я покинув се заняття й видавався студіям філософічним.

Антоніо Канова — найзнатніший з новіших італіянських різьбярів, родився 1 падоліста 1757 р. в Поссаньо, умер у Венеції 1822 р. Венера належить до його ліпних творів.

Амфітріон — фігура з комедії Плавта, змодернізованої Мольєром, а потім по-німецьки Клейстом — значить мужа, котрий гостить любовників своєї жінки і котрого ті любовники вдатку проганоюють з хати її б'ють. Тут, очевидно, Гейне розумів тільки те, що Кампе гостив його своїм коштом.

Дребан — вулиця в Гамбурзі, ославлена як місце пробування і вечірніх прогулок публічних дівчат.

Лотхен — Шарлота Гейне, замужня — Ембен, сестра поетова.

Вуйко — Соломон Гейне, банкір гамбурзький, вуйко і добродій поета, пізніше Гейне дуже зненавидів його.

«Ходив у терновій короні...» Натяк на першу нещасливу любов поета до Амалії Гейне, дочки Соломона, а пізніше до її сестри Терези.

Вольфганг Менцель — німецький критик і писатель, родився 1798 р. в Шлезії, написав багато творів історичних невисокої стійності, де виступав в обороні монархізму. В творі «Die deutsche Literatur»³ (1827) ударив він на старого Гете, а в другім виданні тої ж книжки (1836) на писателів «Молодої Німеччини», особливо Гейне і Берне. Умер в р. 1873. Швабська школа поетів німецьких постала по р. 1815 за почином Уланда, до котрого прилучилися інші, і далеко дрібніші поети, як Густав Шваб, Пфіцер, Юстін Кернер, Вільгельм Гауфф і др. Національне чуття, любов до природи і ціломудреність фантазії — ось головні прикмети поетів тої школи, поетів переважно ліричних.

Ментор. В Одиссеї являється богиня Афіна Телемахові звичайно в виді Ментора в подорожі до Пілоса й Спарти.

Атта Троль — герой невеличкої поеми Фрейліграта «Der Morgenkönig»⁴. Се король негрів, взятий європейцями в неволю і здеградований на те, що їздить по містах з цирковою будою і бубнить на великім тарабані.

Король в Тулі. Мова тут про пруського короля Вільгельма III, котрий любив запиватися. *Історична школа* в науці права, основана берлін-

¹ [«Ванни в Луках»].

² [«Літературно-критичні листки»].

³ [«Німецька література»].

⁴ [«Маврський король»].

ськими професорами-правниками Карлом Савіні (1779—1861) і Карлом Фрідріхом Ейхгорном (1781—1854), котрі видавали фаховий журнал «Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft»¹.

Аристофан — знаменитий афінський комедієписатель, головний представник т. зв. «старої комедії». Ми не знаємо ані коли він родився, ані коли умер². Перша його комедія виставлена була на сцені в р. 427, а остання в р. 390, пер. Хр. В протягу тих 37 літ він написав після одних звісток 54, після других 44 комедії, з котрих до наших часів доховалось в цілості 11.

Камени — музп.

Пейстетайрос — герой Аристофанової комедії «Птахи», виставленої в р. 414, підмовляє пташачий рід оснувати свою особну державу, закладає столицю Нефелококкігію і при помочі птахів перемагає самих богів, котрим відрізає доступ до землі, забравши у владу птахів усе повітря. Боги мусять робити з ним згоду, дають йому за жінку Базілею, т. е. королівську владу, а Зевс віддає йому свої громи.

Теметів — в бойківськiм говорі цвинтар, тут ужито в значенні зборище померлих.

«Терцарім» — знаменита поема Дантова, написана строфами, в котрих кожна складається з трьох рядків, римованих в такий спосіб, що перший рядок римується з третім, середній першої строфи з першим і третім слідуєчою і т. д. Так уложені вірші зовуться по-італьянськи «terza rima», або «терціні», Гейне в цьому місці в оригіналі називає їх невірно «терцетами».

¹ [«Журнал історичної юриспруденції»].

² [Приблизна дата народження і смерті Аристофана 456—385 рр. до н. е.]

ЗМІСТ

	Стор.
Старогрецька поезія	
<i>Гомер</i>	
Щит Ахілла	5
<i>Сафо</i>	
Пісні	9
<i>Софокл</i>	
Едіп-цар	13
Староримська поезія	
<i>Квінт Горацій Флакк</i>	
До корабля	77
До Арістія Фуска	78
До Аполлона	78
Город і село	79
До моєї книжки	82
<i>Публій Овідій Назон</i>	
Прощання	84
Невірному другові	86
Індійські легенди	
Ману і потопа світу. (Із «Махабхарати»)	88
Сунд і Упасунд	91
Із староарабської поезії	
Вродина героя	97
Чорні очі	97
Його освідчини	98
Її відмова	98
Його репліка	99

	Стор.
Бідність	99
Її признання	100
Похвала голяра	100
Будь щедрим!	100
Горе нашому часові!	101
Старогерманська поезія	
Із «Пісні про Нібелунгів»	102
Із старошотландських балад	
Шотландська відвага й англійська зручність	109
Помста одуреної	114
Англійський герой сер Джон Соклінг	115
Дивні дива	117
Смерть лорда Дугласа	120
Із староісландських балад	
Сестра сестру топить	123
Пісня про Рібальда	125
Трісла тетива	129
Пісня про Асберна	130
Живий мрець	131
Із старонорвезьких балад	
Свідок танцю ельфів	133
Морський цар і Гаемо	134
Заклята	136
Король Гаральд і молодий Гемінг	138
Із албанських народних пісень	
Смерть Скандер-бега	140
Іспанські романси	
Добра дочка	143
Вірна жінка	143
Із португальських народних пісень	
Дівчина волячка	145
Три замки	148
Із італійських народних пісень	
Смерть воляка	149
На послугах у сусідів	151
Старокитайська народна пісня	
Дівчина волячка	152
Із німецьких народних пісень	
Пісня про кравців	156
Утека французів із Росії 1812 року	157
Слюсарський челядник	158
На одно виходить	159

	Стор.
Румунська народна легенда	
Майстер Манолс	160
Коли босурманн забрали Аккону	164
Гаральд Гардраді	
Пісня про дівчину з руської країни	166
Данте Аліг'єрі	
Некля (перша пісня)	168
Вільям Шекспір	
Із сонетів:	
«У моєї пані очі»	171
«Тиранка ти, о так, така твоя вже вдача...»	172
«Сі говорять: твоя хіба...»	172
«І як же щастя знов мені зазнати...»	172
«У твоїй груді всі серця заперті...»	173
«Неласкаві на мене щастя й люди...»	173
«Коли в солодкій тиші любих дум...»	174
«Не раз я кличу смерть...»	174
Роберт Бернс	
Надгробний вірш	175
Парубоча пісня	175
Молитва пастора	175
Пісенька про чорта й акцизника	176
Трагічний уривок	177
«A man's a man for a'that»	177
Персі Біші Шеллі	
Звільнений Прометей (уривки)	179
Цариця Меб (уривки)	182
Озімандіас	197
Джордж Гордон Байрон	
Новогрецька пісня	198
Каїн	201
Томас Гуд	
Пісня про сорочку	278
Сон вельможної пані	280
Томас Мур	
Тебе забути?	284
Віктор Гюго	
Нох	285
На острові Джерсеї	286
До народу	288
Згадка з ночі 4 грудня 1851	290
«Раз бог батько й Асмодей...»	292

	Стор.
Сон консерватиста	292
Вулкан Момотомбо	294
Що таке штука?	296
Готгольд Ефраїм Лессінг	
Притча про три перстені	297
Йоганн Вольфганг Гете	
Прометей	307
Рибак	308
Фавст (частина перша)	310
Фердінанд Фрейліґрат	
Спом'яніть!	468
Генріх Гейне	
Осторога	471
Розмова царя з швабом	471
Грішні душі	473
Вічне питання	474
Поступовий рак у Парижі	474
Тарган	475
Конституція	476
1649—1793—??	477
Свобода друку	478
Похорони	478
Тестамент	479
Бабуся Грижа	479
Скін богів	480
Поетові	483
Мандруючі шурі	483
Ослячі вибори	485
Король Довговух I	487
Вхід до неба	491
Диспута	494
Цар Давид	506
Epfangt pengdi	506
Німеччина. Зимовий казка	507
Примітки	567

Відповідальний за випуск
А. Симонова

Художник А. Середа

Техн. редактор Л. Казиміренко

Боректори Б. Давиденко, О. Супруненко

И. ФРАНКО. Сочинения, том XV
(На украинском языке)

БФ 00808. Здано на виробн. 25/VI 1953 р.
Підписано до друку 22/XI 1954 р. Папір
60×92¹/₄—19,125 папер. арк., друк. арк.
38,25+5 вкл. Обл.-видавн. арк. 33,119.
В друк. арк. 42.480 зн. Зам. № 1137.
Тираж 30.000.

Книжкова фабрика ім. Фрунзе Головидаву
Міністерства культури УРСР, Харків,
Донець-Захаржевська, 6/8.